

Türk İrfânının Piri
Hoca Ahmed
YESEVÎ

Türk İrfanının Piri
**Hoca Ahmed
YESEVÎ**

Yayın Sahibi : Kocaeli Büyükşehir Belediyesi adına
Belediye Başkanı
İbrahim Karaosmanoğlu

Genel Koordinatör : Doç. Dr. Tahir Büyükakın

Yürütme Kurulu : Dr. Ali Yeşildal
Raşit Fidan
Hasan Yılmaz
Hayriye Sözer

Genel Sanat Yönetmeni : Murat Özer

Editör : İlknur Sisnelioğlu

Akademik Danışmanlık : Prof. Dr. Mesut Şen
Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç
Doç. Dr. Emek Üşenmez
Yard. Doç. Dr. Mustafa Tatçı
Yard. Doç. Dr. Mehmet Yalçın Yılmaz

Tashih-Redaksiyon : Gizem Özlem Barlas

Yapım : **sinkamatbaa**
MATBAA & AJANS HİZMETLERİ

Proje Yönetmenliği : KADİMSANAT
GRUBU

Yayın Asistanlığı : Kübra Gülhan

Grafik Tasarım : Kazım Taşkın

Fotoğraf : Arzu Ünal

Mimari Çizimler : Betül Canmemiş

İllüstrasyon : Esra Tümçelik

Hat Tasarımı : Rümeyza Havranlıoğlu

Ceyhun Oydem

Minyatürler : Cihangir Ashurov

Esra Tümçelik

Basım : Sinka Matbaası

ISBN : 978-605-5116-34-7

KÜLTÜR YAYINLARI NO: 37

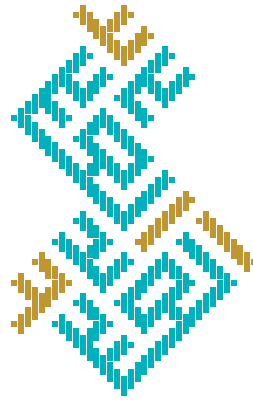
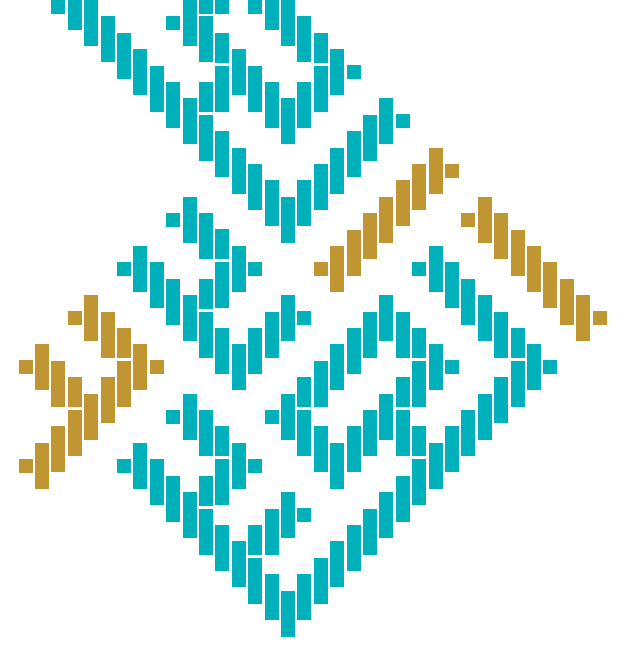
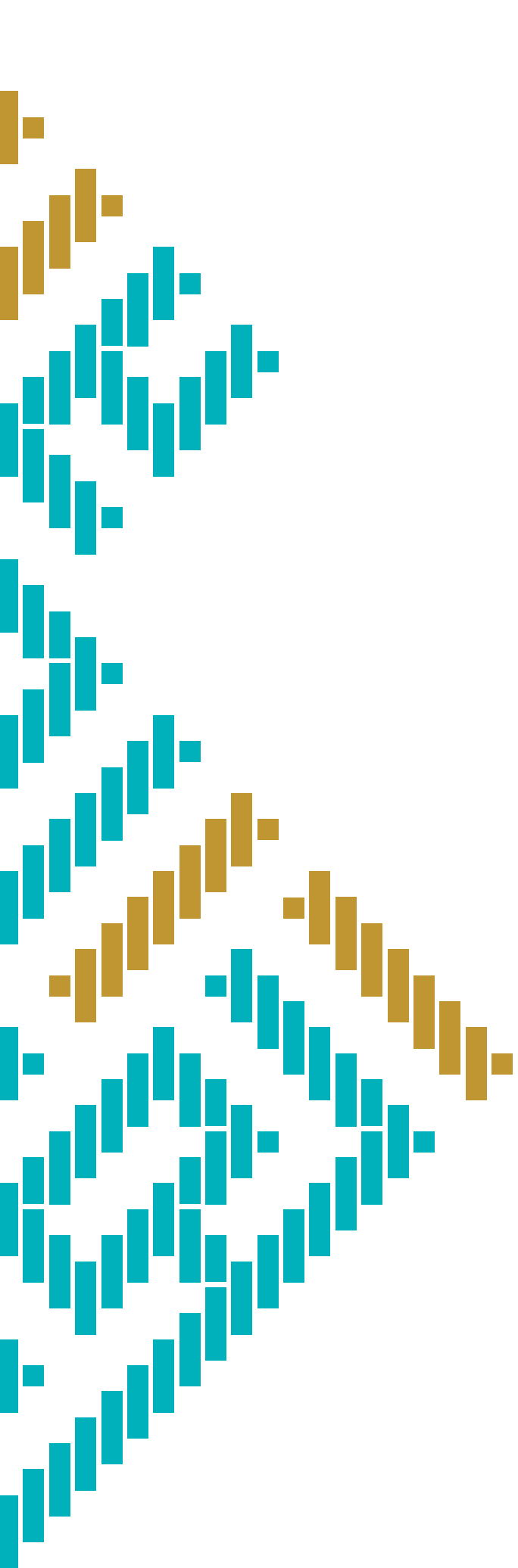

الْعَمَلُ لِلَّهِ الْعَمَلُ لِلَّهِ الْعَمَلُ لِلَّهِ

غَلَا يَعْلَمُهَا الْاَوْعِيْدُ مَا الْبِرُّ وَالْوَالِدُ مَا يَمُرُّ قَدْ اَلْاَعْلَمُهَا وَتُظَالِمُ الْاَرْضُ

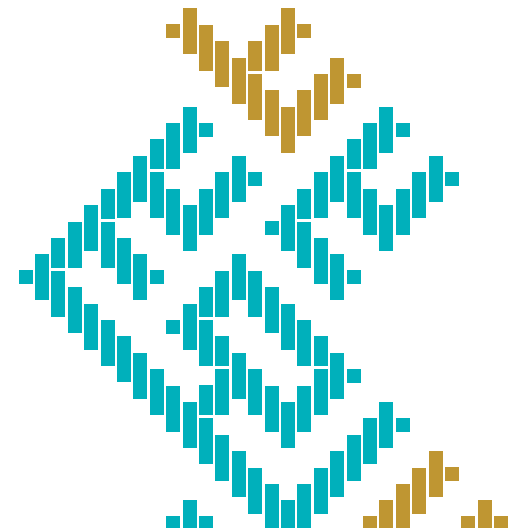
İÇİNDEKİLER

9	TAKDİM
13	ÖNSÖZ
17	GİRİŞ
21	AHMED YESEVÎ'YE KADAR TÜRKLER
24	Tasavvuf
24	Edebiyat
27	ALPERENLER ŞÂHI: HOCA AHMED YESEVÎ
29	• Hayatı
44	• Tasavvufî Kimliği
49	• Halifeleri
52	• Edebî Yönü ve Eserleri
61	“MÎMARÎ BİR ŞÂHESER” AHMED YESEVÎ KÜLLİYESİ
63	• Külliye Hakkında
77	• Türbenin Teyzini Yüzü “Ma'kılı” Yazılar
91	YESEVÎLİK
94	• Orta Asya'da Yesevîlik
97	• Horasan Erleri
103	• Anadolu'da Tasavvuf ve Yesevîlik
109	• Yesevîliğin Ahkâmı
113	• Nâr'dan Nûr'a Yolculuk: Halvet
117	• Mucizevî Bir Kültürel İmge: Zikr-i Erre
123	AHMED YESEVÎ'YE DAİR
125	• Hoca Ahmed Yesevî Düşünce Sistemi, Kaynakları ve Tesirleri Prof. Dr. Ahmet Yıldırım
140	• Osmanlılarda Yesevîlik / Prof. Dr. Metin Akar
145	• Ahmet Yesevî, Hacı Bektâş-ı Velî ve Yunus Emre'de Dört Kapı - Kırk Makam Yard. Doç. Dr. Mustafa Tatçı
156	• Dîvân-ı Hikmet'in Dili Üzerine Düşünceler Doç. Dr. Emek Üşenmez
164	• Ahmed Yesevî'nin Hocası Yusuf Hemedânî ve Halifeleri Doç. Dr. Cemal Aksu
173	KAYNAKÇA
195	SEVDÂ-YI MUHAMMED / CD İÇERİĞİ

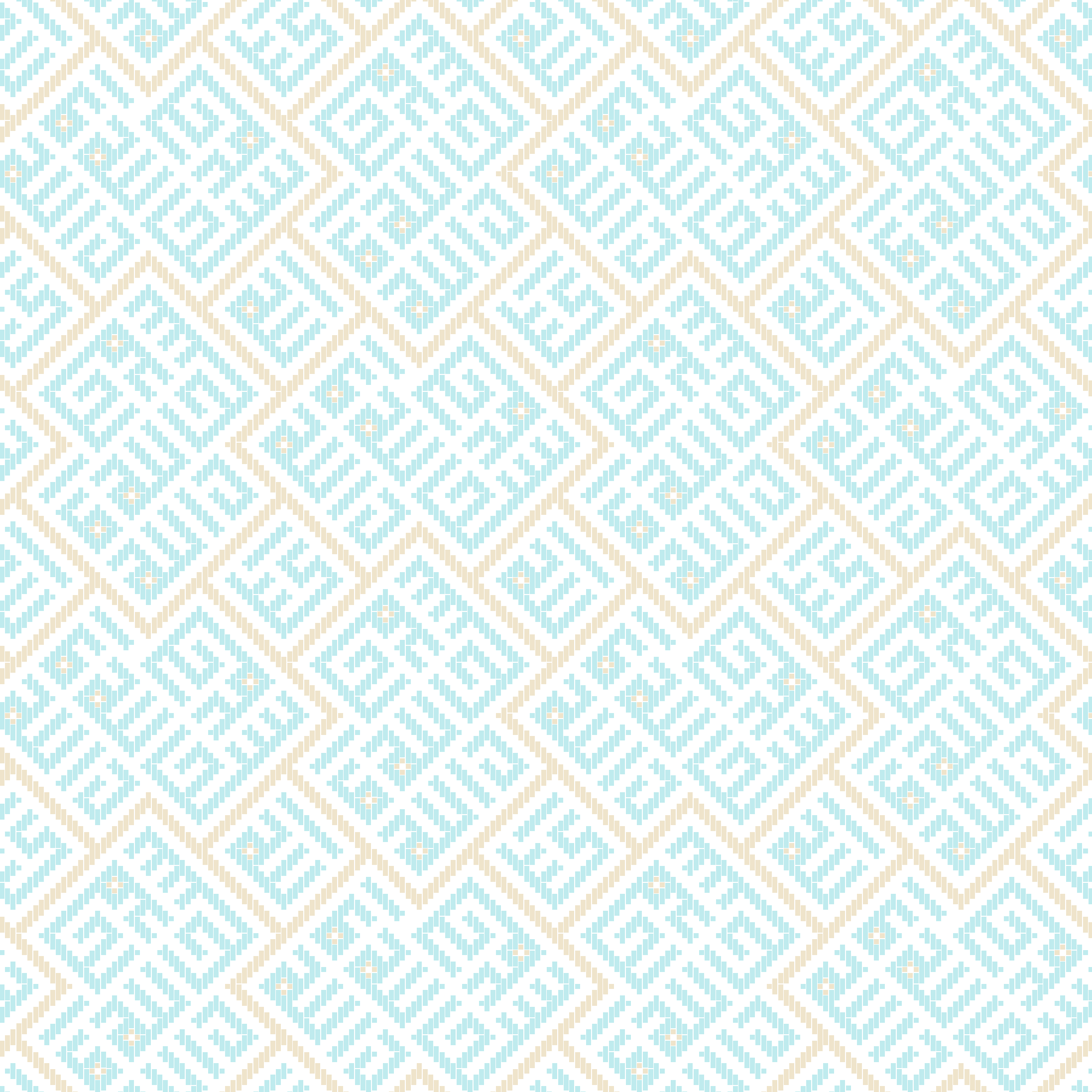
*Bismillâh dep beyân eyley hikmet aytıp
Tâliblerge dürr ü gevher saçtım mena
Riyazetni kattıǵ tartıp kanlar yutup
Men defter-i sâni sözün açtım mena*

Bismillâh deyip beyân eyleyerek hikmet söyleyip
Tâlip olanlara inci, cevher saçtım ben işte.
Riyâzeti sıkı çekip, kanlar yutup
Ben “ikinci defter” sözünü açtım işte.

TAKDİM

Asırın milletlerinin günümüz modernite balyozu karşısında kendini koruma adına gösterdiği en büyük enerji, şüphesiz gelenekleriyle yeniden buluşabilme gayesidir. Zira bugün dünyada yaşanan kavğaların temelinde kapitalizmin acımasız etkisi görülmekle birlikte asıl mücadele, toplumların meşru yahut gayrı meşru her yolu kullanarak ortaya koydukları var olma çabasıdır. Sekülerizmin bir kolu olarak adlandırılabilir bu anlayış, bizim coğrafyamızdaki gibi “kadim bir geçmişe sahip” toplumlarda kendini kat be kat fazla hissettirmektedir.

Görülmektedir ki coğrafyamız üzerinden gerçekleştirilen amansız yok etme çabası, manevi dünyamızın mutlak işgalinden başka bir niyette de değildir. Acımasız dünya gücü nerede bir gelenek ve irfan kokusu alsın, oraya musallat olmakta ve bu birikimleri yok edersine emmektedir. Milletlerin ise, bu konudaki en büyük savunma sistemi şüphesiz sahip oldukları eşsiz manevi birikimleridir. İşte Türk milletinin bu noktada temel manevi imgesini teşkil eden isim de Hoca Ahmed Yesevî'dir. XII. yüzyıldan bu yana hem Türk milletinin İslamiyet ile olan bağının kuvvetlenmesini hem de bu coğrafyanın dinî, millî ve kültürel bütünlüğünün sarsılmaz temellerle inşa edilmesini sağlamış olan Pîr-i Türkistan, sadece Orta Asya'da değil Hazar bölgesinden Anadolu'ya, oradan da Balkanlara uzanan eşsiz bir etki alanıyla feyzini yüzyıllar boyunca devam ettirmiştir. Diğer yandan da bu temel inanç imgeleri yanında Türk-İslam geleneğinin oluşmasının baş harcını da onun kurmuş olduğu ve ardından devam eden Yesevîlik geleneği teşkil etmiştir.

Dünyada eğitim, bilim ve kültür adına önemli iradeler gösteren UNESCO'nun, genel teamüllerinin ötesinde 1993 ve 2016 yıllarında iki defa olmak üzere Ahmed Yesevî yılı ilan etmesi ise, bu yüce Türk pîrine göstermemiz gereken saygı ve minnetin önemli ve belirgin ispatıdır. Bugüne kadar gerçekleştirilmiş Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili çalışmaların bir adım daha ileri götürülmesi ve bunların, sonra gerçekleştirilecek kültürel ve sanatsal faaliyetlere bir mihenk taşı oluşturması ise, bu noktada en büyük temennimizdir.

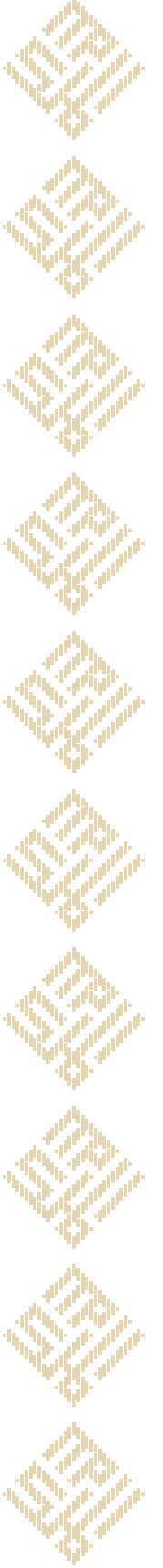
Türk dünyasının hem kültürel hem de siyasal birliğini artırmak amacıyla tesis edilmiş olan Türk Dünyası Belediyeler Birliği başkanlık vazifesini devam ettirdiğim şu dönemde, Hoca Ahmed Yesevî'ye dair gerçekleştirilen projelere katkı sağlamak, Türk havzasının ilişkilerinin de kuvvetlenmesi konusunda son derece büyük bir önem teşkil etmektedir. Zira Ahmed Yesevî'nin Türkler üzerinde tesis etmiş olduğu birleştirici etkiye, yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen bugün dahi ihtiyaç duyulmaktadır.

Geleneğimizle ve en önemlisi maneviyat bahçemizle buluşma adına gerçekleştirilmiş olan bu varakparenin, Türk irfan geleneğinin baş halkası olarak hüsn-i kabul görmüş ve Hz. Pîr-i Türkistân lakabı ile şöhret bulan, Hoca Ahmed-i Yesevî'nin kadim geleneğinin günümüz halkına anlatılması adına bir köşe taşı olacağını ümit ediyor, çalışmada emeği geçen herkese şükranlarımı sunuyorum.

Takdir Hüdâ'nındır.

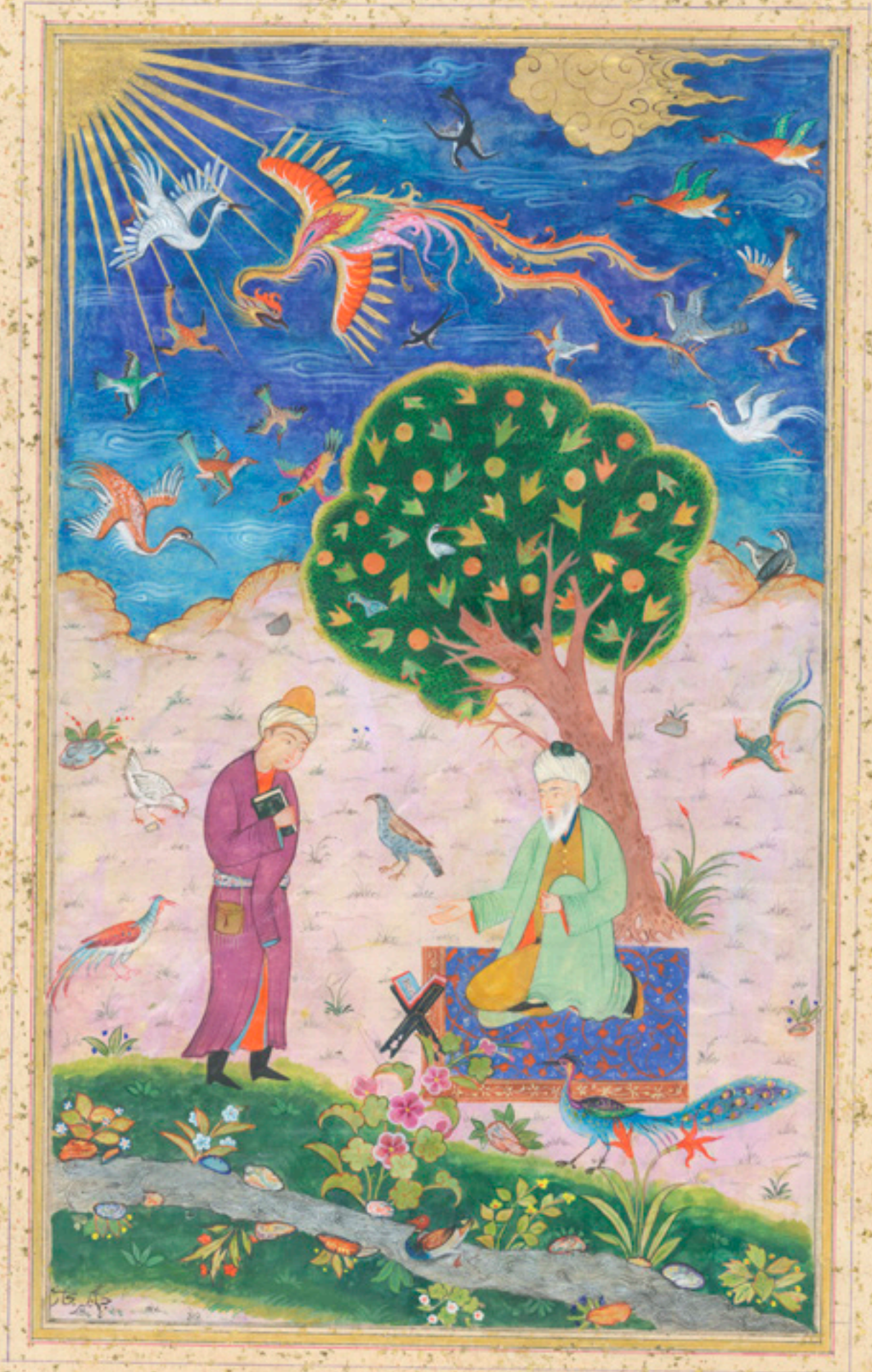
İbrahim Karaosmanoğlu

*Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Başkanı
Türk Dünyası Belediyeler Birliği Başkanı*

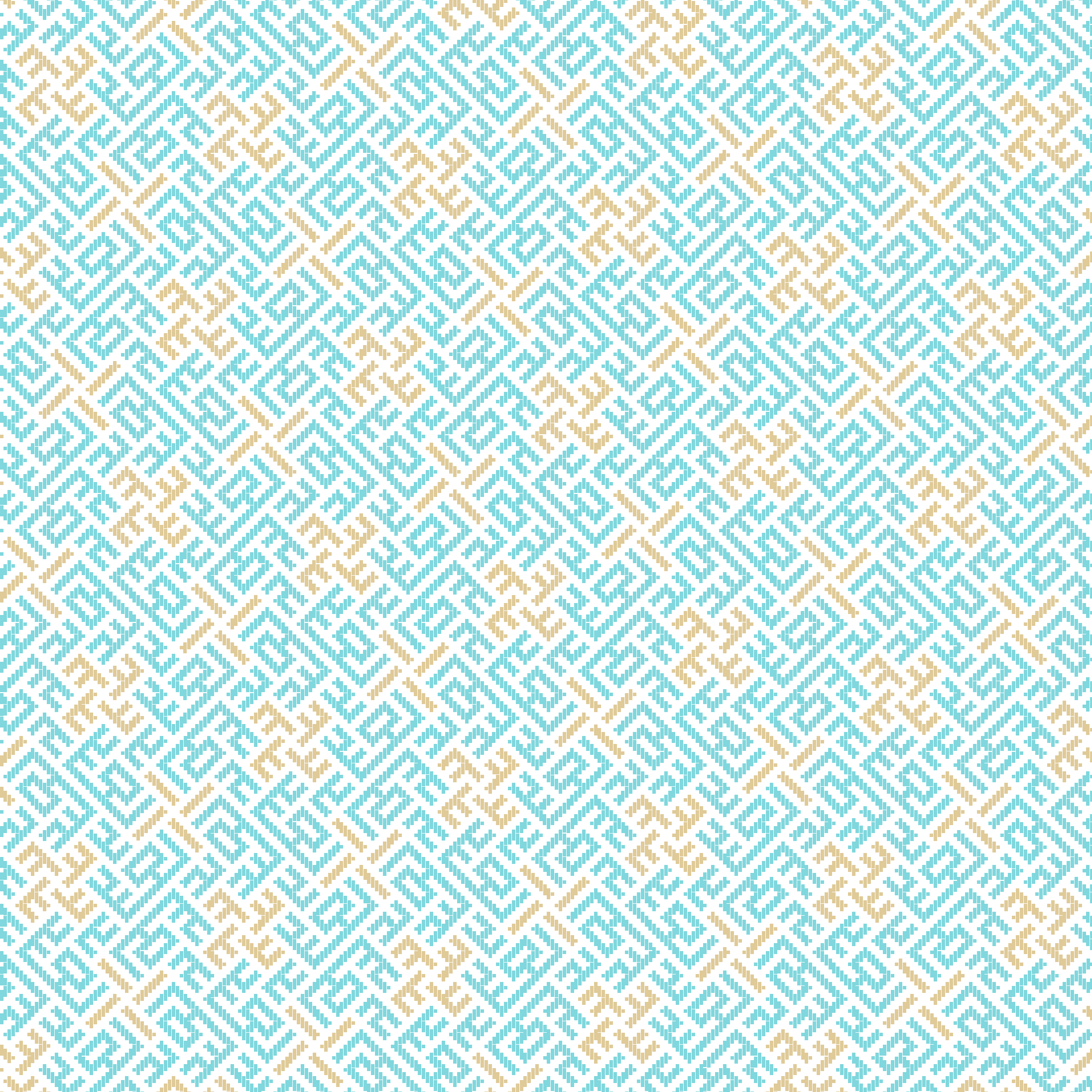

“Kuş u Hayvanların Selamlaması”

*Yaşım yirmiye geldi ben aştım makâm
Şükür Allah'a pîr hizmetini ettim tamam
Dünyadaki kurtlar kuşlar etti selam
O yüzden Tanrı'ya yakın oldum işte*

ÖNSÖZ

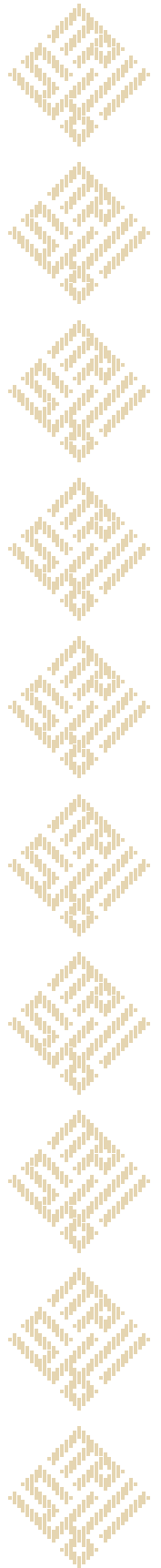
Dünya üzerinde sayısız inanç grubu ve bunların milletler üzerindeki etkisine bağlı olarak bir insan ömrünün araştırarak tanıyamayacağı kadar çok kültürel zemin bulunmaktadır. Medeniyetin beşiği olan Doğu'dan başlayarak kutuplara kadar devam eden bu eşsiz insan toplulukları birbirleriyle ilişkili olarak dünyanın daha yaşanılabilir bir yer olması için çalışmış, çaba göstermişlerdir. Öte yandan iyinin yanında mutlaka bir denge olarak var olduğuna inandığımız kötü için de durum farklı değildir. Kötü de vazifesini icra etmiş, aynı iletişim ve etkileşim kanallarını kullanarak dünyanın herkese değil kendi "doğrusuna" hizmet etmesi uğruna savaşmış, yakmış ve yağmalamıştır. İşte bu olumlu/olumsuz yönermenin belki de en müşahhas örnekleri Orta Asya medeniyetinde ibretle izlenebilir. İlkel çağlardan beri yaşamının yöntemine dair izler taşıyan bu güzel topraklar, hiç usanmadan medeniyetin ve gelişmenin izlerinde yürümüştür. Öyle ki, belki de pek az kavmin başına gelebilecek derecede büyük bir kötülük imtihanını da yaşamıştır. Kim bilir bu medeniyetin temel taşlarında sakladığı derinliğin sebebi yaşadığı bu ağır travmaların mukavemetini arttırmasıdır.

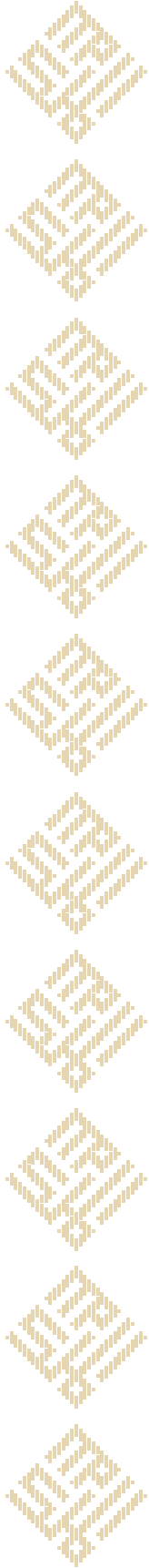
Dünyanın pek çok medeniyetinden "eski ve özel" olarak zikredilebilecek ilkçağ Türk tarihi, birbirinden özel unsurları içerisinde barındırmaktadır. Bu özelliklerin en önemli kısımlarından birisi konumuzla da alakalı olması bakımından kültürel dokuda yer bulabilmiş ve yaşayabilmiş "inanç kültürleridir." Muhatap oldukları her türlü inanç kültürüne kendi organizmalarında yer verme konusunda son derece makul olan Türk coğrafyası bu hususta asimile ve entegre sınırlarını sonuna kadar zorlamış ve kültürel dokusunda inancı beslemiş, diğer yandan da inancın temel imgelerini bu kültürel dokuda diri tutmuştur.

Bu kafa karıştırıcı tarihî analizlerin anlaşılmasında en kolaycı örnek Türklerin İslam'la buluşması meselesidir. Daha önceden sahip oldukları pek çok inanç doktrini gibi "İslam" ile de tanıştıklarında "önyargısız" bir dinleyici olan bu coğrafya toplulukları, elbette yüzyıllardır devam eden inançlarından bir günde vazgeçememişlerdir. Fakat bu içine sindirici ve sabırla hazmedici tavır, eklektik bir kültürel travma olmaksızın dünya tarihinde eşi benzerine çok az rastlanılabilecek bir veled-i kalbi zuhûr ettirmiştir ki buna bugün modern klasifikasyonda "Türk-İslam Kültürü" adını vermekteyiz.

Dünya inanç geleneğinde eşi benzerine pek az rastlanılacak olan bu sentez hakkında yüzyıllardır yapılan çalışmalar ve söylenen sözlerle birlikte bunların tamamı ölen ve yok olmuş bir kurumu tasvir etmeye dayalıdır. Başta oryantalizm olmak üzere dünyanın hemen hemen bütün bilim ekollerinin sınıfta kaldığını gördüğümüz bu konunun en büyük şansı, bugün her türlü yok oluşa ve dönüşüme rağmen yaşayabiliyor olmasıdır.

Bu yaşanabilmişliğin büyük perspektifteki hikmetinden sual olunamamakla birlikte kaderin bir cilvesini de düşünmemek elde değil. Serhalka-i Sînerişân Hoca Ahmed Yesevî'nin, sinisini yaralamışların başını teşkil ettiği bu yolun erenlerinin hikmetli hayatları halka halka yayılarak tüm Türk-İslam coğrafyasını fethetmiş ve kendi zamanının aynasından başka zamanların aynasına uzanan bir hikmet nûru olmuştur. Elden ele, gönülden gönle ve en makbulü ki diyârdan diyâra dolaşan bu hikmetler, bize Asya'nın bozkırlarında yetişmiş bir erin armağanı değil de nedir? Bu kilidi açan anahtar şüphesiz yukarıda zikredilen yüzyıllık imbikten geçerek demlenmiş bu

“Serhalka-i Sînerişân” tanımında gizlidir. Bu uzun serencâmdan bir kez daha tecrübe ediyoruz ki, var olmanın en büyük sırrı sancı ve “çile”dir.

Kapalı bir çilehânedede, Hakk’ın esmâsının tecellisinden yaşadığı istiğrak haliyle dizlerinin göğsünde bıraktığı izler dolayısıyla bu vasıfla anılabilmek, bu tecellinin adeta toprağa serpilmiş manevî bir tohum gibi büyüüp kendisinden yüzyıllar sonra dahi meyve vermiş ve cümle Müslümanları gölgesinde tevhid etmiş bir ağaç timsalidir.

Pek çok isimle anılmış bu Türk ulusu hakkında derlenmiş olan elinizdeki bu çalışmanın serencâmını da yine Ahmed Yesevî’nin kuvve-i manevîsinden istimdat ederek sizlere arz etmek gerekiyor. Zira Türk ve İslam kültürünün belki de en temel donelerinin yer aldığı Hoca Ahmed ve Yesevîlik konusundaki araştırmacıların hepsine bu meyanda şükranlarımızı arz etmemiz gerekiyor. 60’lı yıllardan itibaren iğneyle kuyu kazan bu derviş ruhlu insanlar olmasaydı bugün Hz. Pîr’in ismini bile duymak konusunda bir şerefe nail olamayabilirdik.

Bütün bunlarla birlikte Hoca Ahmed Yesevî konusundaki çalışmalarda görülen bir diğer önemli husus, kültür ve maneviyat tarihinden kopuşumuzun izidir. Moğol atlarının şiddetli gürültüsü altında, korkmadan İslam’ın güzelliklerini en doğru ve en ileri noktaya kadar anlatmak için giden Yesevî dervişlerinin hayatlarını, bize bıraktıkları emanetleri layıkıyla yerine getirebilmiş miyiz? Bu sorunun cevabını bugün tüm Türk dünyasına bakarak alabiliriz.

Elinizde tutmanızla bahtiyâr olduğumuz bu çalışma, geçmişin kadim izlerinden gelen “Yesevî hikmetinin iki kapak arasında günümüz insanıyla yeniden nasıl daha iyi buluşabileceği” derdinin bir tezahürüdür. Öyle ki kitabın -yazılışından iki kapak arasına geliş sürecine kadar- her ayrıntısında bu kadim tarikatın geleneklerinin okuyucuyla buluşturulması en büyük gayret ipimiz olmuştur. Bu varakpârenin tezyinatıyla sizleri Yesi şehrinin rüzgarlarında savurmak ve Yesevî Dergâhı’nın duvarları arasında dervişlerin zikir ve tefekkür atmosferinde buluşturmak ise, gayemiz olmuştur. Zira çalışmanın görsel anlamdaki zenginliğinin, Türk coğrafyasının bu âbidevî eserinin sanatsal zenginliğine borçlu olduğu muhakkaktır.

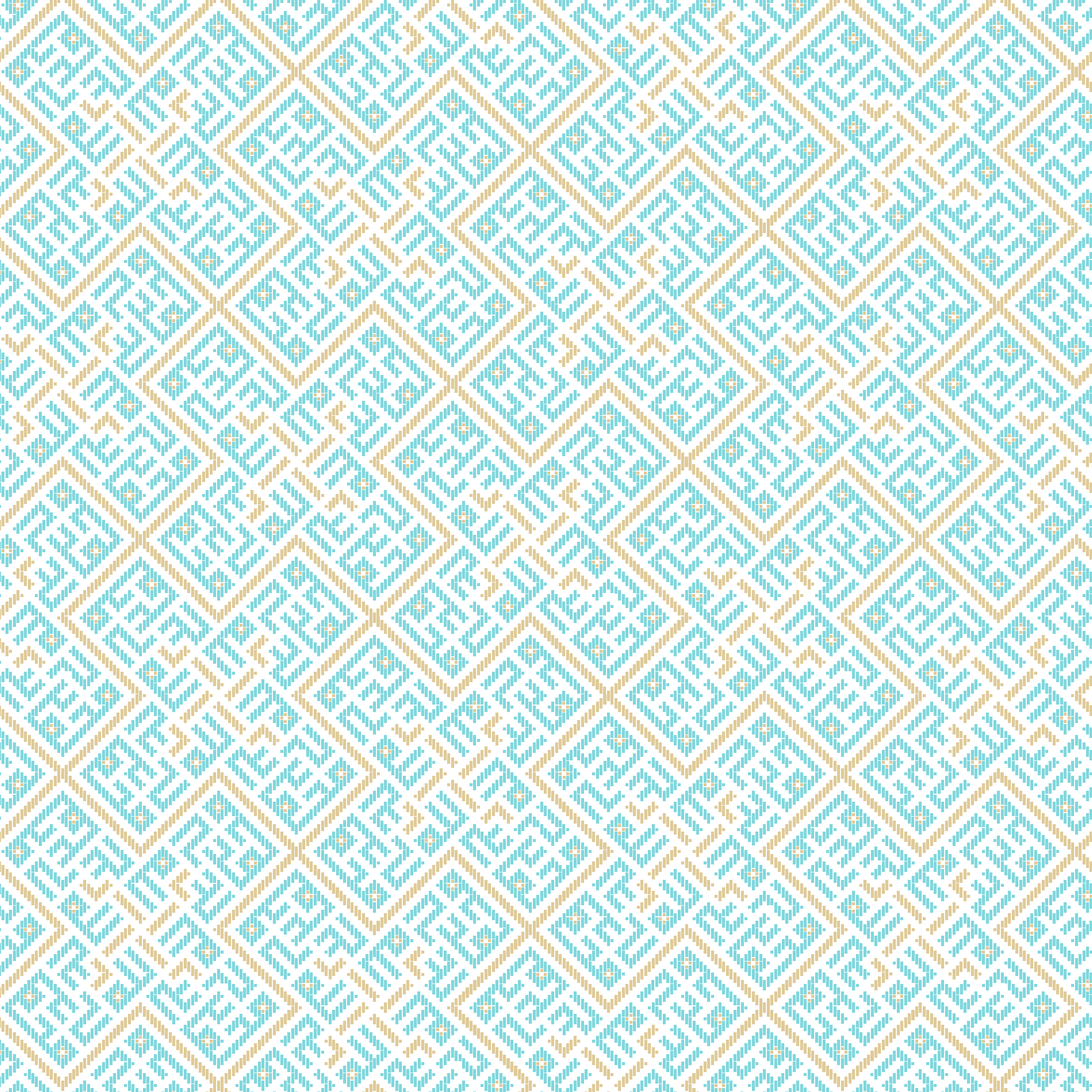
Bütün bu bilgi dağarcığının hülasası şudur ki Dîvân-ı Hikmet, Türk’ün ulularının hikmetle sözleşmelerinden ibarettir. Umuyoruz ki hikmete en çok ihtiyacımız olan şu zamanlarda Yesevî irfânı bu topraklardan hiç eksik olmasın...

Vesselâm...

İlknur Sisnelioğlu
İstanbul, 2016

GİRİŞ

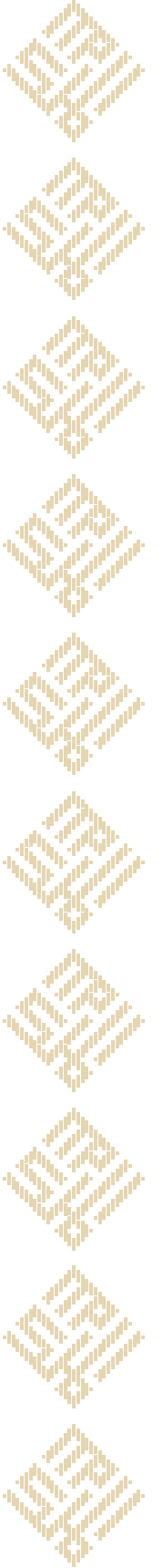

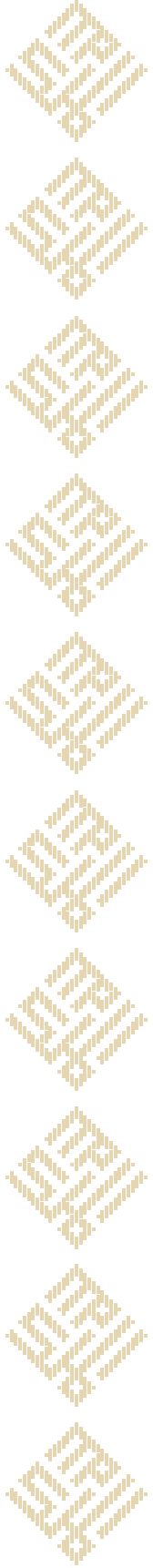
Türklerin İslamiyet'le yeni tanıştığı dönemlerde Hoca Ahmed Yesevî İslam'ı en güzel, en doğru ve en sade biçimde anlatmış, o asırlarda oldukça yaygın olan Acem'in hem dilinin hem de kültürünün etkisinden mümkün olduğunca uzak, doğrudan Türkleri muhatap alan bir üslûp ile adeta nokta atışı bir etki oluşturmuştur. Bu doğrultuda hem kendisi hem de tarikatı Yesevîliğin, gerek Türk-İslam tarihi gerekse Türk kültür ve medeniyeti üzerinde, etkisi yüzyıllar sürececek çığırar açmış olduğu muhakkaktır. Türk irfân geleneğinin ve temel Türk tasavvuf akımlarının umumiyetle Ehl-i Sünnet esası ile Hanefilik akidelerine bağlı oluşu ve Türklerin birtakım zararlı ve sapkın akımlardan da tarihi boyunca muhafaza olunabilmesi bütünüyle Hoca Ahmed Yesevî'nin açmış olduğu yolun bir sonucudur.

Kaynaklarda Pîr-i Türkistân, Hâce-i Türkistân, Hazret-i Sultân, Sultânü'l-Evliyâ, Evliyâlar Serveri gibi lakaplarla anılmış olan Ahmed Yesevî'nin hem atalarının hem de üç kuşak önce Mecûsî olan şeyhi Yûsuf Hemedânî'nin İmam-ı Âzâm ekolünden olduğu bildirilmektedir. Öte yandan Yesevî tarikatının (pîri olarak kabul edilen Ahmed Yesevî'nin bir Türk olduğu ön kabulünden bir adım ötede) Yûsuf Hemedânî, Ebû Ali Fâremedî, Hasan Harkânî, Tayfur (Bayezid Bistâmî), Câfer es-Sâdık, Kâsım bin Muhammed es-Siddîk, Selmân-ı Fârisî ve Hazret-i Ebû Bekr yoluyla Hz. Peygamber'e dayandığı da söylenmektedir. Kaynaklarda zikredilen bu bilgilerin doğruluğunu tartışmak bir yana bu büyük Türk sûfisi etrafında biriken ve yüzyıllara yayılan rivayetler, onu layık olduğu yere zaten koymuş ve bize ancak buna itibar etmek düşmüştür.

Ahmed Yesevî'nin Türk kültür ve medeniyet tarihinde teşkil etmiş olduğu dönüm noktası, İslamiyet'in henüz Orta Asya'da göçebe Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, ilk defa bir tasavvuf yolu açarak Yesevîliği kurmuş olmasının akabinde söylemiş olduğu hikmetleri ve tasavvufi şiirleri vesilesiyle de meydana gelmektedir. İnsanların hem ruhu üzerinde kurmuş olduğu etki hem de kültürel mânâda zevklerine hitap etmiş oluşu ona bir diğer açıdan da birleştirici bir rol yüklemiştir. Yeni Müslüman olmuş ve girift ifade ve fikirlerin inceliklerine henüz kafi miktarda vâkıf olamamış göçebe Türklere, onların anlayabileceği basit, net ve en önemlisi sade Türkçe ifadelerle adeta onların ruhunu okşayarak İslam'ı hem dikey hem yatay ekseninde derin izler bırakarak telkin etmiştir.

Şurası muhakkak ki her türlü bilimsel - duygusal analizin içinde yer aldığı, lakin yerlerini koruyabildiği bir dikkatle Hâce Ahmed Yesevî, yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasal hareketlerinin içerisindeki konumu ile yaşadığı bölgeye yansımaları perspektifinde yeniden ele alınıp incelenmelidir. Zira sadece inanç tarihimiz açısından değil, kültürümüzün temel değerlerinin anlatılmasında bu dönem bizim güneş enerjimiz mesabesinde. Ayrıca unutulmamalıdır ki, İslam tarihinin ulularını anlatmak ve yaşatmak şüphesiz manevî ve geleceğe dair bir borçtur. Fakat Hz. Pîr Ahmed Yesevî özelinde bu hususiyetlere bir temel unsur daha eklenir ki, bu durum medeniyetimiz için bir hayatiyet konusudur. Zira Türk-İslam kültürünün temel taşlarını bünyesinde var etmiş Hoca Ahmed'in sahip olduğu tüm doktrin bu medeniyetin temel kodlarıyla eşdeğerdir. Buradan hareketle Ahmed Yesevî'yi yaşatmak ve anlatmak bir İslam ulusunun manevî mirasının günümüze aktarılmasından öte millî ve manevî varlığımızın hayatiyeti açısından tek temel taşıdır. Türklerin pîri olarak lafta değil hakikatte de görevini îfâ etmiş Ahmed Yesevî'yi anlamak ve yaşatmak bugün mâkus ve muhtaç durumdaki Türk-İslam medeniyetinin yeniden inşası hususundaki yegane çıkış kapısıdır.

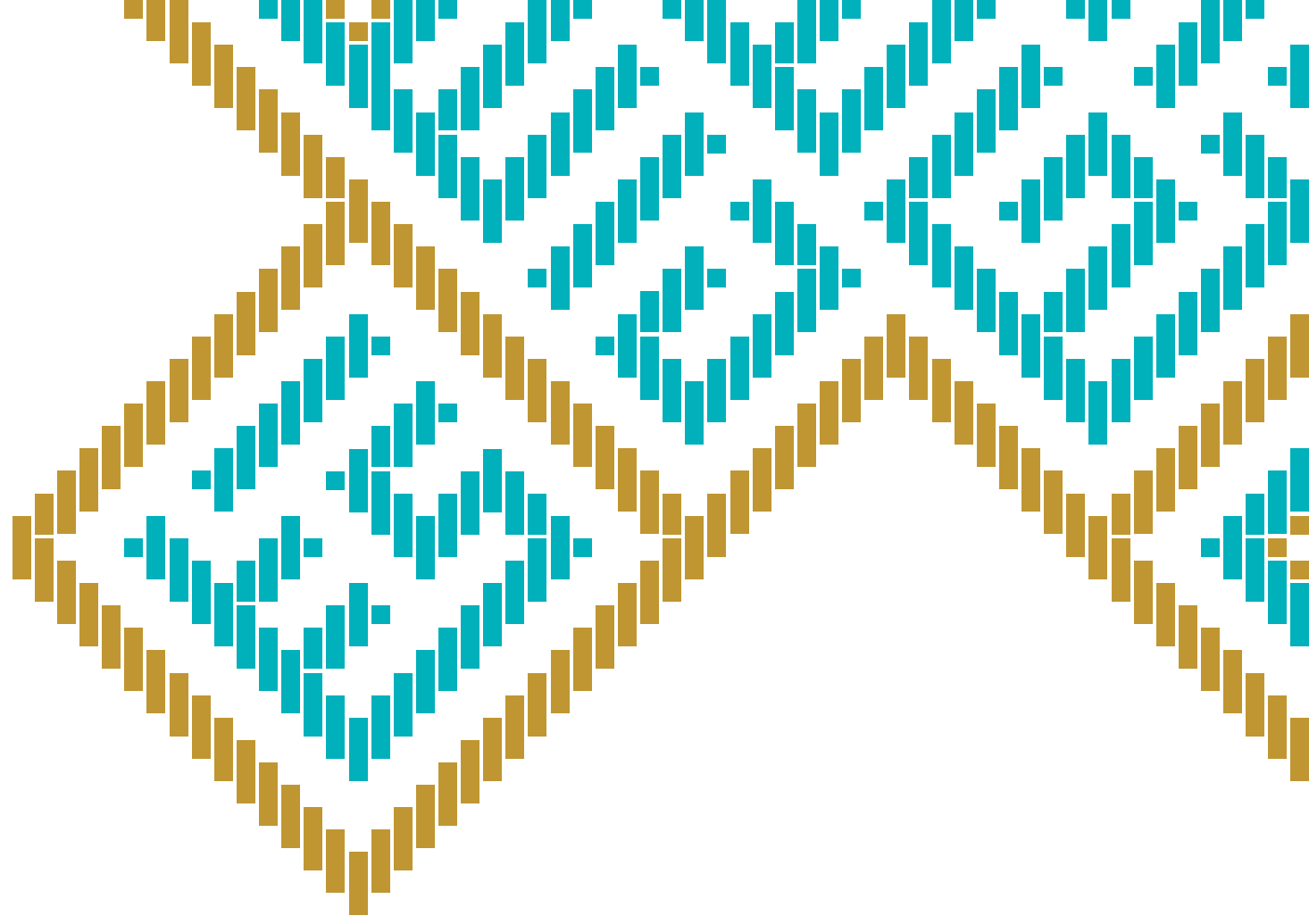

Bugün ise, Ahmed Yesevî hâlâ Türk-İslam şuurunun en büyük lideri, birleştirici ismi olmaya devam etmekte ve Türk dünyasının manevî birliği ancak ve ancak onun yüce şahsiyeti etrafında toplanabilmektedir. Zira istisnasız bütün Türkî devletler, siyasî bütün mülahazaların ötesinde Ahmed Yesevî'nin büyüklüğünü ve otoritesini tanımaktadır. Bu birleştiricilik Türk coğrafyasına yüzyıllardır bahşedilmiş bir nimettir.

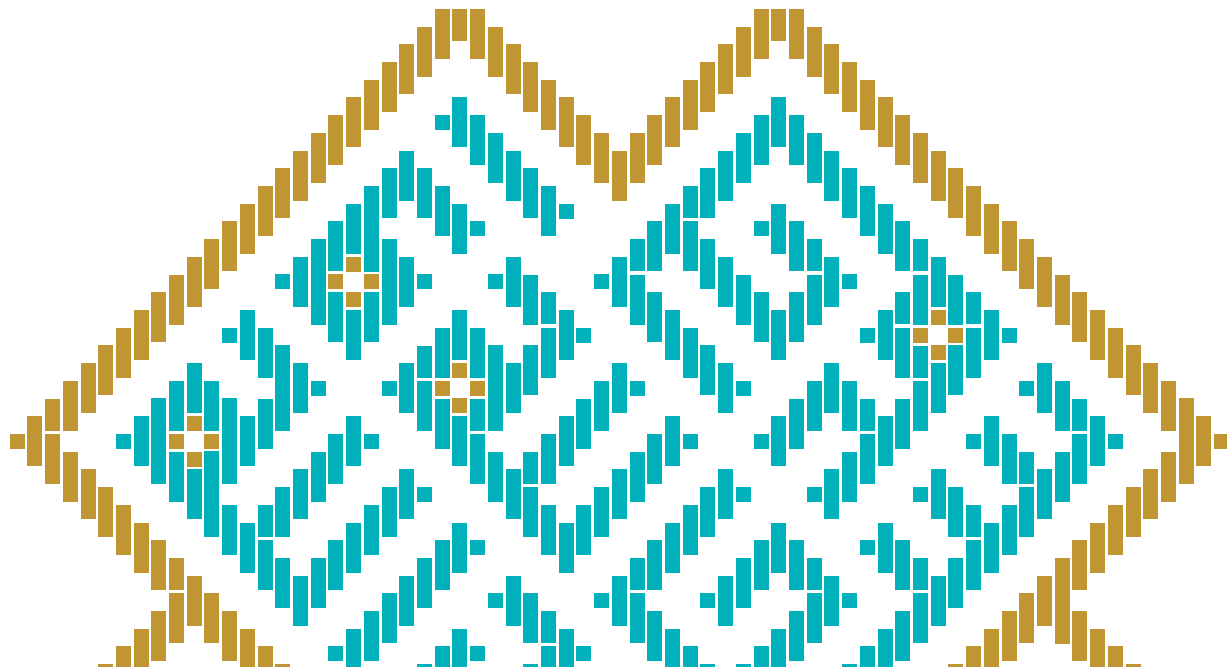
Hoca Ahmed Yesevî Türbesi
Kubbeleri

AHMED YESEVÎ'YE KADAR TÜRKLER

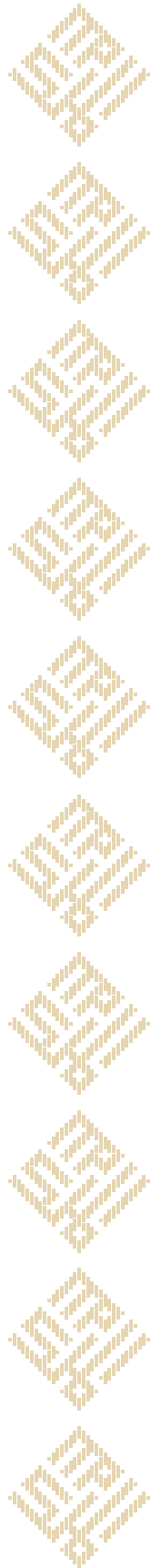
*Miskin Hoca Ahmed cânı hem gevherdir hem hazîne
Hepsi O'nun mekânı, O lâ-mekân içinde...*

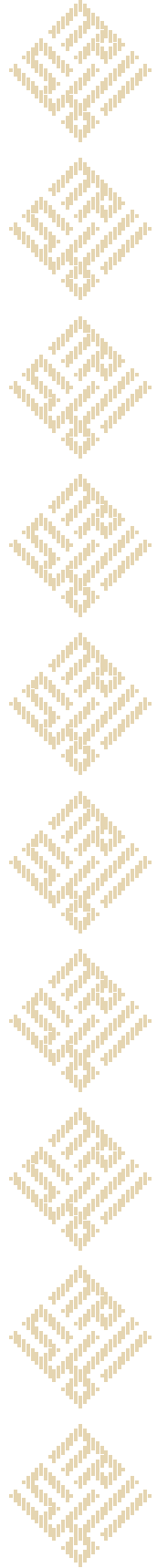

İslamiyet, Hz. Muhammed (SAV)'in tebliği ile birlikte önce Hicaz yarımadasına ve ardından Hulefâ-yı Râşidîn döneminde yapılan gazalar ile diğer coğrafyalara yayılmaya başlamıştır. Türklerin Arap toplumuyla olan ilişkileri ise, tarihin ilk çağlarına dayanmaktadır. Ancak iki millet arasındaki kültürel ve siyasî münasebetlerin başlaması VIII. yüzyılı bulmuş ve X. yüzyılda bu yakınlaşma en üst seviyeye ulaşmıştır. Türkler Araplar ile münasebetleri neticesinde kademeli olarak İslamlaşmaya başlamış olsa da, bu yüzyılda 200 bin çadırılık bir Türk bakiyesinin toplu olarak Müslüman oluşu bir milat olarak kabul edilmektedir. Çünkü tarih sahnelerinde son derece dinamik bir halde bulunan ve köklü bir devlet geleneğine sahip olan Türkler, artık sahip oldukları kabiliyetlerini gaza ve cihad motivasyonu üzerine inşa etmiş ve dünya tarihine yeni bir yön vermişlerdir. XI. yüzyıla gelindiğinde ise, İslam dünyasında adeta bir “Türk çağı” yaşandığı görülebilir. Kaşgarlı Mahmud'un, Türkçenin zenginliğini ortaya koyduğu ve Abbâsî halifesine sunduğu büyük eseri Divânü Lugâti't-Türk İslam dünyasında Türklerin gücünü açık bir şekilde ortaya koymaya yeterlidir.

Orta Asya'ya gelindiğinde, bu coğrafyayı etkisi altına alan ilk Arap fetihlerinin Emevî hilafeti zamanına rastladığı görülmektedir. Ancak Emevîlerin İslam adına uyguladıkları şiddet yanlısı politika, Türkistan'da yaşayan Türkler ile diğer toplulukları Müslümanlara karşı birleşmeye sevk etmiştir. Abbâsî hilafeti dönemine gelindiğindeyse Türk-Arap münasebetleri tam tersi yönde seyretmeye başlamış ve Türklerin İslam dini ile daha yakından tanışmaları da Abbâsî hilafeti döneminde olmuştur. Bu dönemde özellikle Talas Savaşı, Türk-İslam tarihi açısından son derece müspet sonuçlar doğurmuştur. Öte yandan Türkler, Abbâsî devletinin hem yönetim kademelelerinde hem de ordusunda yüksek rütbeli askerler olarak görev almaya başlamış ve İslamiyet ile yakından ilişki içine girerek bu yeni dini merak içerisinde inceleme fırsatı bulmuşlardır. Türklerin çok büyük bir kısmı da bu şekilde Müslümanlaşmıştır. Öte yandan Türklerin Müslümanlaşmasında çok önemli bir unsuru da İpek Yolu boylarında gidip gelen Türk ve Arap tüccarlar arasındaki ticarî ilişkiler teşkil etmektedir. Çoğunlukla şiddetten uzak ve ikna yolu ile gerçekleşen İslamlaştırma çalışmaları etkisini hızla göstermiş ve Türkistan bölgesinin de hızla İslamlaşması sağlanmıştır.

Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşamış olduğu dönem olan XI. ve XII. yüzyıllar içerisinde Türkler artık neredeyse dört asırdır giderek artan bir oranda İslamiyet'le müşerref olmaktaydı. Türk-İslam tarihinin ilk tohumları olarak zikredebileceğimiz Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu devletleri de Orta Asya'da İslamiyet'in yerleşmesini sağlayan ilk teşekküllerdir. Bu devletler her ne kadar kendinden öncekiler gibi Türk yapısıyla kurulmuş olsalar da İslam dininin vücûda getirdiği cihad ruhu ile, tarih sahnelerinde son derece aktif bir rol oynamışlardır. Diğer yandan Türk kültür değerlerinin İslam kültür ve medeniyeti ile kaynaşmasıyla da oldukça zengin bir Türk-İslam medeniyeti ortaya çıkmıştır.

TASAVVUF

İslamiyet'in hızla yayılmasında en önemli rolü, IX. yüzyıldan bu yana kendini gösteren tasavvuf hareketi üstlenmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren tebliğ faaliyetleriyle varlıklarından söz ettiren sûfiler, kendilerine özgü hoşgörülü, naif, nazik ve ikna edici üslûpları ile adeta bu dinin misyonerliğini üstlenerek, götürdükleri topraklarda derinlemesine ve kalıcı bir şekilde yerleşmesini sağlamışlardır.

İslam'ın yayılma seyrine baktığımızda İran, Horasan, Hint Yarımadası, Orta Asya, Kafkasya, Anadolu ve Balkanlar gibi birçok Müslüman bölgenin bu dini sûfiler öncülüğünde benimsemiş olduğunu görebiliriz. Aynı durum Türkler için de geçerlidir; Türkler henüz İslam'ı kabul ettikleri ilk yıllardan itibaren sûfi dervişlerle tanışmışlardır. Bu noktada tasavvuf erlerinin de Orta Asya'yı adeta bir nakış gibi dört koldan işlemiş olduklarını görebiliriz. Bunun bir sonucu olarak Orta Asya'da XII. ve XIII. yüzyıllarda tasavvuf ve tarikat faaliyetlerinin zirve noktaya ulaşmış olduğunu söylemek mümkündür. Zira artık en kırsal bölgede sade bir hayat süren insandan en üst kademelerde görev alanlara kadar coğrafyada yaşayan herkes mutlaka bir tasavvuf erinin manevî tesiri altına girmiş bulunuyordu.

İşte kısaca belirtmeye çalıştığımız tüm bu faaliyetlerin bir sonucu olarak Orta Asya'da Yeseviyye ve ondan türediği kabul gören Kübreviyye, Nakşibendiyye gibi büyük tarikatlar kök salarak irşad görevlerini hız kesmeden sürdürmüşlerdir. Hatta taş üstünde taş bırakmayan Moğol kasırgasının başladığı dönemlerde dahi bu tarikatlar insanların en emin oldukları sığınakları olmuş, Moğol istilası döneminden sonra da Orta Asya'daki Türk toplumlarının İslamlaşmasında sosyal ve siyasî sahalarda büyük rol oynamıştır.

Orta Asya Türk dünyasında İslam dininin kök salmasında Hoca Ahmed Yesevî ve onun tarikatı Yeseviyye'nin ise çok büyük bir önemi bulunmaktadır. XII. asrın ilk yarısında Türkistan bölgesine damgasını vurmuş olan Hoca Ahmed Yesevî, Buhara'da zamanın en meşhur âlim ve sûfisi Şeyh Yûsuf-ı Hemedânî'nin tedris ve irşadında yetişmiştir.

EDEBİYAT

Türkler yaşamış oldukları coğrafya itibarıyla çok eski zamanlardan itibaren sürekli olarak Çin ve İran tesiri altında kalmışlardır. Ancak Çin etkisinin Türkler üzerinde en hatırı sayılır derecede olduğu Uygur döneminde dahi, İran etkisi fikrî sahadan edebiyat ve sanata kadar kendini yine de göstermektedir. İslamiyet ile birlikte ise bu tesir etkisini daha da göstermiş ve Türkler için artık İran medeniyetinin etkisi karşı konulamaz bir hal almıştır.

İran medeniyeti, aslında henüz Türkleri kendine çekmeden evvel bile İslam coğrafyası üzerinde büyük etkiler göstermiştir. Bunu, Abbâsilerin teşkilatlanma yöntemlerinde Hulefâ-yı Raşidîn'in

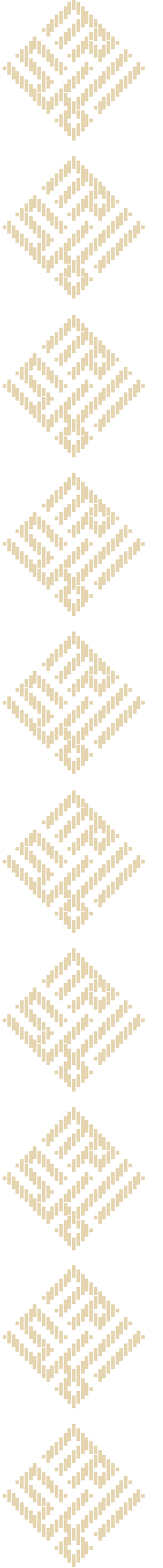
eserlerine değil Sâsânî hükümdarlarının telakkilerine bağlı olmaları gözle görülür biçimde ortaya koymaktadır. Öte yandan Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde eski İran dil ve edebiyatının İslamî bir kisveye bürünerek geliştiğini de kaynaklarda görmekteyiz.

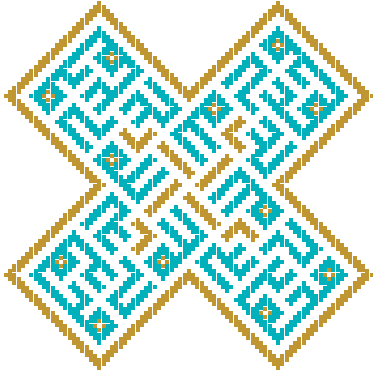
İran dil ve edebiyatı, İslam çatısı altında gelişirken elbette edebiyat bakımından yadsınamaz derecede zengin ve kabiliyetli olan Araplardan etkilenmekten de geri duramamıştır. Buna örnek olarak İran diline yerleşen yeni Arapça kelimeleri, nazım şekilleri, vezin ve belâgât kaideleri gibi unsurları söyleyebiliriz. İslamlaşma sürecinde eski İran edebî kaidelerinden hemen hemen hiçbir unsurun yaşayamamış olmasına ve Arapların son derece baskın olan tesirine rağmen müthiş bir medeniyet mirasına sahip olan Acemler, kendi İslâmî İran edebiyatlarını vücuda getirebilmişlerdir. Örneğin aruz vezinlerinden yalnız kendi zevklerine uygun olanları benimsemiş, Arap edebiyatının eski bir türü olan kaside ve gazeli kendilerine has bir üslup ile söylemiş, en önemlisi Arap edebiyatının tamamen yabancı olduğu “destan” türünü yeniden canlandırmışlardır. Böylece İslam edebiyatında İran teşekkülü tüm ihtişamıyla kendini göstermiştir.

Türkler ise, İslam'ın birçok unsurunu doğrudan Araplardan değil, Acemlerden almışlardır. Buna sebep İslam'ın Türklere İran kültürünün merkezi olan Horasan ve Maverâünnehir bölgeleri üzerinden gelmiş olması söylenebilir. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus ise şudur ki, Türkler ile Acemlerin etkileşimleri esasen İslam öncesi dönemlere dayanıyor olmakla birlikte tarihî kaynaklardan edindiğimiz bilgiler, bize İslam sonrasında Türkler üzerindeki İran etkisini çok daha net bir biçimde göstermektedir. Yani İslam öncesinde Acemlerin Türk edebiyatına ne derece tesir ettiği çok iyi bilinmiyor olsa da İslam sonrasında bu tesir müthiş şekilde varlığını göstermiştir. Buna en güzel örnek olarak ise, İslamî Türk edebiyatının bilinen en eski ürünü olan *Kutadgu Bilig*'in dilinde, vezninde, muhtevasında ve şeklinde barındırdığı İran tesirleridir. XI. yüzyılda Kaşgar'da kaleme alınmış olan bu eser, Fuad Köprülü'nün deyişiyle “hiçbir zaman münferit bir mahsul olarak telakki edilmemelidir; esâsen, önsözünde de bu ciheti açık olarak gösteren kayıtlara tesadüf olunuyor. Türklerin daha İslamiyet'ten önce yazıları ve o yazılar ile yazılmış kitapları olduğu düşünülünce eski bir Türk medeniyet merkezi olan Kaşgar'da İslamiyet'in kabulünden sonra İslamî eserler yazılacağı ve bunun için de asırlarca beklenemeyeceği derhal anlaşılır.”

Ahmed Yesevî'den önceki zamanlarda, *Kutadgu Bilig* gibi eserlerin Türkistan bölgesinde yalnızca medrese tahsili görmüş danişmendler arasında okunabildiği söylenmektedir. Ancak elbette bu, halkın ilim ve edebiyattan uzak kaldığı mânâsına gelmez. Halk kitlesi de kendi şâirleri vasıtasıyla mahsüller vermeye devam etmiş, Halk edebiyatı İslam sonrasında da ana hatlarından pek taviz vermeyerek çoğunluğu didaktik İslamî mahsüller vermiştir. Bununla birlikte “mersiye/sagu” türündeki eserler, halk edebiyatı içerisinde en kıymet verilenlerindendi. İslamiyet öncesi devirlerde yalnızca dinî, sonrasında ise bedi'î bir mahiyete de sahip olan mersiye/kopuzlar eşliğinde meclislerde terennüm edilmiş, bunlardan başka halk arasında *Oğuz menkıbesi* gibi çok eski zamanlardan kalmış eserler de bu dönemde İslâmî bir kimliğe bürünerek hayat bulmuşlardır.

İşte İran tesirinin böylesi hissedildiği bir dönemde, en büyük Türk edebiyatı eserlerinde dahi Farsçanın etkisini göstermiş olduğu bir sahada Türkçe *Hikmetler* söyleyen Hoca Ahmed Yesevî, Türk edebiyatında bir çığır açmıştır.

*Allah yâdı nunn kimge atâ kılsa
Nefs u hevâ menmenlikdin kalur ermiş
Bende eger zâkir bolub Allah dese
Tutmuş köngül zengârını açar ermiş*

*“Fezküruni ezkürdum” iştib nidâ
Zikrin aytıb emrin tutub müşâhedâ
Kirib gorga tartıb türlü mücâhedâ
Âşık cânlar sır şarâbın içer ermiş*

*Âşıklarğa bolub Hakning inâyeti
Bâtın içre açulur keş u kerâmeti
Dillerige saçıb her dem hak rahmeti
Fenâ bolub mâ’sivadın keçer ermiş*

*“Keşfü’l esrâr” bolub bâtın közi açıb
Hak âşıkı bu dünyanı taşlab kaçıp
Nefs u hevâ közin oyub resen kesib
Zâil bolub şeytan andın kaçar ermiş*

*Bildi emdi Kul Hâce Ahmed ışkđın anglab
Cândın keçib uşbu yolğa köngül bağlab
Danğ ömrüm zâyi ötti yatu yığlab
Nedâmetning hevâsıdın uçar ermiş*

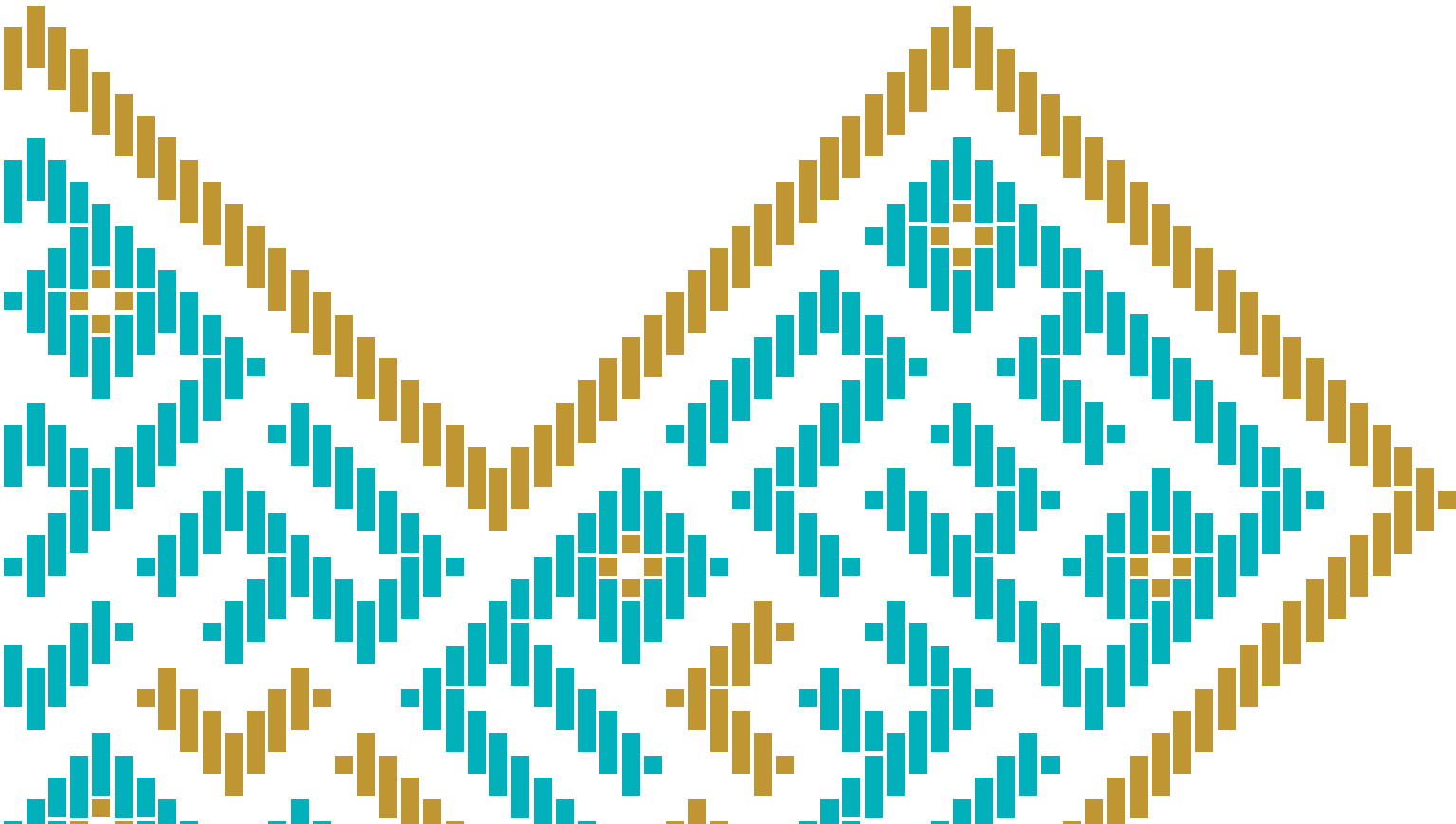
*Allah yâdı nûrunu kime armağan eylese
Nefs ve hevâ benlikten kalır imiş
Kul eğer zâkir olup Allah dese
Tutmuş gönül pasını açar imiş*

*“Fezküruni ezkürkum” işitip nidâ
Zikrini söyleyip emrini müşâhede tutup
Kabre girip türlü mücahede çekip
Âşık canlar sır şarabını içer imiş*

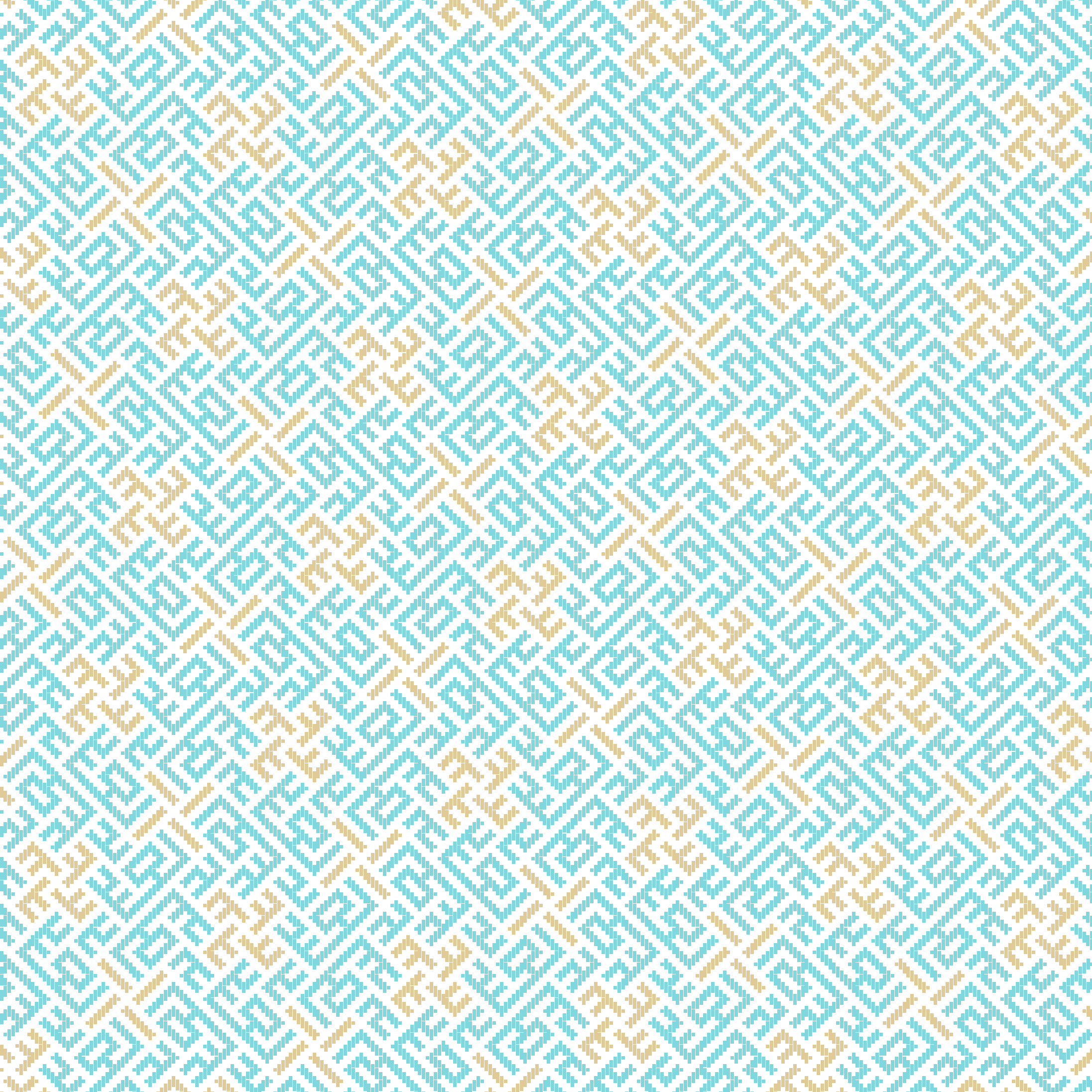
*Aşıklara olup Hakkın inayeti
Bâtın içinde açılır keşif ve kerameti
Dillerine saçıp her an Hakk rahmeti
Fani olup masivâdan geçer imiş*

*Sırları keşfeder olup bâtın gözünü açıp
Hakk âşığı bu dünyayı terk edip kaçıp
Nefs ve hevâ gözünü oyup boynunu kesip
Mahvolup şeytan ondan kaçır imiş*

*Bildi şimdi Kul Hoca Ahmed aşkdan anlayıp
Candan geçip bu yola gönül bağlayıp
Eyvah ömrüm zayı geçti diye ağlayıp
Pişmanlığın havasından uçar imiş*

ALPERENLER ŞÂHI: HOCA AHMED YESEVÎ

X yüzyılda artık siyasî problemler, sık sık değişen iktidarlar ve birçok iktisadî sorunlar ile karşı karşıya olan Türkistan halkı hem geleceğinden büyük endişe duyuyor hem de bölgede yaşayan birçok dinden insan ile birlikte Türkler de kendi aralarında ihtilafa ve çatışmalara düşüyordu. Zira Ahmed Yesevî'ye kadar bölgede İslamiyet de henüz gerektiği gibi öğretilmemiş ve dolayısıyla yaşanamıyor durumdaydı. İşte böyle bir karmaşanın ortasına Türkistan piri Hoca Ahmed Yesevî, etkisi yüzyıllar boyu sürecek bir kimlikle çıkmış ve halka İslamiyet'in gerçek güzel yüzünü göstererek hem Türkleri içinde buldukları çıkmazdan ve karamsarlıktan kurtarmış hem de İslam güneşini parlatarak kendinden sonra da devam edecek olan irşad faaliyetlerine öncülük etmiştir.

Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Hacı Bektâş-ı Velî gibi halkın muhayyilesinde derin izler bırakmış her şahsiyet henüz hayattayken dahi menkıbeleri teşekkül etmiş ve bu menkıbeler kişilerin gerçek sîmâlarının çok ötesine geçerek insanların kabul ettikleri ve hakikî saydıkları malumatlar halini almıştır. Bu zevâtın, içinde buldukları toplumun manevî ihtiyaçlarını çok büyük oranda karşılamış olmaları buna en büyük etkidir.

Tarihin sözlü gelenek ile nesilden nesle aktarıldığı bir dönemden bahsettiğimizi göz önünde bulundurursak eğer, yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgilerin de halkın muhayyilesinde var olan menkıbelerden çok öteye geçemeyeceğini anlayabiliriz. Öte yandan bu manevî önderlerin kuşaktan kuşağa aktarılan menkıbelerinin giderek daha da büyümesi ve zenginleşmesi de karşı konulamaz bir durumdur.

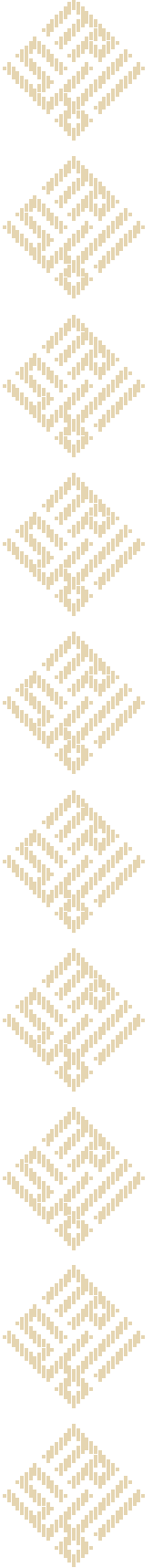
İşte tüm bu sebeplerden dolayı Hoca Ahmed Yesevî gibi manevî önderlerin gerçek hayat hikayelerini tespit her ne kadar ilmi olarak gerekli olsa da, konuyu sosyolojik bağlamda ele aldığımızda bu zevâtı, halkın tahayyülünde var olan şekliyle ele almak da en az bu kadar elzemdir. Bu noktada sözlü gelenek vasıtasıyla sahip olduğumuz bu bilgilerin doğruluğunu tartışmak yerine, bu bilgileri kendi sosyolojik sahası içerisinde doğru olarak kabul edip değerlendirmek bizim için daha yerinde olacaktır.

HAYATI

“Toğgan yerim ol mübârek Türkistan'dır”

Ahmed Yesevî bugünkü Kazakistan'ın Çimkent şehri yakınlarında bulunan ve eski adı “Sayram”, şimdiki adı “İstîcâp” olan kasabada dünyayı teşrif etmiştir. Sayram, Batı Türkistan'ın Çimkent şehrinin doğusunda, Şâhyâr nehrinin bir kolu olan Karasu üzerinde yer alan bir kasabadır.

Özellikle Ali Şîr Nevâî'nin “Nefehâtü'l-Üns” adlı eseri ve bazı diğer kaynaklarda ise, Hoca Ahmed Yesevî'nin doğum yeri olarak Yesi gösterilmektedir. Hikmetlerinde de adının Ahmed, doğum yerinin Yesi olduğu zikredilmektedir. Ancak tarihçiler, hikmetlerin, Yesevî dervişleri tarafından kaleme alınmış olduğunu ve nesilden nesle de bu intikalin değişime uğramış olabileceğini göz önünde bulundurarak, Sayram'ın doğum yeri olma ihtimalinin daha ağır bastığını söylemektedirler.

“Arslan Bab ve Genç Hoca Ahmed”

*Yedi yaşta Arslan Bab'a ettim selâm
Hak Mustafâ emânetin verin hemân
O vakit bin bir zikrin ettim tamâm
Nefsim ölüp lâ-mekâna çıktım işte*

*Hurma verip başım okşayıp nazar etti
Bir fırsatta öbür dünyâya sefer etti
“Elvedâ” deyip bu dünyâdan geçip gitti
Mektebe gidip coşup dolup taştım işte*

سید احمد

“Hoca Ahmed’e mededkâr, Hakk arslanı Ali’dir”

Hoca Ahmed Yesevî'nin doğum tarihi net olarak bilinemesi de XI. yüzyıl sonları ile XII. yüzyıl başları olarak tahmin edilmektedir. Babası Sayram'ın meşhur zâtlarından Şeyh İbrahim adında, Hz. Ali soyundan geldiği kabul edilen ve kerametleri ile tanınan bir Allah dostudur. Kaynaklarda Şeyh İbrahim'in, halifelerinden Musa Şeyh'in kızı Ayşe Hatun ile evlendiği, bu evlilikten Gevher Şehnaz adında bir kız ve Ahmed adında bir erkek evladının dünyaya geldiği zikredilmektedir. Ahmed Yesevî ve Yesevîliğe dair en temel kaynak olarak bilinen, Hazinî'nin *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr* adlı eserinde zikredildiğine göre Hızır Aleyhisselâm Şeyh İbrahim ve onun on bin müridi ile musahip olmuş ve hatta Şeyh İbrahim'in, Ayşe Hatun ile evlenmesine de bilhassa Hızır Aleyhisselâm vesile olmuştur.

Rivayete göre Ahmed Yesevî önce annesini, yedi yaşına geldiğinde de babasını âlem-i bekâya uğurlamıştır. Bu tarihten itibaren artık ablası Gevher Hatun'un himayesi altında bulunan Hoca Ahmed'in henüz küçükken Yesi'ye geldiği ve buraya yerleştiği bilinmektedir.

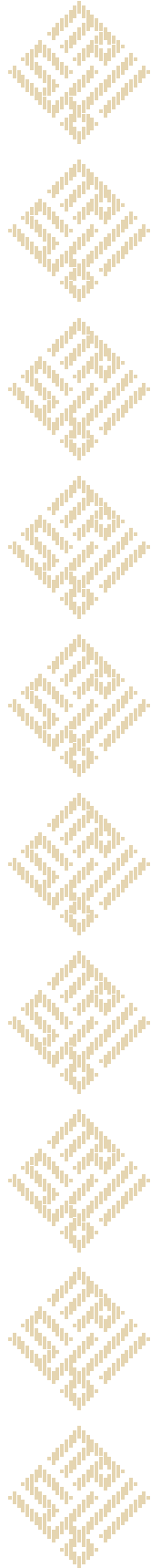
“Yedi yaşta Arslan Bab'a kıldım selâm”

Menkıbeler kendisinin, küçük yaşlardan itibaren bazı kerametler gösterdiğini ve Hızır Aleyhisselâm'ın delaletine mazhar olduğunu zikretmektedir. Yesi'de Arslan Baba adında bir zât ile karşılaşan Ahmed Yesevî, ilk manevî tahsilini de burada kendisinden almıştır. Yine menkıbelerde zikredildiğine göre Şeyh Arslan Baba, aşıktan bir zât olup, Hz. Peygamber'in manevî işaretleriyle Yesi'ye gelmiş ve Ahmed Yesevî'yi irşad vazifesini yerine getirmiştir.

Arslan Baba hakkında menkıbeler dışında bilgi sahibi olabileceğimiz herhangi bir tarihî vesika henüz bulunmamaktadır. Kendisi bazı kaynaklarda Otrarlı bir Türk dervişi, bazılarında ise “siyah tenli bir Arap” olarak zikredilmektedir.

Menkıbeye göre ashâbın ileri gelenlerinden olan Arslan Baba dört yüz ile yedi yüz sene yaşamıştı. Hz. Peygamber'in gazalarından birinde Ashâb-ı Kirâm yiyecek bulamamış ve huzûra gelerek biraz yiyecek istirham etmişlerdi. Resulullâh'ın duası üzerine Cebrâil Aleyhisselâm Cennet'ten bir tabak hurma getirip onlara ikram etti. Tam bu sırada hurmalardan biri toprağa düşüverdi ve Cebrâil, “Bu hurma sizin ümmetinizden Ahmed Yesevî adlı birinin kısmetidir” dedi. Bunun üzerine Resulullah, bu emanetin sahibine ulaştırılması vazifesini oradaki ashâbına teklif etti. Yalnızca Arslan Baba bu göreve talip oldu ve bunun üzerine Hz. Peygamber o hurma tanesini eliyle Arslan Baba'nın ağızına atarak mübarek tükürüklerinden ihsan etti. Oracıkta bir manevî perde zâhir oldu ve Arslan Baba böylece Ahmed Yesevî'yi nasıl bulacağını talim edip onu irşad ile emrolundu. Arslan Baba böylece Yesi'ye gelerek vazifesini yerine getirdi ve bundan bir yıl sonra da âlem-i bekâya intikal etti.

Ahmed Yesevî henüz Arslan Baba ile tanışmadan evvel de büyük kerametler gösteriyor ve bulunduğu coğrafyada nam salıyor olmakla birlikte Arslan Baba'nın terbiyesi altına girdikten son-

Arslan Baba Türbesi'nden
kubbe detayı

ra iyiden iyiye bir olgunluk mertebesine erişmiştir. Kaldı ki zaten kendisi aileden gelme bir manevî mevkie sahip bulunuyordu. Şöhretinin bütün Türkistan bölgesine yayılmasını sağlayan ve Ahmed adının yanına Yesevî lakabının gelmesini sağlayan menkıbe ise şöyledir:

XI. yüzyıl sonlarında Maverâünnehir ve Türkistan bölgesinde Yesevî adlı bir hükümdar yaşamakta idi. Bütün Türk hükümdarları gibi av merakı olan bu padişah, kışları Semerkand'da yazları Türkistan dağlarında geçiriyordu. Bir yaz Kara-cuk dağında avlanmak istemiş lakin dağın çok engebeli bir yapıya sahip olması sebebiyle bunu başaramamıştı. Bunun üzerine hükmettiği topraklardaki bütün evliyâlara haber saldı; bu dağın ortadan kalkmasını istiyordu. Evliyâlar padişahın bu isteğini kabul edip niyâza koyuldular ancak ne yaptılarsa dağı ortadan kaldırmak konusunda muvaffak olamadılar. Bunun üzerine memleketteki âriflerin tamamının gelip gelmediğini araştırdılar ve Hoca Ahmed'in henüz pek küçük yaşta olduğu için oraya çağırılmadığını fark ettiler. Hemen Sayram'a haber salındı. Ablasından destur isteyen Hoca Ahmed, ondan şu cevabı aldı, "Babamızın vasiyyeti vardır. Senin meydana çıkma zamanının gelip gelmediğini belli edecek şey, babamızın ma'bedi içindeki bağlı bir sofradır. Eğer onu açmaya kâdir olursan, var git. Meydana çıkma zamanın gelmiş demektir." Bunun üzerine Hoca Ahmed mabede giderek sofrayı açtı ve artık meydana çıkma zamanının geldiğini anladı. Hemen sofrayı alarak Yesi'ye geldi, orada hazır olan bütün evliyâlara sofrasındaki bir somun ekmeği niyâz gösterdi ve hepsi birer Fatiha okudular. Sonra bu ekmeği bölerek meclisteki doksan dokuz bin kişiye taksim

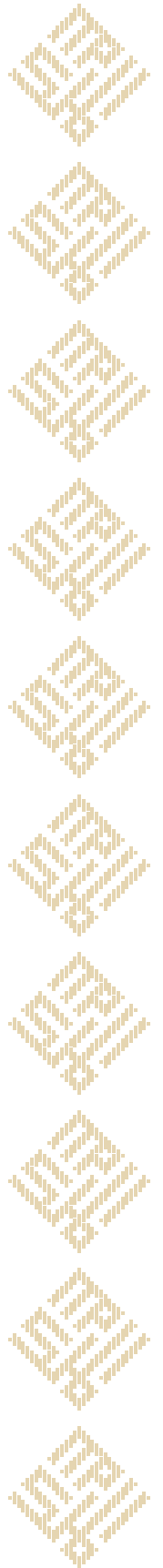
Arslan Baba Türbesi
girişinden detay

etti ve böylece onun bu kerametini gören herkes büyüklüğüne de şahit oldu. Hoca Ahmed babasının hırkası içinde duasının neticesini beklerken birden bire yağmur başladı ve her yeri sel götürdü, şeyh efendilerin seccadeleri dalgalar üzerinde yüzmeye başladı. Hoca Ahmed babasının hırkasından çıkardığı anda fırtına kesildi, güneş açtı ve Kara-cuk adlı dağın ortadan kaybolduğunu gördüler. Şimdi ise bu bölgede Kara-cuk adlı bir kasaba bulunmakta ve Ahmed Yesevî'nin ekser evlâdının vatanı olduğu söylenmektedir. İşte bu keramete şahid olan Yesevî adlı padişah, adının kıyamete kadar cihanda anılmasını isteyerek ona şöyle dedi: "Âlemde her kim bizi severse senin adınla beraber yâd eylesin." O günden beri adı Hoca Ahmed, Ahmed Yesevî olarak anılageldi. Bir rivayete göre Arslan Baba, Ahmed Yesevî yirmi üç yaşında iken vefat etmiş ve Otrar'a defnedilmiştir. Bütün bu muhtelif rivayetler neticesinde net olarak söyleyebileceğimiz bir bilgi vardır ki, o da Arslan Baba'nın, Yesevî'nin ilk manevî hocası olduğudur.

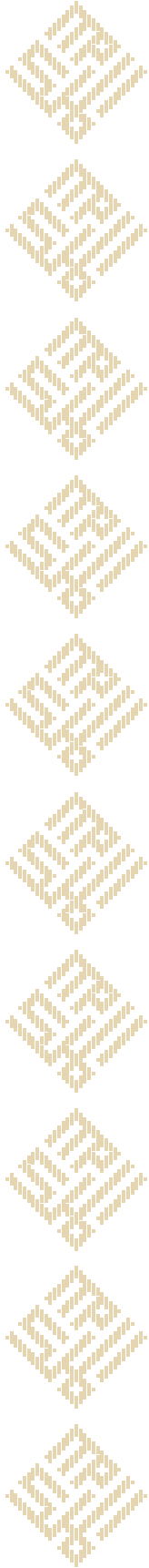
Buhara'da Yûsuf Hemedânî

XII. yüzyılda Karahanlıların hakimiyeti altında bulunan Buhara, İslam ilminin Maverâünnehir'de en büyük merkezi kabul ediliyordu. Sadece Türkistan'dan değil İslam âleminin her coğrafyasından buraya akın akın talebeler geliyor, Buharadaki medreseleri dolduruyorlardı. Menakıp kitapları da Ahmed Yesevî'nin, Arslan Baba'nın işaretleriyle bir süre Buhara'ya geldiğini ve oranın

پرزوا جبرائیل سیوی

يا حضرت پير

en ünlü mürid ve âlimi olan Yûsuf Hemedânî'ye intisap ettiğini ve vefatını müteakip bir süre burada kalarak halkı irşâd ile meşgul olduğunu, daha sonra da bütün ashabını Hoca Abdülhâlik Gucduvânî'ye ismarlayarak yine manevî bir işaret ile Yesî'ye geldiğini kaydetmektedir.

Kaynaklar asıl adı Ebu Yusuf b. Eyyûb ibn Yûsuf b. el-Hassan b. Vehre olan Yûsuf Hemedânî'nin Hemedan ahalisinde, Büzencird kasabasında, H440/441-M1049 yılında dünyaya gelmiş olduğunu zikretmektedir. Kendisi H460-M1068 yılından sonra Bağdat'a giderek Şeyh Ebu İshak Şirâzî'ye intisab etmiştir. Hadis, fıkıh, hilaf ve nazar ilimlerinde ileri derecede bilgili bir âlim olan Yûsuf Hemedânî, İsfahan ve Semerkand'da uzun süre hadis tahsil etmiş ve Nizamiye medresesinde müderris olmuştur. Menakıba göre bir gün Nizamiye Medresesinde va'z esnasında İbnü's-Sekkâ adlı meşhur bir fâkih kendisine bir mesele sorar ve Hoca'dan, "Otur; senin kelâmında küfür kokusu duyuyorum! Muhtemeldir ki senin ölümün din-i İslam üzere olmaya!" cevabını alır. İbnü's-Sekkâ daha sonra Bağdat'a gelen bir Bizans sefiri ile İstanbul'a gelerek tanassur eder.

Menkıbelerde geçen birçok keramet ve büyüklüğü bulunan Yûsuf Hemedânî daha sonra ilim yolundan ayrılarak, rivayete göre İmam Gazâlî'nin de şeyhi olan, Şeyh Ebu Ali Farmedî'den el almıştır. Kendisinin aynı zamanda Şeyh Abdullah Cuveynî ve Şeyh Hasan Semnânî ile de sohbet ettiği rivayet edilmektedir.

Kaynaklar Hemedânî'nin sünnî itikâda oldukça bağlı, Hanefî mezhebini benimsemiş bir zât olduğunu ve İslam'ı yaymak için diyar diyar dolaşıp ömrünü Allah yoluna adadığını kaydetmektedir. Hoca Ahmed Yesevî ile de Buhara'da bulunduğu sırada görüşmüş olduğu ve Yesevî'nin, kendisine intisab eden üçüncü halifesi olduğu tahmin edilmektedir.

Mekakıb kitaplarında Yûsuf Hemedânî'den uzun boylu, uzun kumral sakallı, zayıf bir yapıya sahip, daima yamalı elbiseler giyen, dünya malına asla önem vermeyen ve devlet büyüklerinin yanına gitmeyen biri olarak bahsedilmektedir. Ayrıca kaynaklardan, kendisinin Farsça konuştuğunu, Türkçe bilmediğini, yetmiş beş yaşından sonra evlendiğini ve zevcesinden kırk gün sonra vefat ettiğini, Hızır Aleyhisselâm'ın kendisine daima yoldaşlık yaptığını, sürekli gayrimüslimlerin evlerine giderek onları İslam'a davet ettiğini de öğrenmekteyiz. Yine kaynaklarda zikredildiği şekliyle Yûsuf Hemedânî, daima Kur'an-ı Kerîm okumakla meşgul bir zât olup ağrılara ve hastalıklara ilaç yapar idi. Selmân-ı Farîsî'nin âsası kendisindeydi, zaman zaman yüzünü Hemedan'a dönerek gözyaşı dökerdi, herkese karşı derin bir muhabbeti vardı ve ağzından asla bir fena söz çıkmazdı.

Daha hayattayken Abdülhâlik Gucduvânî'ye, "Benim halifem Hoca Abdullah Berkî olacak, ondan sonra Hoca Hasan Handakî ve sonra da Ahmed Yesevî olacaktır. Hilafet neveti Yesevî'ye gelince, Türkistan vilayetine sefer edecek ve halife sen olacaksın" buyurmuştur. Rivayete göre Herat'tan Merv'e dönerken H534-M1140 tarihinde Merv ile Herat arasında bulunan Bâmiyin kasabasında vefat etmiştir. Kaynaklarda zikredildiği şekliyle Yûsuf Hemedânî, bu dünyadan göçeceği gün, arkasını mihraba verdikten sonra ashabına su ısıtmalarını emretmiş ve yüzünü dört halifesi ile orada diğer hazır bulunanlara dönerek, "Makamımıza Abdullah Berkî'yi bıraktık. Ona uyunuz. Karşı gelmeyiniz. Sultan Sencer için yazdığımız âdâbı, müritlere ve ashabınıza söyleyiniz" demiş, ardından Ahmed Yesevî'ye Sûre-i Fâtır, Sûre-i Yâsîn ve Ve'n-Nâziât sûrelerini okumasını emretmiş, hatim bittiğinde de ahirete doğmuştur.

Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet'te yedi yaşından elli yaşına kadar ne gibi manevî hâllere mazhar olduğunu ayrıntılı bir şekilde anlatırken Yûsuf Hemedânî olduğu tahmin edilen müürşidinden de söz eder. Kendisi Hikmetlerinde yirmi altı yaşında sevdâyâ düşüp Mansûr gibi "didâr" için kavga ettiğini, bir pîre erişmemekten türlü dertlere gark olduğunu ve nihayet yirmi yedi yaşına geldiğinde pîrine ulaştığını ve dergâha layık olduğunu söylemektedir. "Zâtı ulu hocam, sana sığınıp geldim" mealindeki şiirinin de Yûsuf Hemedânî'ye intisabını işaret ettiği tahmin edilmektedir.

Hocası Yûsuf Hemedânî'yi her konuda kendine örnek alan Ahmed Yesevî, şer'î ilimlere son derece vâkıf ve takva sahibi hali ile, şeriat hükümlerine sıkı sıkıya bağlı Türk hükümdarların hüküm sürdüğü bir devirde yaşamış olmasının da etkisiyle, devrinde ve sonraki devirlerde tanınmış ve büyük saygı görmüştür.

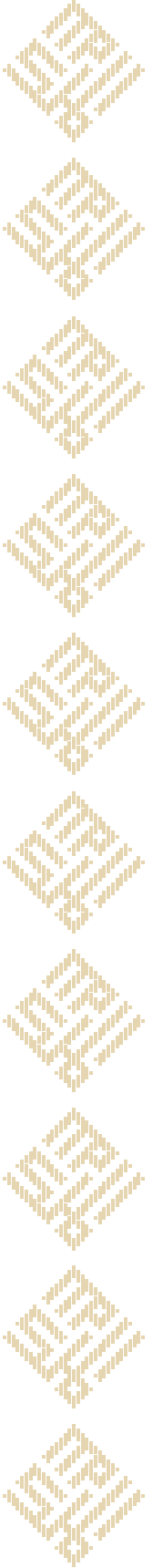
Hoca Ahmed Yesevî'nin manevî irşadı yalnızca Arslan Baba ve Yûsuf Hemedânî'nin isimleriyle de sınırlı değildir. Kendisi Hikmetlerinde İbrahim Ethem, Şakik-i Belhî, Ma'rûf-i Kerhî, Bâyezid-i Bistâmî, Hallâc-ı Mansûr, Cüneyd-i Bağdâdî ve Şibli gibi büyük mutasavvıflardan etkilendiğini bizlere bildirmektedir.

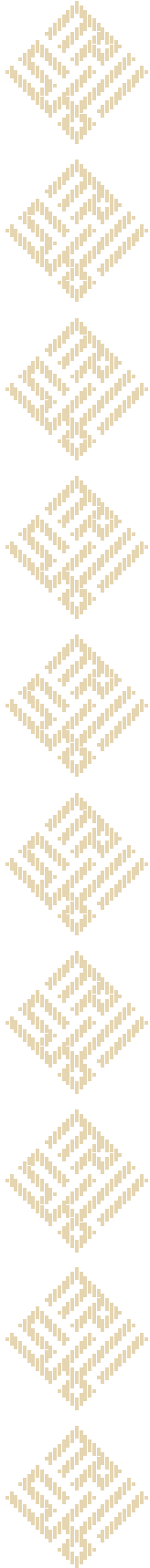
Ahmed Yesevî'nin Yesi'ye Dönüşü

Yûsuf Hemedânî'nin ilk iki halifesi Hoca Abdullah Berkî ve Hoca Hasan Endâkî'nin vefatlarının ardından bir müddet Buhara'da tekkenin başında bulunan Hoca Ahmed Yesevî daha sonra Yesi'ye geri dönmüştür. Ancak bu geri dönüşün tam olarak hangi tarihe denk geldiği bilinmemekte, yalnızca 1160'lı yıllara tekabül ettiği tahmin edilmektedir. Öte yandan muhtelif hal tercemesi kitaplarından yola çıkarak Ahmed Yesevî'nin Yesi'de çok da uzun bir süre yaşamış olmadığına kânî olmaktadır.

Cevâhirü'l-Ebrâr'da rivayet edildiğine göre Hoca Ahmed Yesevî, ömrünün Yesi'de geçen yıllarında devamlı olarak ta'lim ve irşad ile meşgul olmuştur. Zahirî ve batınî ilimlerde adeta bir kutup olmuş ve şöreti bütün Türkistan, Maverâünnahir, Horasan ve Harezm'e yayılmıştır. Menkıbelerde Yesevî tekkesine her gün sayısız hediyeler, ikramlar geldiği ancak kendisi bu ikramlardan bir lokma dahi kabul etmediği zikredilmektedir. Hoca Ahmed ibadet ve ta'at ile geçen vaktinden arta kalanı ile kaşık ve kepçe yontup onları satarak geçimini sağlamıştır. Kaynaklarda babasının eski ahbabı olan Hızır Aleyhisselâm ile kendisinin de ahbab olduğu ve hatta bir gün Hızır Aleyhisselâm kendisine şöyle buyurduğu geçmektedir: "Her gün yedi kerre müsahip aramağa yedi iklimde seyahat ederim, senden daha dürüst ve eslah müsâhip bulunmaz."

Hacı Bektâş-ı Velî'nin Velâyetnâme adlı eserinden rivayetle Kühü'l Ahabâr'da zikredildiği üzere "Hâce-i nâmdârın bir öküzü var idi; daima üstünde bir heybe ile kaşık ve kepçe ve keçkül bedîdâr ve ol şehrin çarşısında devvâr idi. Harîdar olanlar ne mikdâr ki alurlardı, kıymet-i muayyenesini heybeye bırakurlardı. Ol öküz akşama dek her gün gezer, bâdehû huzur-ı Hoca'ya gelürdi. İçindekini kendi mübâret eliyle alurdu. Farazâ bir kimse ol meta'dan alsa ve kıymetini heybeye bırakmasa hergiz o öküz ardlarından ayrılmazdı; tâ ol aldığı meta'ı veya akçeyi bırakmayınca âhir semte gitmezdi."

Yine Velâyetnâme-i Hacı Bektâş'ta yer verilen bir menkıbeye göre, Horasan erenlerinden Hoca Ahmed Yesevî'ye çok büyük kıymet vermekle birlikte kendisinin hakikî derecesinin yüksekliğine yeterince vâkıf olamamış bazıları, büyük bir meclis tertip etmiş ve Hoca Ahmed'i de oraya davet etmeye karar vermişlerdi. İçlerinden birisi turna kıyafetine bürünerek Hoca'ya haber vermek üzere yola çıkmışken manevî kudreti ile bunu haber alan Hoca Ahmed Yesevî önce müritlerine yedi dervişin geleceğini haber vermiş sonra kendisi de yanına aldığı birkaç derviş ile turna şekline girerek erenleri Semerkand sınırındaki büyük bir nehirde karşılaşmıştır. Bu sırada Hoca nehre bir nazar kılmış ve çaresiz bir bâzîrgân görmüştür. Bâzîrgân sudan geçerken bütün malını, davarlarını su almış ve kendisi de kurtulduğu takdirde malının yarısını bağışlayacağını vaat etmiştir. Hoca bunun üzerine hemen elini uzatıp bâzîrgânı ve mallarını kurtardıktan sonra tekrar insan şekline girerek yere iner. Bâzîrgân hemen Hoca'nın eline sarılır ve bütün malının yarısını oracıkta kendisine verir. Hoca Ahmed Yesevî malları alarak Horasan'a gelir ve bütün serveti Horasan erelerine bağışlayarak nihayetsiz ta'zim ve iltifatlara mazhar olur.

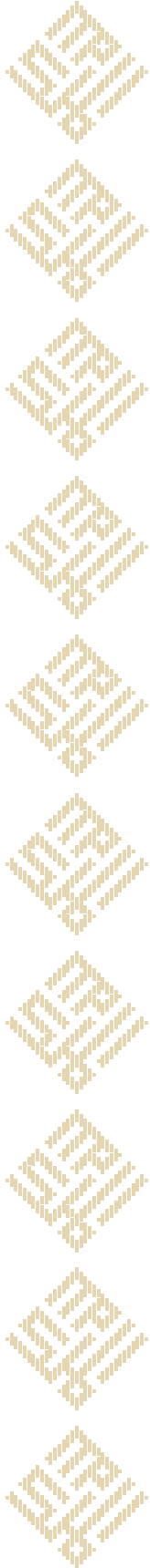
Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevîlik ile ilgili en temel kaynaklardan biri olan Cevâhirü'l Ebrâr'da geçen, Hoca ilgili bir başka meşhur menakıb da şöyledir: Yesevî'nin şöhret dairesi genişledikçe ve müritlerinin sayısı arttıkça muhalifleri de artmıştı. Bir gün bu kimselerden birkaçı Hoca Ahmed'e ağır bir iftira atmış ve halk arasında Hoca'nın meclisine örtüsüz kadınların devam ettiğini ve dahası erkeklerle birlikte zikre dahi karıştığı söylentisini yaymışlardı. Bu hain iftirayı haber alan Horasan ve Maverâünnehir âlimleri, tekkeye müfettiş göndererek bu şayanın yalnızca bir iftiradan ibaret olduğunu tahkik etmişlerdi. Lakin Hoca Ahmed onlara yine de unutamayacakları bir ders vermek istedi ve müritleri ile birlikte mecliste otururken ortaya mühürlü bir hokka getirtti ve cemaate şöyle buyurdu: "Sağ kolunu, buluş gününden bu âna kadar avrat uzuvlarına hiç değdirmemiş evliyâdan kim vardır?" Cemaat içerisinde bu soruya cevap veren yalnızca Celâl Ata oldu ve Hoca Ahmed Yesevî hokkayı onun eline vererek müfettişlerle birlikte Celâl Ata'yı da Horasan ve Maverâünnehir memleketlerine gönderdi. Oralarda hokkayı açan bütün âlimler, hokkanın içinde sönmeyen bir ateş ile yanmayan bir pamuğun bir arada durduğunu gördüklerinde fevkalade utanıp hediye ve adaklarla kabahatlerini affettirmeye çalıştılar.

Hazînî, Cevâhirü'l Ebrâr'ında Ahmed Yesevî ile ilgili şöyle bir menkıbe de nakletmektedir: Kazan Han, bir Cuma günü Ahmed Yesevî'nin camiye gelmediğini görmüş ve Sufî Muhammed Dânişmend Zernûki ile kendisine haber göndermişti. Tam o esnada Cuma namazı için sala verilmekteydi. Sûfi Muhammed, şeyhinin huzuruna çekine çekine varmış iken Hoca Ahmed ona, "Ya Muhammed, gel bana yapış. Seninle Cuma namazına varalım" dedi. Şeyhinin emrine itaat eden Sûfi Muhammed o anda kendini bir caminin içinde, safların birinde oturur halde buldu. Namaz eda edildikten hemen sonra Sûfi Muhammed etrafına bakınıp şeyhini aradı, tam yedi kere camii kapısından gidip geldi ama bulamadı. Olan bitenden haberdar olan cami kayyımı Sûfi Muhammed'e şöyle söyledi, "Ey derviş, burası Mısır'dır ve bu cami Cami-i Ezher'dir. Aradığın zât nice zamandır Cuma namazlarını burada kılar." Sûfi Muhammed tam bir hafta Mısır'da kaldı ve nihayet yine nasıl olduğunu anlamadığı bir şekilde halvete geldi. Hoca Ahmed ona gördüklerini hemen gidip anlatmasını emretti. Sûfi acele ile Kazan Han'ın yanına varıp olan biteni anlatmıştı ki, o sırada müezzinler hâlâ salâyı bitirmemişlerdi.

“Gönül kuşu lâ-mekâna ulaştı”

*Pîr-i muğân cür'asından katre tattım
Yol bulayım diye gece uykuyu attım
Allah'a hamd olsun lutfeyledi nûra battım
Gönül kuşu lâ-mekâna ulaştı dostlar*

Yesi civarındaki Sûrî kasabasında yaşayan halk, Yesililere büyük düşmanlık besliyor ve bunu Hoca Ahmed Yesevî üzerinde teksif ediyorlardı. Hoca'nın şöhreti etrafa yayıldıkça hiddetleri artıyor, türlü oyunlar oynuyor ama her seferinde derslerini fena halde alıyorlardı. Ömrünün hiçbir anında Sünnet-i Nebeviyye'den geri durmamış olan Ahmed Yesevî'nin, İbrahim adında bir oğlu ve bir de atı vardı. Hz. Peygamber'in erkek evladının kendisinden önce vefat etmiş olması sebebiyle Hoca Ahmed de, "Her kim çocuğumun ölümü haberini getirirse bu atı ona hediye edeceğim" buyurmuş idi. Bunu duyan Sûrîli münafıklar bir gün İbrahim'i bir ağacın dibinde uykuda yakalayıp katletti ve kesik başını bir havluya sararak Hoca'ya getirdi. Ahmed Yesevî kendisine oynanan bu oyunu anlamakla birlikte yine de atı onlara verdi. Hatta kızını da kâtil ile evlendirerek kan davasının ve aralarındaki düşmanlığın önüne geçmiş oldu. Bu hadiseden sonra her yıl Şeyhzâde İbrahim'in katledildiği o ağacın altındaki maktelden kan aktığı görülmüştür. Düşmanlığı barışa çeviren bu hadiseden mühlhem Hoca Ahmed'in müritleri ve kendisine itikad edenler bu kan ile dertlerine devâ bulmuşlardır.

"Altmış üçte sünnet oldu yere girmek, Resul için iki âlemi ber-bâd etmek"

Çocukluğundan beri Hz. Peygamber'in hiçbir sünnetini ifâ etmekten geri durmamış olan Hoca Ahmed Yesevî, Hz. Muhammed (SAV)'in bu dünyadan göçtüğü yaş olan altmış üç yaşına geldiğinde, tekkesine üç arşın derinliğinde bir "çilehâne" yaptırarak kalan ömrünü burada geçirmiştir. Çileye girdiği tarih tam olarak bilememekle birlikte, Dîvân-ı Hikmet'te bu inziva ile ilgili bilgilere rastlamak mümkündür.

Cevâhirü'l-Ebrâr'da Ahmed Yesevî'nin çilehânede geçirdiği yıllar ile ilgili pek çok menkıbe zikredilmektedir. Bilgiye göre İlyas ve Hızır Aleyhisselâmların da himmetleriyle, yüzlerce yıldır bu binaya hiçbir şey olmamıştır. Ahmed Yesevî bir lahdi andıran bu daracık çilehânesinde

Hoca Ahmed Yesevî Türbesi

zikrettikçe dizleri göğüslerine sürte sürte her ikisi de delinmiş ve bundan dolayı kendisine "serhalka-i sînerişân" derlermiş. Sözüünü ettiğimiz eserde zikredilen diğer bir menkıbe de şu şekildedir: "... o sarâ-yı laht gibi mâbed-i vahdet, fukarâ ve ulemâ bâtınlarında öyle bir nev'i ateş ve susuzluk bıraktı ki, meclistikiler bundan bî-karâr oldular. Hakîm Ata'ya su tedârîki tenbih olundu. Kalkıp su tedârik edeceği esnâda kulağına su sesi erişti. Hayretle dönüp baktı; meclisin ortası fırına veyahut hamam külhanına benzemiş, ayrı ayrı alevler her tarafı kaplamış, bütün ârifler ve fakirler o ateş içinde kebab oluyor. Hakîm Ata, mest ve müstağrak kalıp durdu. O esnâda Ahmed Yesevî, elinde bir kadeh ile göründü, kadehi ateşe daldırıp oradakilere içirdi. O kadehten su içmiş olan Hakîm Ata buyuruyor ki; baldan tatlı ve kardan soğuk idi. Meclistikilerin susuzluğu bu sâyede zâil olduktan sonra, Şeyhu'l-Meşâyih, mübarek avucunu o ateş üzerine indirdi ve ateş ortadan kayboldu. Lakin Allah'ın hikmetiyle, orada bir küp zuhûr etti. Yesevîler arasında "hum-i aşk" diye tabir edilir ve onunla tefe'ül ederler. Eğer maksat hasıl olacaksa talibin eli dibine erişir, eğer olmayacaksa ne kadar uzun olursa olsun talibin eli dibe kadar yetişmez."

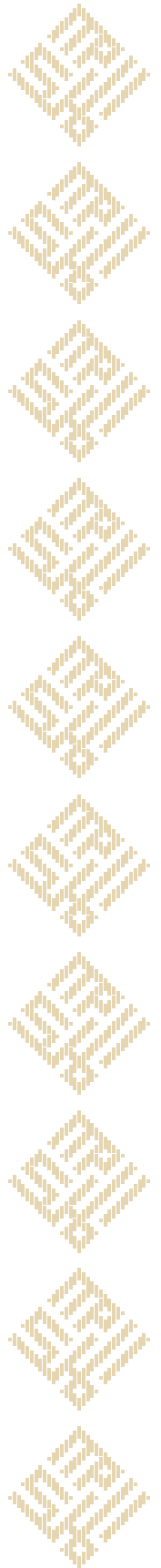
Hoca Ahmed Yesevî
Türbesi

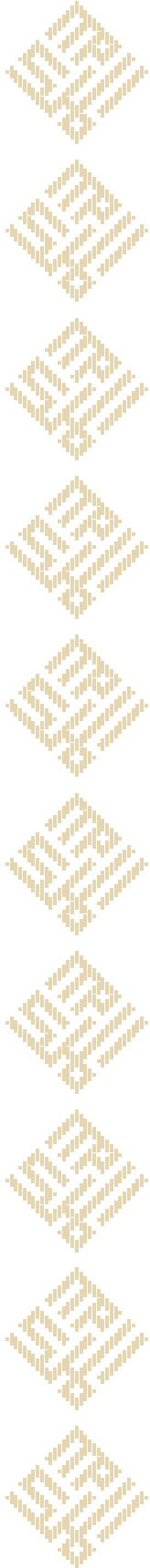
“Doldu ömür peymânesi...”

Hoca Ahmed ömrünün sonuna dek, Hikmetleriyle özellikle Farsça ve Arapça okuyamayanlara yol göstermiş, müritlerine etvâr ve sülûk âdâbını, tasavvufun hakikatlerini, güzel ahlakı, dinî anâneleri anlatmıştır. Kendisi Yûsuf Hemedânî gibi Hanefî mezhebinde bir fâkih ve şariat âlimi olduğundan, daima tarîkat ile şeriati kaynaştırmış ve şer’î hükümlere uymamanın tarîkat âdâbı ile uyuşmayacağını telkin etmiştir. Nitekim Mir’âtü’l-Kulûb adlı eserde Ahmed Yesevî’den nakledilmiş şu sözler onun bu konudaki hassasiyetini ve keskin öngörüsünü ortaya koymaktadır:

“Âhir zamanda bizden sonra öyle şeyhler zuhûr edecek ki, Şeytan aleyhi’l-la’ne onlardan ders alacak ve onlar Şeytan’ın işini yapacaklar. Halka dost olup halk ne isterse onu yapacaklar. Müridlerine yol gösterip onları maksada ulaştırmayacaklar. Dış görünüşlerini süsleyip müridden çok hırs sahibi olacaklar ve içleri (bâtınları) harab olacak. Küfür ile imanı farklı görmeyecekler. Âlimleri sevmeyecek ve onlara iltifat etmeyecekler. Ehl-i sünnet ve cemaatı düşman görüp ehl-i bid’at ve dalâleti sevecekler. Kötülüklerini öne çıkarıp Hak Tealâdan iyilik umacak ve şeyhlik iddiasında bulunacaklar.”

Tüm bunlardan ve en önemlisi Dîvân-ı Hikmet’ten anlaşılabilceği gibi Hoca Ahmed Yesevî, ileri görüşlü ve muhakeme sahibi bir Türk mutasavvıfıdır. Onun sözlerinde umumî itikatlara aykırı hiçbir îmâyâ rastlamak mümkün olmamakla beraber bir vakit namazını kılmayanın domuzdan farkı olmayacağını söyleyecek kadar şer’î hükümlere bağlı olduğunu görmek mümkündür. İşte rivayetlere göre etrafında 99 bin mürit bulunduracak üne sahip olmasının ve saygı görmesinin en önemli sebebi şer’î ilimlerdeki derinliği ile birlikte şeriata azami ihtimam gös-

termesi, savunduğu esaslardaki netliği halka anladığı dil olan Türkçe ile ve alıştığı nazım biçimi ile anlatmış olmasıdır. Özetle söylemek gerekirse Hoca Ahmed Yesevî, çevresinin ve döneminin ihtiyaçlarını derin ve keskin bir görüş ile tespit ederek temin etmiştir.

Hem cevherdir hem hazîne...

Hoca Ahmed Yesevî, çilehânesinde geçirdiği uzun yıllar sonunda bu fânî dünyayı terk ettikten sonra dahi kerametleri devam etmiş ancak tarih ve menakıp kitaplarına bu menkıbelerin çok azı kaydedilebilmiştir. Seyyid Mansûr Atâdan nakledildiğine göre, kendileri, Hoca Ahmed Yesevî'nin çilehânesini ilk kez ziyaret ettiğinde buranın çok sıkıntılı, kabir gibi daracık bir yer olduğunu görmüş ve Hoca Ahmed'in yıllarca burada nasıl yaşadığına hayret etmiştir. Tam da bu düşünceleri içerisindeyken birden bire bu daracık çilehânenin bir ucunun doğuya, diğer ucunun batıya uzandığını görmüş ve anlamış; Allah sevgili kullarına hiçbir zaman sıkıntı çek-tirmez!

Hoca Ahmed Yesevî'nin, Cevâhirü'l Ebrâr müellifi Hazinî'nin de şeyhi olan Seyyid Mansûr Ata ile ilgili bir başka kerâmeti de şöyledir: Mansûr Ata Yesî'ye, Ahmed Yesevî'nin türbesini ziyarete geldiği bir aralık, türbedeki mülakatları esnasında Hoca Ahmed Yesevî ona, "Çağatay padişâhı (Babür'ün oğlu Hümâyun Padişah) Semerkand'ı zaptedip o diyarı hakimiyet altına almak istiyor. Lakin ervâh-ı tayyibe bundan râzî değil, onu Hindistan'a havale ediyorlar. Onun o havalideki zaferleri için türbemizden bir alem al, götür" diye emretti. Bunun üzerine alemi alarak Hümâyun Padişah'ın bulunduğu Kâbil şehrine vardı ve Hümâyun'un hakikaten Semerkand'ı alıp Cengizileri ortadan kaldırmak istediğini öğrendi. Padişahın kardeşi Hendal Mirzâ, Kâbil'de Seyyid Mansûr'un başından geçenleri dinleyip kendisinin de mânâda bu işareti aldığını söyleyince nihayet Hümâyun'un huzuruna çıktılar ve zikir halkası kuruldu. Türkistan pîrlerinin Hikmetlerinden manzumeler okundu ve meclis sona erdiğinde padişaha Ahmed Yesevî'nin müjdesini ilettiler: "Maverâünnehir evliyâsı, size Hind fethini müjdeliyorlar. Hazret-i Ahmed Yesevî de nusret için bu alemi gönderdi." Hümâyun bundan çok memnun oldu ve Hindistan'a yürüyerek orayı zapt etti.

Timurleng'in, Hoca'nın mütevazı mezarının üzerine bir türbe ve camii yaptırması da menkıbe-ye göre Ahmed Yesevî'nin kerâmeti ile gerçekleşmiştir. Risâle-i Tevârih-i Bulgâriye'de menkıbe şu şekilde nakledilmektedir: "Hazret-i Emîr Timur, Hızır Aleyhisselâm ile birlikte Buhara'ya gitmeye niyet etti. Yolda Türkistan'a uğradı. Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevî, Emîr Timur'un rüyasına girdi. 'Ey yiğit! Çabuk Buhara'ya git, inşallah oradaki şâhın ölümü senin elindedir, senin başından çok şeyler geçse gerekir, bütün Buhara halkı zaten seni bekliyor...' buyurdu. Emîr Timur, bu mânâdan uyanıp Allah'a şükretti ve ertesi gün Türkistan hakimi Nogaybak Han'ı çağır-tıp ona birçok para verdi, ondan Ahmed Yesevî kabrine bir âsitâne yaptırmasını istedi. Türkistan hâkimi öyle ziyetli bir âsitâne yaptırdı ki hâlâ bütün güzellikleriyle durur."

***

Sözlü ve yazılı tüm kaynaklar Hoca Ahmed Yesevî'nin İbrahim adında bir oğlu, Gevher Hoşnâs veya Gevher Şehnâz adında bir de kızı olduğunu söylemektedir. Yesevî'nin oğlu İbrahim'in ise, henüz babası hayattayken vefat ettiği menkıbelerde zikredilmektedir. Bununla beraber yaşadığı dönemden bugüne dek kendini Hoca Ahmed Yesevî'nin soyundan gösteren herkes, bunu kızı Gevher Hatun'a bağlamıştır.

Hoca Hasan, Nâkibü'l Eşrâf Buhârî'nin nakline göre X. yüzyılda Maverâünnehir ileri gelenlerinden Şeyh Zekeriyâ'nın Ahmed Yesevî soyundan olduğunu bildirmektedir. Ayrıca Âşık Çelebi de tezkiresinde Tuhfetü'l Uşşâk adlı bir eser kaleme almış olan Mevlidci Üsküplü şair 'Ata'nın, Hoca Ahmed Yesevî'nin torunlarından olduğunu söylemiştir. Bunun dışında XI. yüzyılın meşhur Osmanlı seyyahı Evliyâ Çelebi dahi Seyahatnâme adlı eserinin muhtelif yerlerinde Ahmed Yesevî'nin neslinden olduğunu zikretmektedir. XVI. yüzyıla geldiğimizde de Seydî Ali Reis'e ait Mir'âtü'l Memâlik adlı eserde Sind, Pencâb, Afganistan, Maverâünnehir, Horasan, Azerbaycan, İran sahalarında Hoca Ahmed Yesevî soyundan geldiğini söyleyen mutasavvıflar bulunduğu zikredilmektedir.

TASAVVUFÎ KİMLİĞİ

Tasavvuf Türkler arasında, İslamiyet'in girdiği kanallar vasıtasıyla girmiş ve büyük bir anlayış ile karşılanarak hızla yayılmıştır. Hatta Müslümanlığın Türkistan bölgesinde yayılmasının yolunu bizatihi tasavvufun açmış olduğu bile söylenebilir. Zira tasavvufi duyuş ve düşünüş metot olarak Türklerin eski inançlarıyla büyük yakınlık göstermekte ve bu sayede Müslümanlığın yayılmasında, hatta bu din uğruna gazâ bayraklarının açılmasında büyük tesirler göstermekte idi.

Müslümanlığın ve dahası tasavvufun Türkler arasında bu denli kabul görmesi, İslam öncesi inançlarının da getirmiş olduğu bir alışkanlıkla, onların mistik düşünceye hazır, daha doğrusu alışkın olmaları ile ilişkilendirilmektedir. Nihad Sami Banarlı'nın deyimiyile, "kainatı saran gizli ve güçlü manevî kuvvetler tasavvuru, onların bütün inanış hayatlarında mevcuttur. Büyük destan ananesine sahip ve destan kahramanlarında daima manevî üstünlükler, harikuladelikler tasavvur etmeye alışmış, onları öyle benimseyip öyle mukaddesleştirmiş bir millet için İslam tasavvufunun, üstün insan, kâmil insan, evliyâ inanışı, adeta alışılmış bir inanıştır."

Ayrıca Türk halkı zaten asırlarca milli kahramanlarının da "ilâhî" bir nûrdan tecelli ettiğine inanmış olduğu için, İslam'ın kendilerine getirmiş olduğu Allah, yaratılış, cennet, ceennem, ahiret, varlık, yokluk gibi kavramları son derece çekici ve kendine yakın bulmuştur. Aynı duygu İslam dervişlerine karşı da geçerli olmuştur. Zira İslam mutasavvıfları aynı zamanda Türklerin İslam öncesi dönemlerindeki şaman ve baksı gibi din büyüklerine benziyor ve onlar gibi mistik sözler ediyorlardı, dolayısıyla bu kişilerin saygı ve coşkuyla karşılanmamaları mümkün değildi.

Türkler, kısa zamanda hürmet ettikleri "derviş-şâir"lere ata, baba, hoca gibi hem vazifelerindeki ulviyete mütenasip hem de heybetli ve cana yakın lakablarla hitap etmişlerdir. Bu durum aslında Türklerin hem İslam'a karşı duymuş oldukları sevginin hem de bu manevî önderlere duydukları saygının bir izdüşümüdür. Bu kişiler arasında örneğin Arslan Baba, Korkut Ata gibi isimler maneviyatları millî ruha ve hafızaya kazanmış, ancak haklarında kesin malumata sahip olmadığımız isimlerdir. Ancak Türkler asırlar boyu bu isimleri anarken "bir evliyâ anmanın derin hazzını ve imanını duydukları, onların menkıbelerinden bellidir."

Bütün bu alt yapı ile birlikte Türkler arasında ilk tasavvufî tarikatı kuran ve henüz yaşamış olduğu yüzyıldan itibaren büyük itibar gören isim Hoca Ahmed Yesevî'dir. Ahmed Yesevî, Türkler arasında İslamiyet'in henüz yayılmaya başladığı sırada, tasavvuf mesleğinin temellerini atmış ve Müslüman Türkler üzerinde manevî bir lider konumuna erişmiştir. Esasında ondan önce ve onun döneminde de Türkler arasında mutasavvıfların var olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. Lakin Türk coğrafyasında var olduğunu bildiğimiz bu büyük mutasavvıflar umumiyetle ya Acem kültürünün etkisi altında kalarak tabiri caizse Acemleşmiş, yahut unutulup gitmiş ve günümüzde yalnızca Hoca Ahmed Yesevî'nin ismi bilinegelmiştir. Bu bakımdan Pir-i Türkistan diye de anılan Hoca Ahmed Yesevî, bir Türk olarak Türkler arasında ve en önemlisi halkın bütününün anlayacağı şekilde Türkçe *Hikmetler* söyleyerek ilk Türk tarikatı olan Yesevîlik yolunu açmış ve tesis edilen bu yol vasıtasıyla adı asırlarca büyük bir hürmet ve minnetle anılmıştır.

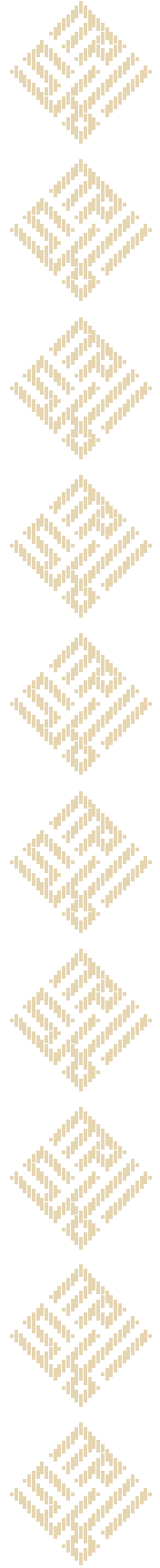
Ahmed Yesevî'nin, Farsça konuşan ve tabii olarak İran kültürünün etkisi altında yetişen bir Acem mutasavvıfının, yani Yûsuf Hemedânî'nin yanında irşad olunması da ayrıca dikkate değer bir durumdur. Zira buradan hareketle Türk sûfliğinin güçlü bir İran tesiri altında hayat bulduğunu ancak buna rağmen Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin son derece millî izler taşıdığını söylemek mümkündür. Öte yandan Hemedanlı Müslüman bir ailenin çocuğu Şeyh Yûsuf Hemedânî, asırdaşı olan diğer bazı Acem mutasavvıfları gibi İslâmî kaideleri eski İran ve Hind esaslarıyla bağdaştırmaya çalışmamış, şer'î ilimlere son derece hâkim bir şekilde, Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerini ve Hz. Peygamber'in sünnetini her şeyin üzerinde tutmuştur. İşte Ahmed Yesevî'nin de şer'iata böyle bağlı bir müridin yanında yetişmiş olması, Türk sûfliği için son derece mühim bir temeli teşkil etmektedir. Hoca Ahmed Yesevî, şeyhinin ilim ve fikirlerini telkin ederek tasavvufu asla şer'iattan ayırmamış olmasıyla, Türk tasavvuf anlayışını sağlam ve hakikî temeller üzerine inşa etmiştir.

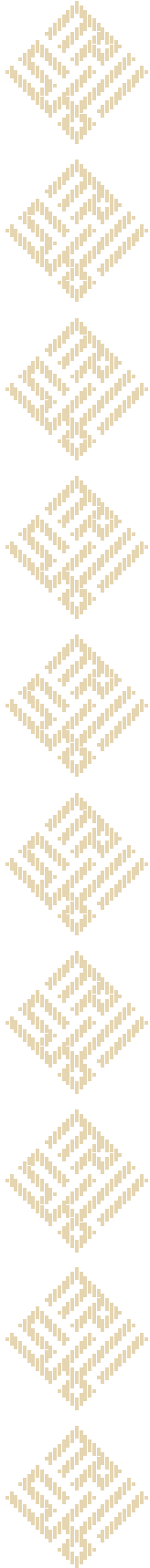
Hikmetlerini söylediği sade Türkçe ve şer'iata getirdiği net ve basit kurallarla tesis edilen bu tasavvuf mesleği, İslamiyet dairesine yeni girmiş ve "felsefi fikirlerin incelikleri"ne henüz hâkim olamamış yeni Müslümanlar arasında da büyük bir hızla yayılmıştır. İslamiyete kadar zaman zaman Çin, Hind, İran, Hristiyan telakkileriyle ilişki içine girmiş olan Türkler, bu telakkileri hiçbir zaman benimsememiş ve kendilerine mal etmemişlerdir. Bilakis manevî ihtiyaçlarını kendi basit telakkileri ile tatmin etmişlerdir. Dolayısıyla İslamlaştıktan sonra da bu dinin esas akidelelerinin dışına çıkmaya ve yeni sentez yorumlara ihtiyaç duymamışlardır. Dolayısıyla Hoca Ahmed Yesevî'nin telkin ettiği tasavvuf doktrininin başarıya erişmesinin önemli temel nedenlerinden biri de doğup yayıldığı saha ile mütenasip olmasıdır.

Hikmetlerinden kaynakla Hz. Pîr hakkında söyleyebileceğimiz şey, onun tasavvufî neşvesinin bütünüyle Allah sevgisi ve insanın kulluk vazifeleri üzerine şekillenmiş olduğudur. Yesevî'ye göre insan ancak kendini tanıyarak Allah'a ulaşabilir ve kalp temizliği ile ahlâka uygun davranış biçimleri bu hususta en hakikî yöntemdir. Buradan hareketle söyleyebiliriz ki, Ahmed Yesevî "insan"a değer vermiş, müminler arasında hoşgörüyü savunmuş, riya ve samimiyetsizliği yermiştir. Onun bu tasavvufî görüşleri kendinden sonraki diğer büyük Türk mutasavvıflarını da etkilemiş ve Anadolu'da Hacı Bektâş-ı Velî, Yûnus Emre, Hz. Mevlânâ gibi büyük isimlerde bütünüyle etkisini göstermiştir. Bu mihenkten hareketle de Türkler arasında filizlenip kök salmış olan ve günümüze kadar varlığını koruyan bu ortak kültür ve duygunun temelinde Hoca Ahmed Yesevî'nin tasavvufî anlayışının var olduğunu kolaylıkla dile getirebiliriz.

Tüm bunlara bağlı olarak Ahmed Yesevî'yi genel İslam kurallarının dışına çıkmış saymak ve onu İbâhilik denen kuralsız bir bağlılığın temsilcisi görmek son derece yanlış bir tutum olacaktır. Zira onun ve izinden gidenlerin tuttukları yol hiçbir zaman Kur'ân'ın hükümleri ve Hz. Peygamber'in sünnetinin dışına çıkmamış, Anadolu'da daha beylikler döneminden itibaren birçok hükümdar tarafından da benimsenmiştir. Kaldı ki, söylemiş olduğu Hikmetlerde de onun orta yol İslamiyet anlayışına bağlılığını görmemek de mümkün değildir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin Batınlığın ve İbâhilğin etkisi altında sanılmasının sebepleri arasında onun dört halifeye ve Ehl-i Beyt'e olan sevgisi ve bağlılığı da yatmaktadır. Türkler onun sayesinde

de Hz. Muhammed (SAV)'in Ehl-i Beyt'ine bağlılık göstermiş ve Ehl-i Beyt'in uğradığı haksızlık ve zulümlerin karşısında bir tutuma sahip olabilmişlerdir. Kısacası bütün Müslüman Türkler, Hoca Ahmed Yesevî sayesinde Ehl-i Beyt'i tanımış ve sevmişlerdir. Dolayısıyla Yesevî'nin benimsemesi, Türkleri manevî değerler çerçevesinde birleşmeye de sevk etmiştir.

Ahmed Yesevî, şiirlerinde “nereden geliyorum, nereye gidiyorum” sorularına, “Tanrı'dan geldik, yine ona döneceğiz” cevabını vermektedir. Kainatın “yok” iken, Allah'ın muhabbetle dilemesinden “var” olduğunu ve tüm varlığın Allah'ın iradesine bağlı olduğunu sık sık vurgulamıştır:

“Hikmet ile o yokluktan var eyledi
On sekiz bin cümle âlem hay olur”

“Evvel ‘Elesti birabbiküm’ dedi Hudâ
‘Kâlû belâ’ diyerek ruhlar kıldı sadâ”

Hoca Ahmed Yesevî'nin ölüm telakkisi de yine şeriatın hükümlerini yerine getirme gerekliliği üzerinden vücûd bulmaktadır. Ona göre ölüm, bu dünya hayatının gelip geçiciliğinin bir işareti olarak insanı derlenip toplanmaya sevk edecek bir düşünce olup nefsin bayağı telkinlerinden alıkoymalı, insanın Hz. Peygamber'in sünneti üzerine bir hayat sürmesi için bir mihenk taşı olabilmelidir:

“Vakti gelse Azrail emaneti ver diyecek”

“Hiç bilmedim nasıl geçti ömrüm benim

Soran olsa ben kul orda ne kılarım

“Senden önce yârânların ne yana gitti

Nasıl olacak yola salsan âcizi

Bu dünyâyâ gönül vermeyip ağlayıp göçtü”

Soran olsa ben kul orda ne kılarım.

“Bu dünyâyâ binâ kuran Kârun hani

Cânım çıkar, tenim yatar dar lahidde

Dâvâ kılan Firavun ile Haman hani

Sorucular gelip sorsa o hâlette

Vamık Azra Ferhad Şîrin Mecmûn hani

Akar yaşım gider aklım o vakitte

Kahreylese bir lahzâda yeksân kılar”

Soran olsa ben kul orda ne kılarım”

Ahmed Yesevî sözlerinden, onun hem Allah aşkına hem de insan sevgisine büyük ehemmiyet verdiğini ve tasavvuf mesleğinde “aşk”ı olmazsa olmaz olarak gördüğünü anlayabiliriz. Esasen İslam tasavvufunda aşk, Hz. Peygamber'in Allah'ın “habibi” olduğundan mülhem, tam olarak bir temeli teşkil eder. Öte yandan Resûlallâh'ın sünneti üzerine ölmeden önce nefsi öldürmek ve Allah'ın emir ve yasaklarına harfiyen uymak, yani kısacası Ahmed Yesevî'nin daima telkin ettiği üzere şeriat hükümlerine bağlılık göstermek de bu aşkın bir ürünüdür. İnsan Allah'a olan aşkını ancak onun emir ve yasaklarını yerine getirerek ispat edebilir ve ancak bu şekilde Allah'a ulaşır “fenâ fillâh”a erişebilir:

“Aşk kapısını Mevlâm açınca bana erdi

“Vah ne yazık sevgi kadehinden içmeden

Toprak kılıp hâzır ol deyip boynumu eğdi”

Çoluk çocuk ev-barktan tam geçmeden

Suç ve isyan düğümünü burada çözmeden

Şeytan galip zan verende şatın işte”

“Aşk makâmı türlü makâm aklın yetmez
Aşk belâsı başa düşse nâlân kılar
Aklını alıp şaşkın kılıp hayran kılar
Gönül gözün açılınca giryân kılar
Lâ-mekânda Hak'ta dersler aldım işte

Aşk padişah âşık fakir nefes alamaz
Hak'tan izin olmayınca konuşamaz
Hak öğüdünü alan dünyâ peşinde koşamaz
Lâ-mekânda Hak'tan dersler aldım işte”

“Aşk derdini dertsizlere demek olmaz
Aşk yolunda ölmeden önce muhakkak öl sen
Zâhid olma âbid olma âşık ol sen
Mihnet çekip aşk yolunda sâdik ol sen”

“Adım sanım hiç kalmadı lâlâ oldum
Allah yâdını diye diye illâ oldum
Hâlis olup muhlis olup fenâ oldum
Fenâ fillâh makamına yükseldim işte”

Ahmed Yesevî'nin ahlak anlayışıyla ilgili ise, söyleyebileceğimiz en önemli şey Türklerin, onun hikmetlerinden öğrendikleri İslam ahlakı üzere, fethettikleri topraklarda izledikleri hoşgörü politikasıdır. Müslüman Türklerin karakterlerinin oluşmasında mayayı çalan ilk kişi olan Hoca Ahmed Yesevî, iyi bir müminin güzel ahlak üzere olması; şükretmesini, sabretmesini, sır saklamasını bilmesi; adil olması; riya ve yalandan uzak durması; hoşgörülü davranması; yardım, iyi niyet ve gönül yapmada cömert olması gerekliliği üzerinde durmuştur:

“Sünnet imiş kâfir de olsa incitme sen
Hudâ bizardır katı yürekli gönül inciten”

“Mansûr dedi enelhak erenler işi ber hak
Mollalar derler nâ-hâk gönlüne yaman alıp

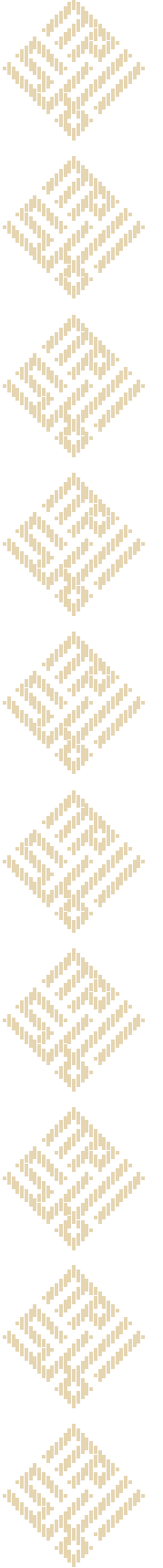
Deme enelhak diye kâfir oldun Mansûr diye
Kur'ân'da budur diye öldürdüler taş atıp”

Tuttuğu yolda, benimsediği ve telkin ettiği tasavvuf felsefesinde asla İslam'ın esaslarından, Hz. Peygamber'in sünnetinden vazgeçmemiş olan Hoca Ahmed Yesevî'nin tarikatında eski Türk geleneklerinin izlerine, semâ ve musiki gibi coşkuyu artırıcı ritüellere de rastlamak mümkündür:

“Şibli gibi âşık olup semâ kılsam”

“Ser-mest olup raks ve semâ kıldı dostlar”

“Hakk'ı bulup raks ve semâ kıldı dostlar”

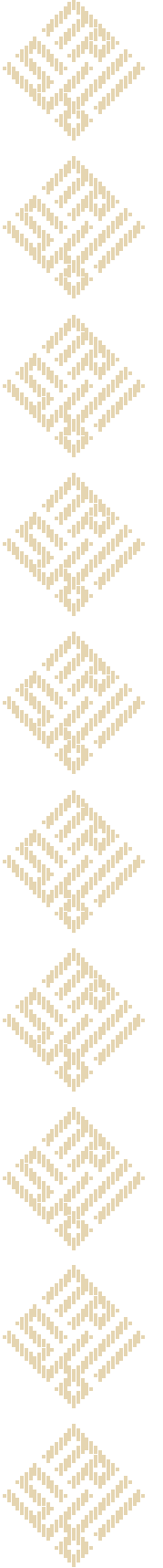
Sonuç olarak, Türk-İslam kültüründeki ilk temelleri Ahmed Yesevî'de ve onun da yolundan gitmiş olduğu Yûsuf Hemedânî'de aramak ve bulmak lazımdır. Bu Türk-İslam felsefesi sevgi, hoşgörü, ahlak, vicdan gibi esaslar üzerinde kurulmuş yapıcı bir düşünce sistemine sahiptir ve bu sayede de Balkanlardan Çin'e kadar tüm Türk kavmini etkisi altına alabilmiştir.

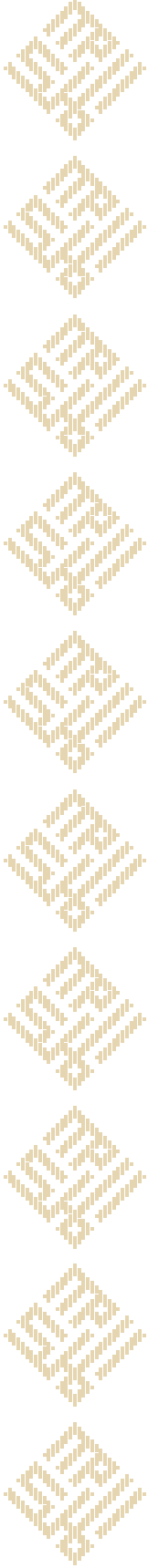
HALİFELEİ

70 küsür yıllık irşad vazifesinde Hoca Ahmed Yesevî'nin kaynaklarda zikredilen on binlerce dervişi olduğunu biliyoruz. Bulunduğu coğrafyanın dört bir yanına halifeler göndermiş olduğu ve Hazret-i Pîr'in bu halifelerinin resmî bir kaydı olamayışı, Yesevîlik tarihinde büyük tespit problemlerini de beraberinde getirmektedir. Elimize ulaşan bilgilerden bir isim listesi oluşsa da bu isim listesindeki kişilerin, Yesevî'nin halifesi mi veyahut onun halifelerinin görevlendirdiği kişiler mi olduğu ciddi bir karmaşadır. Maneviyat bahsinde bu özelliğin mutlak bir hikmeti olabileceğiyle birlikte tarihî süreklilik açısından işin içinden çıkmak günümüz bilgi ve belgeleriyle imkansızdır. Bununla birlikte tarihte "silsile-i meşâyih-ı Türk" ismiyle anılan ve zaman zaman Nakşibendî silsileleriyle örtüşen Yesevî halifelerinin, zikredilmesi gereken en önemli özelliği istisnaları mutlaka bulunabilmekle birlikte Türk olmalarıdır. Menkıbe ve tarihî rivayetlerden süzüldüğü kadarıyla Yesevî'nin kendinden icazetli ilk halifeleri Mansûr Ata, Sûfî Muhammed Danişmend, Said Ata ve Hakîm Atadır. Hoca Ahmed Yesevî'den icazet almış ve kendinden sonra ikinci nesilde de, Yesevîlik tarihi açısından önemli Yesevî şeyhleri kronolojik olarak şu şekildedir:

Mansûr Ata

Hayatı hakkında bilinen tek kesinleşmiş bilgi Hoca Ahmed Yesevî'nin şeyhi Arslan Baba'nın oğlu olduğudur. Babasının vefatı sonrasında maddî manevî himayesi için Hz. Pîr'e emanet edildiğini bildiğimiz Mansûr Ata hakkında efsanevî ve birbirinin içine girmiş bilgiler olmakla birlikte bunların aslı konusunda bir akademik kesinlik bulunmamaktadır. Örneğin Baba Mansûr isminde Harput'ta türbesi bulunan zâtın Mansûr Ata olduğu ile ilgili rivayetler zikredilmektedir. Bu zâtın Harput'a on iki Türkmen aşiretiyle birlikte geldiği ve buralarda halkı irşad ettiği yerel bir tarih bilgisi olarak söylenegelmiştir. Birbiriyle örtüşse de Mansûr Ata'nın böyle bir seyahat yapıp bu bölgeye yerleştiğiyle de alakalı herhangi bir bilgi mevcut değildir. Zira kaynaklar Mansûr Ata'yı Hoca Ahmed Yesevî'nin dergahında kendisinden sonraki ilk halife olarak zikrederler.

Sûfi Muhammed Danişmend

Cevâhirü'l Ebrâr'a göre Hoca Ahmed Yesevî'nin ilk halifesi olan Sûfi Muhammed Danişmend Zernûkî, Hz. Pîr ile kırk defa halvete girmiş, kemâle ermiş, şeyhinin desturuyla Otrar'a gidip orada tekke kurmuş, kırk sene halkı irşad etmiştir. Rivayete göre Ahmed Yesevî'nin "mahrem u hemdem halife-i pür-latife"si olan Sûfi Muhammed Danişmend, Ahmed Yesevî'ye öylesine yakın bir mürit olmuştur ki, onunla birlikte her Cuma namazını tayy-i mekân ederek Mısır'da kılmıştır.

Âlim Şeyh Sıddîkî'nin Lemehât min Nefahâtî'l-Kuds adlı eserinde zikredildiğine göre, Sûfi Muhammed Danişmend'in kabri-şerîfi, faaliyet göstermiş olduğu Otrar'da bulunmaktadır. Sûfi Muhammed'in Ahmed Yesevî ve Yesevîlik ile ilgili önemli bir kaynak eser telif ettiği de bilinmektedir. Mir'âtü'l-Kulûb adlı, Yesevîlikle ilgili birincil kaynaklar içerisinde zikredebileceğimiz bu eser, Ahmed Yesevî'nin tasavvufî görüşlerini derlemek amacıyla yazılmıştır. Eser, Ahmed Yesevî'nin kendi sözleriyle başlayıp, onun şeriat, tarikat, marîfet ve hakikat mertebeleri ile ilgili fikirlerini beyân etmekte olup, eserin bugün dünya kütüphanelerinde Çağatay Türkçesiyle yazılmış iki nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan biri İsveç Uppsala Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada, diğeri de Taşkent'teki Özbekistan Fenler Akademisi Biruni Şarkiyat Enstitüsü Yazmalar Hazinesi'nde yer almaktadır.

Hakîm Ata

Kaynaklarda ismi Süleyman Bakırgânî olarak zikredilen Hakîm Ata'nın Ahmed Yesevî ile bağlantısı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ahmed Yesevî'nin halifeleri arasında zikredilse de ilk dönem Yesevî'den el almış bir halife midir, yoksa Mansûr Ata'nın veya Said Ata'nın halifelerinden midir, bunu bilemiyoruz. Fakat Yesevîlik tarihi içerisinde Hakîm Ata'nın yeri diğer halifelerden çok daha müstesnadır. Zira Yesevîlik silsilesindeki pek çok ikinci dönem şeyh ve alperenin silsileleri Hakîm Ata'ya bağlanmaktadır.

Hikmet söyleme geleneğinin önemli isimlerinden biri olan Hakîm Ata'nın da pîri gibi Türkçe şiirler söylediği biliniyor. Yesî'den ayrılıp Harezm bölgesinde halkı irşad ettiği söylenen Hakîm Ata'nın kabri, Özbekistan'ın bir özerk bölgesi olan Karakalpakistan bölgesi içerisindeki Kongrad şehrindedir. Kaynaklarda Hz. Meryem Kitabı, Mîraçnâme ve Kîtâb-ı Ahir Zaman gibi eserlerinin varlığından bahsedilmektedir.

Hakîm Ata'nın Yesevîlik tarihi içerisindeki bir diğer hususiyeti de hayatı hakkında Türkçe bir kitap telif edilmiş olmasıdır. Kîtâb-ı Hakîm Ata ismindeki müellifi belli olmayan bu eser, Yesevîlik tarihi açısından da son derece önemlidir. Bu yazılı kaynaktan da öğrendiğimize göre bugüne kadar Türkçemize intikal edebilmiş şu meşhur söz Hakîm Ata'ya atfedilmektedir:

"Barça yahşı men yaman

Barça buğday men saman"

(Herkes iyi biz kötüyüz, herkes buğday biz samanız.)

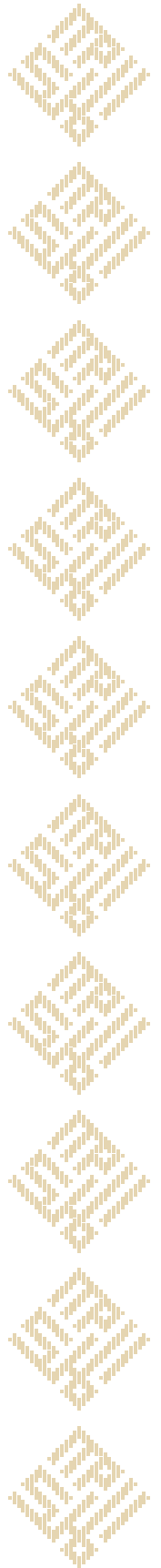
Zengî Ata

Zengî Ata, Hoca Ahmed Yesevî'nin şeyhi Arslan Baba'nın ailesinden gelmektedir. Aile silsilesi babası Tac Hoca, onun babası Abdülmelik Ata, onun babası Mansûr Ata olarak zikredilmektedir. Bu aile silsilesi yanında Zengî Ata'nın şeyhi, kendi vaktinde Yesevî dergâhının postunda oturan Hakîm Ata'dır. Menakıplarda zenciye yakın, siyah tenli bir kişi olarak zikredilen Hakîm Ata'nın bu dervişinin ise kendinden daha esmer bir zât olduğu zikredilmektedir. Bu kişisel özelliklerle ilgili hem dönemin sosyal hayatı hem de Türklerin gelenekleri açısından son derece ilginç anekdotları barındıran bir de menakıp bulunmaktadır. Rivayete göre Hakîm Ata'nın vefatından sonra dul kalan hanımı Anber Ana, Yesevî tekkesinde posta oturan Zengî Ata tarafından nikahına talip olunur. Daha önce vefat eden zevcinin esmerliğinden dem vuran Anber Ana'nın, eşinin kendisine "Tiz ola ki benden daha siyaha musahip olasın" sözünü hatırlayarak, Hakîm Ata'nın vefatından önceki kerameti vesilesiyle irşad olarak, Zengî Ata'nın teklifini kabul eder. Geçimini çobanlık yaparak sağladığını bildiğimiz Zengî Ata, bir gün çobanlık yaptığı esnada medrese tahsili görmüş, tasavvuf yolunda kendilerine bir mürşit arayan dört gençle karşılaşır. Onlara, kendisine intisap edebileceklerini söylediğinde gençlerden ikisi hemen, diğer ikisi de biraz tereddüt ettikten sonra Zengî Ata'ya intisap ederler. Bunlar sülûklarını Zengî Ata'nın yanında tamamlayarak hilafet alan Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata ve Bedr Ata'dır.

Ahmed Yesevî ve Hakîm Ata gibi hikmetler söylemiş olduğu kaynaklarda rivayet edilen Zengî Ata, 1258 yılında vefat etmiş, kabri bugün Özbekistan'da Taşkent'in Zengiata ilçesinde bulunmaktadır. Emir Timur tarafından inşa ettirilen türbenin yanına zamanla mescid, minare ve medrese eklenmiştir. Türbenin 50 metre kadar yakınında da Anber Ana'nın kabri bulunmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî Türbesi
kubbe tuğlarından detay

EDEBÎ YÖNÜ VE ESERLERİ

“Ahmed Yesevî’yi iyi incelemek lazım. Bizim milliyetimiz onda gizlidir.”

Yahyâ Kemal

Türk düşünce tarihi incelendiğinde, Ahmed Yesevî’nin Türklerin siyasî ve sosyal hayatlarına olan nüfûzunun ırk, dil, din, edebiyat, sanat, kültür gibi birçok koldan günümüze kadar devam edegeldiğini görmek mümkündür. Çünkü ne Batılı ne de Doğulu kisvesine bürünebilmiş olan Türklerin gerçek kimliklerini Yesevî prototipi üzerinden bulmuş oldukları âşikardır. Türk-İslam medeniyeti bütün zarafeti, feraseti ve ihtişamıyla ancak ve ancak Hoca Ahmed Yesevî ile başlayan geleneğin bir meyvesi olabilirdi, ki, Yesevî olmasaydı bugün Türklerin nasıl bir dinî hüviyete sahip olacaklarını ve ortaya nasıl bir tasavvuf anlayışı koyacaklarını kestirmek de oldukça zor görünüyor. Zira Ahmed Yesevî, “Hikmet” geleneğini başlatmamış olsaydı belki de bugün ne Hacı Bektâş-ı Velî’nin ne de Yunus Emre’nin adını zikredebiliyor olacaktık. Bu durum elbette bu Allah aşığı zevâtın noksan kalacağından değil bizim dimağımızın bu kimseleri algılayabilecek mertebeye sahip olamamasından kaynaklı olacak idi. Öte yandan şunu da rahatlıkla söyleyebiliriz ki, tam olarak Hoca Ahmed Yesevî’nin millî hüviyeti sayesinde İslam anlayışı Türk diliyle birleşmiş ve Türk edebiyatı bu sayede tasavvufî bir kola sahip olabilmıştır.

Ahmed Yesevî, elinde yetiştirdiği Yûsuf Hemedânî gibi büyük bir fıkıh âlimi vasıtasıyla son derece güçlü bir şeriat ilmine sahip olmuştur. Türkçe bilmeyen bir Acem âliminin yanında tahsil görece kadar Farsçaya ve Arapçaya vâkıf olan Hoca Ahmed Yesevî, dinî Türk halk edebiyatının temel kaynağını teşkil eden Hikmetlerini son derece duru ve basit bir Türkçe ile yazmıştır. Buradan hareketle onun edebî kaygısı için söyleyebileceğimiz şey şudur: Hâce Ahmed Yesevî de devrinin birçok büyük âlim ve mutasavvıfı gibi belirli bir sahada kalmakla yetinmemiş, inandıklarını ve öğrendiklerini insanlara aktarmaya çalışmıştır. Çevresindeki halkın ve daha önemlisi göçebe Türkmenlerin sempatisini kazanacak yol da, onun nazarında anlaşılabilir ve net bir üslûptan geçmektedir.

Türlere İslamiyet’i tanıtmak ve sevdirmek Ahmed Yesevî’nin asıl gayesini teşkil ettiği için, izlediği en karakteristik metot, İslâm inancını ve bu inancın kaidelerini, Türklerin İslam öncesi inanış üslûbuyla ve Türk inanışlarının yaşayan hatıralarıyla birleştirmiş olmasıdır.

Türkler arasında, yetiştirdiği mürit ve talebeleriyle, söylediği hikmetleriyle, “Pir-i Türkistan” adıyla anılan Hoca Ahmed Yesevî, Türk ve İslam tarihinde olduğu kadar Türk edebiyatında da bir milat olmuş, arkasından nesilleri sürükleyecek bir çığır açmıştır. Kendisinden sonra gelen Anadolu’da Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısırî, Aziz Mahmûd Hüdâyî gibi; Türkistan’da Süleyman Ata gibi pek çok halk ve tekke şâirine gerek mânâda gerekse dil ve nazımda rehberlik etmiş, tâbir-i câizse sadece Türk irfân geleneğinin değil Türk tasavvuf edebiyatının da pîri olmuştur. Bu büyük Türk mutasavvıfının bugün varlığını bildiğimiz veyahut kendisine atfedilen eserleri şunlardır:

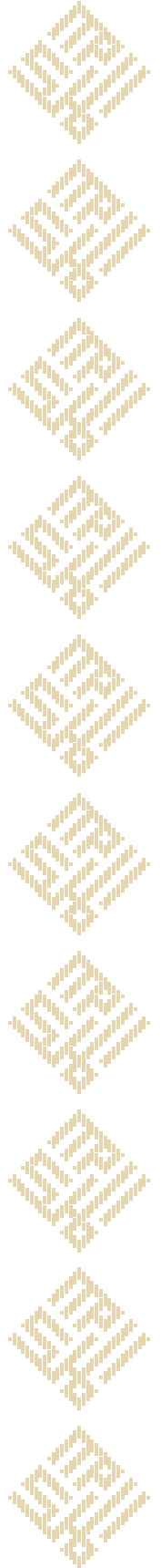
Dîvân-ı Hikmet

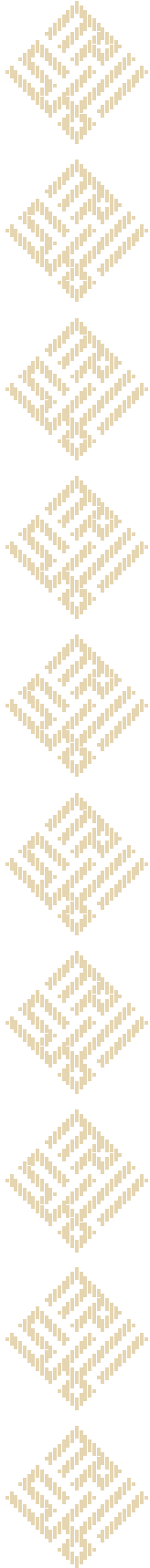
Tasavvufi bir ıstılah olan “hikmet”, insanın, kendi miktarınca, etrafında gördüğü nesnelere hakikatini bilip ona göre davranmasından bahseden ilmin adıdır. Bu ilim tabii, riyâzî ve ilâhî olmak üzere üçe ayrılır. İbnü'l Arabî, Füsûsu'l-Hikem'de “hikmet”i, “bütün peygamber ve velilerin ‘Hakikat-i Muhammediyye’den tevarüs ettiği bâtinî miras ya da Hz. Peygamber’in ‘mişkat’inden almış oldukları ilim” olarak tanımlamaktadır.

“Hikmet” tasavvuf geleneğinde yalnızca Ahmed Yesevî'nin sözlerinin değil, tüm tasavvufi şiirlerin adıdır. Esasında Hz. Pîr'in tasavvufi şiirlerini ihtiva eden eserine Dîvân-ı Hikmet denmesinin nedeni de budur. Zira onun söylediği her manzume, ayrı birer hikmettir. Anadolu Türkleri bu tarz tasavvufi şiirlerin tümüne nasıl “ilâhî” diyorsa, Doğu Türkleri de bu şiirlere “hikmet” demektedir. Buradan yola çıkarak söyleyebiliriz ki, Dîvân-ı Hikmet unvanı yalnız Ahmed Yesevî'nin şiir mecmuasına has bir isim olmayıp, yüksek ihtimalle bu unvan ona sonradan verilmiştir. Ancak hususiyetle belirtmek gerekir ki bu durum, birçok kaynakta belirtildiği üzere, Doğu Türklerinde “hikmet” geleneğini başlatan kişinin Hoca Ahmed Yesevî olduğu fikrini yine de değiştirmez.

Dîvân-ı Hikmet'i, Hoca Ahmed Yesevî'nin de hikmetlerini içeren ve ahirete intikalinden yüzyıllar sonra Yesevî dervişleri tarafından tertip edilmiş bir hikmetler mecmuası şeklinde tanımlayabiliriz. Bu doğrultuda Dîvân-ı Hikmet'in bazı nüshalarında Ahmed Yesevî'nin hikmetleriyle birlikte diğer Yesevî dervişlerinin de aynı tarz ve mahiyette söylemiş olduğu hikmetler göze çarpmaktadır. Hikmetlerde Hoca Ahmed Yesevî'ye ait birçok farklı mahlasın kullanılması ve bazı hikmetlerde halife ve müritlerinden bahsedilmesi, hatta kendinden yüzyıllar sonra yaşamış olan İslam büyüklerinin isimlerinin zikredilmesi, bu iddiayı destekler nitelikte kabul edilmiştir. Öte yandan bu durum, Dîvân-ı Hikmet nüshalarında yer alan hikmetlerin hangilerinin gerçekten Ahmed Yesevî'ye ait olduğu konusunu da şüpheye düşürmektedir. Dîvân-ı Hikmetler Türk tasavvuf kaynakları içerisinde bu özelliği dolayısı ile bir ilk olma özelliğine de sahiptir. Bu kadim metnin varlığı ve Ahmed Yesevî dönemine tarihlenmesi hakkında olumlu olumsuz beyanda bulunan bir çok araştırma teorisi bulunmakla birlikte metinlerin dili ve derlenme metodu bu sözlerin son derece önemli bir kısmının Hoca Ahmed Yesevî'ye ait olduğunu artık ispatlamıştır. Şurası muhakkaktır ki sözlü gelenekle devam etmiş bulunan hikmetlerin kendisinden yüzyıllar sonra ilk nüshalarının bulunması, bu metinlerin yok olmuş kısımlarının olma durumunu ve bundan daha önemlisi hikmetlerin zaman içerisinde farklı şahıslar tarafından değişebileceği, ekleme-çıkarmaya uğrayabileceği gibi sayısız ihtimali göz önüne sermektedir. Bugün Dîvân-ı Hikmet'in bu tartışmaların ötesinde bir mecrada Türk-İslam tasavvufunun temel taşı olan Yesevîlik geleneğinin imbiğinden geçmiş son derece müstesna bir dinî-edebî metin olduğunu anlamak gereklidir. Zira şunu biliyoruz ki Orta Asya'dan Anadolu'ya, oradan Orta Avrupa'ya kadar Türk geleneğinin oluşmasında ve bir düşünce birlikteliği kurmasında hikmetlerin son derece önemli bir rolü bulunmaktadır.

Dîvân-ı Hikmet'in en önemli vasıflarından birisi de yazınsal olmayan tarihçesine rağmen inanılmaz bir büyümeyle yaşamış olmasıdır. Şunu tekrar etmekte fayda var ki, Ahmed Yesevî'ye atfedilmiş olsa bile, “hikmet” ismi ile şekillenmiş bu manzum eserlerin hayatîyetinin birincil sebebi dönemde ve sonrasında bu metinlerle muhatap olanların gösterdiği teveccühtür. Ters

köşe bir analizle Dîvân-ı Hikmet'in yaşamasının sırrını Hoca Ahmed Yesevî'nin, hikmetlerin dilinde kullandığı cezbedici ruhta görmek gerekir. Bu ruhun yakalanmasında Hz. Pîr'in hem dönemin insanların zevkine dair birikimi hem de kendinden önceki tasavvuf kültürü ve müktesebatına olan vukufiyeti Dîvân-ı Hikmet'in hayatiyetinin öz suyudur.

Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili elimizdeki en temel kaynak niteliğindeki Dîvân-ı Hikmet sadece kadim bir metin olarak değil çok değişik perspektiflerden bakıldığında tarihî açıdan da birçok özelliği üzerinde barındırır. Biliniyor ki Hoca Ahmed İslam'la yeni tanışmış Türk kavimlerindeki muhataplarına "dinî bilgileri" anlatmak amacıyla bu sözleri irticalen söylemiştir. Burası mühimdir, zira Türklerin İslam'la buluşma evrelerinden itibaren ortaya konmuş ve günümüze ulaşabilmiş ilk eserlerden olan Dîvân-ı Hikmet, Türklerin İslam inanç tarihleri açısından bir milat olarak kabul edilmektedir.

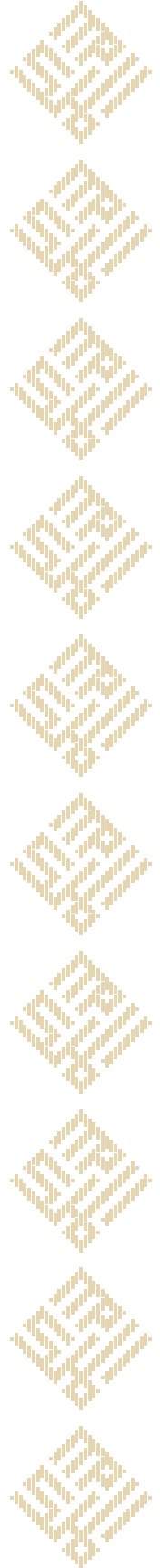
Bütün bu özellikleri ile birlikte Dîvân-ı Hikmet'e bir telif eser olarak bakma hatasına düşmüş kimi oryantalist araştırmacılar bu metinlerin tarihî sıhhati ile ilgili çekincelerini ortaya koymuşlardır. Öncelikle Hoca Ahmed'in bizzat kaleme aldığı bir telif metin olarak hikmet bulunmamaktadır. Hikmet geleneği yani bir başka ifadeyle büyüklerin bir meseleyi manzum olarak anlatması Türklerin ve hatta onlardan da önceki kadim medeniyetlerin hemen hepsinde görülmektedir. Bu ahenk arayışı şüphesiz kelâmı söyleyenin, muhatabında bırakmak istediği etkiyi arttırması ve akılda kalıcılığı sağlaması içindir. Bu açıdan bakıldığında hikmet metinleri bir arada sırasıyla kayıt altına alınma amaçlı söylenmiş ve yazılmış değildir. Doğal olarak hikmetlerin bu özelliği zaman içerisinde kaybolma - değişme riskini de beraberinde getirmektedir. Kendisinden yüzyıllar sonra kaleme alınmış, bir mânâsı ile "derlenmiş" bu kadim metinlerin tamamının bir nüshada bulunmadığından da metinlerin dağılmış ve herkes tarafından farklı şekilde hissedilerek kaydedilmiş olduğu sonucu çıkarılabilir.

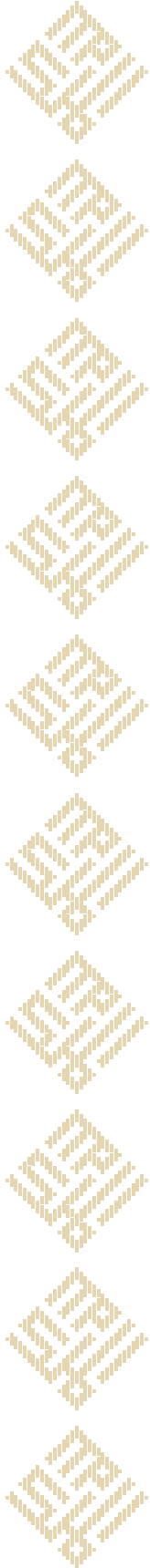
Dîvân-ı Hikmet'in söylenmesi-kaleme alınması üzerindeki birincil sebep açıkça görüldüğü üzere irşaddır. Şunu biliyoruz ki Orta Asya'dan beri gezgin haldeki Türk ırkının irfânî seviyesi kendi zamanının diğer toplulukları ile kıyaslandığında çok yüksekti. Bu bir kavim övme yahut pozitif ayrımcılık olarak algılanmamalı; tam tersine bu ırkın tarihine bir "sorumluluk" yüklemelidir. Bu özelliği dolayısı ile yeni bir "inanç" ile karşılaşan toplulukların gösterdiği her doğal tepki gibi Türkler de inancın kendi geleneklerince anlatılmasını kolay ve tatminkar buldular. Hâce Ahmed'in hikmetlerini bu perspektiften incelediğimizde konuya daha iyi entegre olabiliriz. Hikmetlerin dile gelişi-dilden dile okunuşu bir inancın kendi kültürünü anlatması çabasının bütüncül bir halidir. Zira Türklerin şiir söyleme geleneklerinin sebep-sonuç saikleri de bunu desteklemektedir. Özetle Hoca Ahmed'in günümüze ulaşmış bu "hikmet" ismiyle tanımlanmış metinlerini incelediğimizde sözlerinin İslam dininin tebliğ edilmesini birincil koşul olarak görmüş fakat bunu da yaparken kültürel unsurlarını enstrüman olarak kullanma hususunda son derece "hassas" bir karakteri de bizlere fark ettirmiştir. Din ilahiyatının farklı kültürlerle nasıl entegre olabileceğine, bir başka ifade ile inanan, makul ve temiz kültürlerle bir saygı sahası bıraktığının ilk ve en güzel örneklerinden birisine güvenle götürecektir en müşahhas örnek Ahmed Yesevî ve Yeseviliktir.

Öte yandan Hoca Ahmed Yesevî için şiir söylemenin bir amaç değil araç olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, asıl gâye olan irşad, bütünüyle kendini zaten göstermektedir. Çünkü asıl amacın hiçbir zaman edebî bir metin vücûda getirmek olmadığı, bilakis edebiyatın insanlara ulaşmak için bir vasıta olarak kullanılmış olduğu hikmetlerin hem dil özellikleri hem de muhtevalarından yola çıkarak kolayca anlaşılmalıdır. Çünkü Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerini söylerken girift edebî mazmunlara yer vermemekle birlikte döneminin diğer edebî metinleri gibi Farsçayı değil öz Türkçeyi tercih etmiştir. Bundan maksat göçmen Türkleri muhatap alarak onların İslam'ı daha kolay kavramalarını ve benimsemelerini sağlamak olduğu kadar İslam'ı bâtıldan uzak tutarak, şeriatın net ve basit çizgileri içerisinde, basit bir dille telkin etmektir. Zira halkı dinin formel boyutlarından uzaklaştırarak, şer'i esaslara karşı umursamaz bir tutum sergileyen birtakım zümreler bulunmakta ve bunlar yeni Müslüman olmuş Türkleri yanlış mecralara saptırma tehlikesi ile yüz yüze bırakmakta idiler. Samimi ve sağlam bir inanca sahip, fikhî esaslarda adeta bir otorite haline gelmiş ve İslâmî ilim noktasında adeta bir kutup olan Ahmed Yesevî, bu sayede mesajlarını toplumun her kesimine ulaştırabilmiş; Ehl-i Sünnet inancına bağlılığı, şeriatı ön plana çıkaran tarikat anlayışı, üretime dönük ve istikamet çizgisini esas alan gerçek Melametiliği ile bu badirelerin Türkler arasında yayılmasının önüne geçmiş; Türkistan'ı batıl ve sapkın fikirlerden arınmış saf bir iman çizgisinde tutabilmiştir. Öte yandan Arslan Baba'dan aldığı Melâmî meşrep kişiliği ile hayatın merkezinde yer alan, günün sorunlarının farkında olan, itidalli ve verimli tutum sergileyen, kendi alın teri ve el emeğiyle geçimini sağlayan aktif bir şeyh profili çizmiş olması da onun, hem maddî hem de manevî mânâda buhranlar geçiren halk tarafından benimsenmesine vesile olmuştur. İşte Türklerin Ahmed Yesevî'den çok önce Müslümanlaşmaya başladıklarını ve Türk coğrafyasında Ahmed Yesevî'ye gelmeden de birçok sûfinin yaşamış olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, onun Türk tasavvuf tarihinde teşkil ettiği milat, tümüyle bu sebepler dahilinde değerlendirilmelidir.

Daha çok dinî ve ahlâkî va'z ve hikayeler ihtivâ eden Dîvân-ı Hikmet, tarikat usûlüne ve sülûk âdâbına dair öğretici ve didaktik manzumelerden müteşekkil manzum bir eserdir. İslamiyet'e yeni giren Türklere tasavvufun inceliklerini, şer'i hükümleri, tarikat âdâb ve erkânını anlatmak için edebî bir gaye gütmeyen yazılmış olan bu eser, söz sanatları açısından zayıf da değildir. Ahmed Yesevî'nin inaniş ve söyleyişindeki samimiyet ve letâfet ile söylenen konunun derinliği birleşerek saf, samimi ve derûnî bir lirizm oluşturmuştur. Aşk, mey, pîr-i mugân, meyhâne gibi tasavvufî mecazlarla süslenmiş bu metinlerde, mısra içi ses tekrarlarına da yer verilmiş ve eser, edebî değeri oldukça yüksek bir seviyeye taşınmıştır. Aslında bu noktada, eseri dönem ve coğrafya itibarıyla değerlendirmeye aldığımızda Dîvân-ı Hikmet'in edebî değeri, dilinin Türkçe olması orijininde değerlendirilerek ve diğer Farsça edebî metinlerle karşılaştırarak bu kaniya varılmıştır, diyebiliriz. Zira eserde edebî incelikler, mecazlar ve söz oyunları Türkçe üzerinden, ustaca kullanılmıştır.

Eserin muhtevasını genel mânâda İslam'ın ana kaideleri, Horasan sûfliğinin temel esasları, Yesevîliğin prensipleri, ilâhî aşk, Hz. Peygamber'in sünneti gibi konular teşkil etmektedir. Yer yer âyet ve hadislerden de referans verilmiş olan eser, "o günün coğrafyasında kime efendi, kime kul olacağını bilemeyen, şaşkın ve mustarip halk kitlelerinin yol göstericisi ve önderi olmuştur."

Dîvân-ı Hikmet İslamî Türk edebiyatının Kutadgu Bilig'den sonra en eski örneğini teşkil ederek gerek lisân gerek edebiyat tarihi açısından oldukça önemli bir eser olmakla birlikte, eski halk edebiyatının birçok unsurlarını alan ve İslam ruhunu o unsurlarla ifade eden ilk eser olması bakımından da tasavvufî Türk edebiyatının en eski ve en mühim abidesi sayılmaktadır. Muhteva bakımından Yesevî dervişlerince yaşatılan hikmetlerin dili zamanla birtakım değişikliklere uğramış ve bazı mahallî dil hususiyetleri hikmetlere dahil edilmiştir. Bu nedenle Dîvân-ı Hikmet'in dili Argu, Hokand şivesine, Çağatay veya Özbek edebî diline ait görmek yerine müşterek Orta Asya yazı dili dairesine dahil edilmekte veya Doğu Türkçesi yazı dili olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Ahmed Yesevî'nin doğup büyüdüğü, eğitim aldığı coğrafya Karahanlı yönetimi altında olduğundan, Dîvân-ı Hikmet'in bu coğrafyada kullanılan edebî Türkçeyle, yani Karahanlı Türkçesi ile yazıldığı da söylenebilir.

Dörtlükler şeklinde yazılan hikmetlerde kıt'a sayısı 5 ila 28 arasında değişiklik göstermekte olup bazıları da gazel tarzında yazılmıştır. Münacatlarda ise mesnevî tarzının kullanıldığı görülmektedir. Gazel tarzındaki hikmetlerin bir kısmı musammat şeklindedir. Hikmetler çoğunlukla Orta Asya halkları arasında eskiden beri en çok kullanılan hece vezninin iki duraklı yedili (4 + 3), üç duraklı on ikili (4 + 4 + 4) ve on dörtlü (7 + 7) şekilleriyle yazılmış, bazen de on altılı (8 + 8) ölçü kullanılmıştır. Münacatta aruzun "Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" vezni, aruzla söylenen diğer hikmetlerde ise "Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün", "Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün", "Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün", "Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün" vezinleri kullanılmıştır. Vezin olarak devrinin zevkine uygun kaleme alınmış olan hikmetlerde yeniliklerden uzak kalınmış, kafiye bakımından Arap ve Acemlere bağlı olunmamış ve millî edebiyat geleneğine tamamen sadık kalınarak halk edebiyatını taklitte daha çok yarım kafiyeler kullanmıştır. Yarım kafiyeler de çoğunlukla fiillerin çekimlerinden vücûda gelmiş ve eski redif usûlüne bağlı kalınmıştır. Kafiye olarak seçilen kelimeler Arapça ve Farsça olduğunda tam kafiye başvurulmuş, Türkçe kelimelerde ise yarım kafiye kullanılmıştır. Hikmetlerde âhenk unsuru olarak rediflerin ayrı bir yeri olduğu da göze çarpmaktadır.

Dîvân-ı Hikmet, müretteb bir dîvân olmamakla birlikte Ahmed Yesevî'nin bütün hikmetlerini içine alan tam ve güvenilir bir nüshası da bulunmamaktadır. Eldeki yazma nüshalarının en eskisi XVI-XVII. yüzyıllara ait olan Dîvân-ı Hikmetler çeşitli bölgelerde ve değişik şahıslar tarafından derlenip yazıya geçirilmiştir. Yine de Dîvân-ı Hikmet'in yazma ve basma nüshalarında bulunan hikmetlerin çoğunluğunun Ahmed Yesevî'nin hikmetleri olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu hikmetlerde Kul Hâce Ahmed, Hâce Ahmed, Miskîn Ahmed, Yesevî gibi mahlaslar kullanılmıştır. Dîvân-ı Hikmet mecmualarında Ahmed Yesevî'ye ait olanların dışında, Ubeydî, Zelîlî, Seyfüddin, Nevâyî, Meşreb, Meczûb, Kul Şerîfî, Kemâl, Kâsım, İkânî, Hüveydâ, Hacı Sâlih, Hâlis, Garîbî, Fuzûlî, Fakîrî, Es'ad, Behbûdî, Azîm Hâce gibi Yesevî şahsiyetlerin hikmetleri de bulunmaktadır.

Dîvân-ı Hikmet'in pek çok yazma ve basma nüshaları bulunmakta, en fazla hikmet de Kazan baskılarında yer almaktadır. Dîvân-ı Hikmet'in Taşkend ve bazı Kazan baskılarının başında veya sonunda Ahmed Yesevî'ye isnad edilen *Fakrnâme* adlı bir risale de yer almaktadır.

Dîvân-ı Hikmet'in yazma nüshalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yazmaları, no: 2497.
2. Ahmet Caferoğlu Nüshası.
3. Tek-Esin Vakfı Kütüphanesi, no:4.
4. Manchester, The John Rylands University Library, no:67.
5. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, no:3898.
6. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Manzum no:16.
7. Konya, Mevlânâ Müzesi, no: 2583.
8. Leningrad, Asya Halkları Enstitüsü Nüshası.
9. Türk Dil Kurumu nüshası.

Önceleri yazma nüshalar hâlinde bulunan Dîvân-ı Hikmet, daha sonraları basma tekniği ile çoğaltılmıştır. Bilindiği kadarıyla geçen iki yüz yıl içinde on yedi kez Taşkent'te, dokuz kez İstanbul'da, beş kez Kazan'da ve birer kere de Buhara ve Kagan'da matbu olarak yayınlanmıştır.

Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet'e dair hususlar, Fuad Köprülü tarafından Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar isimli çalışmada detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni imkânlarla da Dîvân-ı Hikmet'in Türk Cumhuriyetlerinde yeniden gün ışığına çıkması sağlanmış ve Özbekistan'da Dîvân-ı Hikmet'in Kiril harfli iki yeni baskısı yapılmıştır.

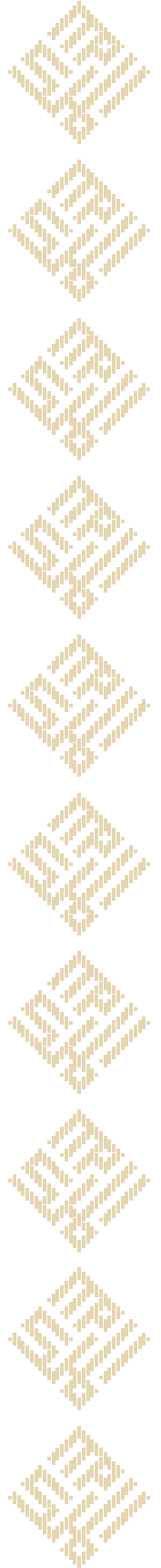
Ülkemizde ise Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan, Kemal Eraslan'ın hazırladığı, yetmiş adet hikmet bulunan *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler* isimli çalışma ve Hayati Bice tarafından hazırlanıp *Dîvân-ı Hikmet* adıyla yayınlanan eserler bulunmaktadır.

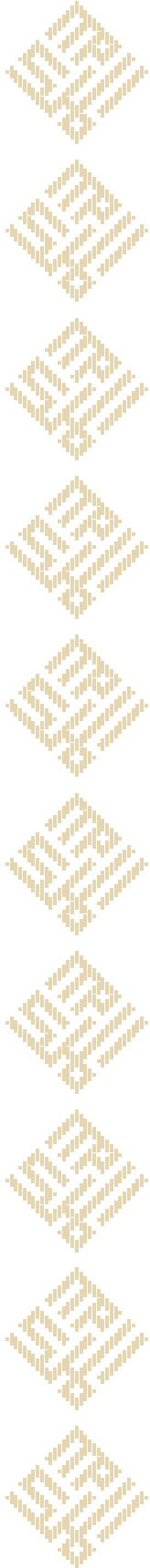
Fakr-nâme

Yesevî'ye izafe edilen ve Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan Fakr-nâme, Dîvân-ı Hikmet'in Taşkent ve bazı Kazan baskılarında, eserin mensur bir mukaddimesi şeklinde yer almaktadır. Sülûk âdâbı ve mertebelerini anlatan bu risâle şöyle başlamaktadır:

“Ammâ bilgil kim bu risâle kutbu'l-Aktab ve server-i meşâyih, Sultânü'l-Evliyâ ve burhânü'l-Enbiyâ ferzend-i hân-ı Hazret-i Sultânü'l-Enbiyâ salla'l-lâhu aleyhi ve sellem Hazret-i Hâce Ahmed Yesevî andağ aytıpdurlar kim...”

Bu sözlerin bir Yesevî dervişi tarafından yazılmış olduğu ve eserin bundan sonrasının Ahmed Yesevî'nin ağzından çıktığı tahmin edilmektedir. Diğer bir tahmin de eserin müstakil bir risale olarak kaleme alınıp, daha sonra Dîvân-ı Hikmet'e dahil edildiğidir. Zira her ne kadar Dîvân-ı Hikmet'in mensur bir mukaddimesi olarak kabul görse de hiçbir yazma nüshasında bulunmamaktadır.

Günümüze aktarmalar yoluyla ulaşabilmiş olan bu eserin dilinin az veya çok bir değişikliğe uğramış olduğu konusu kesinlik arz etmekle birlikte ilk orijinal metinlerine ulaşamadığından ne derece değişikliğe uğramış olduğu da ne yazık ki bilinmemektedir. Eserin Taşkent baskılarında Özbek lehçesinin, Kazan baskılarında da Tatar lehçesinin dil özellikleri görülmektedir. Ancak Ahmed Yesevî'nin kendisinin Argu Türklerinden olduğu varsayımından yola çıkarak eserin orijinal dilinin de Argu Türkçesinin dil özelliklerini taşıması gerektiğini, hatta Hokand şivesi olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır.

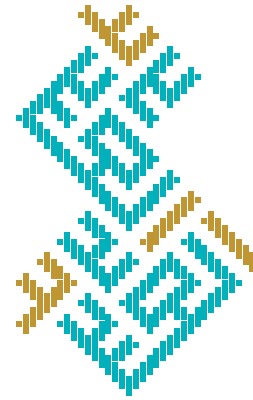
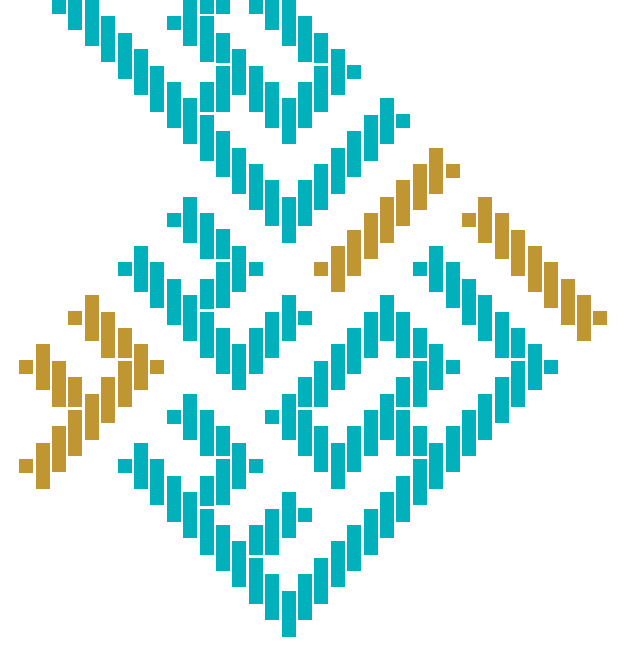
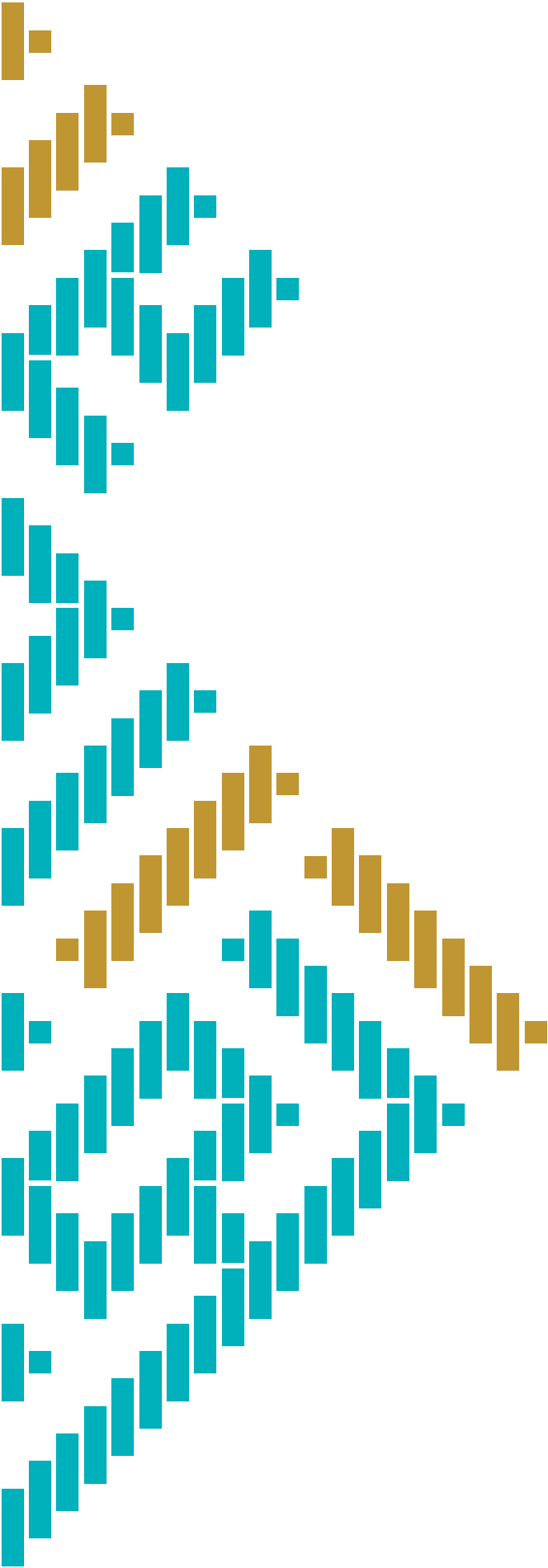
Hoca Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme adlı eseri ile Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât*'ını karşılaştırdığımızda, edebiyatımızdaki Yesevî etkisine en bariz şekliyle şahit olmaktadır. Zira her iki şâheser de aynı sistem üzerine oturtulmuş; 4 kapı, 40 makam esasına dayandırılmıştır. Diğer taraftan Yûnus Emre'nin de bazı şiirlerine bakarak, Yesevîliğin edebiyatımızdaki varlığını Hacı Bektâş-ı Velî ve Yûnus Emre üzerinden sürdürmüş olduğunu söyleyebiliriz.

Risâle der Âdâb-ı Tarîkat

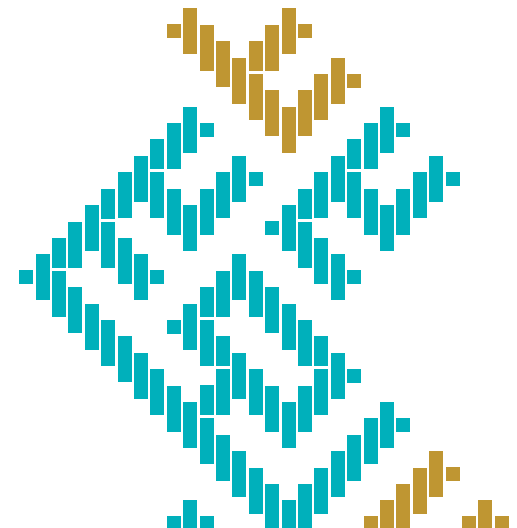
Muhtevasında tarîkat âdâbı, tasavvufun makamları, dervişlik kaideleri, Allah, ilâhî aşk gibi konular bulunan ve Hoca Ahmed Yesevî'ye nisbet edilen bu küçük Farsça risalenin Taşkent'te yazma nüshaları bulunmaktadır.

Risâle der Makâmât-ı Erba'în

Yesevî'ye izafe edilen küçük bir eser olup şerîat, tarîkat, ma'rifet ve hakîkatten her biri hakkında onar makam olmak üzere toplam kırk makam ve kaideyi ihtiva etmektedir. Şimdilik bilinen tek nüshası Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'nde bulunan bu eser Farsça olarak kaleme alınmıştır.

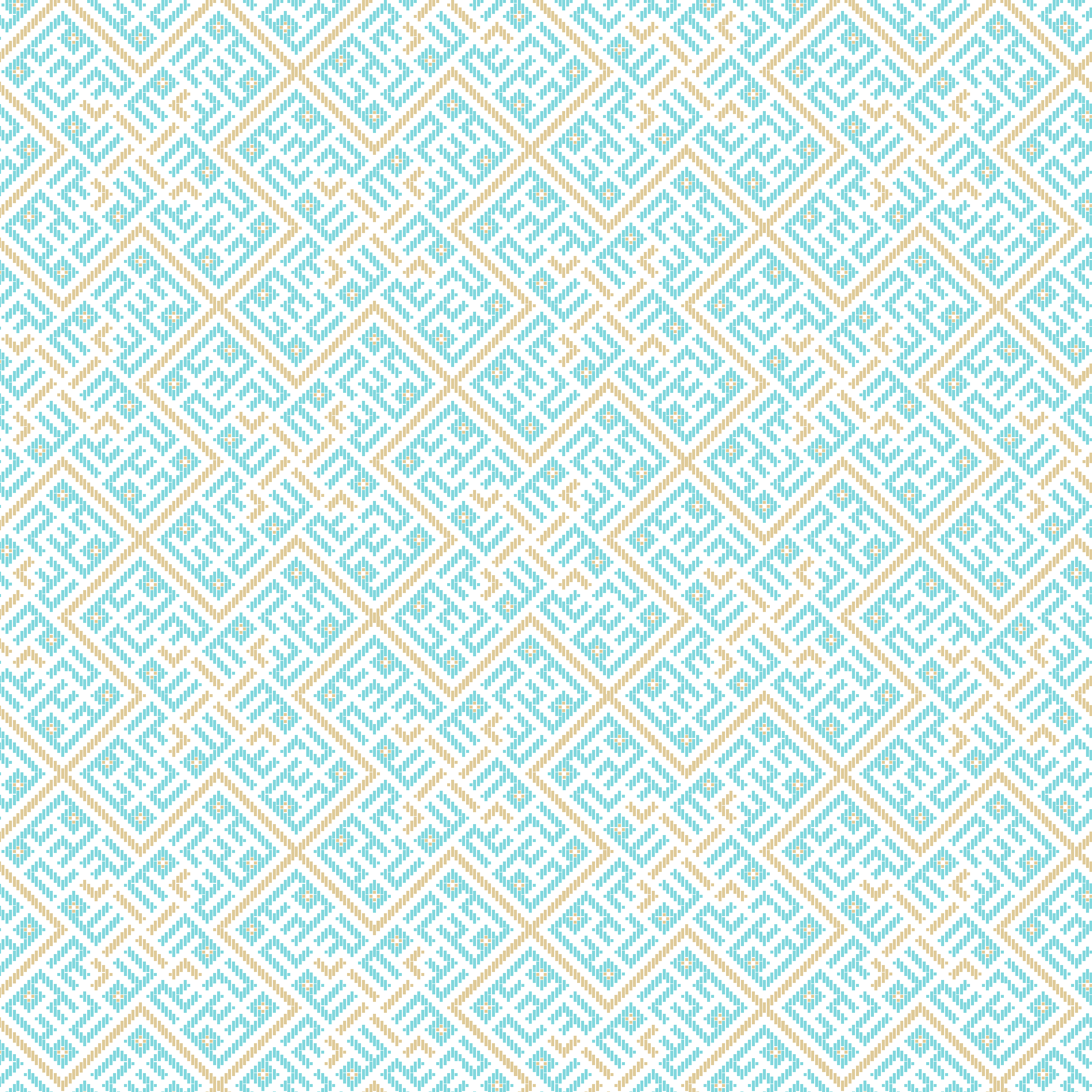
*Kul Hoca Ahmed kulluk et
Ağlamayı âdet et
Belâ gelse tahammül et
Hak'dan gelir Hoca Ahmed*

Hoca Ahmed Yesevî Türbesi'nin
ön cephesinden (Batı Duvarı) görünümü

“MİMARÎ BİR ŞAHESER” AHMED YESEVÎ KÜLLİYESİ

Tarihte Türkmenistan bozkırı olarak anılan, bugün Kazakistan'ın güneyinde yer alan bu bölge Türklerin İslam medeniyetine dair ilk temellerinin atıldığı yer olarak kabul edilir. Günümüz siyasi sınırları içerisindeki bölge bugün genel olarak Kazakistan, Özbekistan ve hatta az miktarda Kırgızistan devletlerinin toprakları içerisinde yer almaktadır. Günümüzde Hoca Ahmed Yesevî'nin de yaşadığı yer olması hasebiyle buraya hâlen genel olarak Batı Türkistan adı verilmektedir. Şeyh Hâce Ahmed'in yaşadığı ve vefat ettiği Yesi şehri kendisinden sonra Hâce Ahmed'in "Yesili" mânâsına gelen Yesevî lakabı ile anılmasına ve hatta tarikatının da bu isimle isimlendirilmesine vesile olmuştur.

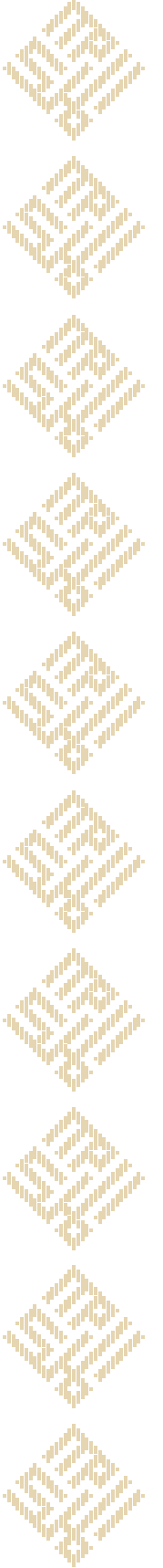
Yesi Şehri kaynaklarda Seyhun nehrinin doğu kıyısına uzandığı için kimi araştırmacılar bu kelimenin öz Türkçedeki Yassı kelimesinden türediğini öne sürmüşlerdir. Bugün hakkında herhangi bir kalıntı bulunmasa da Göktürkler döneminde Yesi şehrinin "Şâvegâr" isminde bir büyük kentin kazası olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır. Yesi şehrinin Hoca Ahmed Yesevî'den önceki en büyük özelliği, bu kentin bir ordugâh olarak kullanılmasıdır. O dönemde şehirlerin muhafazası için kurulmuş sınır hattı olarak tasvir edilebilecek askerî üsler bulunmaktaydı. Bu üslerin en önemli özelliği şehri koruyan kalenin içerisinde bulunması ve şehre karşı gelecek tehlikelere karşı bir siper noktası oluşturmasıydı. Bu özelliklere tam olarak uyan Yesi kasabasının Hoca Ahmed Yesevî tarafından bu sebepten seçilmiş olmasında da bir mantık silsilesi işletilebilir. Zira, tasavvuf ve zühd mesleğine bağlı kişilerin genel olarak şehrin merkezinden daha uzak ve stratejik bir konumdaki mekanlarda tabloyu dışardan izlemeyi tercih ettikleri görülmektedir. Dahası dışarıdan gelecek saldırılara karşı yumuşatıcı bir vazife üstlenmelerine ve sürdürdükleri yaşam tarzıyla da İslamlaştırma politikasına en uygun noktalar bu uç yerleşim yerleriydi. Bu mânâda da Yesi şehrindeki Hoca Ahmed Yesevî yapılaşmasının analizi daha sağlıklı şekilde gerçekleştirilebilir.

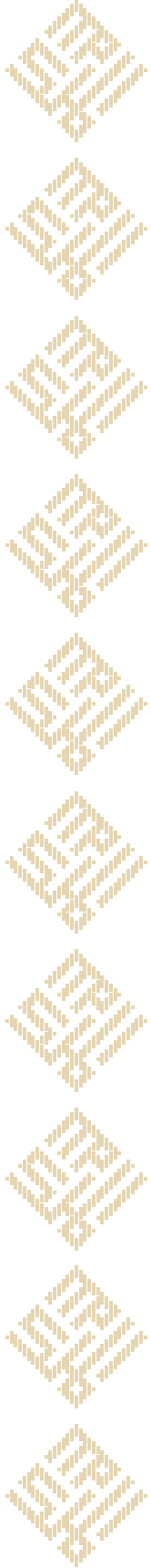
KÜLLİYE HAKKINDA

Tarihî kaynaklarda kimi zaman "cami", kimi zaman "türbe", kimi zaman ise "dergâh" ismi ile nitelendirilmiş bu mekanın sanat tarihçiler tarafından tüm bu fonksiyonları içerisine alan bir anlayışla "külliye" olarak nitelendirmesi oldukça doğrudur. Yapı Ortaçağ mimarisinin adeta bir pırlantasıdır. Bu çağın en önemli özelliği yarım kubbe yapımının tekniklerinin başlamış olması ve bununla birlikte kerpiç ve kil malzemesinin artık yapılarda kullanılmaya başlanmış olmasıdır.

Bu mimarî gelişimin üzerinde fazla durmayacağız fakat şurası bir muhakkak ki Kazakların atası olan Sakalardan beri mimarî konuda Doğu'nun önemli gelişmelerinde bu coğrafyanın etkisi büyüktür.

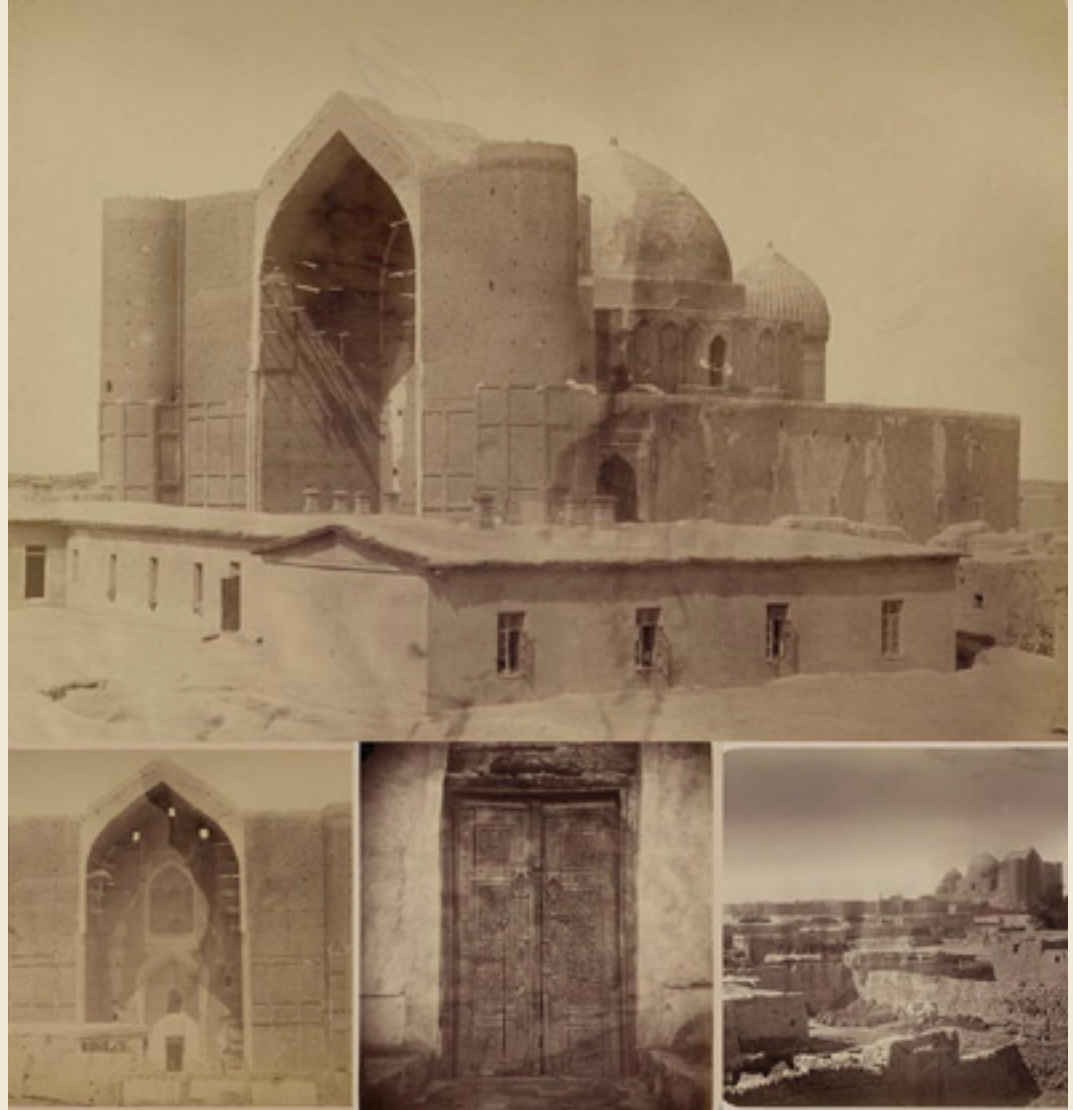
Yapıyla ilgili söylenmesi gereken en önemli temel konu, bu tür yapıların tekniklerinin gelişimine dairdir. Matematik ve geometri bilimlerinin bu coğrafyadaki gelişmelerini analiz etmek hem İslam mimarisi açısından hem de genel olarak yüzyıllarca göçebe yaşamış bu coğrafyanın yapı dili açısından son derece önemlidir. Örneğin döneme damga vurmuş ünlü matematikçi

el-Farabî'nin bu dönemdeki yapılar üzerinde dolaylı dahi olsa büyük bir etkisini gösteren veriler araştırmacılarca incelenmiştir. Örneğin Farabî'ye ait iki çalışma olan "Geometrik İnceliğin Tabii Sırları" ve "Geometrik Yapıların Sanat Temelleri" bu konudaki en önemli kaynaklardır. Araştırmacılar Moğol mimarisinin bu iki kaynakla geliştiğini ortaya koymaktadırlar. Bu mânâda bahsedeceğimiz mimarî yapının kodlarını anlamada bu dönemin gelişmelerini geniş bir perspektiften görmek önemlidir.

Eklektik bir yapıya sahip yaşayan bir doku olarak yüzyıllar içerisinde yapılmış, değişmiş ve hatta kimi zaman dönüşmüş olan bu yapılar topluluğu, bölgesindeki mimarî kimlikten esinlenmiş ve tabii olarak kendinden sonraki mimarî anlayışa büyük katkılarda bulunmuştur. Bu bölgenin önemli tarihî şehirleri olan Hâce Ahmed'in doğduğu Sayram ve sonrasında göç ettiği Yesi çevresindeki pek çok günümüze intikal edebilmiş yahut varlığı bilinen dinî yapılardan anlaşılmalıdır ki bu bölge, Türklerin İslam medeniyetine dair ilk temelleri attıkları ve yerleşik düzen tercihlerindeki en gelişmiş bölgelerden birisidir.

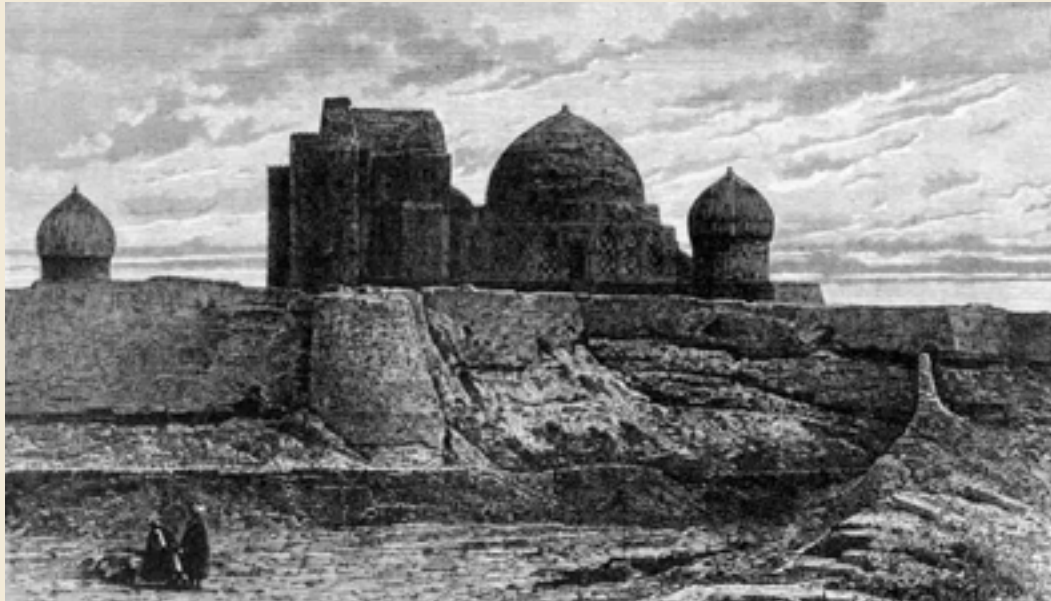

1866 yılında Sovyetler Birliği döneminde çekilmiş, türbenin ilk fotoğrafları

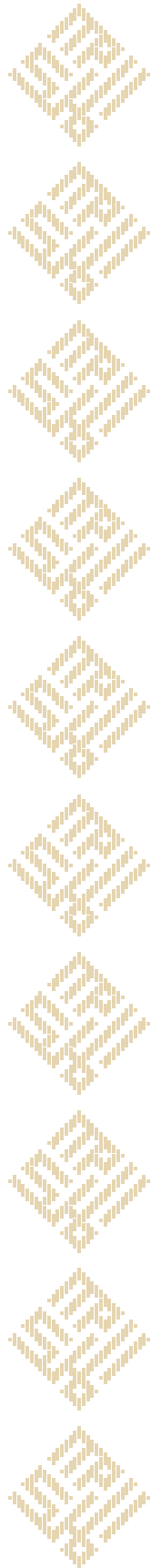
Bahsi geçen bu bölgede “Hazret-i Türkistan” ismi ile anılmış olan Hoca Ahmed’in bugün de adına halk arasında Türkistan denilen “Yesi” şehrinde yaşamış olması da son derece büyük bir önem arz etmektedir. Zira Yesevî’nin başta Buhara ve Merv olmak üzere bu coğrafyalarda kendisini yetiştirmesi ardından büyüdüğü bölgede irşad hayatını sürdürmesi ve yaşamış olması kültürel aktarım açısından son derece dikkatle incelenmesi gereken bir konudur.

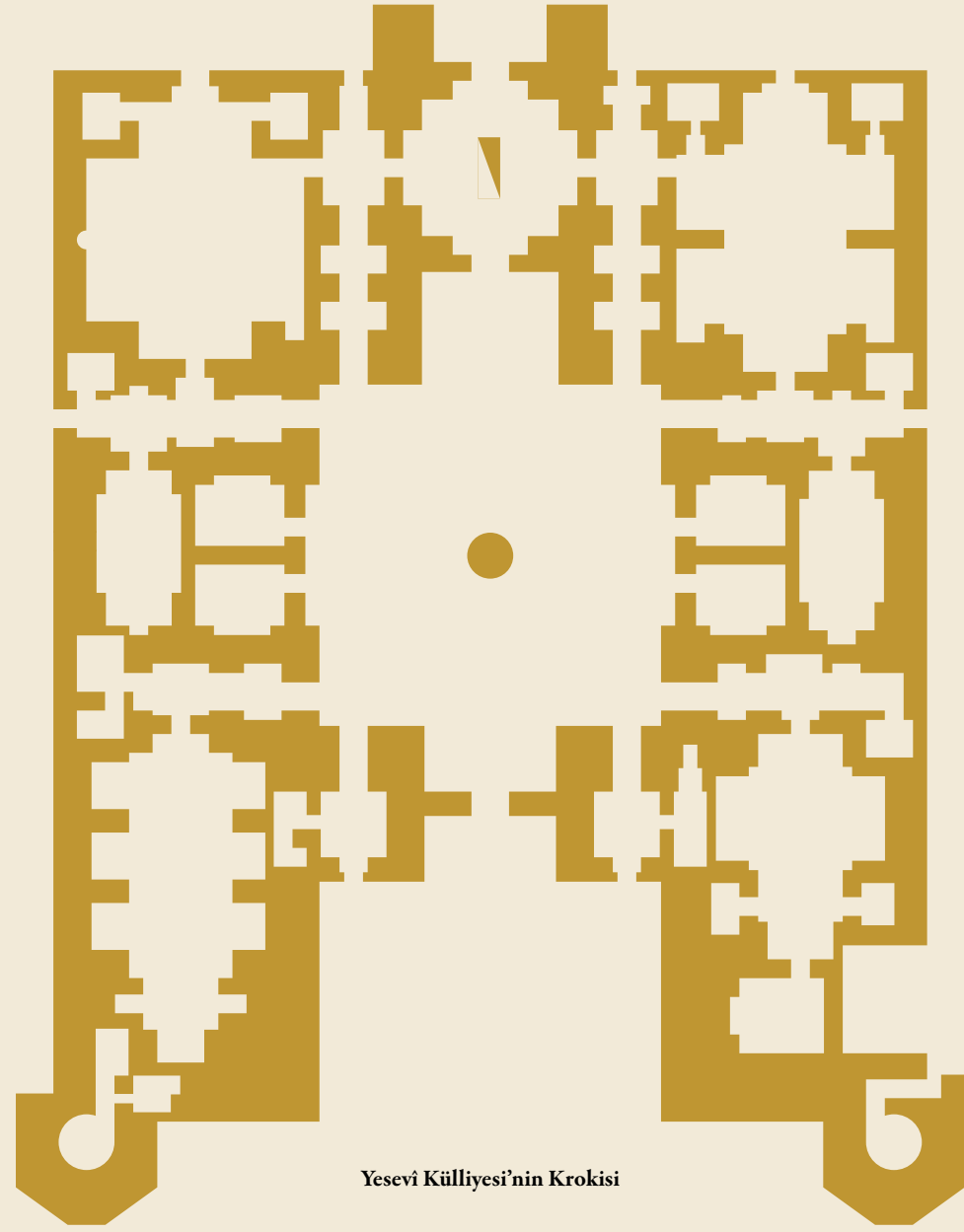
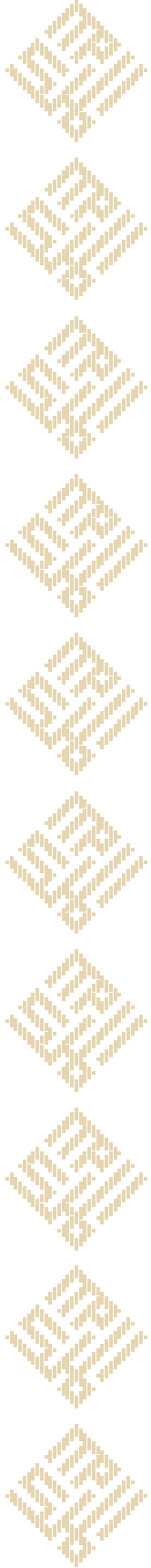
Uzun ve dümdüz bir alanda tek başına yalnız bir yapı olarak karşıdan görünen bu yapılar topluluğunun etrafında yüzyıllar içerisinde çok fazla değişiklik olduğu muhakkaktır. Şehrin bir askeri nokta olduğu düşünüldüğünde bu yapının ve yanındaki diğer yapıların inşa edildikleri andan itibaren bir güvenlik kaygısı yaşadıkları ve bu sebeple yapı grubunun bazı özelliklerinin bu haklı kaygıya cevap vermek üzere düşünüldüğünü özellikle belirtmek gereklidir. Örneğin XIX. yüzyılın sonundaki bazı bilgi ve belgeler, günümüzde bir kısmı ayakta kalabilmiş kuşatma duvarı olarak adlandırılacak yapıların tamamının var olduğunu gösteriyor. Bütün bu bilgilerden anlıyoruz ki Yesi şehri için külliye, muhafaza edilmesi ve hatta ayakta tutulması gereken bir yerdir.

Hoca Ahmed Yesevi Türbesi
gravürü, 1890

Tarihî araştırmalara göre Hoca Ahmed Yesevî külliyesinin ilk inşaatının Timur’un emriyle başladığı konusunda mutabakat tamdır. 1396 yılının kış aylarında Seyhun nehri etrafında ordusu ile kaldığını bildiğimiz Timur, Yesi’ye geldi ve Yesevî’nin kabrini ziyaret etti. Bu esnada bu kabrin üzerine bir imaret yapılması için emir verdi. Bu tarz hareketlerin Timur gibi birisi için manevî anlamı olmakla birlikte politik mânâda bir mesaj kaygısı taşıdığı da muhakkaktır. Bu inşaat hakkında kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre Timur’un inşaatın proje esnasında bizzat başında bulunduğu, çeşitli konularda projenin şekillenmesinde talimatlar verdiği bilinmektedir. Yapının ilk olarak kaymak taşı ile oyma olarak inşa edildiği ve aslında tarihteki gelişmelere bakıldığında yapı topluluğunun kimliğini kaybettiğini bile söyleyebiliriz. İlk döneme ait bazı yapı elemanlarının türbenin ileride anlatacağımız yeniden inşaları sırasında temel ve çeşitli noktalarda kullanıldığı araştırmacılarca ispat edilmiştir. Binanın orijinal yapılış biçimine bakarak döneminin ilk mesaj kaygısı bulunan bir anıt-yapı özelliğine sahip olduğu da inşası hakkındaki bir diğer önemli analizdir.

Yesevî Külliyesi'nin Krokisi

İlk dönem külliye inşaatının 1394 yıllarında başlayıp 1397 yılının sonlarında tamamlandığı biliniyor. Bu tarihlenenin en büyük ispatı bazı kullanım eşyaları üzerindeki tarih imgeleridir. Bu kadar kısa sürede tamamlanmış olması hızı ve yapılan yapının kalitesi açısından düşündürücüdür. Tahminimizce yapının ana omurgası yapıлып içinde yaşam döngüsü başlasa da bu yapının o döneme dair anlatılan özelliklerinin devam eden süreçte tamamlanmış olması gerekir. Kaynaklarda isim benzerlikleriyle karşılaşmakla birlikte bu yapının mimarı olarak Hoca Hasan Şirazi isminde bir zâtın adı geçmektedir. Bununla birlikte yapının tezyinî olarak tasarlanmış kısmının da mimarî yapısı kadar kıymetli olmasından hareketle, sanat tarihçiler “hat üstadı” olarak zikredilmiş Şems Abdülvehhab Şirazi’yi de önemle kayda almışlardır. Diğer taraftan bu inşaat ile ilgili

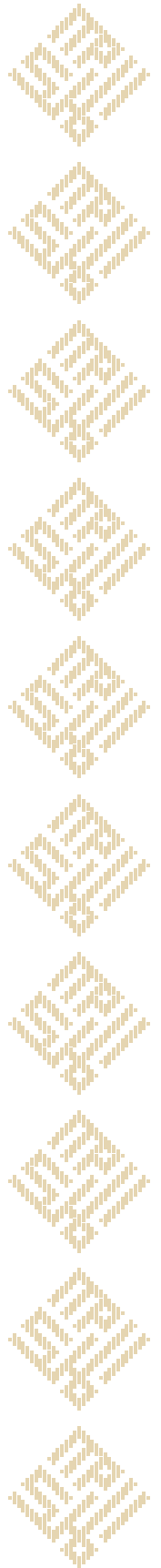
pek çok bilgi ve belge Kazakistan arşivlerinde korunabilmiştir. Bu evraklarda nakledildiğine göre, inşaatta vaktinin ünlü ustaları olduğunu anladığımız Ubeydullah Sadr, Şems Abdülvehhab, Hoca Hasan gibi isimler zikredilmektedir.

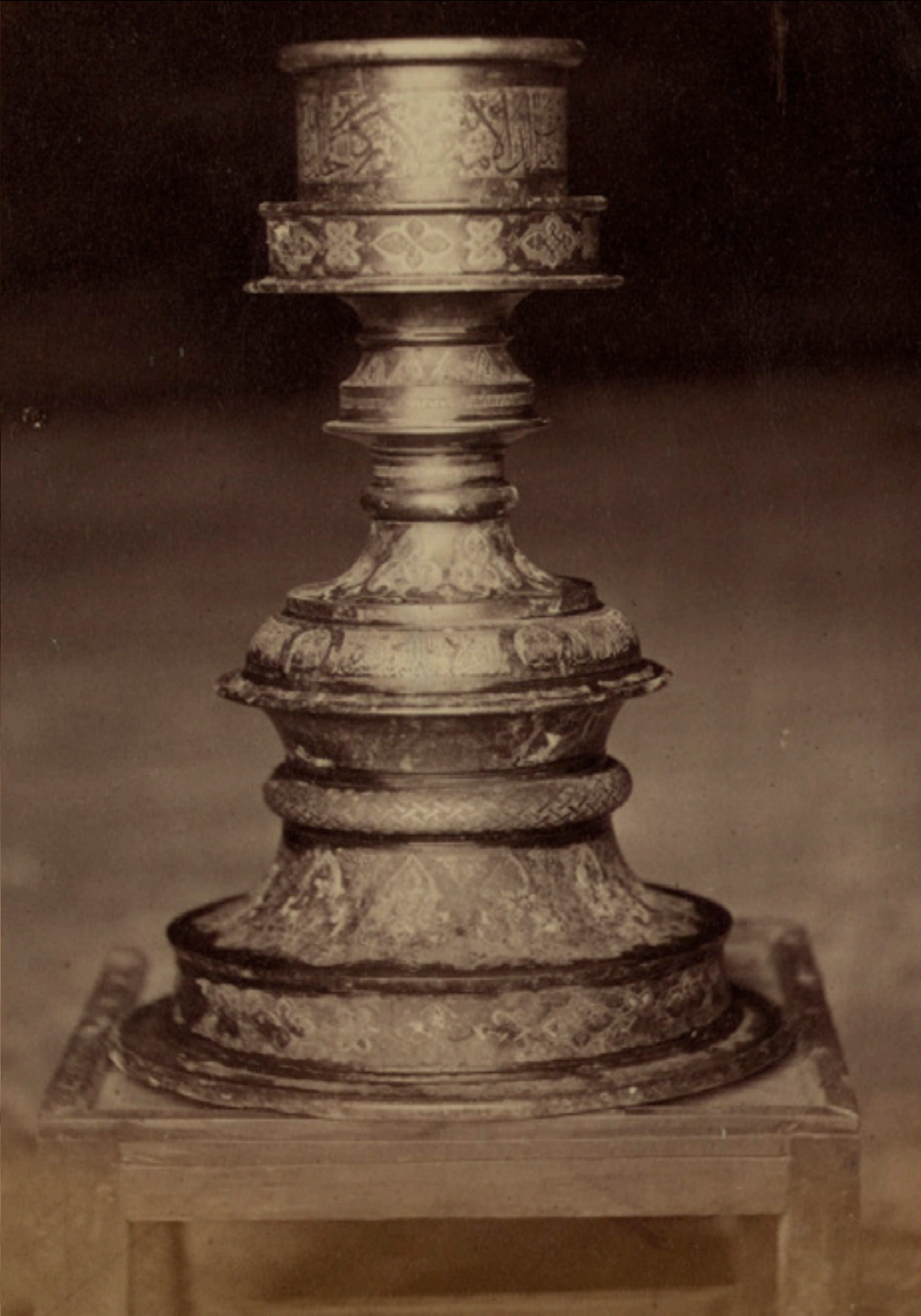
Timur'un vefatı sonrasında inşaatın bir süre için durduğuna dair bilgiler bulunmakla birlikte bu fetret devrinin ne kadar devam ettiğini bilemiyoruz. Fakat kaynaklar yapının inşaatının Buhara Emîri Abdullah Han tarafından devam ettirildiği konusunda hemfikirdir. Hatta bu ikinci inşaat dönemine ait bazı izlerin de bulunduğu görülmektedir. Örneğin duvar çalışmaları nedeniyle kurulan iskelenin duvara dayanan ahşap destekleri günümüze kadar gelebilmiştir.

Derin bir temel özelliğine sahip olan külliye'nin 3 metreden fazla bir taş dolgusu üzerine inşa edildiği görülmektedir. Külliye'nin kullanım özellikleri ile tasnif edersek yapı bizi ciddi seviyede mücessem bir giriş kemeri ile karşılamaktadır. 37 metre yüksekliğindeki bu büyük giriş ziyaretçileri büyük bir salonla baş başa bırakmaktadır. Öte yandan binanın diğer yapılarının bu merkeze bağlı olarak şekillendirildiğini söylemek mümkündür. Çeşitli yapı girişleri olmakla birlikte bu ana merkez etrafındaki yapılar ve binada bulunan diğer birimler birbirlerine bedensel duvarlar ile bağlanmaktadır.

Yapının dışarıdan sahip olduğu ciddi cesameti, içerisinde de devam etmektedir. Ana yapı etrafında toplanan yapı topluluğunun modüler olması, hesaplarının üzerinde hassas çalışılmış olmasından ötürü hissedilmez derecede gelişmiştir. Dışardan prizmatik eşleşmelerle birbirini tamamlayan bu bölümlerin oranları gerçekten etkileyicidir. Bu yapının bir diğer özelliği ise kule şeklinde yerleştirilmiş ama teknik olarak bir minare vazifesi görebilecek şekilde dizayn edilmiş iki uzun yapıdır. Araştırmacılar bu iki yapıya minare-kule tanımlaması yapabilmişlerdir. Yapının güneybatısındaki kısımda aşhâne, mescid, kütüphane olarak kullanılan bölümlerin olduğu görülmektedir. Yapının bir diğer önemli özelliği de gün ışığı ile ilgili yapılan çalışmalardır. Duvar alanlarında yer alan küçük pencerelerin ışığı içeri alması zor olsa da bu işlevi çatı ve kubbe bölgesindeki büyük pencerelerin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Yapının alçak pencerelerinin bu denli küçük olması şüphesiz bölgenin iklim şartları ile doğru orantılıdır. Külliye'nin zeminin Tebriz mermeri ile kaplandığı zikredilmektedir. O dönem için bu son derece maliyetli bir tercihtir. Külliye temel ölçüleri ile 47X65 metre büyüklüğündedir. Günümüz ebatları içinde son derece makul görünse de yapının iyi düşünülmüş hesaplamalarla ciddi bir cesamet hissi ile tasarlandığı görülmektedir. Bina içerisinde 30'dan fazla oda yahut bölme olarak tabir edilen alanlar bulunmaktadır.

Yapının ana mekanı kaynaklarda "bakır kazanlı oda" olarak zikredilen alandır. Odanın bu isimle anılmasının sebebi devasa bir kazanın burada bulunmasıdır. Demir, çinko, kalay, kurşun, altın, gümüş, bakır madenlerinden birleştirilerek imal edildiği belirtilen bu kazanın tarih içerisinde hem maddî hem de manevî pek çok hatıra ve vakıyı aktarmada kültürel bir obje olduğunu zikretmeliyiz. İki ton ağırlığındaki bu kazanın çapı 2.45 metredir. İçerisine 1 tondan fazla su alabilecek bu kazanın içine konulan hafif tatlandırılmış suyun Cuma vakti sonrası şifâ vesilesi ile dervişâna ikram edildiği rivayet edilmektedir. Bu özellikleri ile oda, içinde bulunan bu tarihî obje dolayısıyla inanç ve kültür tarihimizde müstesna bir yere sahiptir. Kazan hakkındaki bir

Şamdan, Hoca Ahmed Yesevî Türbesi, Emir Timur Dönemi
(Von Kaufman Albümü)

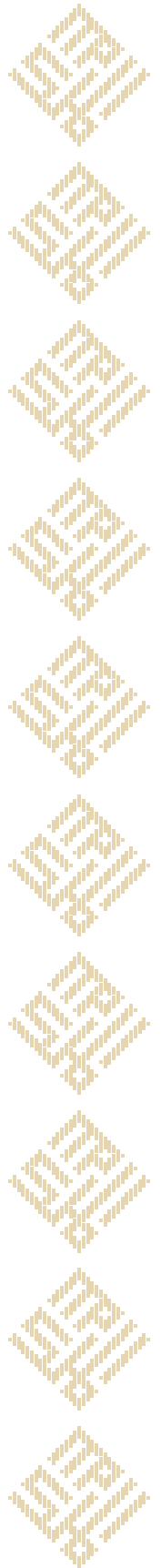
diğer bilgi de onun nerede ve kim tarafından imal edildiğidir. Karnak kentinde imal edildiğini bildiğimiz bu kazanın ustası Serveddîn bin Abdülaziz el-Tebrîzî'dir. Kazanın Rusya Çarlığı döneminde bir müddet St. Petersburg'da bulunan Hermitage Müzesi'ne götürüldüğü fakat daha sonra bu mekana geri nakledildiği bilinmektedir. 10 adet kulplu ve ciddi derecede hat sanatı işlemleri bulunan kazanda yarım şemseli motifler bulunmaktadır. Bu odanın mimarî üslubu, kendinden sonraki açık yahut kapalı avlu yapısı ve eyvan özelliklerine sahip Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin ilham kaynağı olarak zikredilmektedir.

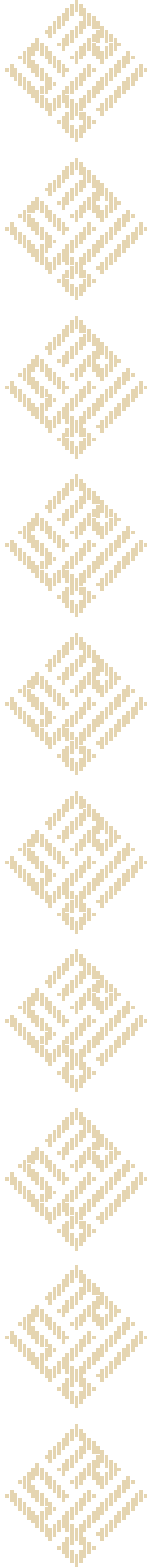
Mekanın ikinci alanı aslında yapım sebebi de olan Hoca Ahmed Yesevî'nin sandukasının bulunduğu bölümdür. İki ayrı kubbeli bu oda, kenarlarından tasarlanmış nişler ile gerçekten mütevazı fakat bir o kadar da derûnî bir vasfa sahiptir. Genel olarak yapının özelliği olan kubbenin duvarlarla bulunduğu bölgelerdeki mukarnas yapılar türbede etkisini ciddi oranda göstermektedir. Odanın son derece ince düşünülen bir tezyinat dili vardır. Fakat en önemlisi "Gorhâne" ismi ile anılan bu odanın ortasında bulunan sandukadır. Yeşim renginden olduğu söylenen fakat bazı sanat uzmanları tarafından da öyle olmadığı iddia edilerek taşın serpantin özelliğine sahip olduğu öne sürülen türbenin, bir taştan oyulmuş bu zarif sandukanın bükülmüş köşebentleri ile ölçüleri yaklaşık 3.25x1.2x2.1 metre civarındadır. Türbe girişinin üzerinde yapının Emîr Timur tarafından yapıldığını belgeleyen taş bir kitabe bulunmaktadır. Eski dönemde dervişler arasında kıdem sahibi olmayanların haricinde kimsenin bu bölgeye geçişine müsaade edilmezmiş. Ziyaretlerin, sadece kazanlı odayla sınırlı olduğu vazifeli ve kıdemli dervişler haricinde, özel bölüme alınmadığı bilinmektedir.

Külliyenin bir diğer yapı unsuru şüphesiz mescididir. Dışardan çok köşeli bir çapraz bölme olarak görülen bu yapı bölümü, içeriden kemerlerin eklenmesiyle iki küçük kubbe ile kapatılmış ve kare bir hal almıştır. Diğer odalarda olduğu gibi kubbeye mukarnaslı bağlanmış bu odaya bakır kazanlı odadan uzun bir koridorla geçilir. Mescidin en önemli detayı şüphesiz mihrabıdır. Mihrap sanat tarihi açısından son derece önemli enstrümanları üzerinde barındırmasından dolayı ayrıca incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken bir husustur. 3.5x2.5 metre ölçülerindeki mihrap yeşil, lacivert (kobalt), firuze ve turuncu renklerindeki mozaik ve bitki desenli bir tezyinata sahiptir. Mihrabın üst kemeri dönemin üslubuna uygun olarak oldukça sivridir.

Külliyenin "bakır kazanlı oda", "gorhâne (Türbe odası)" ve mescid odası haricinde bulunan bölümlerinden başlıcalarını kaynaklarda isimlendirildiği orijinal şekilleriyle kısaca şöyle zikredebiliriz: kitabhâne, hücrehâne, kudukhâne (kuyu odası), halımhâne (mutfak), büyük Aksaray (dîvânhâne) ve küçük Aksaray (mihmânihâne). Bu bölümlerin birbirleri ile irtibatını sağlamak amacıyla külliye içerisinde sekiz koridor bulunmaktadır. Bu koridorlar ile oluşturulmuş kot farkları ile ortaya çıkan kat farklı yapı külliyesinin mimarî değerini ortaya koyan bir diğer başarisidir.

Yapının belki de en dikkat çekici detayı kubbeleridir. Özellikle türbe bölgesindeki dilimli kubbe sade mescit kubbesinden çok daha ihtişamlıdır. Mozaik çini ile kaplanmış bu kubbe dünya sanatı açısından eşsiz bir örnektir. Geometrik detaylar ile başlayan kubbe, sonrasında dilimli bir şekilde ve üzerindeki Rûmî desenli sarmallar ile devam etmektedirler. Kubbenin geniş ke-

**Hoca Ahmed Yesevî Türbesi'nin
içinden bir detay
(Von Kaufman Albümü)**

merinde klasik döneme ait kûfî tarzı ile yazılmış bir hat eseri devam ederken kemerin kalan diğer kısmında sade ve kubbeyi çevreleyen keyifli bir helozonik yaprak detayı bulunmaktadır. Kasnaktaki yazıda metin olarak “Yâ Muhammed”, “Allah” ve “el-Melik” lafızları yer almaktadır.

Yapının bahsedilmesi gereken bir diğer uzvu ise bu kubbeyi taşıyan bir güç hissi veren ve taç kapının da üzerinde bulunduğu duvardır. Üzerinde birbirinden bağımlı-bağımsız pek çok tezyinî detayın bulunduğu bu kapı ve duvar, yapının mimarî kimliğinin en önemli işaretlerinden birisidir. Sivri kemerli bir girinti içerisindeki bu kapının üzerinde, kapıyı kemere tamamlayan bir ışık penceresi yer almaktadır.

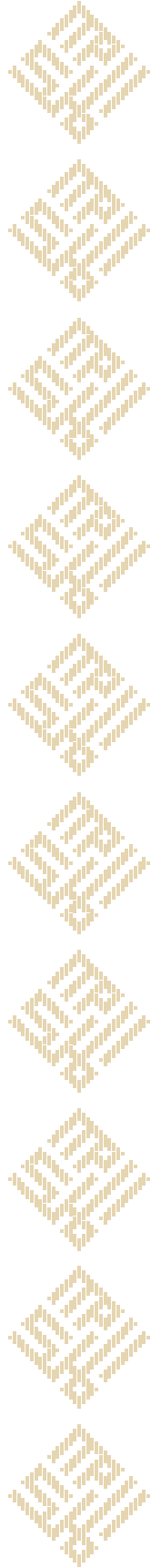
Yapının dışarıdan bakıldığında simetrik gibi görünen bir hesaplaması bulunsa da iç tasarımda oda sayıları, kotları ve şekillerinin birbirlerinden farklı olduklarını söylemek gerekir. Genel olarak taş ve pişmiş tuğla işçiliği ile inşa edilmiş bu yapılar topluluğunun en önemli özelliği kendine has bir ölçü birimini de yansıtmış olmasıdır. Sonraki dönemde arşın olarak zikredilen ama uzunluk olarak tam simülasyonu olmayan bir uzunluk biçimi olan “gez” ölçü birimi yapının inşa birimidir. Toprak ve taş kalitesi hakkında yapılan araştırmalar bu yapının toprak özelliklerinin 35 km civarında bir menzilde olan Sayram bölgesine işaret etmektedir. Yapının 2 metre ile 3 metre arasında değişen bir duvar kalınlığı ölçülmektedir.

Binanın zaman içerisindeki en büyük talihsizliği şüphesiz savaşlar ve depremlerdir. Yapı tarih içerisinde pek çok savaş ve deprem dolayısıyla yıkılmış ve yeniden tamir edilmiştir. Bu yenilemeler esnasında yapının mimarî kimliğinin ne kadar korunabildiği bilinmemektedir. Fakat farklı zamanlarda kullanılan pişmiş taş ve kil örneklerinden anlaşıldığı kadarıyla yapının malzemesinin bir standardizasyonu olduğu da görülmektedir.

Yapı grubunun içerisindeki bir diğer özel bölüm ise Yesevî Hazretlerinin hayatında ve Yesevîliğin teşekkül etmesinde son derece önemli bir yere sahip olan “çilehâne” kısmıdır. Menakıblara ve tarihî nakillere göre Hz. Pîr’in altmış üç yaşından sonra, Hz. Peygamber’in bu yaşta ahirete intikal etmesi dolayısıyla, hayatını yerin altında “gün görmeden” yaşadığı biliniyor. Bu amaçla hazırlanan çilehâne, yer altına dehlizle inilen bir alan olup birisi büyük diğeri küçük olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Anlaşıldığına göre Yesevî Hazretleri bu tarihten sonra hem hayatını hem de dervişleri ile olan ilişkilerini ve irşad faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Yer altında iki hafif kubbeli bir özelliğe sahip bu yapıların minik bir yer altı tekkesi olduğu söylenebilir. Kaynaklarda zaman zaman bir kısım mürit ve ailesinden bazı kişilerin de bu yer altı yapısında hayat sürdürdükleri ve yüzyıllar içerisinde bu bölümün dervişler tarafından kullanıldığı nakledilmektedir.

Külliyenin bir defin alanı olarak tasvir edilmemiş olmasıyla birlikte zaman içerisinde bu mekanda bazı definlerin gerçekleştiğini ve külliye yapısında birkaç önemli türbe olduğunu zikretmek gerekiyor. Bunlar Esim Han, Abdulhayr Han, Rabia Sultan Begüm’ün türbeleridir.

Bütün bu değişim ve dönüşümler sonrasında külliyenin son mimarî biçiminin 19. yüzyılda Hokand Han zamanında verildiği bilinmektedir. 1814’ten 15 Haziran 1864 yılına kadar Hokand Hanlığının şehrin hakimi olduğu biliniyor. Bu tarihten sonra Rusya’ya ilhak edilen Yesi şehrinin kaderi de makus bir havaya bürünmüştür. Külliye ile ilgili olarak bu dönemi özellikle kayıtların almamızın önemli sebepleri bulunmaktadır. Zira Hokand Hanlığının teşekkül etmesinde bu bölgedeki Türk-İslam tasavvufunun büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bu bölgedeki 1910’lu yıllara kadar Rus zulmü için bu hanedanlık mensubu kişilerin Kafkasya bölgesindeki benzer bir direnişte bulunduğu biliniyor. Bu direnişte bölgedeki Kadiri ve Nakşi tarikatların kendisine büyük destek verdiğini de görmekteyiz. İşte bu hanedanlığın Yesi şehrine büyük kıymet verdiği ve hatta türbenin o yüzyıldaki en büyük tamiratlarının bu hanedanlık tarafından yapıldığı görülmektedir. Hokand Hanedanlık geleneğinde Hâce Ahmed’den hikmetler nakletmek büyük bir önem taşımış ve hatta Hokandlı şairlerin taklid ile hikmet söylemesi de bir gelenek haline almıştır.

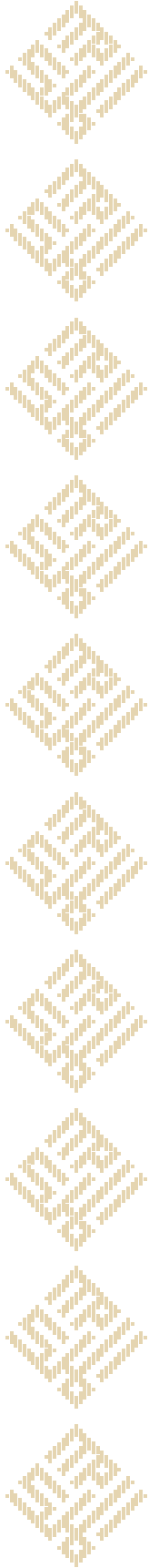

Bakır kazanlı oda

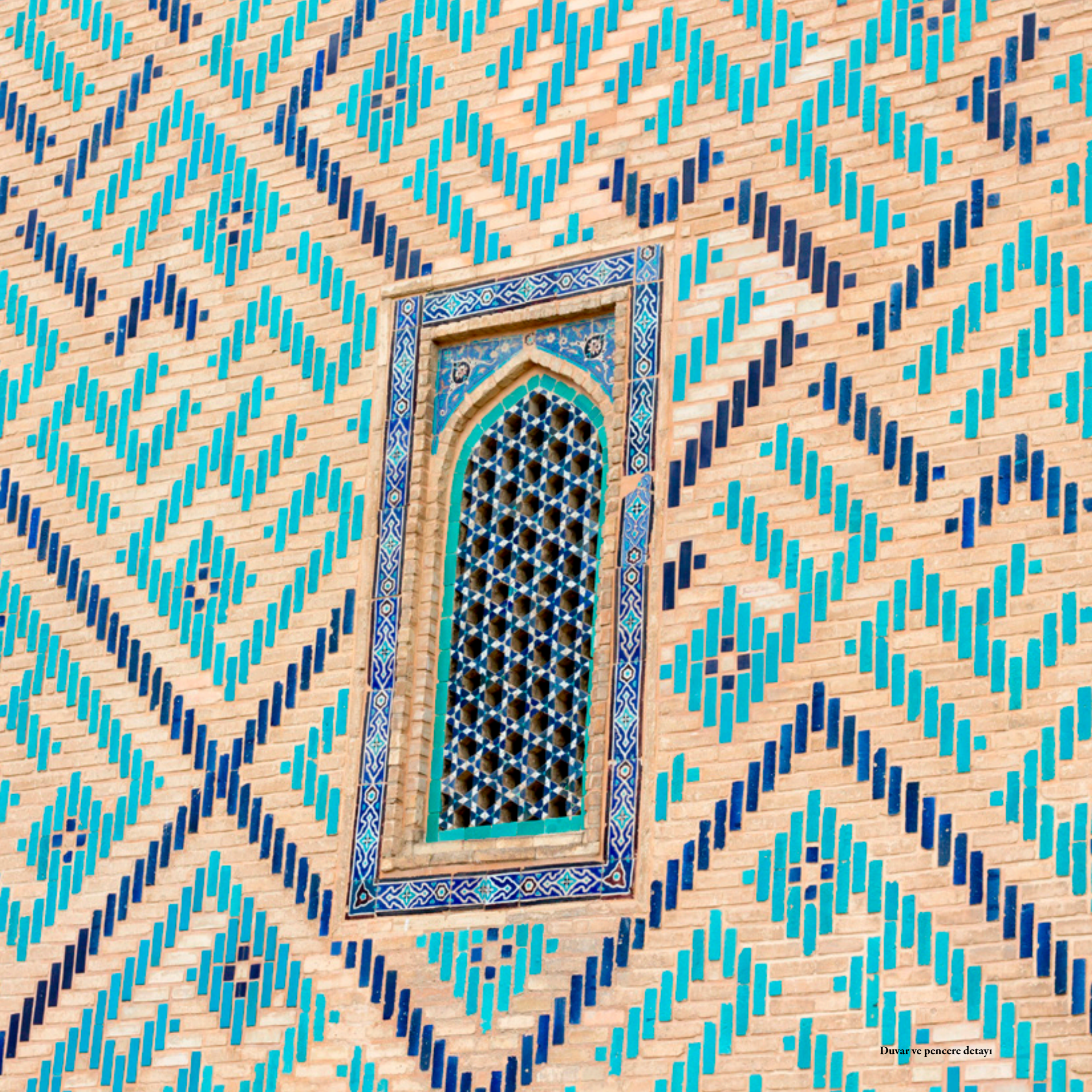

Rusların bu dönemde külliye'nin bakımsız kalması için özel çaba sarf ettiği ve bu yapının bir varlık sebebi işareti olmasından dolayı yok olması adına ellerinden geleni yaptıkları da görülüyor. 1864 yılında Rusların bu şehri ele geçirmesi esnasında türbe ile ilgili son derece önemli bir anekdot da tarihin satırlarına kaydedilmiştir. Çarlık Rusyası şehri ele geçirdiğinde, şehri savunan Albay Vervoykin burayı taşıdığı manevî havasından dolayı askeri üs olarak kullandığı için şehri ele geçiren General Chernyayev ilk iş külliye'yi ateşe vermiştir. Türbeyi terk etmek istemeyen Kazak askerleri ve Ruslar arasında türbe içerisinde ve koridorlarda büyük bir silahlı mücadelenin gerçekleşmiş olduğu da kaynaklarda zikredilmektedir. Külliye ve hatta şehir bu tarihten itibaren kaderine terk edilmiş, bakımsızlık ve doğal erozyona bağlı olarak adeta çöp yığına dönmüştür. Çarlık Rusyası bu dönemde adına restorasyon dedikleri büyük bir skandala da imza atmış ve yapının tamiri adı altında külliye'deki işlemleri siva ile kapatmıştır.

Bu fetret dönemi Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasına kadar devam etmiştir. 1991 yılının sonunda Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile adeta yeni bir sayfa açılmıştır, diyebiliriz. Zira bu dönemde Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin ilk konularından biri Hoca Ahmed Yesevî'nin külliyesinin de içinde olduğu Yesi kentidir. Türk ve İslam dünyasının belki de en temel izlerinin yer aldığı bu bölgenin ve özellikle de külliye'nin yenilenmesi adına çalışmalar başlatan Türkiye, yurtdışındaki faaliyetlerini yürüten TİKA aracılığıyla 1993 yılında Kazakistan Devleti ile anlaşma imzalamıştır. Bölge ve külliye renovasyon-restorasyon geçirmiş ve Türk-İslam coğrafyasının hizmetine tekrar kazandırılmıştır. Bu çalışmalar sadece eserin ihyasından ibaret kalmamış, bölge koruma altına alınmış ve alanda tarihi, mimari ve en önemlisi de arkeolojik mânâda bir uzun soluklu proje başlatılmıştır. Bu eserin dünya kültür tarihi açısından önemi ise ancak 21. yüzyılda anlaşılabilmiş ve 2002 yılında UNESCO tarafından dünya tarih eseri listesine alınmıştır. Gerçekleştirilen restorasyon ve çevre düzenlemesi ile Hoca Ahmed Yesevî Türbesi, dünya kültür mirası ve özellikle de Orta Asya kültürünün temellerinin anlaşılması adına eşsiz bir yapı olarak insanlığın ziyaretgâhı olmaya devam etmektedir.

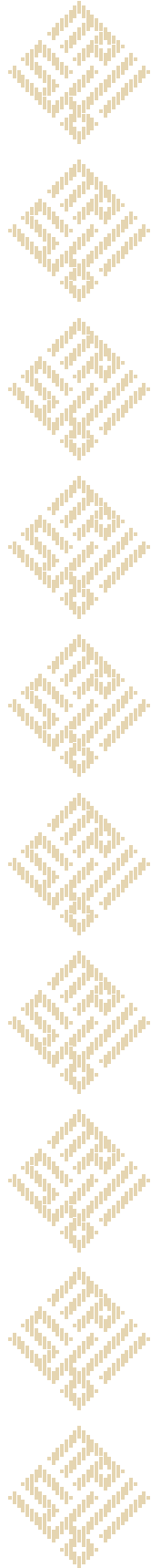

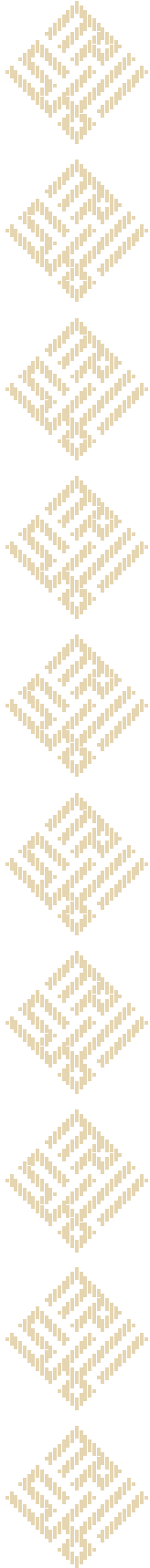
TÜRBENİN TEYZİNİ YÜZÜ “MA’KİLÎ” YAZILAR

Yesevî külliyesinin bir anıtsal yapı olarak tarihte yer almasının en büyük etkeni şüphesiz sanatsal ve estetik seviyesidir. Mimarî olarak iyi bir seviyede bulunmakla birlikte çağı içerisindeki kalite yarışında onu önde kılan kısmı tezyinat tasarımındaki ince çizgidir. Özellikle inşaat kaynaklı duvar süslemeleri ve yine uzun ömürlü malzemeden mamul iç tezyinat enstrümanları, dünya sanat tarihi açısından son derece önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu sanat eserlerinin tarihlenmesinde ciddi bir sorun olsa da ilk günden itibaren yapının üzerinde yer aldığı bugün bilinmektedir. Yapıdaki süsleme özellikleri temel olarak Timurlu geleneği gibi dursa da, bu süslemelerin İran-Türk-Çin geleneklerinin kesiştiği bir yerde durduğu ve hatta sonrasında Anadolu’da da yer aldığı görülmektedir.

Külliyenin güney duvarı haricinde hemen hemen her duvar sathı sanatsal bir kaygı ile tezyin edilmiştir. Bu analiz, yapıda sanatsal ayrıntının biraz abartıldığını düşündürse de külliye estetik seviyenin irfânî boyutu incelediğinde hiçbir tasarımın yersiz olmadığı görülüyor. Yapıdaki tezyinatın sanatsal analizinden önce bu sanat çalışmasının görünen yüzü ve temel malzemesi olan “sırlı tuğlaları” zikretmek gerekiyor. “Girih” adı verilen bu tekniğin dönem sanatı içerisinde farklı yerlerde örnekleri görülebileceği gibi yapı üzerinde de son derece önemli tezyinî unsurları barındırmaktadır. Bu çini ürünlerinden bazılarının normal renkli sır tekniği ile imal edilmiş olduğu görülmekle birlikte, çinilerin bir kısmının kabartma tekniği ile desenli olarak Rûmi, Şemse, geometrik desen gibi özel tasarımlara sahip olduğu da dikkat çekmektedir. Bu sırlı çini malzemesi ile geometrik harikalar ve hat sanatı şaheserlerinin ortaya konmuş olması, plastik sanatlar açısından da son derece önemli bir yer teşkil etmektedir. Bazı İslam sanatı tarihçileri tezyinatı seri üretim bir mamul ile teşekkül etmiş olmasından dolayı sanat seviyesinde kekrelilik teşbih etseler de hakikat öyle değildir. Zira işin zanaat kısmı, fennî berecisi, matematiksel mükemmelliği bir yana sadece yazı sanatının mimariye uygulanma biçimi bile bir sanat harikası olarak telakki edilmelidir. Sırlı tuğlalar ile ortaya konan bu sanat harikasının teknik detayları hakkında da söylenmesi gereken pek çok şey bulunmaktadır. Külliye iç ve dış duvarların neredeyse tamamında bulunan bu yazılar ilk dönem İslam yazısı olarak kabul edilen ma’kîlî formundadır. Bu yazının en büyük özelliği eş kenarlı bir kare formunda harflerin geometrik simetriyle belli kurallara bağlı olarak tasarlanmasıdır. Bu özelliği ma’kîlî yazının tasarımında katı kurallar sunmakla birlikte girift ve hassas hesaplama gerektiren bu tasarımlar, metnin okunmasını da zorlaştırmaktadır. Fakat bu özellikler külliye estetik seviyesinde mimarî tezyinatlarda kullanıldığında eşsiz ve derin bir görsellik sunmaktadır.

Külliyenin giriş kapısı olan güneyindeki duvar haricinde iç ve diğer üç duvarda çinilerle işlenmiş, 50’den fazla versiyonda istiflenmiş ma’kîlî/kûfî yazı bulunmaktadır. Yazıların teknik özelliklerinin başında şunlar gelir: Duvar tuğlaları yatay olarak tüm duvarlarda devam ederken yazı tezyinatları 45 derece dikey şekilde kullanılmıştır. Bu özellik duvarlara adeta bir dokuma hissi vermektedir. Öte yandan bu karşıt simetri insanın gözünde de halüsinatik

bir algıya yol açmaktadır. Bazı tezyinat bölümlerinin alternatif renkleri bulunmakla birlikte Yazıların genel rengi turkuaz ve lacivert renklerindeki çiniler ile istiflenmiş olduğu görülmektedir. Ön giriş duvarı haricinde yazılar, kendi formunda birer çerçeve ile ihata edilmiştir. Bu durum yazıların hem okunması konusunda hem de göz yormaması konusunda önemle tercih edilmiştir.

Türbe tezyinatının incelenmesi durumunda kısaca şu özellikler göze çarpar: Üç duvarda da umumiyetle satrançlı olarak devam eden yazılar bulunmaktadır. Sırasıyla doğu duvarında, “*Sübhânullâhi ve'l-hamdulillâhi Allâhuekber*” tesbihâtı, batı duvarında “*Allah rabbî Muhammed nebîyyi*” ibareleri, kuzey duvarında solda “*el-abd yudebbir*” ve sağda “*vallahu yukaddir*” ibareleri bütün duvarları kaplayacak şekilde istiflenmiştir.

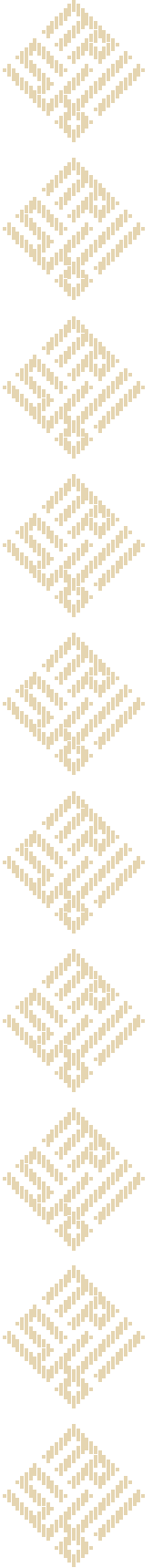
Zaman zaman taşma yaşanan yerlerde ibare kesik halde devam ettirilmişse de metinler genel olarak okunması zor ama birlikte tamdır. Genel tezyinat detayları arasında kuzey duvarındaki İmam Hanefî kapısı üzerinde bulunan özel istif tasarımları da dikkat çeker. Eyvan şeklinde içeri doğru bir girinti bulunmakta ve bu bölümde sırasıyla soldan sağa metin olarak “*el-Mülküllâh*” ve “*el-Hidâyetillâh*” ibareleri birbirini devam ettirecek şekilde tasarlanmıştır. Bu istifin en büyük özelliği metinlerin bir simetri biçiminde devam ettirilmiş olmasıdır. Tasarımın sahibi kuzey duvarındaki yazıların okunuşunu kolaylaştırmak adına istifin ilk ve son harflerini koyu renkte işleterek oluşturduğu bu renklilikle hem okunaklı hem de estetik bir görünüm elde etmiştir. Duvarın diğer yanında ise “*el-Kudretulillâh*”, “*el-Bekâulillâh*” ve “*el-Kibrubillâh*” istifleri genel bir simetri olmaksızın yukarı doğru sıralandırılmıştır. Bu yazıların duvara en boy oranında biraz basık şekilde sığdırıldığı da dikkatlerden kaçmamaktadır. Yapının kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarlarında ise Esmâü'l-Hüsna'dan bazı isimlerin istiflendiği görülmektedir. Bunlar “*yâ Allah*”, “*Yâ Rahîm*”, “*Yâ Rahmân*” isim-i celîleleridir. Bu yazılarda bazı kural hataları bulunmakla birlikte bu tavizlerin yazının görselliği dolayısı ile verilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Zira yapının köşelerindeki yuvarlak sütunlarda da bu şekilde hazırlanmış “*Yâ Rahîm*”, “*Yâ Rahmân*” esmâları yer almaktadır. Duvar tezyinatlarındaki bir diğer detay ise İlyas Han Eyvanı ismiyle anılan son derece ünik olan kısımdır. Bu bölümde eyvan içerisinde oldukça önemli bir değişikliğe gidilmiştir. Hazırlanan istif 5x5 ölçülerinde bir çini pano ile yazılmış fakat bu çiniler yazının içini değil çizgilerini yani teknik manada kontörlerini oluşturmaktadır. Birbirinin içerisinde istiflenmiş ve hat sanatı açısından son derece önemli bir şaheser olan bu bölümde Peygamber Efendimizin isim-i şerîfi “*Muhammed*” (SAV) istiflenmiştir.

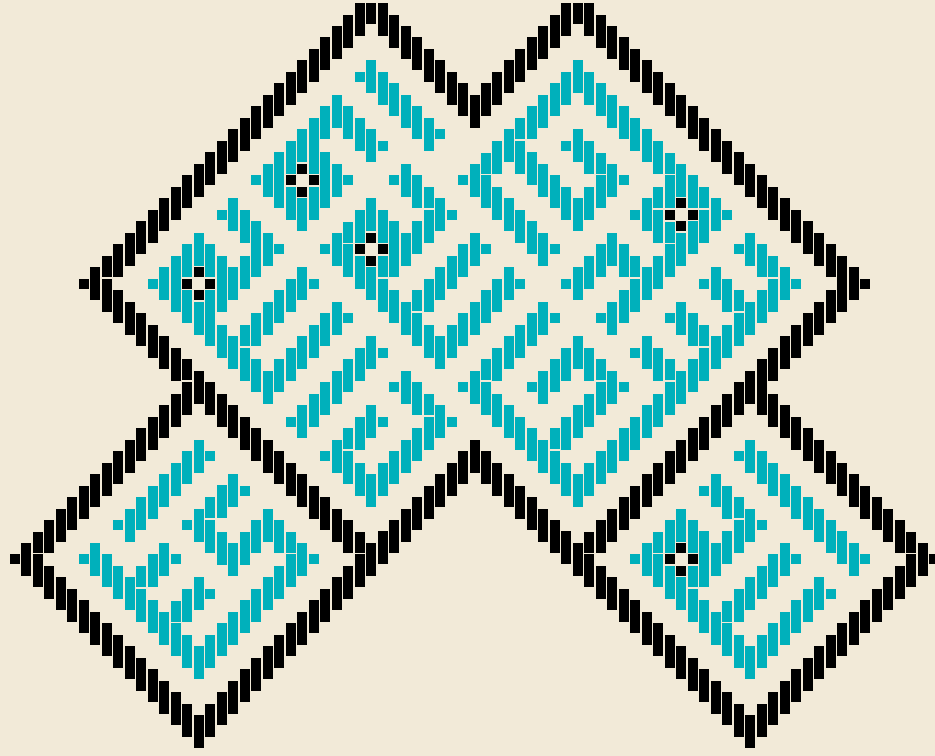
Bu yazılardan başka külliye'deki bir diğer sanatsal detay da duvar bölümünün üst kısmında yer alan, 2.5 metre genişliğinde olan ve 163 metre devam eden, yine firuze sırlı tuğlalar ile imal edilmiş ve sülüs yazı ile yazılmış devasa yazıdır. Bütün yapı boyunca dönen bu satır yazının kimi kısımları zaman zaman dökülmüş olsa da, yazı büyük bölümü ile hâlen ayakta. Metin olarak Enâm Süresi'nin 58-63. ayetlerinin yazı olarak istiflendiği görülmektedir. Yuvarlak bir özelliğe sahip, nesihe kaçan bir sülüs yazının bu geometrik şekillerle duvara işlenmiş olması tabii olarak yazının formu açısından çeşitli sorunlar oluşturmuşsa da dış mekandan genel görüntüsü itibarıyla yüksek seviyede bir anıtsal güzelliğe sahiptir.

Duvarlardaki bu detaylardan sonra yukarı, kubbeye doğru çıktığımızda ise kemeri önce düz sonra sekizgen hale gelen bir kubbe kasnağı bulunur. Bu bölümde ma'kilî detaylar ile birlikte üst bölümde çiçek desenli kûfi yazıları da görmek mümkündür. Ma'kilî yazıların bazı bölümleri sadece desen vermek için yapılmış geometrik şekiller olmakla birlikte “*el-hidâyetillâh - el-mülkülillâh - el-kazâülillâh - el-hükmülillâh - el-'inâyetilillâh*” istiflerinin alt duvar detaylarında olduğu şekli ile üst üste her köşeye tasarlandığı görülmektedir. Kubbe kasnağının üzerindeki çiçek ve Rûmî desenli kûfi yazılarda ise Kazanlı Kubbesi'nde “*el-'inâyetilillâh - el-'atâülillâh*”, diğer kubbe ise “*el-mülkülillâh*” ibareleri kubbe boyunca döner.

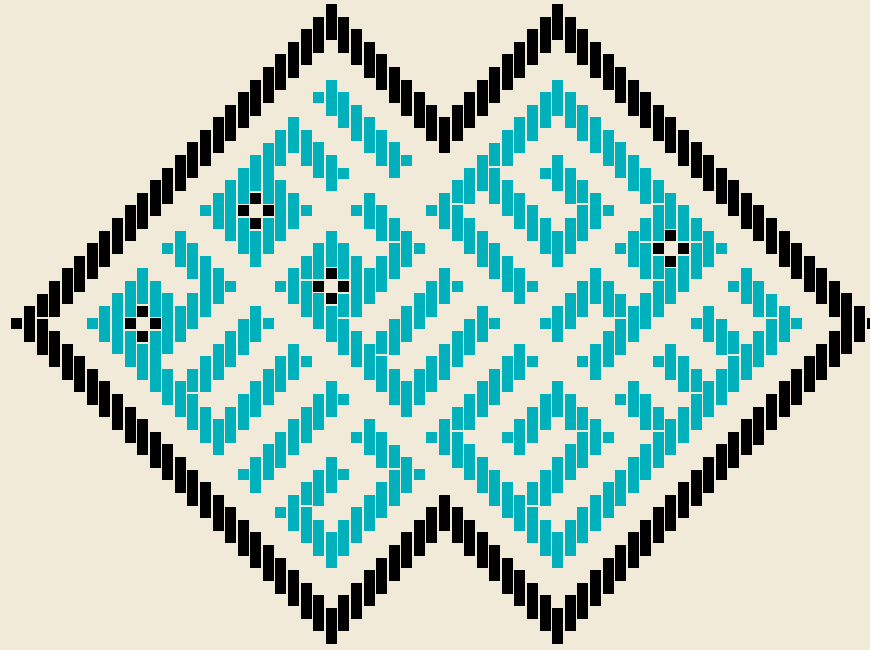
Bu eşsiz matematik hesaplamaları ile tasarlanmış estetik harikanın tasarımcısının izine rastlamış olmak sanat tarihi açısından son derece önemli bir şanstır. Yazıların zaman zaman bazı noktalarında küçük imla ve harf hataları görülebilmekle birlikte bunların işi yapan kalfaların birer nazarlık hatalarının olduğu muhakkaktır. Öte yandan son yüzyılda bazı komplo üreten zihinlerin bu desenlerin içinde “gamalı haç” araması, bazı desenlerin fantastik bir zorlama ile başka şeylere benzetilmesi de gülünç anılar olarak tarihte yerini alacaktır.

Külliyede yazı detayları arasında iki ismin zikredildiğini görmekteyiz. Bunlar kubbe çinilerinin ustası olduğunu anladığımız Şirazlı Şems Abdulvahab olup bir diğeri ise dış duvardaki satır yazının bittiği yerde imzası bulunan Şirazlı Hoca Hasan'dır. Külliye'nin tezyinatları sadece İslam medeniyeti açısından değil dünya sanat tarihi açısından son derece önemli bir yer teşkil etmektedir.

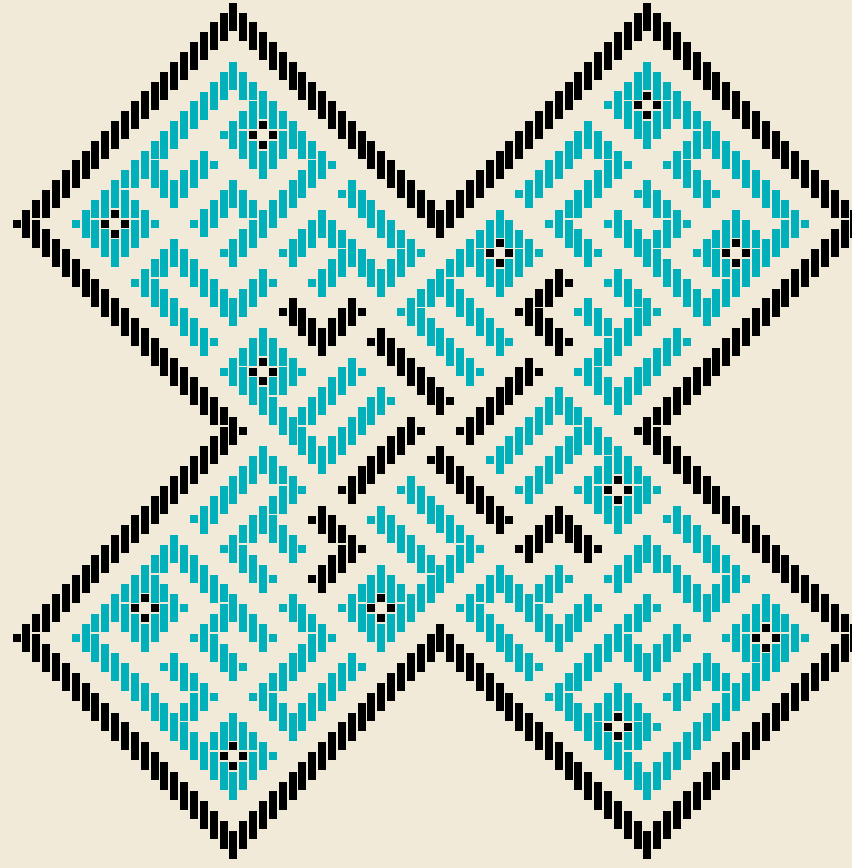

Doğu duvarından Ma'kili yazı detayı
"Sübbhanallâhi ve'lhamdü'llillâhi Allâhu ekber"

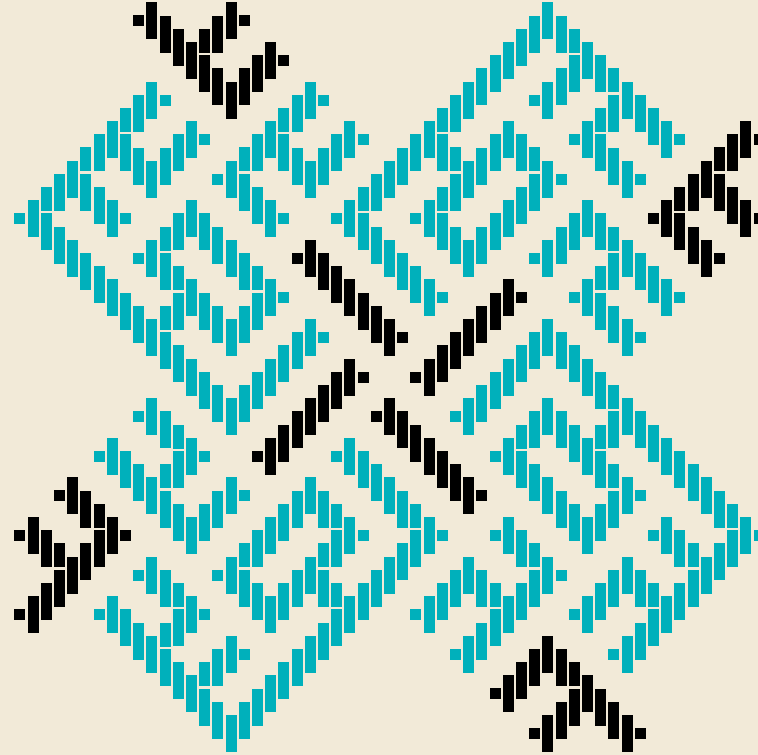

Doğu duvarından Ma'kili yazı detayı
"Sübbhanallâhi ve'lhamdü'llillâh"

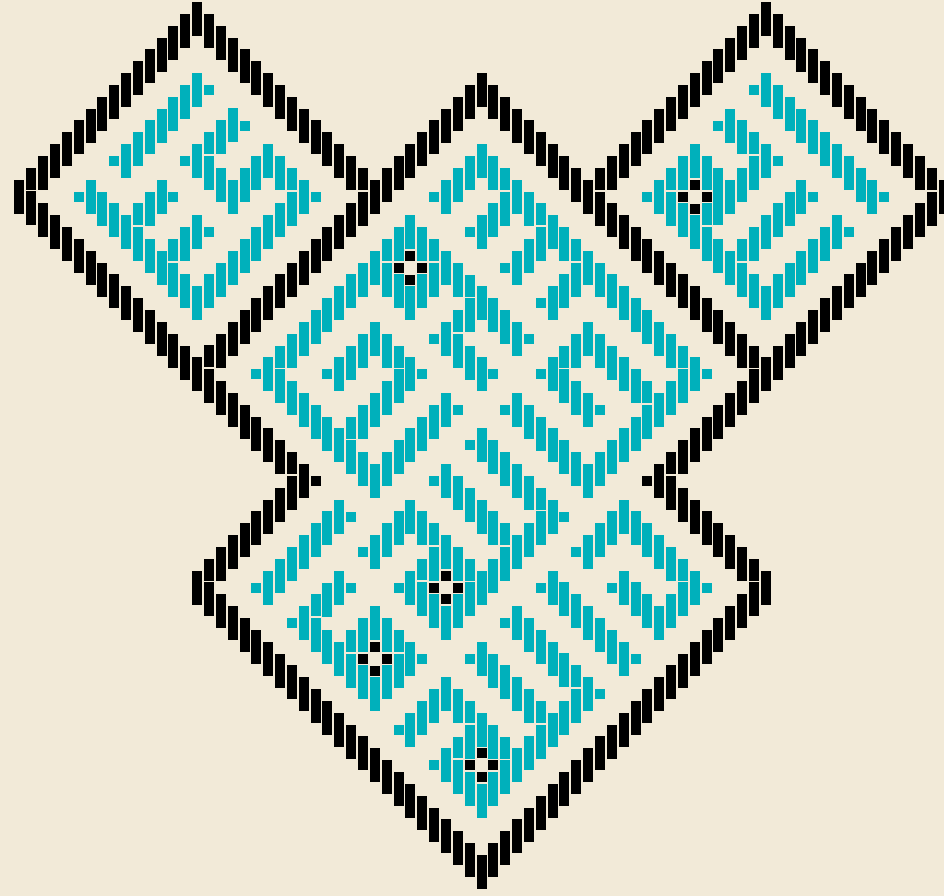

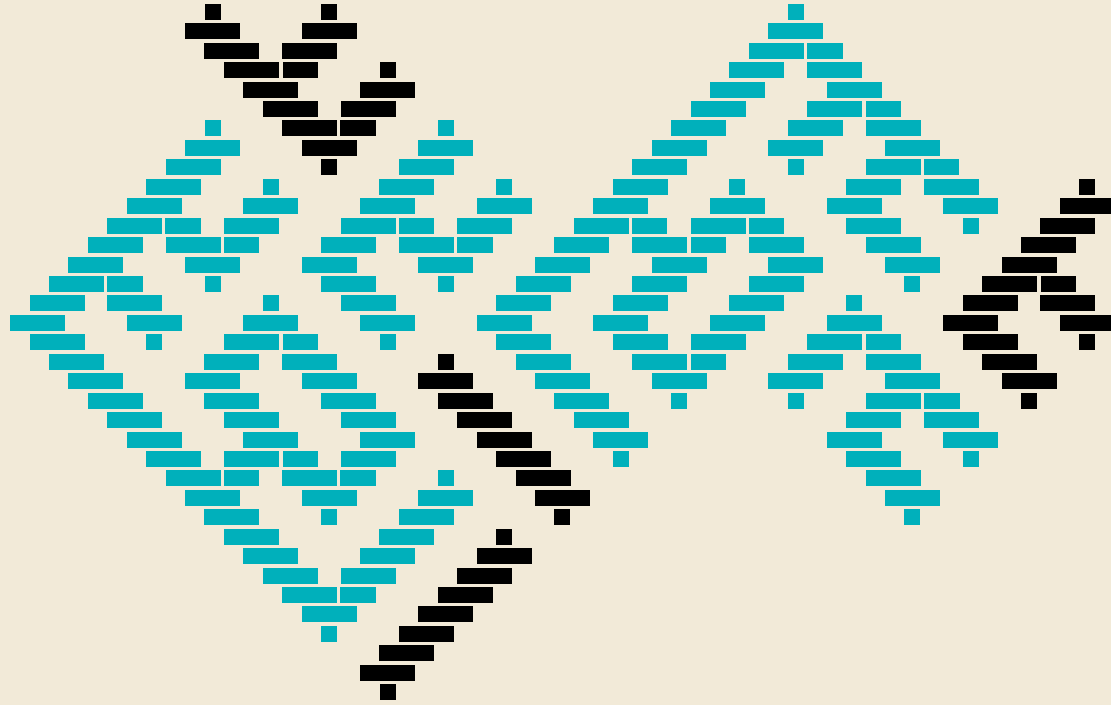
Batı duvarından Ma'kili yazı detayı
"Allah Rabbî Muhammed Nebiyyi"

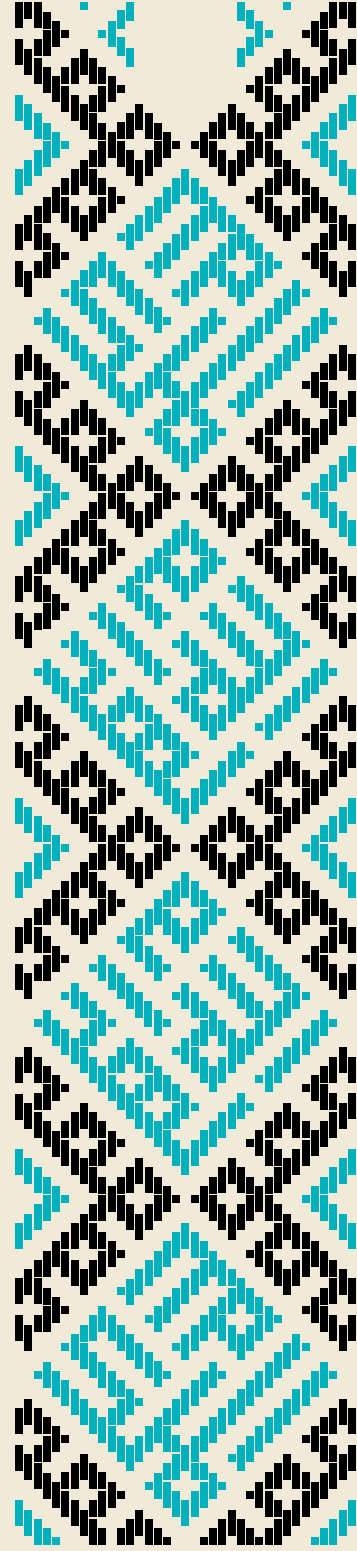
Kuzey duvarından Ma'kili yazı detayı
"el-'abd yudebbir"

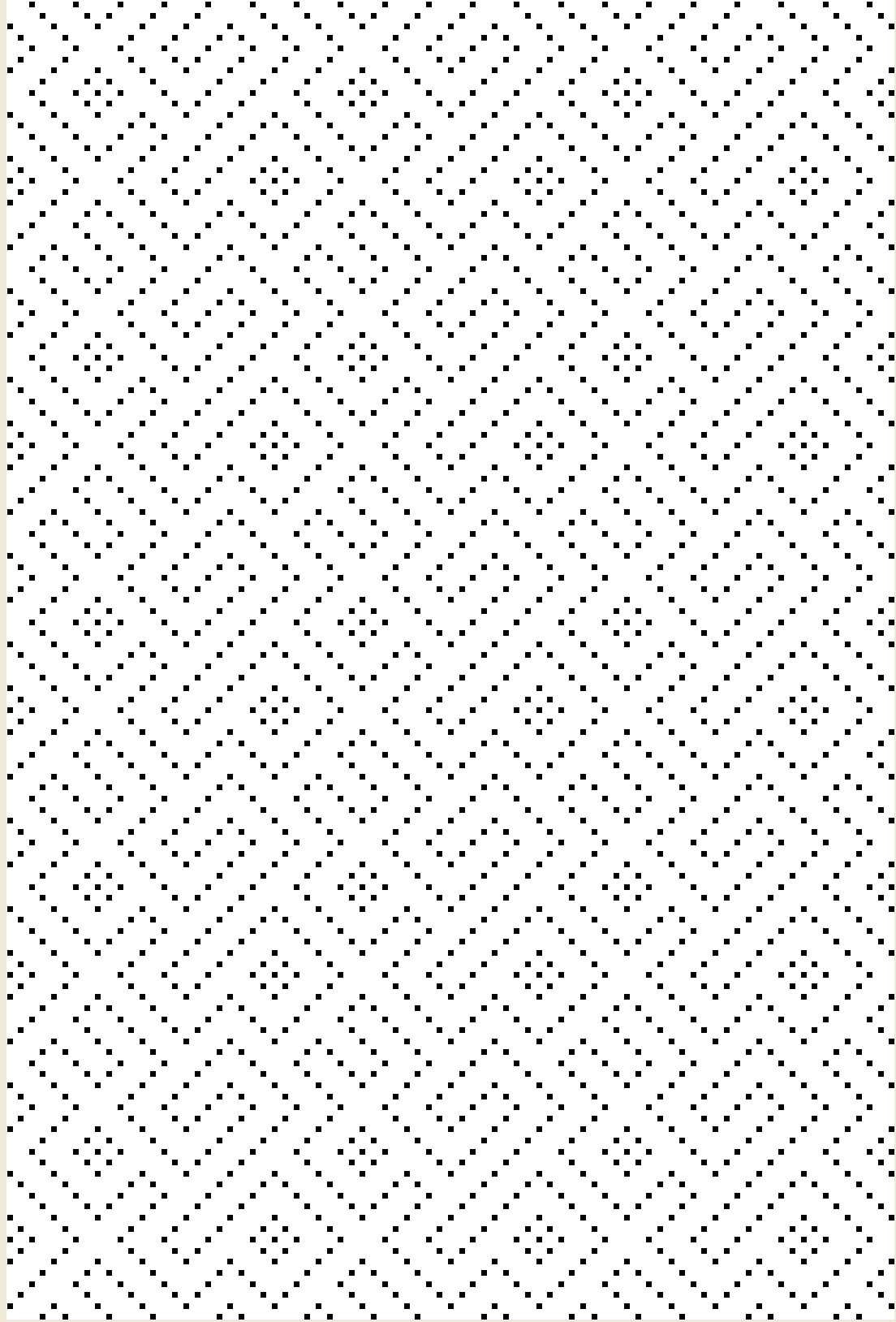
Doğu duvarından Ma'kili yazı detayı
"Sübhanelâhi ve'lhamdülillâhi Allâhu ekber"

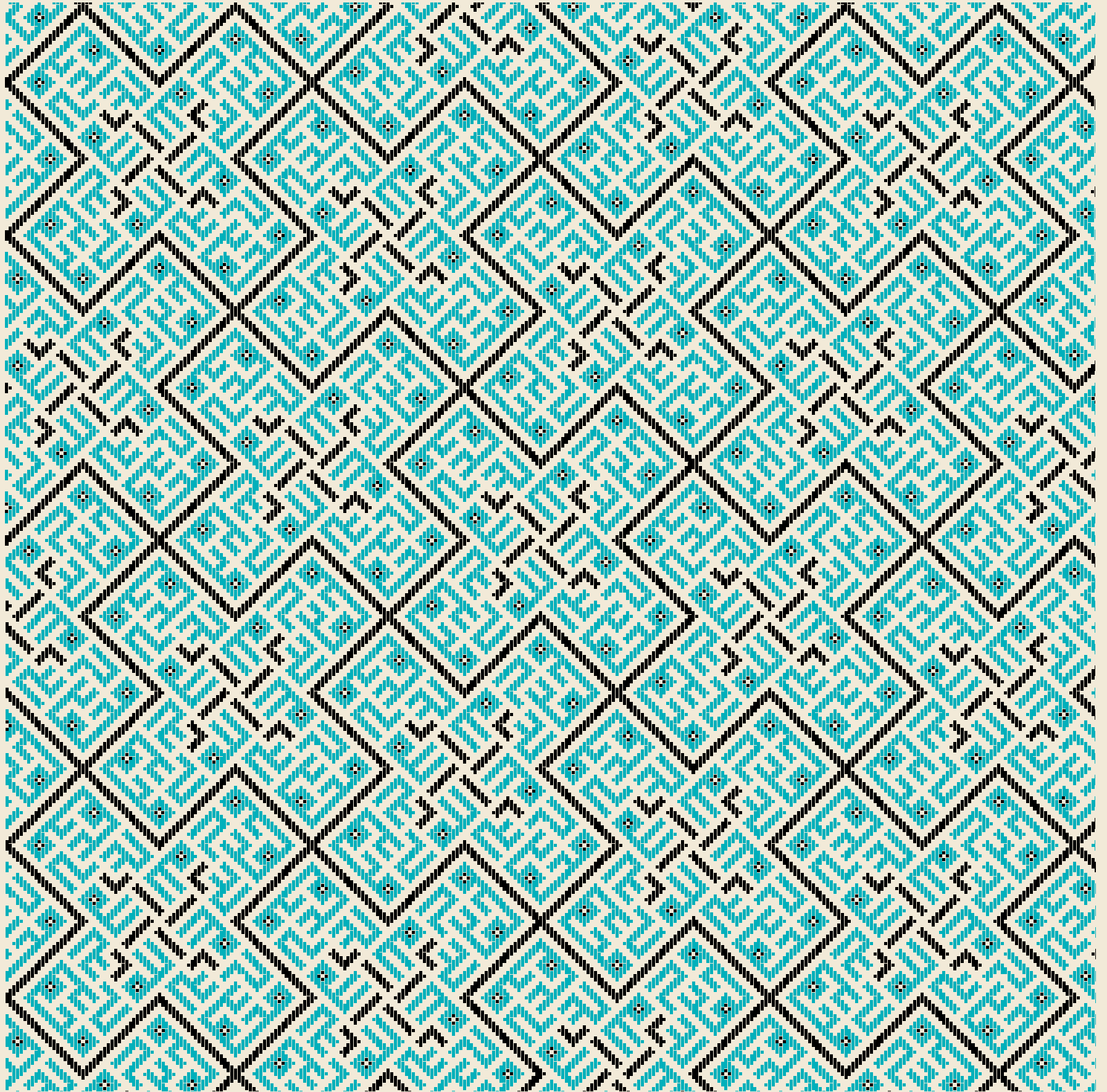
Kuzey duvarından Ma'kili yazı detayı
"el-'abd yudebbir"

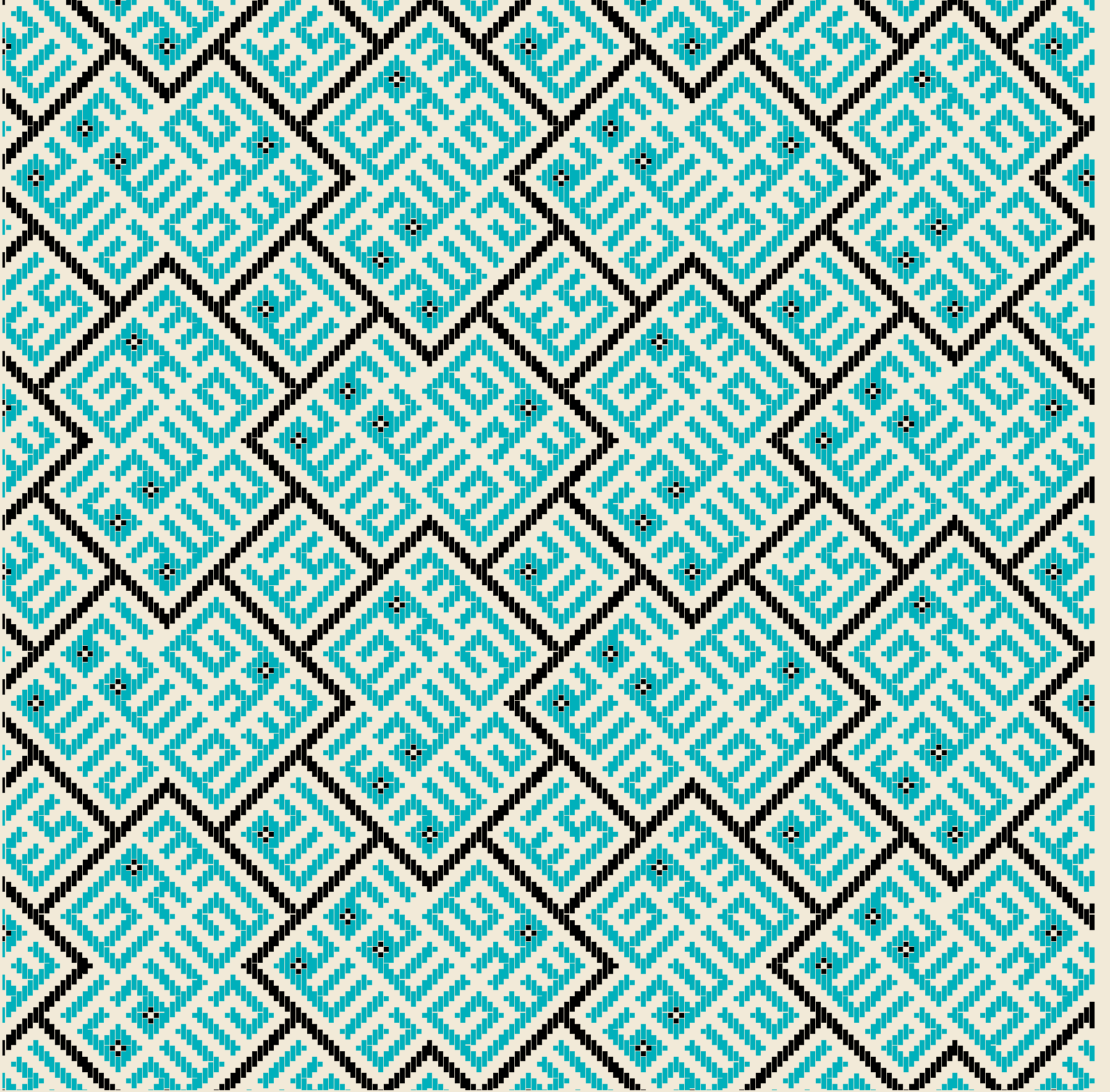
Batı cihetinden İmam Hanefi kapısının iç duvarı
"el-Mülküllâb el-Hidâyetillâb"

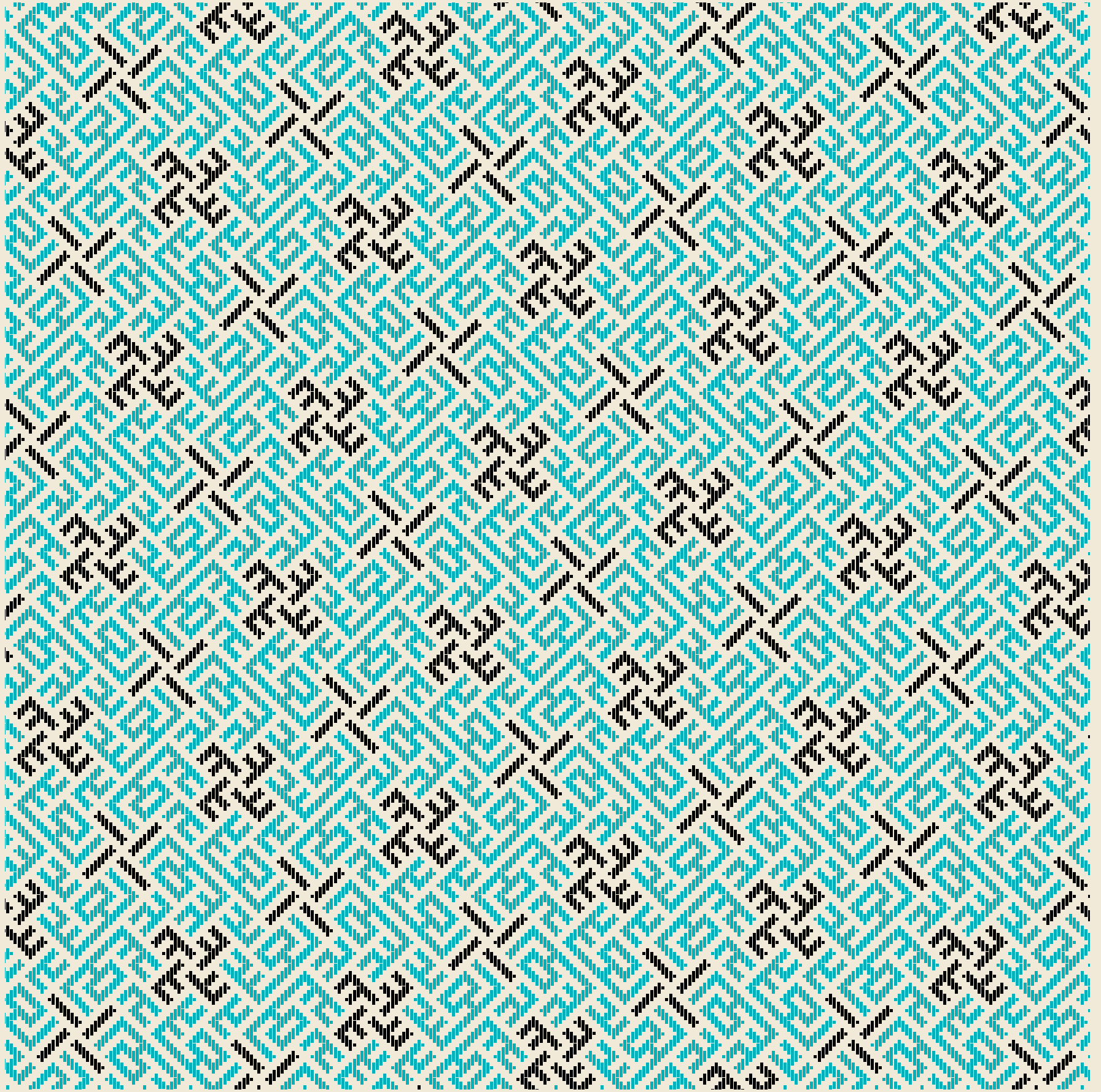
İlyas Han eyyamının yazı detayı
"Mubammed (SAV)"

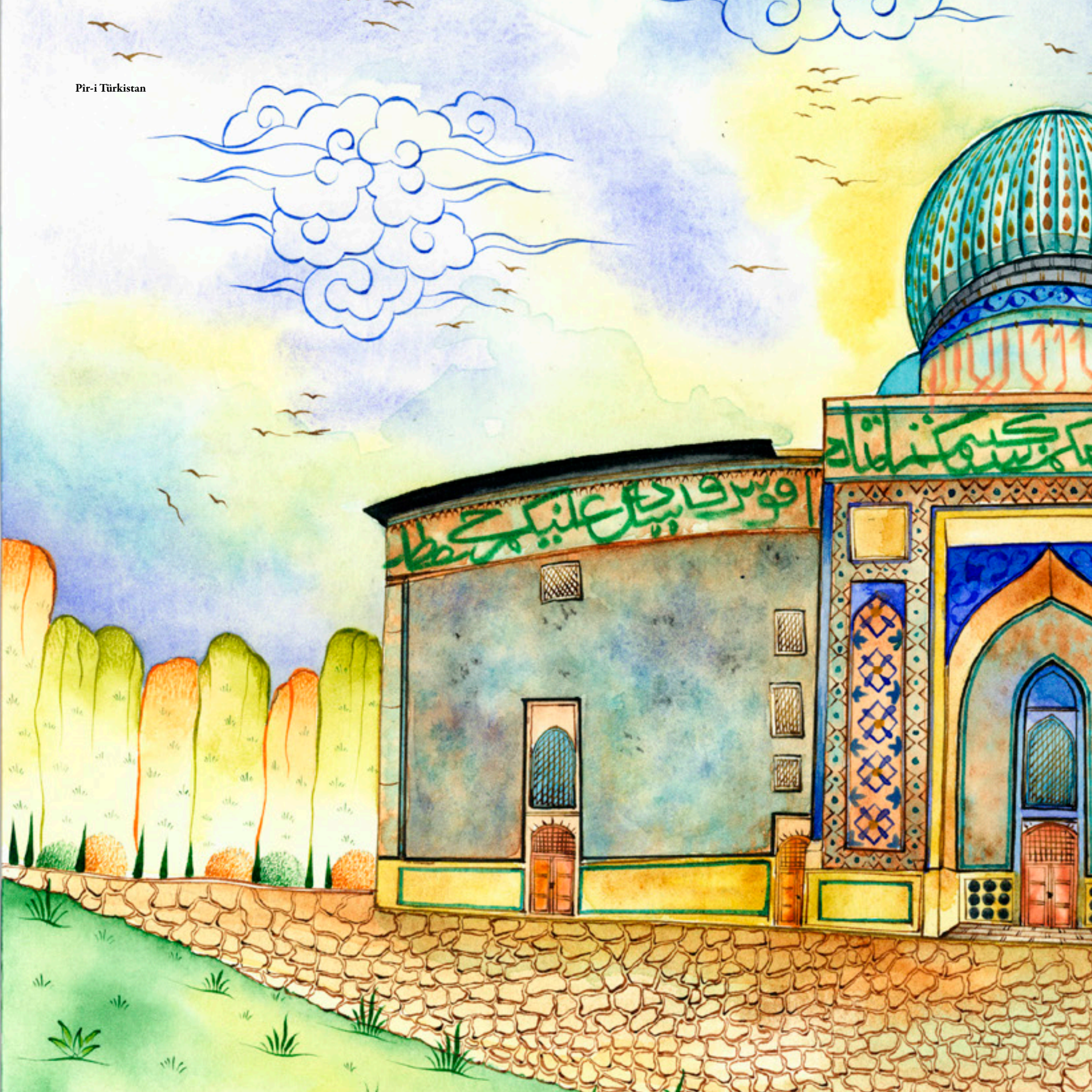
Batı duvarı Ma'kûlî yazı döşemesi
"Allah Rabbî Muhammed Nebiyî"

Doğu duvarı Ma'kılı yazı döşemesi
"Sübhanelâhî velhamdü'llâhî Allâhu ekber"

Kuzey duvarı Ma'kılı yazı döşemesi
"el-'abd yudebbir"

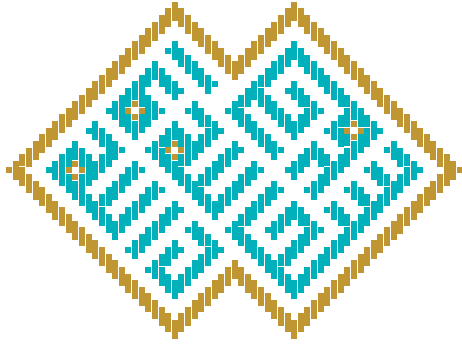

قَالَ الْمَلِكُ لِمَنْ لَوْ أَنَّهَا

سَمَاءُ سَمَاءُ

*Muhabbetning deryâsîğa özüm attım
Rahmet suyu uluğ deryâ comub battım
Min altunlık kıymetimni birge sattım
Bende bolub tegdi kulluk yali mence*

*Kiçiklikde kılğan işdin emni yandım
Tevbe tonun kıydım tevfik kunn tandım
Nefs kafirni merkeb kılıb tepib mindim
Andın tegdi tarikatnı yeli mence*

*Tiriklikde hayrân olub yolda kaldım
“Rabbi” deyu keçe yağlab kündüz küldüm
Başdın saç u yüzdin sakal anda yuldum
Andın sonra ruhlar selâm kıldı mence*

*Keçe Allah kündüz Allah dedim munda
Sübhan Azim, Sübhân Allah dedim munda
Sekiz uçmah kabul kılıb turdı anda
Açıb selâm kıldı behiş huri mence*

*Kul Hoca Ahmed kündeğ yarur könglüm nun
Hâletim yok kanım yok rengim sarı
Kudret kanat berdi uçtum arşdınarı
Rozi kıldı dergâhıda bann mence*

*Muhabbetin deryasına özümü attım
Rahmet suyu ulu derya dalıp battım
Bin altunlık kıymetimi bire sattım
Bende olup değıdi kulluk yeli bana*

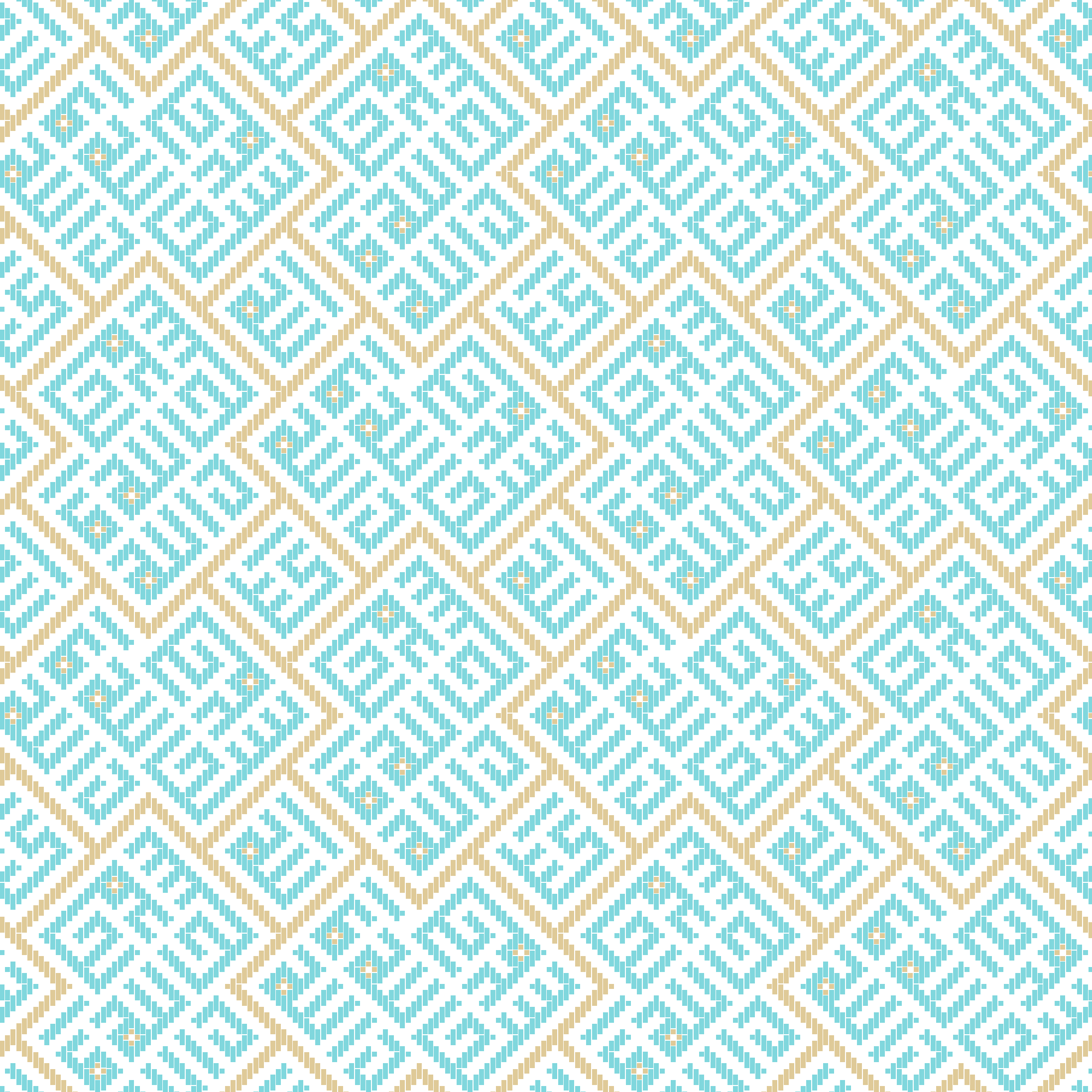
*Küçüklükte eylediğim işden şimdi yandım
Tevbe donunu giydim tevfik kemerini kuşandım
Nefs kafirini merkeb kılıp tepip bindim
Ondan değıdi tarikatnı yeli bana*

*Dirilikte hayran olup yolda kaldım
“Rabbi” diye gece ağlayıp gündüz güldüm
Baştan saç ve yüzdin sakalı orada yoldum
Ondan sonra ruhlar selam kıldı bana*

*Gece Allah gündüz Allah dedim burada
Sübhan Azim Sübhan Allah dedim burada
Sekiz cennet kabul kılıp durdu orada
Açıp selam kıldı cennet huri bana*

*Kul Hoca Ahmed güneş gibi yanar gönlüm nûru
Haletim yok kanım yok rengim sarı
Kudret kanat verdi uçtum arştan öte
Râzı kıldı dergâhında hepsini bana*

YESEVİLİK

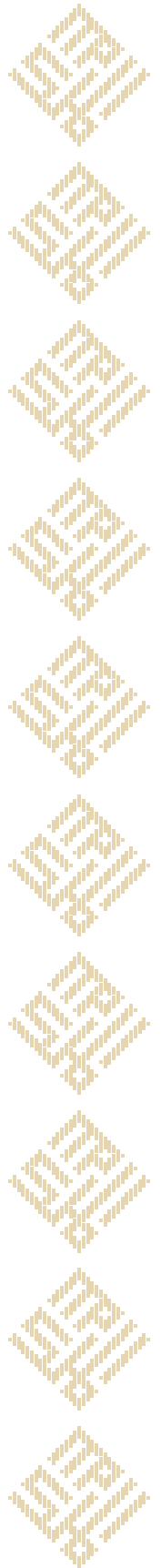
Pîr-i Türkistan gibi büyük bir coğrafyanın “ulu”su kabul edilmiş Hoca Ahmed Yesevî'nin içtihat ettiği Yesevîliğin bir sentez kültür olduğu ön kabulünden hareketle, onun farklı disiplinlerce incelenmesi gereken bir tasavvufi ekol olduğu muhakkaktır. Zira X. yüzyılın ortalarında İslamlaşmaya başlamış ve yeni bir kültürün ihdası dönemine girmiş Orta Asya'daki Türk topluluklarının Hoca Ahmed Yesevî ile tanışması, bir başka ifadeyle içerisinden böyle bir irfân ağacını çıkartması Türk tarihi açısından son derece önemli bir dönüm noktasıdır. Sadece dinî kimliğiyle değil tarihî vasfıyla da Türk tarihine bir ivme kazandırmış olan Hoca Ahmed Yesevî İslam'dan önce Budizm, Şamanizm gibi son derece mistik yönleri bulunan inanç kültürleriyle yaşamış olan Türk topluluklarının İslam ile tanışmalarının en etkili yolunun yine kendi türevinde mistik bir yöntemle olacağını en açık ispatıdır.

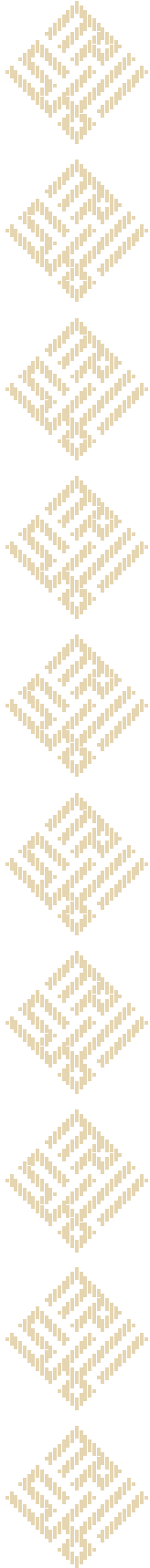
Yesevîlik için, “Türklerin İslam'ı kabul tarzı ve yoludur” diyebiliriz. Zira Yesevîliğin, İslam öncesi Türklerin sahip olduğu kültür ve inanişaya oldukça yakın bir muhtevaya ve yönleme sahip oluşu, bu tarikatın hızla etkili bir şekilde yayılmasına vesile olmuştur. Öyle ki, bu gelenek Türkistan'dan çıkıp Anadolu ve Balkanlara kadar yayılma imkanı bulmuş ve bugüne dek Anadolu'da birçok tarikatın kendi silsilesini Yesevîliğe kadar dayandırması ile açıklanabilecek derecede etkili olmuştur.

Yesevîlik, kimliklerini belli çerçevede ve kolektif bir yapı ile tanıtmaya ve yürütme gayeleri olmadığından “kurumsal kimlik” kazanmış Mevlevîlik-Nakşîlik gibi tarikatlardan çok daha değişik bir disipline sahip olmuştur. Bu özelliğin Yesevîliğin tasavvuf tarihinde eski dönem olarak adlandırabileceğimiz zühd dönemine yakınlığından ötürü olduğu söylenebilir. Bu analizin aslında son derece temel dinamikleri olan ve kendisinden sonra tasavvuf tarihinin her noktasında kendisini gösteren Yesevîlik için bir eksik değil ihtiyaç dışı bir durumdan kaynaklandığını da özellikle belirtmek gerekmektedir.

Yüksek sayıdaki halifeleri ile Yesevîyye, önce Seyhun, Taşkent ve civarında kendisini geliştirmiştir. Daha sonra Maverâünnehir üzerinden Harizm bölgesinde yerleşmiş ve burası Yesevîliğin ikinci büyük merkezi olmuştur. Özellikle bu bölgedeki Kıpçak Türklerinin çok sayıda Yesevî halifesi yetiştirdiği ve dünyanın çeşitli yerlerine bu insanların gönderildiği bilinmektedir. Bu yol üzerinden Horasan'a uzanan tarikat bu bölgede şehir medeniyeti ile biraz daha mülâkî olma şansı yakalamış ve daha da kolektif bir yapıya dönüşmüştür. Yesevîliğin bu bölgedeki diğer tarikatlar ile olan ilişkileri de ayrıca önemlidir. Bu yapı daha sonra Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya girmiştir. Bu esnada bu coğrafyanın henüz İslam ile yeni muhatap olduğu da unutulmamalıdır. Diğer yandan doğuya da ilerlemeye devam etmiş olan Yesevîliğin özellikle Hindistan ve Pakistan civarında büyük etkisinin olduğu görülmektedir. Oradaki yerel kültürle sentez olarak bambaşka bir tasavvufi meşrep olan bu bölgedeki Yesevîlik, yüzyıllar sonra Anadolu ve batıya geldiğinden kendisinden artık “Hindî” tabiri ile bahsedilecek kadar bu kültürle hercümerç olmuştur.

Hoca Ahmed Yesevî, ocağında yetişmiş halife ve dervişlerini, adeta dünyanın dört bir yanına, Müslümanlarca ele geçirilmiş ve geçirilmemiş her yere göndermiştir. Tespit edilebilen Yesevî tekkelerinde ise, göze çarpan birtakım ortak özellikler mevcuttur. Buralar özellikle düz ovaya bakan dağların diplerinde, akarsu veya su gözü bulunan yerler olup çoğunlukla tekke kurulduktan sonra yerleşimin başladığı sahalardır. Ayrıca Yesevî halifelerinin, tekkelerini kurdukları yerleri özellikle

savunulması kolay ve çevreyi gözetleyip kontrol altında tutabilecekleri bölgelerden seçmiş oldukları da görülmektedir. Öte yandan bu sahalar tarıma da elverişli olduklarından yerleşim daha da kolaylaşmış, İslam'ı ve Yesevîliği yaymak için de daha müsait bir ortam hazır olmuştur. Buralara yerleşen dervişler, eğer bölge Müslümanlarca ele geçirilmişse İslam'ın kökleşip doğru anlaşılmasına, İslam adaletinin herkese ulaşmasına; geçirilmemişse de çevrelerine iyi örnek olarak İslam'ın ve Müslümanların doğru ve en güzel haliyle tanıtılmasına, İslam ordularının hedeflerinin yumuşatılarak birçok bölgenin hoşgörü ve ikna politikasıyla fethedilmesine vesile olmuşlardır.

Hoca Ahmed Yesevî Türbesi,
Kubbe kemeri

ORTA ASYA'DA YESEVİLİK

Çeşitli sebeplere dayalı olarak tarihinde zaman zaman yer değişikliklerine sahip olmuş olan Türk milleti için İslam dini, adeta birleştirici bir havza olmuştur. Bunda her ne kadar bu dinin, Türklerin İslam öncesi gelenek ve inanışlarıyla ortak yönlerinin bulunmasının etkisi olsa da, gerek Türklere İslam'ın yolunu açmış olan Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinden yola çıkarak gerekse Müslüman-Türklerin inanış biçimlerinden yola çıkarak söyleyebiliriz ki, "Türklerin İslam'ı" ne Türkistan'da ne de Anadolu'da hiçbir zaman genel mânâda "heredotoks" olmamıştır.

Türk milletinin karakteristik özelliğinden doğan İslamlaşma temayülünde, Türk çevrelerinde görülen tasavvufi fikirlerin bütünüyle şer'î esaslara dayandırılmasının da oldukça mühim etkisi vardır. Kaynaklar Ahmed Yesevî'den daha önce Türklerin, Araplarla olan münasebeti neticesinde İslam'la tanışmış olduklarını bildirmektedir. Buradan yola çıkarak söyleyebiliriz ki, İslamiyet

Kutb-i Arabî
Pir-i Acem
Şeyh-i Türki
Yâ Hazret-i Pir Hâce Ahmed Yesevî

قطب عربی

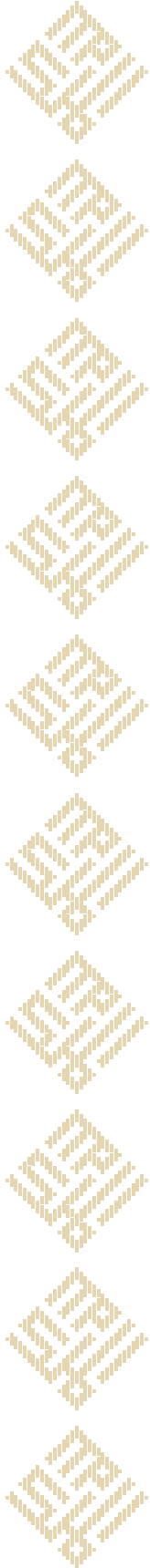
پیر محم

شیخ ترکی

یا حضرت پیر خواجہ احمد لسوی

۱۴۳۸

منقہ میصا

ve tasavvufun hem şehirlerde hem de göçebe Türkler arasında uzun bir zaman dilimi içerisinde az çok yayılmış bulunduğu bir ortamda Ahmed Yesevî zuhûr etmişti. Türk-İslam tarihinde adeta bir “Kanaat Önderi” pozisyonunda bulunan Ahmed Yesevî'nin İslam'ın da bilindiği hazır bir zeminde halkın anlayacağı bir dil ve üslûp ile İslam'ı tebliği, Türk tarihi açısından Yesevîliği bir milat haline getirmiştir.

Yesevîliğin yayılması, her tarikat gibi Hoca Ahmed Yesevî'nin halifeleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Yesevî'nin oldukça geniş bir coğrafyada faaliyet gösteren halifeleri hakkında bildiklerimiz ise ne yazık ki son derece mahdut olmakla birlikte Sâfî'nin *Reşâhat*, Hazîni'nin *Cevâhirü'l Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* ile *Menbai'l Ehbâr*, Safiyüddin'in *Nesebnâme*, Hüseyinî'nin *Hucetü'l Zâkirin* ve Ali Şir Nevâyî'nin *Nesâyimü'l-Muhabbe* adlı eserleri, Hoca Ahmed Yesevî'nin ilk halifeleri hakkında malûmat içeren ana kaynaklar olarak günümüze gelmiştir.

Ahmed Yesevî ve onun gibi gönüllerde taht kurmuş birçok büyük mutasavvıfımızın hayatını menkıbelerden öğrendiğimiz gibi, Yesevîliğin Ahmed Yesevî'den sonra yaşayıp yayılmasını sağlayan halifelerin hayatları hakkında da menkıbevi bilgilere sahibiz. Hz. Pir'in ilk halifeleri Mansûr Ata, Said Ata, Sûfi Muhammed Danişmend ve Süleyman Hakîm Ata olarak kaynaklarda zikredilmektedir. Yesevî tarikatı bu dört halifeye dayanan silsileler kanalıyla tüm Türk coğrafyasına yayılmıştır.

Ahmed Yesevî'nin halifelerinin hayat hikayeleri ve Yesevîliğin yayılmasındaki etkileri hakkında ne yazık ki günümüze ulaşabilmiş yeterli malûmat bulunmamaktadır. Ancak bugün elimizde olan kaynaklardan hareketle söyleyebiliriz ki, Yesevî'nin ilk ve Türkler arasında en çok tanınan halifesi Süleyman Hakîm Ata'dır. Kendisi hakkında hem tarihî hem de menkıbevi bilgi konusunda en önemli kaynak olarak *Hakîm Ata Kitabı* kabul edilmektedir. Bu eser, birçok açıdan Dîvân-ı Hikmet ile benzerlik göstermektedir. Hakîm Ata'nın bu eserinin gerek muhteva, gerekse dil ve üslûp bakımından Dîvân-ı Hikmet'e benzemesi, Süleyman Hakîm Ata'nın Ahmed Yesevî'ye bağlılığının edebî tavır olarak da kendini gösterdiğinin bir işaretidir.

Hakîm Ata'nın halifesi olan Zengî Ata ile ilgili bilgilere de *Hakîm Ata Kitabı*'ndan ulaşmaktayız. Menkıbeye göre mezarının toprağından bile “Allah” ıığı yükselcek kadar büyük bir âşık olan Zengî Ata'nın halifeleri de Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata ve Bedr Ata olarak gösterilmektedir. İşte Yesevîlik tarikatı büyük ölçüde Zengî Ata'nın halifeleri olan Seyyid Ata ve Sadr Atadan devam etmiştir. Seyyid Ata'nın yolu, en önemli halifesi olan Huzyanlı İsmail Ata ile oğlu Hâce İshak tarafından sürdürülmüştür. Sadr Ata ile devam eden Yesevîlik silsilesi ise, kendisinden sonra gelen Eymen Baba, Şeyh Ali, Mevdud Şeyh, Kemal ve Hadım şeyhler aracılığıyla olmuştur. Hâzini, yukarıda adı geçen halifeler dışında Baba Maçın, Emîr Ali Hakîm, Hasan Bülgânî, İmam Mergazî ve Osman Mağribî'yi de Hoca Ahmed Yesevî'nin ilk halifeleri arasında zikretmektedir.

Ahmed Yesevî'nin ve ilk halifelerinin etkili irşad faaliyetleri neticesinde Yesevîlik tarikatı etki alanını büyük bir hızla genişleterek Kıpçak, Harezmi ve Maverâünnehir bölgelerini tesiri altına almıştır. Fuad Köprülü, başlangıcından günümüze kadar Yesevî tarikatının yayıldığı sahaları dört ana başlığa ayırmıştır: 1- Kıpçak (bugünkü Kuzey Türkleri alanı) 2- Ceyhun ve Hazar denizi arasında Belh ve Herat ile Esterabad'a kadar uzanan, ekseriyetle üzerinde oturulmayan ve

geniş bir alan üstünde yaşayan Türkmen alanı 3- Orta Asya ile Küçük Asya arasında kalan Azeri alanı 4- Batı Türkleri, yani Anadolu ve Rumeli alanı.

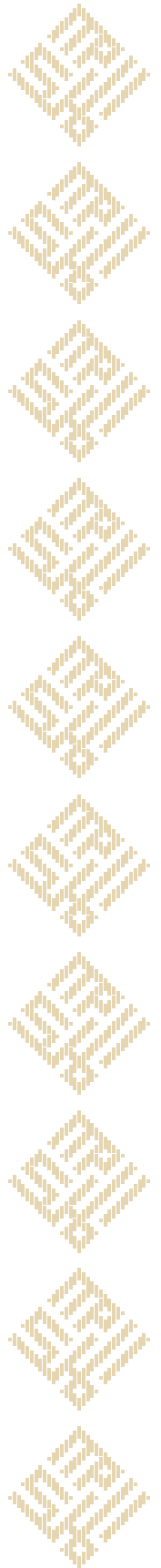
Yukarıdaki sahalarda asıl nüfuzu elbette ki, Orta Asya ağırlıklı saha teşkil etmektedir. Bu bölgede Ahmed Yesevî'nin nüfuzu asırlar boyu hüküm sürmüştür ve hatta Ahmed Yesevî ismi yüzyıllar geçtikçe İslam dini ile özdeşleşmiştir.

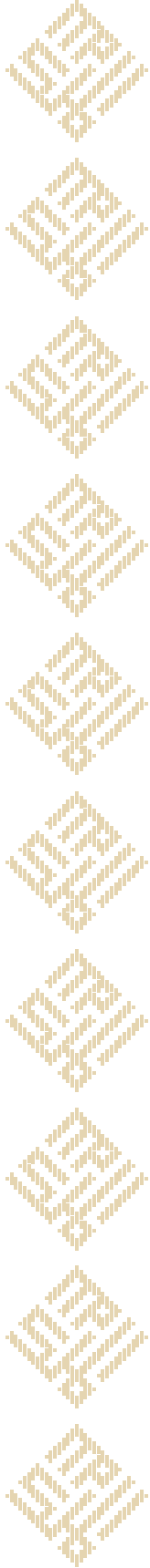
Ahmed Yesevî ve Yesevîlik Orta Asya'da kırılması imkansız derecede etkili bir nüfûza sahip olmuştur. Öyle ki, Yesevîlikten sonra açılan sair tasavvuf yolları dahi Ahmed Yesevî'nin öğretileri ve Yesevîlik temeli üzerine inşa edilmiştir.

HORASAN ERLERİ

Şüphesiz Ahmed Yesevî, Türkler arasında yetişmiş ilk mutasavvıf değildir. Türklerin İslamiyet ile tanışmaya başladıkları Hz. Ömer devrinden itibaren pek çok mutasavvıf yetiştirmiş oldukları kaynaklarca sabit bir bilgidir. Türkler ve İranlıların müşterek bir şekilde yaşamış oldukları, "Horasan diyarı" olarak bilinen bölge ise, mutasavvıflar için hem konum hem de kültürel merkez olması hasebiyle oldukça kritik ve verimli bir bölge idi. Buradaki mutasavvıflar içerisinde Horasan asıllılar olduğu gibi Türk asıllı olan mutasavvıfların da sayıca azımsanamayacak derecede fazla olduğu kaynaklarca sabittir. Örneğin, Ahmed Yesevî'den yaklaşık olarak yarım yüzyıl sonra yaşamış olan Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* adlı eserinde Horasan bölgesinin Irak'tan Hindistan'a kadar uzanan oldukça geniş bir bölgeyi içine aldığından bahsetmiş veya ünlü Arap

dilcisi Câhız, “Feth b. Hakan’dan naklen Horasanlılar ile Türklerin kardeş olduğunu ve aynı memlekette yaşamış olduklarını” söylemiştir.

Ahmed Yesevî, yaşadığı Türkistan bölgesinde olduğu kadar Azerbaycan, Anadolu ve Balkanlar da yaşayan toplumlarda da derin izler bırakmıştır. Onun yaşamış olduğu dönem olan Anadolu Selçukluları devrinde, Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması olayında son derece önemli payı bulunan muhtelif tarikatlara mensup çok sayıda derviş arasında Ahmed Yesevî dervişlerinin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Nitekim kaynaklarda “Horasan Erenleri” olarak zikredilen mutasavvıf yiğitlerin ekserisinin Yesevî derviş ve halifeleri olduğu belirtilmektedir.

Yesevî ocağında yetişmiş Horasan erleri, Türkistan bölgesi henüz tamamıyla Müslüman olmamışken dahi akın akın Türkistan dışına yayılıyor ve İslam’ı tebliğ ediyorlardı. Kimi tarih kitapları bu göçü Moğol zulmüne bağlasa da diğer birtakım kaynaklar bu İslam büyüklerinin Orta Asya’dan dünyanın dört bir yanına yayılmalarını Cengiz Han’dan çok daha evvel bir zamana tarihlenmektedir. Bu kaynaklara göre dervişlerin birçoğunun çıkıp geldiği yerler belli olmadığından Yesi, Buhara, Semerkand, Merv, Herat, Belh gibi İslam merkezlerinden batıya gelenlerin geçtiği Horasan kavşağından geçtikleri için, bunlara “Horasan Erenleri” denmiştir. Aynı zamanda “alp-eren, Gâziyân-ı Rûm, Ahîyân-ı Rûm” olarak da adlandırılan Horasan Erenleri’nin Anadolu’ya girişleri de, bazı kaynaklarda Malazgirt Zaferi’nden (1071) çok önceye tarihlenmekte ve bu göç dalgasının Anadolu’nun İslamlaşmasındaki ilk temelleri atmış olduğu bildirilmektedir. Türklerin İslam öncesinden kalma savaşçı ve yiğit “alp”lik geleneğini, “eren”lik haliyle birleştiren bu velîler, adeta Türklerin karakterini mayalamış ve iman, Kur’an, hak, hukuk, adalet, usûl, erkân, edep, cihad, vatan sevgisi gibi ulu duygularla büyük İslam gazâları yapmalarına, büyük İslam devletleri kurmalarına zemin hazırlamıştır.

Anadolu’da alp-erenlerden önceki dönemde İmam-ı Gazâlî etkisi görülmüş ve Gazâlî, Yunan felsefesinin etki alanını daraltarak tasavvufi bir canlılık vücuda getirmişti. Ancak Orta Asya’dan bir felaket bulutu gibi akın akın gelen Moğollar, Orta Asya’daki Türk-İslâm devletlerini çoktan yakıp yıkmış bir şekilde yönlerini Anadolu’ya çevirmiş ve Haçlı saldırılarının yaralarını henüz daha sarınamamış ama yine de ayakta kalmayı başarabilmiş olan Anadolu Selçuklu Devleti yeni bir felaketle karşı karşıya kalmış idi. Ancak böylesi yıpranmış bir coğrafyada bile Moğol tehlikesi Anadolu’daki tasavvufi canlılığı bırakın söndürmek bu misyonun daha da etkinlik kazanmasını sağlamıştır.

Moğollar önce donemin jeopolitik olarak kritik bir şehri olan Erzurum’a girmiş ve şehri yağmalayarak, adeta taş üstünde taş bırakmamış, halkı kılıçtan geçirmişti. Bu durum Moğolların cesaretini daha da artırarak Sivas’a kadar ilerlemesini sağlamış ve Köseadağ’da otuz bin kişilik Moğol ordusu, seksen bin kişilik Selçuklu ordusunu darmadağın etmişti. Bu iki istila ile Moğollar Kayseri’ye kadar girmişti ve yenilgiler neticesinde ordu başsız kalmış, sultanlar arasında da taht kavgaları yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştı. 1243 yılına tekabül eden bu Köseadağ yenilgisi, adeta sonun başlangıcı olmuştu. Moğollar Anadolu toprakları üzerine bir kabus gibi çökmüş, her biri birer ilim merkezi haline gelmiş olan şehirleri yakıp yıkmış, halkı kılıçtan geçirmişti. İşte bütün bozgunlar, saltanat kavgaları, Moğol zulmü, isyanlar ve bir de bunların bir sonucu olarak baş gösteren kıtlık, halkın bütün direnme gücünü kırmıştı.

Bütün bu olayların halk nezdinde en yıkıcı tesiri ise, inanç üzerinde olmuştu. Ne yapacağını, kime dayanacağını bilemeyen halk bir arayış içine girmişti. İşte Anadolu insanına ihtiyacı olan gücü ve dirliği aşılacak olanlar ise, çoktan Anadolu'ya gelmeye başlamışlardı. Bu kişiler görünen sebebiyle Moğol zulmünden kaçıp güvenli bir yer olarak gördükleri Anadolu'ya sığınmışlardı. Ama hakikatte onlar kendileri için biçilmiş çok önemli ve büyük bir görevi ifâ için bu toprakları teşrif etmişlerdi.

Öte yandan Anadolu da kendi imkanları içerisinde zaten böyle bir ortamı hazırlamış sayılırdı. Selçuklu Devleti, XI. yüzyıldan beri ele geçirdiği şehirleri adeta yeniden inşa etmiş ve buralarda son derece canlı bir kültür-sanat hayatı imar etmişti. Bu dönemlerde İmam-ı Gazâlî de oturmuş olduğu temeller ile İslâm anlayışını her türlü darbeden koruyabilmiş, Selçuklu çağında sağlam bir akidenin yaşamasını sağlayan eserleriyle kitlelere ciddi bir şuur kazandırmıştı. Gazâlî'nin yanında bu dönemde Fahreddîn Râzî, Kadî Siraceddîn gibi isimler de bu toprakların fikrî hayatında ciddi derecede etkiye sahiptiler. Ayrıca başta mimarî ve musiki olmak üzere sanat da bu fikrî reformlara paralel olarak büyük ilerleme göstermişti.

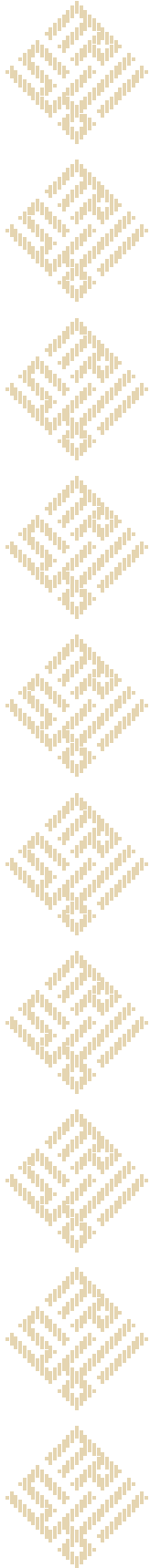
Anadolu'da Selçuklu'nun adeta bitişi, Moğol zulmünün halkı çaresiz bırakması, taht kavgaları, parçalanmalar ve neticesinde ortaya çıkan Beylikler döneminde, Anadolu'yu teşrif etmiş olan Ahmed Yesevî dervişleri, Anadolu insanına mücadele gücü, yaşama sevinci vermiş, halkın yıkılan maneviyatının tekrar yükselmesi, birlik ve beraberliğin sağlanması, direnme gücünün artmasında müspet rol oynamış ve adeta halkı bütün maneviyatıyla birlikte yok olmaktan kurtarmışlardır. Kimseye el açmayıp kendi kazançlarına sahip olmalarıyla, kahramanlıklarıyla, toprağa, vatana, dine, devlete bağlılıklarıyla, devlet kapısına göz dikmemeleriyle, şefkatli ve yardımsever olmalarıyla, prensipleriyle ve disiplinleriyle bu kişiler, Müslümanlığın Anadolu'da en ücra köşelere kadar yayılıp benimsenmesini sağlamışlardır.

Zahirde Moğol zulmünden kaçarak Anadolu'yu teşrif eden bu erenler arasında Fahrüddîn Irâkî, Necmeddîn-i Dâye, Evhâdüddîn-i Kirmânî, Sadreddîn Konevî, Muhyiddîn ibn Arabî, Âhî Evran, Hacı Bektâş-ı Velî, Bahâeddîn Veled ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi maneviyat büyükleri de bulunuyordu. Halkın dinî hayatı, sosyal ve ekonomik olarak nizama girişi, ahlak anlayışı, sanat hayatı gibi birçok konuda müessir olan bu kişiler, geldikleri yerlerde nasılsa Anadolu'da da tekkeler kurmakta ve bu sayede iskan politikası da sağlıklı zeminler üzerine oturmaktaydı.

Şeyh Edebâli, "Alp-erenler"i organize ederek bu hassasiyetler doğrultusunda savaşların da dinî bir boyut kazanmasında ve zaferlerin birbiri ardına gelmesinde etkili olmuştur. Diğer taraftan özellikle Ahî Evran, Ahîlik teşkilatıyla ekonomik hayatın düzenlenmesinde müessir olmuştur. Hasılı Anadolu böyle büyük isimler sayesinde hem fikrî anlamda, hem de dil, kültür ve edebiyat sahasında bir canlılığa kavuşmuş, birlik ve beraberlik yeniden inşa olmuş ve halk da kendini derleyip toplama imkanı bulmuştur.

İşte "Horasan Erenleri" diye tabir edilen, Anadolu'nun maddî olmakla birlikte daha çok manevî yönde ihyasını ve inşasını sağlayan erenler, Gazâlî, Ahmed Yesevî ve Şeyh Edebâli silsilesinin bütünlüğü sonucu ortaya çıkmış bir tecdîd hareketinin kahramanlarıdır. Gazâlî özellikle felsefe ve mutezile kelâmından kaynaklanan tevhid dışı düşüncenin Müslümanlarda meydana getirdiği

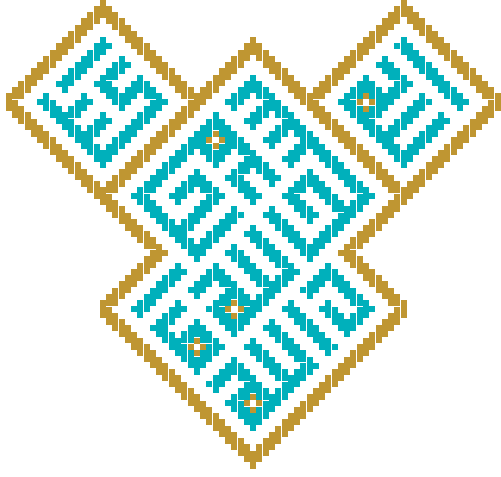
manevî ve imanî yıkımı son derece yüksek bir mantık ve kelim gücüyle önlemiş, adeta Müslümanların imanlarını kurtarma görevini ifâ etmiştir. Ahmed Yesevî ise, Gazâlî'nin bıraktığı yerden hareketle tasavvuf yoluyla geleceğin yeni dünyası ve medeniyetini inşa edecek "Öncü Azınlık"ı yetiştirmiştir. Şeyh Edebâli ise, yine bu iki din büyüğünün yolundan gitmiş ve Anadolu'daki Türk birliğinin parçalanıp yok olmasını önlemek ve büyük Osmanlı hükümdarlığının temellerinin sağlamlaşması yönünde önemli tesirlerde bulunmuştur.

Firdevsî-i Rûm diye de anılan Uzun Firdevsî, menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî adlı eserinin mukaddimesinde şu sözlere yer vermektedir: "Türkler Diyâr-ı Rûm'u üç ayrı zamanda fethettiler: Bunlardan birincisini Abbasiler zamanında Suğur denilen Bizans hududundaki askerî kışlalara yerleştirilen Türk askerlerinin Anadolu'ya düzenledikleri akınlar oluşturmuştur. Battal Gazi ve Abdurrahman Gazi bu zamanda şehit düşen kahramanlardır. İkincisi Sultan Tuğrul ve Alp Arslan zamanında Oğuzların kitleler halinde Anadolu'ya girerek Büyük Selçuklu Devleti'nin Anadolu'yu fetih hareketleridir. Üçüncüsü ise, Yesevî dervişlerin büyük kalabalıklar halinde Anadolu'ya gelmeleri ve savaççı (alp-eren) olarak bütün fethedip, buralara yerleşmeleridir."

Hoca Ahmed Yesevî'nin dervişleri, Anadolu'daki diriliş hareketinde tevhid inancının bir bakıma birinci halkasını da teşkil etmektedir. Hem zahirî hem de bâtinî mânâda anarşiden kurtulmak için birleşmek gerektiğini vurgulamış, otorite boşluğunun (kesret) bu topraklarda yok olmak demek olduğunu idrak etmiş ve halkı müşahhas bir örnekle büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu olan Osman Bey etrafında toplanıp "bir olmaya" davet etmiştir. Zira vermiş olduğu bu zahirî mücadele ile, "kendisiyle birlikte aynı ideallerin millet, hatta bütün insanlık nezdinde de gerçekleşmesi için çalışan bir maneviyat önderi" kimliği son derece önemlidir. Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, Hoca Ahmed Yesevî, yalnız Orta Asya Türk halklarının değil, bütün Türk dünyasının kültürel yapılanmasında çok büyük temeller inşa etmiştir. Bugün Bulgaristan'da Balçık limanının kuzeydoğusunda Kalikarya kayalıklarında, Karadeniz kıyısındaki Kelgra kalesinde Sarı Saltuk, Deliorman'da Demirci Baba, Filibe yolu Adatepe'de Kıdemli Baba Sultan, Karadeniz kıyısı Batovâda Akyızılı Baba, Azerbaycan Niyazâbâd'da Avşar (Afşar) Baba, Türkiye'de İstanbul Unkapanı'nda Horoz Dede, Merzifon'da Pîr Dede, Bursa'da Geyikli Hasan Baba ve Abdal Mûsa, Yozgat'ta Emîr Çın Osman Baba, Tokat'ta Gajgaj Dede, Zile ovasında Şeyh Nusret Evliyâ, Nevşehir Hacı Bektâş'ta Hacı Bektâş-ı Velî, Eskişehir Sivrihisar'da Yûnus Emre, Nallıhan'da Tapduk Emre gibi birçok erenler, Ahmed Yesevî halifelerinin ocaklarında yetişmiş zevâttir.

Hoca Ahmed Yesevi Türbesi'nin
kuzeybatı yönünden görüntüsü

*Közüm nemlik dilim gamlık cân elemlik
Neçük ilâç eterimni bilmem dostlar
Bu hasretde nedâmetde yaşım akıb
Kayu taraf keterimni bilmem dostlar*

*Türlük türlük alâmetler boldı peydâ
Yüregimde cerâhetler boldı peydâ
Bu dünyâda lâhza fâriğ bolmağ kayda
Neçük ilaç eterimni bilmem dostlar*

*Allah üçün ferzendlerim yetim kılsam
Cândın keçib maldın keçib garib bolsam
Biyabanda yalğuz kazdek nâle kılsam
Neçük ilaç eterimni bilmem dostlar*

*Has kullardek keçeleri kaim bolsam
Merdanlerdek kündüzleri saim bolsam
Keçeleri âram almay Rabbim desem
Neçük ilaç eterimni bilmem dostlar*

*Tuhm-ı isyan bihad saçtım taatım az
Ötti ömrüm gaflet birle hem kış u yaz
Yakınturur canım kuşu kılsa pervâz
Neçük ilaç eterimni bilmem dostlar*

*Kul Hâce Ahmed hizmetide can bermese
Dehkan ermes ketman çabıb nan bermese
Va bolmagay gül gonçesi nem bolmasa
Neçük ilaç eterimni bilmem dostlar*

*Gözüm nemli gönüm gamlı cân elemli
Nice ilâç edeçeğimi bilmem dostlar
Bu hasrette pişmanlıkta yaşım akıp
Hangi tarafa gideçeğimi bilmem dostlar*

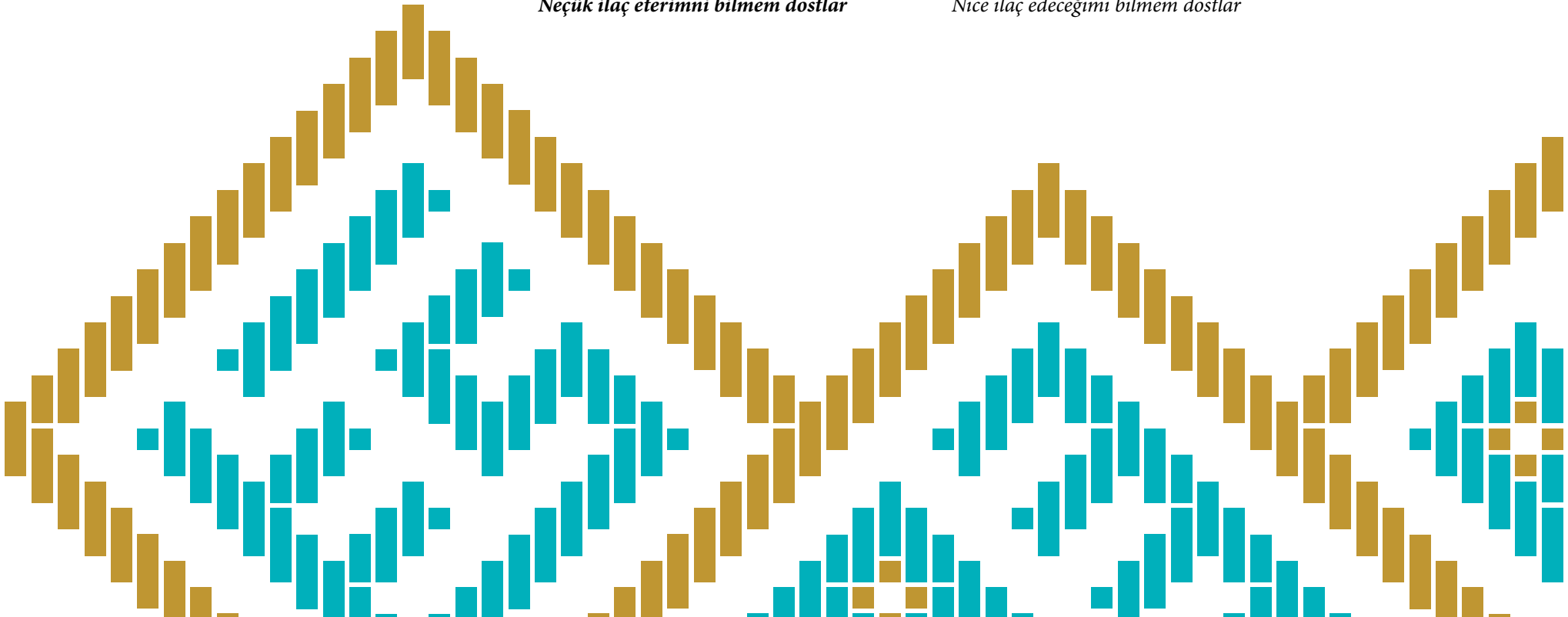
*Türlü türlü alâmetler oldu peydâ
Yüregimde cerâhatlar oldu peydâ
Bu dünyada bir an rahat olmak nerede
Nice ilaç edeçeğimi bilmem dostlar*

*Allah için evlâdımı yetim kılsam
Candan geçip maldan geçip garib olsam
Kırlarda yalnız kaz gibi nâle kılsam
Nice ilaç edeçeğimi bilmem dostlar*

*Has kullar gibi geceleri kaim olsam
Mertler gibi gündüzleri oruç tutsam
Geceleri ara vermeden "Rabbim" desem
Nice ilaç edeçeğimi bilmem dostlar*

*İsyan tohumlarını sayısız saçtım ibadetim az
Geçti ömrüm gaflet ile hem kış ve yaz
Yakındır canımın kuşu kılsa pervâz
Nice ilaç edeçeğimi bilmem dostlar*

*Kul Hoca Ahmed hizmetinde can vermese
Çiftçi değil ketman koşup ekmek vermese
Vah, olmaz gül gonçası su olmasa
Nice ilaç edeçeğimi bilmem dostlar*

ANADOLU'DA TASAVVUF VE YESEVİLİK

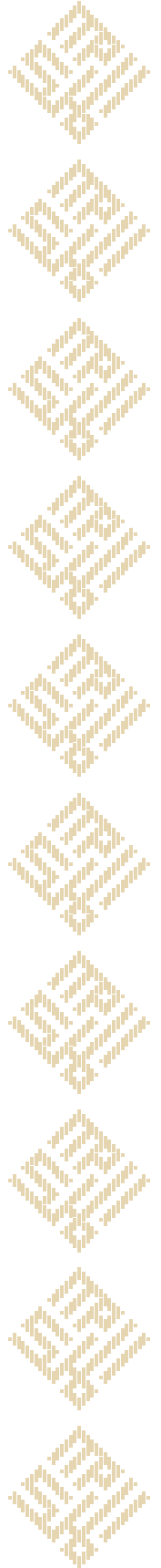
Gerek Türkistan'ın gerekse Anadolu'nun İslam'ı tasavvuf yoluyla kabul etmelerinde en önemli unsur olarak tasavvufun telkin ettiği Sünnî İslam anlayışının; hoşgörü politikasının, sosyal yaşamdaki uyumun ve ümit verici açıklamalarının etkileri yadsınamaz derecededir. Zira bu bölgelerdeki Türkler sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan sıkıntı yaşadıkları bir dönemde İslam tasavvufunun kucaklayıcı, kurtarıcı, kolay anlaşılır ve ümit verici tavrıyla tanışmış ve buna sarmışlardır.

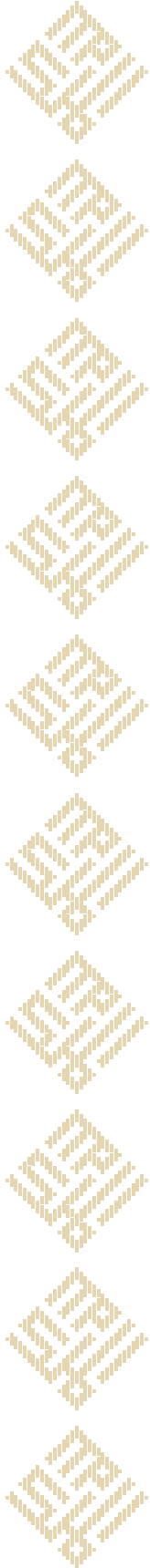
Menakıplardan yola çıkarak bugün söyleyebiliriz ki, Yesevî şeyh ve dervişlerinin Anadolu'ya hicretleri XV. yüzyıla kadar, azalarak da olsa devam etmiştir. Aynı zamanda kaynaklarda, Anadolu'da gelişmiş olan birçok tarikatla Yesevî izler görüldüğü ve Azerbaycan ve Anadolu sahasında birçok Yesevî geleneğinin XVII. yüzyılda bile yaşıyor olduğu zikredildiğine göre Yesevîliğin Anadolu'da vaktiyle nasıl güçlü bir akım yakalamış olduğu az çok tahmin edilebilir.

Yesevîliğin Anadolu'daki devamı olduğu her ne kadar tartışılır olsa da Alevî, Bektâşî ve Nakşibendî tarikatlarının silsilelerini Ahmed Yesevî'ye dayandırmasından; hatta XV. yüzyılda yaşamış olan Hazinî gibi doğrudan Yesevî dervişlerinden kalan eserlerden hareket ederek Anadolu'da Türklerin Yesevîlikten hiçbir sûretle ayrı kalmamış olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Anadolu için tarikatlar ve tasavvuf döneminin başlangıç tarihi olarak telakki edilen XIII. yüzyılda birçok farklı bölgeden Anadolu'ya çeşitli tarikatlar gelmiş ve kimi münferit kimi kurumsallaşarak buraya yerleşmiştir. Bu konuda tafsilatlı bir veri elde etmek ve XIII. yüzyıl Anadolu'sunun tasavvuf hayatıyla ilgili ortaya bir portre koymak iki açıdan zorlaşmaktadır. Bunlardan biri o döneme ait yeterli yazılı belgeye ulaşamıyor olmamızdır; zira çoğu yazılı kaynaklarımız XV. yüzyıldan geriye gidememektedir. Diğeri ise, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda bazı tasavvuf akımlarının henüz kurumsallaşmalarını tamamlamamış olmalarıdır. Dolayısıyla bu dönemde tasavvufun dahi kavram olarak net çizgilerinin çizilememiş olduğu göz önünde bulundurularak bazı kaynaklarda herhangi bir tarikatın mensubu bulunmayan mürşitlerin dahi varlığından söz edilmektedir. Ancak sonraki dönemlerde tarikatların ritüelleri, hükümleri, mensuplarının kuşandığı kılık-kıyafetler gibi detaylar belirlenmeye başlandıkça Anadolu Türk-İslam tasavvufunun ana hatları da kendini göstermeye başlamıştır.

XIII. yüzyıl Anadolu coğrafyasında bir yandan Mevlevîlik gibi Anadolu'nun kendi iç dinamiklerinden doğan, bir yandan da İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden Anadolu'ya doğru genişleyen tarikatların etkisi görülmektedir. Batıda Endülüs ve Kuzey Afrika; Orta Doğu'da Mısır, Suriye, Irak; Doğu'da ise İran, Maverâünnehir, Horasan ve Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya intikal eden muhtelif tarikatların bir kısmı diğerleri içinde eriyip yok olurken diğer bir kısmı da gelişerek ve ekseriyetle formlarını da değiştirerek günümüze intikal etmiştir.

Anadolu'da tasavvuf hareketlerinin kendini göstermeye başladığı bu dönemde, bir yandan ahlakçı, zühd ve takva sahibi bir karakter yansıtan yüksek ve şehirli tasavvuf anlayışı vücûd bulurken öte yandan estetik boyutu daha öne çıkmış, malâmet sahibi bir anlayış karşımıza çıkmaktadır. Bu zühdcü tarikatların başında XII. yüzyılda Bağdat'ta Abdülkâdir Geylânî tarafından kurulmuş olan ve günümüzde de İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biri olan Kâdirîlik gelmektedir. XIII. yüzyılda Anadolu coğrafyasında görmeye başladığımız Kâdirîlerin, Suriye ve Kuzey Iraklı şeyhler aracılığıyla evvela güney ve doğu Anadolu'ya yerleştikleri bilinmektedir. XIII. yüzyılda Anadolu'da tanınan ilk Kâdirî şeyhleri ise, Berzenci ve Sedat Nehri olarak kaynaklarda zikredilmektedir. Kâdirîlik, Ziyaeddin Abdurrahman Hâlis el-Talibânî tarafından kurulan Halisiyye kolu sayesinde İstanbul ve Anadolu'nun bazı yerlerine yayılmış, Eşrefoğlu Rûmî tarafından XV. yüzyılda kurulan Eşrefiyye kolu ile İznik ve Bursa civarında etkili olmuştur.

Ebû Abbas Ahmed er-Rifâî tarafından Bağdat'ta kurulan ve XIII. yüzyıl Anadolu coğrafyasında oldukça yaygın olarak gördüğümüz bir başka tarikat da Rifâîliktir. Anadolu'da bilinen ilk temsilcisi kaynaklarda Seyyid Ahmed-i Kebir er-Rifâî olarak geçen bu tarikat, Samsun, Kayseri, İzmir ve Bergava yörelerinde faaliyet göstermiştir.

XIII. yüzyılda Anadolu sahasında görülen bir başka tarikat da, çok geniş yer tutmamakla birlikte Sühreverdîliktir. XII. yüzyılda Ebu'n-Necib Sühreverdî tarafından kurulan Sühreverdîlik, Irak mektebi içinde değerlendirilmekte ancak düşünce olarak Horasan mektebinin özelliklerini yansıtan bir tarikat olarak kaynaklarda zikredilmektedir. Abbâsi halifesinin emriyle Anadolu'ya gelen Şihabeddin Sühreverdî'ye bağlanan bu tarikatın, kaynaklarda, Anadolu'da XIV. yüzyıldan itibaren güçlendiği tespit edilen Nakşibendîlik ve Halvetîlik tarikatlarının içinde eriyerek ortadan kalktığı tahmin edilmektedir.

XII. yüzyılda Harezmlî Necmeddin Kübrâ tarafından kurulan ve XIII. yüzyılda halifeleri aracılığıyla Anadolu'ya girmiş olan Kübrevîliğin ise, en önemli temsilcileri Sivas ve Kayseri civarında faaliyet gösteren Necmeddin Razî (Daye), Karaman ve Konya çevresinde etkili olan Hz. Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled ve halifesi Seyyid Burhaneddin Muhakkik-i Tirmizî'dir. Kübrevîliğin bu üç önemli temsilcisi Anadolu'da oldukça geniş birer nüfûz elde etmiş ve XIII. yüzyıldan sonra da etkilerini artırarak sürdürmüşlerdir.

Öte yandan henüz olgunlaşmamış ve bir sistematığe bürünmemiş olan Bayezid-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Hallâc-ı Mansûr gibi sûfilerin tasavvuf telakkilerinden ortaya çıkan Vahdet-i Vücûd anlayışı da Endülüslü mutasavvıf Muhyiddin Arabî ile sistemleşmiş ve İslam tarihinde yeni bir çığır açmıştır. Arabî'nin öğretileri de Sadreddin Konevî, Müeyyededdin Cendî, Sâdeddin Fergânî ve Afifeddin Tilemsânî gibi isimlerle Anadolu'ya gelmiştir. Bu isimler arasında Sadreddin Konevî'nin, Vahdet-i Vücûd mektebinin Anadolu'daki hemen bütün tarikatları etkilemesini sağladığını ve Konya, Sivas ve Erzincan gibi Anadolu'nun önemli kültür merkezlerinde kurulan zaviyeler aracılığıyla bu ekolün hem yüksek zümreleri hem de geniş halk kitlelerini etrafında topladığını kaynaklar zikretmektedir.

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda Kübrevîlik, Melâmetîlik ve Vahdet-i Vücûd gibi bütün tasavvuf yorumlarını sentezleyerek damıtan bir isim daha vardır ki, etkileri günümüze kadar devam etmiştir.

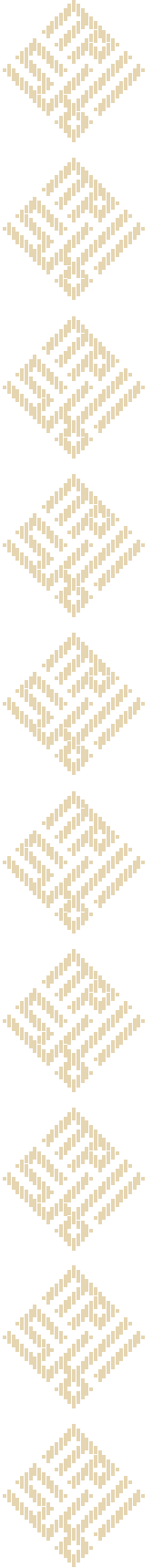

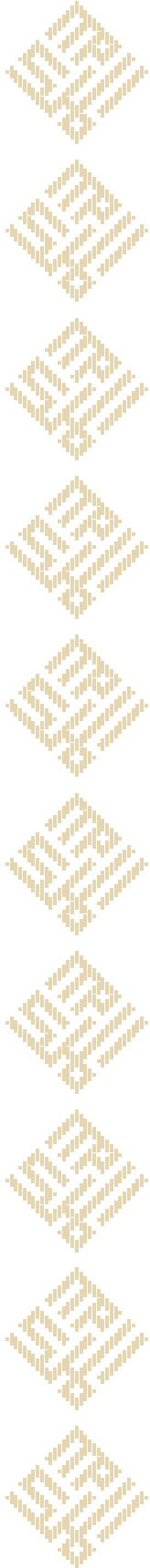

Yâ Hazret-i Pîr Sultân Hâce Ahmed Yesevî
Kaddesallâhû Sırrahû

Babası Bahâeddin Veled vasıtasıyla kendisine Kübrevîlik yolunun adeta bir miras olarak kaldığı Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, babasının öğretilerine hayatı boyunca sadık kalmış bir şekilde son derece zâhidâne bir hayat yaşamış, diğer taraftan da mizacındaki Kalenderîlere has coşkun havayı da muhafaza etmiş ve İbn Arabî'nin mirasçısı olan Sadreddin Konevî'den de Vahdet-i Vücûd öğretisini almıştır. İşte bu sebeplerden Hz. Mevlânâ XIII. yüzyılda Anadolu tasavvuf tarihine en büyük katkıyı sağlamış olan kişi olarak kabul görmüştür.

İşte XIII. yüzyılda böyle bir tasavvufî havza haline gelmiş olan Anadolu'da Yesevîlik ne şekilde yer alıyordu ve diğer tüm tarikatlarla hangi yönlerden ilişki içerisindeydi, gibi soruların kaynaklarda muhtelif cevapları yer almaktadır. Buna sebep konu ile ilgili elimizde yeteri kadar yazılı belge bulunmaması ve bu dönemde tarikatların henüz sistematiklerini tam olarak oturtamamış olmalarını daha evvel zikretmiştik. İşte bu noktada başvuracağımız referanslar, Yesevîlik ile devirdaş olan bu tarikatların hükümleri ile silsileleri ve bu bilgilerin Yesevîlik ile olan alakalarıdır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz, İslam coğrafyasının önemli merkezlerinden Anadolu'ya gelmiş olan sûfiler ve onların getirmiş oldukları tarikatlar, kısmen yahut bütünüyle Ahmed Yesevî'yi ve onun geleneğini Anadolu'da temsil etmiş ve hatta yaşatmışlardır. İşte bu zümrelerden Sünnî meyilli olan Kübreviyye ve Sühreverdîyye gibi tarikatlara mensup olanlar ile Kalenderilikle de alakalı sayılan Vefâiyye ve Haydariyye gibi tarikatlar da vardı ki, bunların İslam öncesi kültürlerinden unsurlarla daha fazla iç içe buldukları görülmektedir. Horasan melâmetiliği kaynağından beslenen Vefâilik, Cavlakîlik ve Haydarîlik ise, Anadolu'da en fazla etkiye sahip olan Kalenderî zümreler olarak kabul edilmektedir. Kaynaklarda, Anadolu'ya XIII. yüzyıl başlarında Baba İlyas'ın şeyhi olan Dede Garkın isimli bir Türkmen şeyhi tarafından getirilmiş olan Vefâilik, burada Baba İlyas, Hacı Bektâş-ı Velî ve Şeyh Edebâli gibi önemli şahsiyetleri yetiştirilmesiyle meşhur, coğrafyada hızla yayılmış olan bir tarikat olarak zikredilmektedir. *Vilâyetnâme*'den yola çıkarak elde edilen bilgiler Yesevîliğin Haydarîlik ve Bektâşîlik ile doğrudan ilişki içerisinde olduğunu söylemektedir. Zira bu eserde Kutbeddin Haydar, Hoca Ahmed Yesevî'nin nefes oğlu olarak zikredilirken Hacı Bektâş-ı Velî'nin doğrudan Ahmed Yesevî'nin halifesi olarak Anadolu'ya gelmekle görevlendirildiği belirtilmektedir. Yesevîliğin, Haydarîliğin ve Bektâşîliğin, Sünnîlikten uzak ve temel İslam kaidelerini göz ardı eden bir Kalender yapıda olduğunu iddia eden kaynaklar olmakla birlikte, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'de bu tekkelerde beş vakit namaz kılındığı, kadın ve erkeklerin birlikte zikir meclisinde bulunmadıkları gibi durumlardan bahsederek buraların XIII. Anadolu'sunda son derece ehl-i sünnet bir yapıya sahip olduklarını bildirmektedir.

Kaynaklarda Moğol istilasının da önemli derecede hızlandırmış olduğu göç dalgasında Türkmen boylar ile birlikte Anadolu'ya girmiş olan Ahmed Yesevî'ye mensup "baba"ların Maverâünnehir, Harezm ve Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş ve burada Ahmed Yesevî'nin tasavvufî görüşünü ve menkıbelerini yaymış olduklarını daha evvel zikretmiştik. Bu dervişler Anadolu'da aynı zamanda eski kam-ozanların devamı niteliğindedi ve dolayısıyla hâlâ eski Türk kültür ve geleneklerinin izlerini taşıyan bu coğrafyada mühim derecede itibar görmüşlerdi. Daha başka bir ifadeyle Türkmenler, İslamiyet içinde var olan (Sünnîlik, Şiîlik gibi) ilahiyat tartışmalarından ve din ile ilgili anlaşmazlıklardan uzaktı. Onlar için "baba"larının sözleri ve şeriat ile ilgili net ifadeleri daha mühim ve akla yatkındı. Dolayısıyla bu Yesevî dervişleri, Sünnîlikten uzak, "hereditoks" diye tabir edilen gayri Sünnî bir tavır içinde düşünmek yanlış bir yaklaşım olacaktır. Zira Anadolu'ya gelen bu göçebe Türkmenler, son derece büyük bir şeriat âlimi olan Hoca Ahmed Yesevî'nin öğretileriyle yetişmiş ve bunları yaymak için Anadolu'ya gelmişler idi. Burada etken sebep, İslam hükümlerinin Sünnî merkezden uzaklaştırılıp göçebe Türkmenlerin hayat tarzına yaklaştırılması değil, bilakis bu hükümlerin net kaidelerden müteşekkil olup basit bir yapıda halka ulaştırılmasıdır.

İşte biz yukarıdaki tüm bu tarikat kollarını, Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Anadolu'daki uzantıları olarak görebiliriz. Zira her birinin içerisinde Yesevîlikten bir iz bulunmaktadır. Ortaya çıkan bu tablo, Yesevîliğin Anadolu'da kurumsallaşabilmiş ilk tarikat kolu olduğunu ve diğer tarikatların bu kökten beslendiği yorumuna son derece açıktır.

*Şeriatdın tarikatdın beyân boldı
Hakikatdın Kur'ân sözi kelâm boldı
Bu cehânga Muhammedni nûrı toldı
Ul nûr birle ikki cehân yarur bolgay*

Şeriatdan tarikattan beyân oldu
Hakikattan Kur'ân sözü beyân oldu
Bu cihâna Muhammed'in nûru doldu
O nûr ile birlikte iki cihân aydınlanır olmalı

Hoca Ahmed Yesevi'nin mühürü
(Kazan Devlet Üniversitesi Arkeoloji Tarih ve Etnografya Cemiyeti Arşivi)

YESEVİLİĞİN AHKÂMI

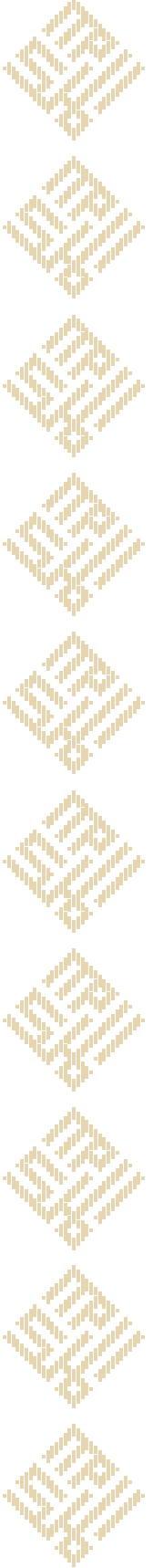
Bilindiği üzere Türklerin İslamiyet ile buluşması noktasında öne çıkan en büyük özelliklerinden biri, İslam medeniyetinin bu coğrafyada kendini göstermede “öncelikli” yol olarak irfân geleneğini kullanmış olmasıdır. Yani, aslında Türklerin İslam diniyle tanışmasındaki en büyük şans kendilerine dini tebliğ edenlerin sahip oldukları tasavvuf geleneğidir. Bu açıdan bakıldığında Orta Asya ve Doğu Asya Müslümanlarının temel tasavvuf doktrini üzerindeki etkileşimleri son derece önemlidir. Zira Türklerin İslam ile tasavvuf üzerinden buluşması hem Türk kültürünün hem de tasavvuf kültürünün oluşmasında önemli etkiler oluşturmuştur. Bugün adını Türk - İslam tasavvufu tanımlayan çerçevedeğimiz doktrin, bu iki kültürün birbirinden beslendiği, dünya tarihindeki sayılı örneklerden biri olduğu aşikardır. Öte yandan yukarıda bu analizin bilimsel olarak yeterince kanıtlanmadığını da özellikle belirtmek gerekiyor. Zira gerçekleştirilmiş onca çalışmaya rağmen, Türklerin İslam’a girişinden itibaren günümüze kadar nasıl bir kültürel iletişimde kaldığı Yesevîlik örneği başta olmak üzere genel olarak ciddi bir incelemenin konusu olamamıştır. Şunu özellikle belirtmek gerekiyor ki, günümüzdeki İslamcılık tariflerinin pek çoğunun bu coğrafyada son yüzyılda mayalanamamasının en önemli sebepleri arasında bahsi geçen dönemlere dair derin kodların anlaşılıp anlatılamaması ve hatta uygulanmamasına dair bir aciziyet yer almaktadır.

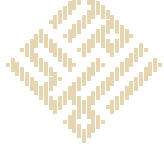
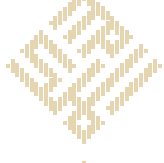
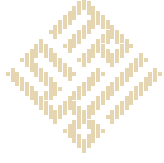
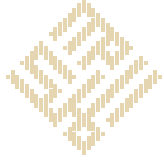
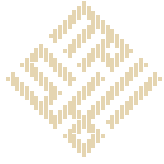
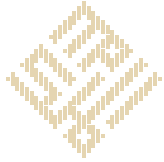
İslam tasavvuf tarihinde tarikatların ana esasları olarak, karşımıza çıkan kaidelerde her daim şer’î hükümlerin ön planda tutulduğunu görmekteyiz. Hoca Ahmed Yesevî’nin de Hikmetlerinden yola çıkarak, Kur’ân’a ve sünnete bağlılığına, ilminin büyüklüğüne, irşad metotlarına şahit olmaktayız. Kendisinden sonra gelen halife ve müritleri de aynı usûl üzere devam etmiş ve onun yolundan gitmiştir. İslam tasavvufunda tarikatların sayısının birden çok olması da bu usûl ve metot neticesindedir. İman, itikat, şeriat gibi ana kaideler hepsinde aynıdır, aynı olmalıdır. Bu husus bazı tarikatlarda belki yüzyıllar geçtikçe yolundan saptırılmış olabilir, lakin köklerine indiğimizde karşı karşıya kaldığımız durum umumiyetle değişmez.

Yeseviye tarikatı da diğer tüm tarikatlar gibi vahdet temeli üzerine kuruludur ve şeriat ile ayrılmaz bir şekilde iç içedir. Şeriatı tam olarak hıfz etmeden, eksiksiz yaşamadan, şeriatın duraklarını birer birer geçmeden, çizdiği sınırlar içinde irfân sahibi bir hal ile donanmadan ikinci kapı olan tarikat kapısına varmak mümkün değildir. Kaldı ki, Hikmetlerde de bu değişmez şeriat yasası sık sık zikredilmiştir:

*“Şeriatızsız dem urmaslar tarikatda
Tarikatsız dem urmaslar hakikatda
Uşbu yollar yeri bilinür şeriatda
Cümlesini şeriatdın sormak gerek*

...

*İrâdetsiz icâzetsiz mürşid bolmas
Tarîkatnın yolların hergiz bilmes
Mübtedidür irâdetge lâyük ermes
Andağlardın yırağ yırağ kaçmak kerek”*

*“Şeriatnı şerâitin bilgen âşık
Tarîkatnı makâmını bilür dostlar
Tarîkatnı işlerini edâ kılıp
Hakikatnı deryâsıga batar dostlar”*

Yesevilikte diğer tarikatlarla aynı esas kaideler bulunmakla birlikte kaynaklardan yola çıkarak tespit edilebilen birtakım hususî akidelerin varlığını görebilmekteyiz. Bu noktada hususiyetle belirtmek gerekir ki, Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevilik tarikatı ile ilgili ilk kaynak olan Cevâhirü'l-Ebrâr, yüzyıllar sonra telif edilmiştir. Bu sebepten Yesevilik âdâbı olarak tarif edilen kaideler aslında ana hatları itibarıyla tüm tarikatlarda mevcut olan kaidelerdir. Dolayısıyla Hazîni'nin eserinde tarif ettiği Yesevilğin, XI.-XII. yüzyıllardaki Yesevilikle ne denli örtüşebildiği tartışmaya açık bir konudur. Zira bu tarikatın ortaya çıktığı dönem ve coğrafyada, Türklerin İslam öncesi inanç biçimlerinden izler taşıdığı ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Yeseviyye tarikatına derviş olmak isteyen kişinin riayet etmekle mükellef olduğu hususları içeren tafsilat yalnızca *Cevâhirü'l Ebrâr*'da zikredilmiş ve Fuad Köprülü vasıtasıyla elimize ulaşabilmiştir. Yesevilğe dair bu âdâb kuralları şu şekildedir:

1. Hiç kimseyi şeyhinden efdal bilmemek ve ona mutlak surette teslimiyet göstermek lazımdır. Ona kapılanmalı ve hiç kimseyi ondan üstün görmemelidir.
2. Mürit, şeyhinin işaret ettiği rumuzları ve gizli halleri anlayabilmesi için, zeki ve kavrayış sahibi olmalıdır.
3. Şeyhin her türlü söz ve fiillerine razı olmalı, ona kayıtsız şartsız itaat etmelidir.
4. Şeyhin bütün hizmetlerini hızlı, çevik ve titizlikle yerine getirmelidir.
5. Ağzından çıkan her söz doğru olmalı, verdiği sözlere sâdık kalmalıdır. Böylece şek ve şüphe yolunu kapamış olur.
6. Vefâlı ve biât ahdinde metîn olmalıdır.
7. Dünyadan gözünü çevirmiş olmalı, bütün mal ve mülkünü şeyhinin emriyle gözden çıkarmaya hazır olmalıdır.
8. Şeyhin sırlarını tutarak, bunların ifşâsından sakınmalıdır.
9. Şeyhin bütün teklif, va'z ve nasihatlarını göz önüne alıp, hiçbir vakit ihmal ve kaçamak yoluna sapmamalıdır.
10. Allah'a ve onun rızasına ulaşmak için şeyhinin yolunda canını ve başını vermeye hazır olmalıdır.

Ahmed Yesevî'nin beyânı olduğu bildirildiği üzere yetmiş ilim okumadan ve yetmiş makam geçmeden şeyhlik makamına erişmek mümkün değildir. Kendinden yüzyıllar sonra telif edilmiş olan Cevâhirü'l-Ebrâr'da da Yeseviyye tarikatında şeyhlik makamına ulaşmanın esasları şu şekilde zikredilmektedir: İslâmi ilimlere derinlemesine vâkıf olmak, ilm-i dîn-i yakîn; yumuşak huylu olmak, hilm-i mübîn-i metîn; çok büyük sabır sahibi olup başına gelecek musibetlere sabretmek, sabr-ı cemîl; her durumda ve her yerde Allah'ın rızasını kazanmak için çaba sarf etmek, rızâ-yı Celîl; kurbiyyet sahibi olmak, kurb-ı cezîl; her daim kendini Allah'a yakın hissetmek, ihlâs-ı halîl.

Yine aynı eserde zikredildiğine göre tarikatın altı esas ahkâmı vardır: Etrafındaki her nesneye tefekkür ederek bakmak, onlarda Allah'ın yüceliğini görmek, Mağrifet-i Hak; cömertlik ve ikramseverlik, sehâvet-i mutlak; gerçek doğruluk sahibi olmak, yolundan sapmayı aklına bile getirmemek, sıdk-ı muhakkak; Hakke'l Yakîn'de yok olmak ve fenâfillâha erişmek, yakîn-i müstağrak; elden gelen her şeyi yaptıktan sonra tam bir teslimiyetle tevekkül etmek, tevekkül-i rızk-ı muallâk; her daim tefekkür halinde olmak, tefekkür-i müdekkâk.

Cevâhirü'l-Ebrâr'da, diğer tüm tarikatlarda olduğu gibi Yesevîlikte de var olan usûl ve âdâb hakkında verilmiş birtakım tafsilat yer almaktadır:

“Yesevîlik tarikatına mensup bir derviş, her mülâkatta, selâm verirken evvelâ sol elin arkasını yere koyar, sağ elini kendi sırtında çember yapar, sol ayağını ve sol yüzünü de yere koyarak, sağ ayağını kurbanlık koyun gibi ökçeden uzatır ve pîrin huzurunda teessürle kusûrunu söyler. Nihâyet Tekbîr ile pîr yetişir ki, onun kurbanlık koyun ve sûret ve heyetini ‘ölmeden önce ölmek’ keyfiyetine eriştirir. Eğer kusûru söylenmezse, cevap olarak Kurban Tekbîri’ni artırır. Derviş’in bu durumda teşekkür olarak sol eliyle çekilip gitmesi lâzımdır; eğer elinde bir şey varsa, niyâz ile arz eder, yoksa yalnızca niyâz eder. Derviş, seyr-i sülûkunda ilerleyebilmesi için kusurlarının affını dilemesi ve niyâzına karşılık duâsı ile icabet edilmesi gereklidir. Yesevîlik kaynaklarında niyâz etmenin yeri, Hoca Ahmed Yesevî'nin ‘Niyâz yol açar’ sözünden hareketle de, oldukça büyüktür. Bir derviş ancak niyâzında kararlı ve dosdoğru olduğu zaman murâdına erişir.

Yesevî dervişleri on altı rekât teheccüd namazını adabıyla kıldıktan sonra, iki defa kelime-i temcîd ve üç defa salavât-ı hamd okur. Bundan sonra husûsî sayıları ile istiğfârlar, ism-i celâller okunur ve sonra dervişleri terletip yoracak kadar kuvvetle ve şiddetle Zikr-i Erre edâ edilir. Eğer gecenin uzunluğu el verirse arkasından Yâsîn, Müzemmil, Sûretü'l-A'lâ, Elem neşraheke, Kadr ve Kureyş sûreleri okunur ve yine mikdârınca tesbihler ile yüz bir İsm-i Celâl çekilerek Zikr-i Erre'ye devam edilir. Kemal-i ta'zîm ile Yâsîn tilâvet edilerek zikir sonlandırılır ve Fâtihâlar okunduktan sonra musâfaha edilir. Tesbih, tehليل, kırâat, hatm, duâ ve musâfahadan sonra, iki rekât işrak namazı, iki rekât istihâre namazı, dört rekât kuşluk namazı kılınır. Namazların edâsından sonra tevâzu' ve tazarru' ile yetmiş bir istiğfâr, yüz bir İsm-i Celâl çekilerek Zikr-i Erre'ye iştilgal olunur. Mevlid gününe rastlayan pazartesi günleri ve perşembe günleri oruç tutmak ise makbûldür.”

Emir Timur döneminden kalma
iskele kazıkları

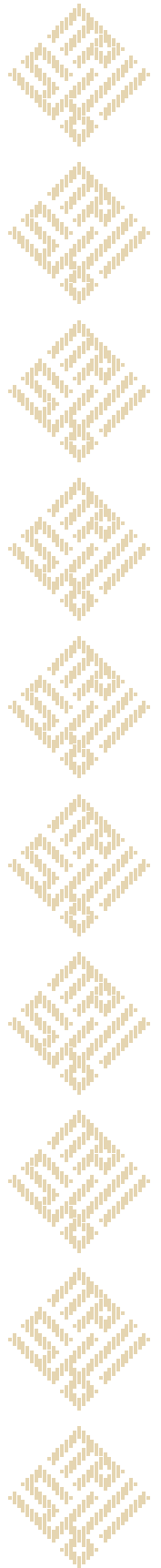

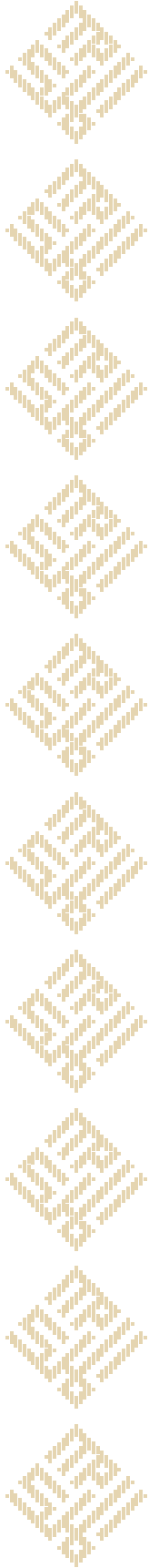

NÂR'DAN NÛR'A YOLCULUK: HALVET

Sözlükte tenhaya çekilmek, gizlilik gibi anlamlara gelen halvet, tasavvufta çok daha derin mânâları ihtivâ etmektedir. Halvet, Yesevîlikte de tasavvufî eğitimin önemli unsurlarından biridir. Kelimeyi oluşturan harflerden “ح” (hı) harfi *hâli*, تنها, ıssız; “ل” (lam) harfi *leyl*, gece; “و” (vav) harfi *vuslat*, sevdiğine kavuşma; “ت” (te) harfi ise *hidâyet*, doğruluk remizlerini karşılamaktadır. Halvet sırasında nefse ve şeytana ait hazlar nâr gibi yanıp kaybolurken, insanın gönlü nurlanır, feyiz dolar. Ehli tasavvufta halvetin iki türü olduğunu söylemektedir: şeriat halveti, tarikat halveti. Şer’î hükümlere aykırı fiillerden uzaklaşmadıkça, ibadet ve taatları yerine getirip günahlardan tamamıyla tevbe etmedikçe şeriat halveti tamâm olmaz; şeriat olmadan da bir derviş tarikat halvetine lâyık olamaz. Bu hususta İslam âlimleri ve tasavvuf ehli zevât son derece keskin bir çerçeve çizmektedir. Tasavvuf hakkındaki kıymetli eserleri bulunan Şahâbüddin Sühreverdî halvetten, halvetin âdâb ve şartlarından uzun uzun söz ettikten sonra bu hususta şöyle buyurmaktadır: *“Bazı kimseler şartlarına riâyet etmeksizin halvete girerek ve zikirlerden birine devam ederek, kuvâ-yı nefsiyyelerini bir noktaya cem’ ve havass-i zâhiriyyelerini de şevâğ-ı hâriciyyeden men’ ettiler; nitekim râhipler, birehmenler, filozoflar da böyle yaparlar. Bu keyfiyyetin safâ-yı bâtın husûle getirmekteki tesiri mutlaktır. Ancak şeriat ahkâmına ve sünnete mutâbaatla icra edilen halvet, kalbin tenevvürünü, dünyaca zühdü, halâvet-i zikri ve salât ve tilâvet hususlarında maâl-ih-lâs muâmeleyi intâc eder. Bu bâbda siyâset-i şer’iyyeye riâyet ve sünnete mutâbaat etmeyenlerde yalnız safâfi’n-nefs hâsıl olur.”*

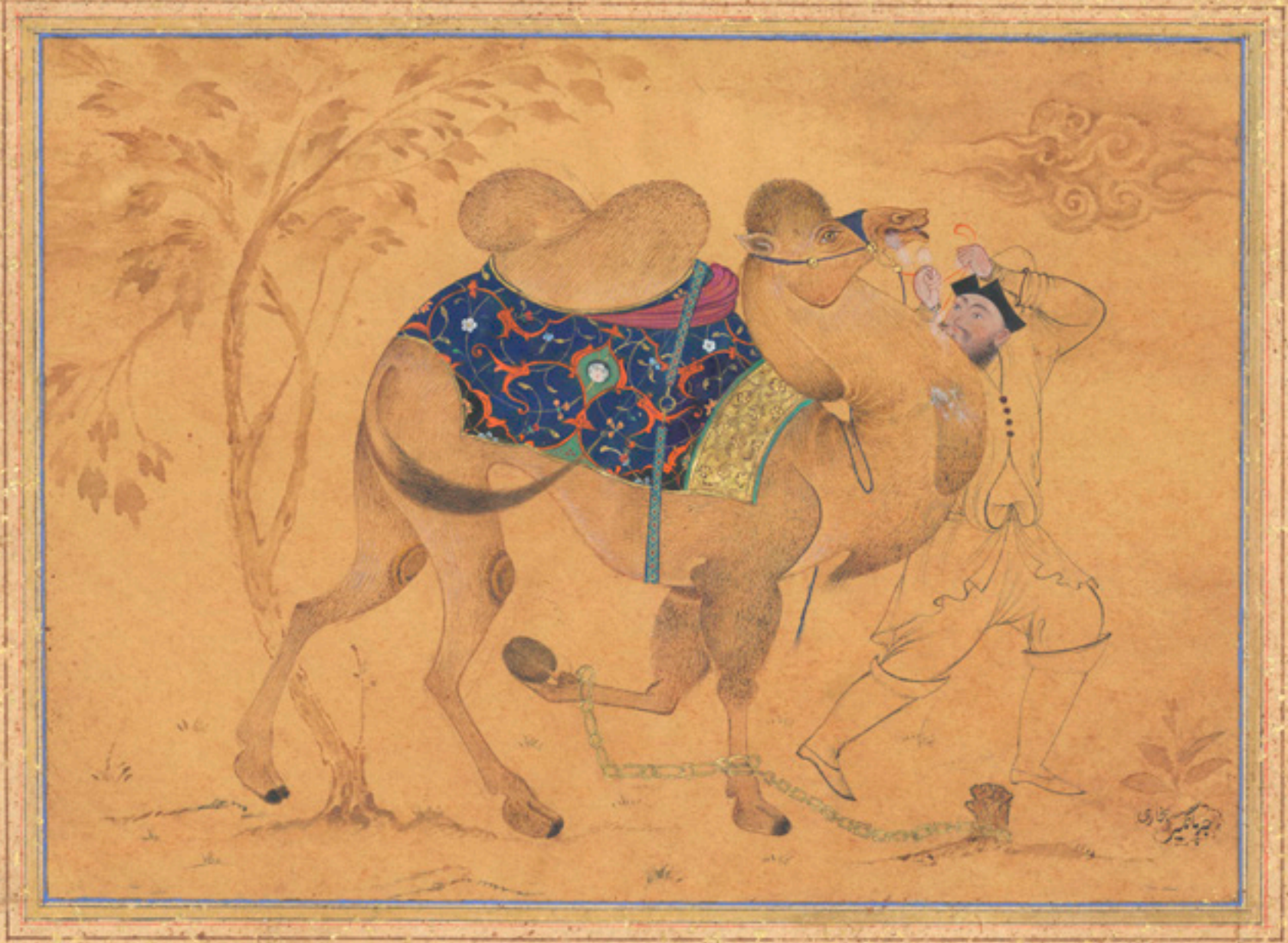
Hazînî’nin Cevâhirü’l-Ebrâr’da vermiş olduğu malumata göre, Yesevîlikte halvet diğer tarikatlardan farklı olarak gruplar halinde yapılmaktadır. Halvete girecek müritler evvelâ şeyhlerinin muvafakatiyle bir gün önceden oruç tutmaya başlar, halvetten bir gün önce sabah namazıyla birlikte zikir ve tekbirlerini çoğaltırlar. Yesevîlikte zikir cehrî, yani seslidir. Yüksek sesle kibleye doğru yapılan zikirden sonra aynı gün ikinci namazının ardından halvethânenin kapı ve pencereleri kapatılır. Gün batana kadar tövbe istiğfar ve zikirle meşgul olan dervişler akşam namazının ardından sıcak su ile oruçlarını açar ve bir daha su içmezler. Daha sonra kara darıdan veya kızıl darıdan halvet çorbası içilir. Halvete giren bütün dervişler, bir tastan değil ayrı ayrı taslardan çorbalarını içtikten sonra harareti teskin için onlara küçük bir miktar karpuz veya ayran verilir. Yemeğin ardından Kur’ân-ı Kerim tilâvet edilir ve ayakta saf tutup üç kere tekbir getirilir, sonra oturulup gece yarısına kadar zikirle meşgul olunur. Bu esnada “hikmet” adı verilen ilâhiler okunur. Ardından başka bir yerde başlar tıraş edilir ve kiblede başlamak şartıyla halvethânenin dört yönüne doğru tekbir getirilir. Daha sonra halka teşkil edilip mum sönünceye kadar zikir devam eder. Zikrin ardından “külfeti ref’ ve kesâleti def’ için” müritler birkaç saat istirahat çekilir ve sonra gördükleri rüyaları destur ile şeyhlerine anlatıp tabir ettirirler. Yesevîlikte halvet kırk gün kırk gece devam eder ve kırk günün sonunda mutfak görevlileri herkesten önce destur alıp halvethânenin çıkarak kurban keserler. Bu kurbanların kanlarını ve kemiklerini gömerek saklamak âdettir. Şer’î açıdan bir gerekliliği bulunmamak-

la birlikte bu adetin İslam öncesi Türklerden kalma bir gelenek olduğu düşünülebilir. Kesilen kurbanların boğazları kebab yapılarak soğuk su veya ayranla halvet ehline dağıtılır. O gece müritler halvethânedede kalmaz, evlerinde dinlenir ve ertesi gün sabah namazında toplanarak yenden tekbir ve niyâzlar ederek halveti tamama erdirmenin ferahlığıyla tekrar evlerine dağılırlar. *Bustânü'l-Muhibbîn*'de halvete giren sûfilerin dört önemli vazifesi ve virdi olduğu zikredilmektedir. Bunlar kuşluk namazından sonra kefâret niyetiyle iki rek'at namaz kılmak ve her rek'atta Fâtiha'dan sonra Kevser sûresini okumak, dört rek'at tesbih namazı kılmak ve ardından ne dileği varsa onu Allah'tan isteyip dua etmek, her gün Kur'an'dan 100 âyet okumak ve zikirle meşgul olmaktır. Yesevîlik'te tasavvufî eğitimi tamamlayıp hilâfet alan müride hırkanın yanı sıra bir asâ verilmesi de gelenektir.

Ahmed Yesevî'nin müridi Sûfî Muhammed Dânişmend'in *Mir'âtü'l-Kulûb* adlı eserinde Yesevî'den naklettiği, âhir zamanda sahte şeyhlerin ortaya çıkacağı ve bunların Ehl-i Sünnet'i sevmeyeceği şeklindeki rivayetleri ve Hoca İshak'ın *Hadikatü'l-Ârifin* adlı eserinde İmam Mâtürîdî'ye atıf yapması ve Yesevî kaynaklarında sık sık Hanefî fıkıh kitaplarına referansta bulunulması, Yeseviye mensuplarının Hanefî olduğunu delilleri arasında zikredilmelidir.

“Deve”

*Nefsini sen kendi arzusuna bırakma zinhâr
Âhir bir gün gösterecek sana didâr*

(İnsan nefsi ve dünya hırsı deveye benzetilir.
Ondan tamamen vazgeçmek de olmaz,
hepten boş da bırakılmaz.
Çok büyürse onunla baş edemezsin,
sonuçta ona kurban olursun.)

MUCİZEVÎ BİR KÜLTÜREL İMGE: ZIKR-İ ERRE

*Zikr-i Erre Hayy u Hû vü âhdır
Bî-zebân u kâm u leb-Allahdır*

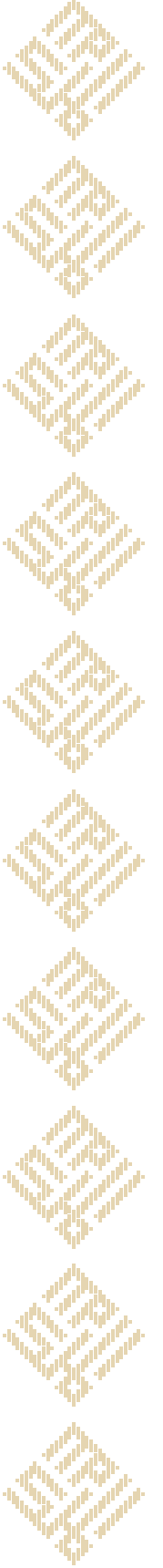
Tarikat kimliklerinin birbirinden ayrılan en önemli özelliklerinden birisi “erkân” olarak nitelendirilen geleneksel hale dönüşmüş ritüellerdir. Bu ritüeller sadece tarikatların birbiri ile ilgili farklılıklarını ortaya koymaz. Aynı zamanda gerek coğrafik gerekse genetik birçok özelliği içinde muhafaza eder. Buradaki çeşitliliğin bir ayrışma değil tamamen zevk ve ruha dayalı farklılaşmanın bir çeşitliliği olduğu da tarihi bir veridir. Dünyanın dört bir yanında neşet etmiş tasavvuf geleneklerinin yüzyıllarca coğrafyalarına ve başka coğrafyalara uzanması ve kültürel alışveriş sağlamış olması da bunun ikincil kuvvetli delillerindedir.

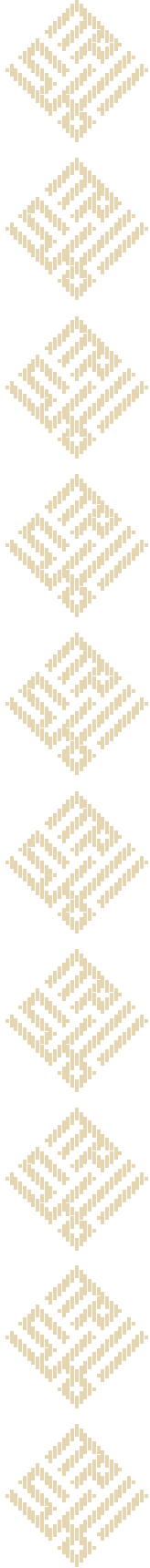
Orta Asya’da neşet etmiş olması bakımından son derece ünik özelliklere sahip olan, Hâce Ahmed Yesevî’nin içtihat ettiği Yeseviyye tarikatının da sahip olduğu tarikat erkânı, büyük bir önem arz etmektedir. İlk dönem tarikatlar sınıfında kronolojik olarak eski bir yere sahip olması, kültürel devamlılığının sağlığı açısından kendisinden sonra coğrafyada neşet etmiş tarikatlara göre daha zor olsa da, Yesevîlik erkânı küçük karanlık yerler müstesna Osmanlı tasavvuf geleneğinde varlığını ciddi şekilde sürdürebilmiştir. Bu varlık ikamesindeki en büyük özelliği Yesevîliğin tarikat geleneği içerisinde sahip olduğu “Türk kültürü” izleridir.

Tarikatların adeta resm-i törenleri, sunumları olarak tasvir edilebilecek zikir meclislerinin her tarikatça çeşitliliğinin belli başlı sebepleri olabilmekle birlikte, tarikatların bu çeşitliliğe “manevî” anlam omurgası kattığını söylemek de elzemdir. Öyle ki tarikat geleneği içerisinde bu gibi özellikler, tarikat pîrlerinin almış olduğu birer manevî hediye olarak kabul edilmektedir. İşin bu mistik kısmı bir yana tarikatların bahsedilen genel geleneklerinde coğrafik ve etnik etkilerin bulunmadığını söylemek son derece ayakları yere basmayan bir bakış açısı olur. Özellikle bu duruma sûfîlerin de son derece makul bir yaklaşım sergiledikleri ve hatta bu çeşitliliği fikhî olarak “ayakta, oturarak ve yan yatarak Allah’ı zikretmek” ayet mânâsı üzerinden de ilâhî sınırlarla belirlenmiş bir tercih konusu olarak gördükleri bilinmektedir.

Yesevîlik, bu mânâda kültürel olarak son derece önemli özellikleri üzerinde barındırmaktadır. Zira hem sahip olduğu coğrafik birikim hem de Orta Asya’daki Türk kavimlerinin Müslümanlaşması yanındaki kültür-din entegrasyonunun ortaya koyduğu bir algoritma olması bakımından Yesevîlik, bu konudaki en ünik tarikatır, denebilir.

Yesevîliğin de her tarikat geleneğinde olduğu gibi bir zikir meclisi geleneği bulunmaktadır. Çeşitli temel unsurlar tüm tarikatlarla ayniyet taşıdığı gibi, yukarıda zikredilen çeşitlilikler bağlamında Yesevîlik denilince akla gelen ilk ayrıntı şüphesiz Zikr-i Erre’dir.

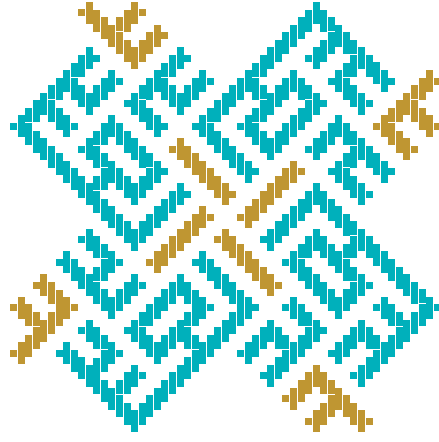

Yesevî dervişlerinin icrâ ettiği bir zikir tavrı olarak nitelendirilen Zikr-i Erre'nin günümüz dilindeki karşılığı testere zikri olarak tanımlanabilir. Bu tanım daha sonraki dönemlerde "hızır" zikri, "bıçkı" zikri gibi çeşitli benzer kelimelerle de adlandırılmıştır. Bu zikrullah icrasının en temel özelliği, zikrullahın demlenmeye başladığı ve ilerlediği aşamada zikrin cerhî olmakla birlikte "kalbî" bir tekniğe bürünmesi, yani kelimenin pronansiyonunun kaybolup anlamının zahirî olarak duyulamadığı fakat insan boğazından hırıltı halinde bir ses şeklinde çıkmasıdır. Şüphesiz bu sesin kanon ve toplu halde icrasının bir testere gidiş- gelişine benzetildiği muhakkaktır. Bu zikrullah biçiminin temel vasıflarının nasıl olduğu bilinmemekle birlikte, Anadolu'da ve özellikle İstanbul'da da testere zikri ismi verilen zikir biçiminin, pek çok tarıkatta icra edilen bir tavır olduğu bilinmektedir. Bu zikir çeşidinin, bütününe ya da dönüşümünün ne kadarının günümüze ulaşmış olduğu bilinmese de terim olarak ilk defa Yesevîlik erkânında zikredilmiş olması son derece önemlidir. Yesevîlik içerisindeki Zikr-i Erre tabirinin ilk yazılı kaynak olarak XVII. yüzyıldaki bazı risalelerde geçtiği biliniyor. Fakat bu bilgilerin neredeyse tamamında zikir icrası ile ilgili bir bahse rastlanılamamaktadır.

Bu ateşli ve tansiyonu yüksek ritüelin Yesevîlik içerisinde sıfırdan zuhûr etmediği, bir geleneğin devamı olduğu muhakkaktır. Ritüelin temellerini araştırdığımızda tabii ki bunu tasavvuf geleneğinin zikir prensiplerinin bir versiyonu olarak direkt analiz etme şansımız bulunmuyor. Fakat bu zikir tavrının psikolojik ve sosyolojik olarak Kırgız baksı topluluklarının bazı eski geleneklerinde yer alan İslam öncesi ritüellerin etkisinde kaldığı ihtimalini de söylemek gerekiyor. Bütüncül bir etkileşim olmasa da bu dönemdeki bazı hareket ve ritüel detaylarının, Yesevîlik erkânında izlerini görmek son derece doğal bir sürecin ürünüdür.

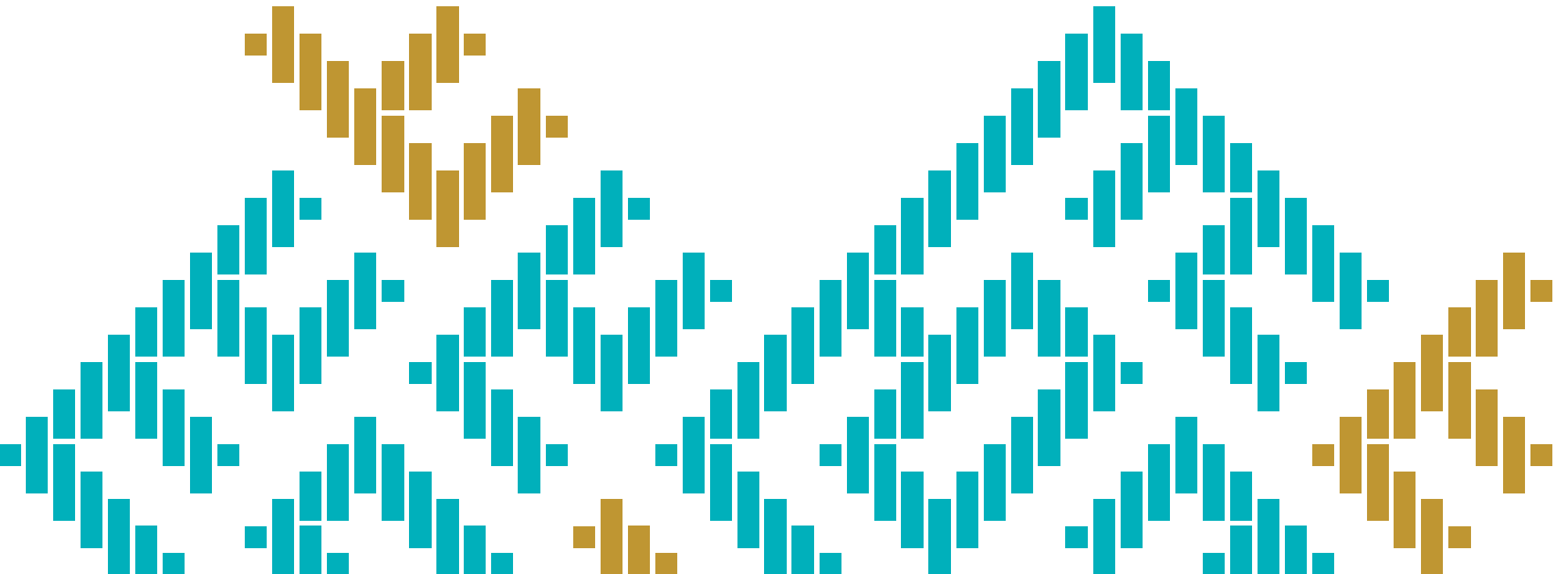
Zikr-i Erre'nin içtihat edilmesi ile ilgili de birbirinden çok farklı rivayetler yer almaktadır. Örneğin Ahmed Kâsânî el-Semerkindî'den nakledilmiş bilgiye göre Hz. Pîr Ahmed Yesevî, önceleri hâfî (gizli) zikirle meşgul iken daha sonraları cerhî (sesli) zikri tercih etmiştir. Bu tercihin tahminimize göre Yesevî Hazretlerinin şeyhinden sonra içtihat ettiği bir pîrlik nişanesi olduğu bile mümkündür. Zira genel tarikat usûllerinin bu değişimler sonucunda oluştuğu bilinmektedir. Bu durumun bir manevî hal sonucu zuhûr ettiği diğer bir emaresi de başka risalelerde bu zikir biçiminin kendisine Hızır Aleyhisselâm tarafından verilmiş bir hediye olduğunun rivayet edilmesidir. Bu zikir pratiğinin rivayet edilmesi esnasında öğrendiğimiz başka bir bilgi de bugün günümüzde kaybolmuş başka bir zikrullah geleneğidir. Bu zikrullah dervişlerin "âh" kelimesine zikr olarak devam etmesidir. "Âh" kelimesinin ebced hesabıyla İsm-i Celâl'e denk gelmesi hasebiyle ve bir tesbih hissiyle kullanılmış olması gerçekten mânidar ve irfân doludur.

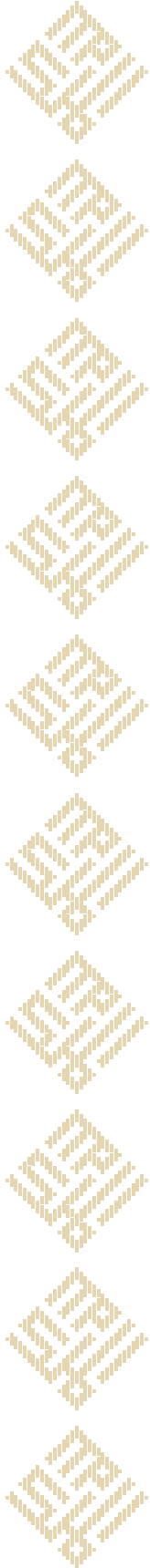
Yesevîlikle ilgili bu özel rivayetlerle birlikte Osmanlı'da devam eden her tasavvufî gelenek gibi testere ismi ile zikredilen hararetli zikir tavrının Hz. Zekeriyâ (a.s) zamanından kalma bir gelenek olduğu genel kabul görmüştür. Zira bu rivayete göre Hz. Zekeriyâ (a.s)'nın şehid edilirken boğazının kesilmesi esnasında Cenâb-ı Hakk'ı zikretme mucizesini gösterdiği ve dervişlerin de bunu taklit ettiği kabul edilmektedir.

*“Erre zikri büyük dalgalar denizidir; gönül ise sadef gibidir ve ondan dolayı büyük bir inciyle dolmuştur.
Jerf, yani kıymet biçilmeyen saf inci ki, onun kıymeti ancak Allah’a kavuşma cazbesidir.
Erre zikri Hakk’a kavuşmayı temin eder; zikredenleri Allah’a ulaştırır.
Nice kutbun ve abdâln zikri bu zikirdir, nice hâl sahibinin virdi budur.”*

(Cevâhirü’l-Ebrâr)

Bütün bunlarla birlikte Zikr-i Erre'nin etrafında geçmiş pek çok menâkıb olması bu usûlün, dönemindeki varlığını kuvvetlendirmektedir. Buna örnek olarak bu tarz bir zikrullahın ağır bir efor gerektireceğinden hareketle, dervişlerin bu esnada terlemesi üzerine terlerin mağaranın altında biriktiği, bunun da bir küpte “şerbet” olduğu mucizesi söylenebilir. Son derece derin anlamlar barındıran bu menakıbının “aşk kübü” adıyla anılmış ve kendisinden sonra pek çok şeye ilham olmuş olması da son derece önemlidir.

Yesevî tarikatında zikrin “hararetili” ve efor gerektiren bir özelliğe sahip olmasını yine Yesevî büyüklerinin sözlerinden şu şekilde öğrenmekteyiz. Örneğin başta Zikr-i Erre olmak üzere, sesli zikrin kalbe iyi geldiğini ifade eden Yesevîye şeyhleri bununla birlikte Yesevîliğe ait özel esma terkiplerini eserlerinde zikretmişlerdir. Bu eserlerden öğrendiğimiz kadarıyla tarikatın genel kabul olarak zikir törenlerinde kullandıkları esma sıklıkla “Hû” ve “Hayy” esmasıdır. İlk dönemden sonra Yesevî geleneğinde zikir meclislerinin tıpkı diğer tarikatlarda olduğu gibi geliştiğini düşünürsek, kalbî zikir konusunu daha iyi kavrayabiliriz. Zira sonraki dönemlerdeki bazı icralarda “Hayy” lafzı “hâ” şeklinde kısalmıştır.

Direkt bir kaynak olarak kabul edilemese de konu ile ilgili ünlü akademisyen Necdet Subaşı üstadın da zikrettiği ve kayda aldığı üzere Hindistanlı Muhammed Gavs el-Şattârî'nin bu konudaki malumatı son derece önemlidir. El-Şattârî *Cevâhiru'l-Hams* isimli eserinde Zikr-i Erre'yi “zikr-i minşârî” olarak anlatmaktadır. Zikrin usûlü ise şu şekildedir: Sâlik iki elini iki uyluğunun üzerine koyar. Nefesini göbeğine (diyaframa) doğru çekerek “hâ” der, ikinci nefesi göbek altından kalbe çeker (yani diyaframı boşaltır), beli ve sırtı düz vaziyette dik pozisyona geldiğinde şiddetle “Hay” der.

Bu tariflerden başka Subaşı hocamızın kayda aldığı diğer tarifler ise şu şekildedir: Zikr-i Erre beş türlü ifâ edilir. Birincisi, zikreden kimse iki dizinin üzerine oturur, ellerini iki dizinin üzerine koyar, nefesini göbeğinden diyaframına doğru çeker ve “Hâ” der. Bu esnada nefesini verir ve dikilir. Bu dik duruştan şiddetle aşağıya nefes vererek inerken “Hay” der. Diğer dört tür de aynı usûlde dir lakin esmâ terkipleri farklıdır: “Hû, Hay”, “Allah, Allah”, “Allah, Hû”, “Hay, Hay” (Sâlim b. Ahmed Şeyhân Bâ-Alevî Yemenî / es-Sifru'l-mestûr li'l-bidâye fi'z-zikri'l-menşûr li'l-velâye). Bu esmâların çekişi birbirine müsavi halde ve yoğun bir hırıltı ile icra edildiğinden ortaya çıkan yoğun sesin bir “testereye” benzetilmesi son derecede manidardır. Zira sonraki dönemdeki tasavvuf büyükleri bu hâli nefis-i emmârenin başına testere koyup onu keser şeklinde teşbih etmişlerdir.

Testere zikri ile ilgili en yakın ve malumatlı bilgi ise XIX. yüzyıl tasavvuf hayatının en önemli isimlerinden birisi olan Süleyman Şeyhî el-Köstendilî tarafından şu şekilde nakledilmektedir: “Ve bu tâife-i âliyyede Türkistân meşâyihü beyninde Zikr-i Erre ta'bîr ederler, bir zikirdir ki ne lisân ve ne kalb iledir. Ağız kapalı, damak ile ism-i celâle müdâvim olduğunda bir acâyib zikirdir ki destere sadâsına müşâbehe olduğundan Zikr-i Erre derler. Yani destere hırıltısına müşâbih muharrik ve gâyet müessir bir garîb savt ile bir zikirdir.”

Yine Subaşı'nın naklettiği *Risâle-i Zikr-i Hazret-i Sultânü'l-Ârifîn* isimli Çâğatay Türkçesiyle yazılmış bir eserde ise Yesevîlerin zikir meclislerindeki esma terkiplerinden şu şekilde bahsedilmektedir:

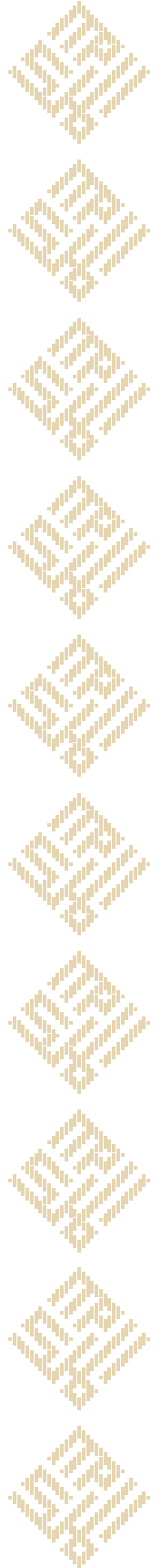

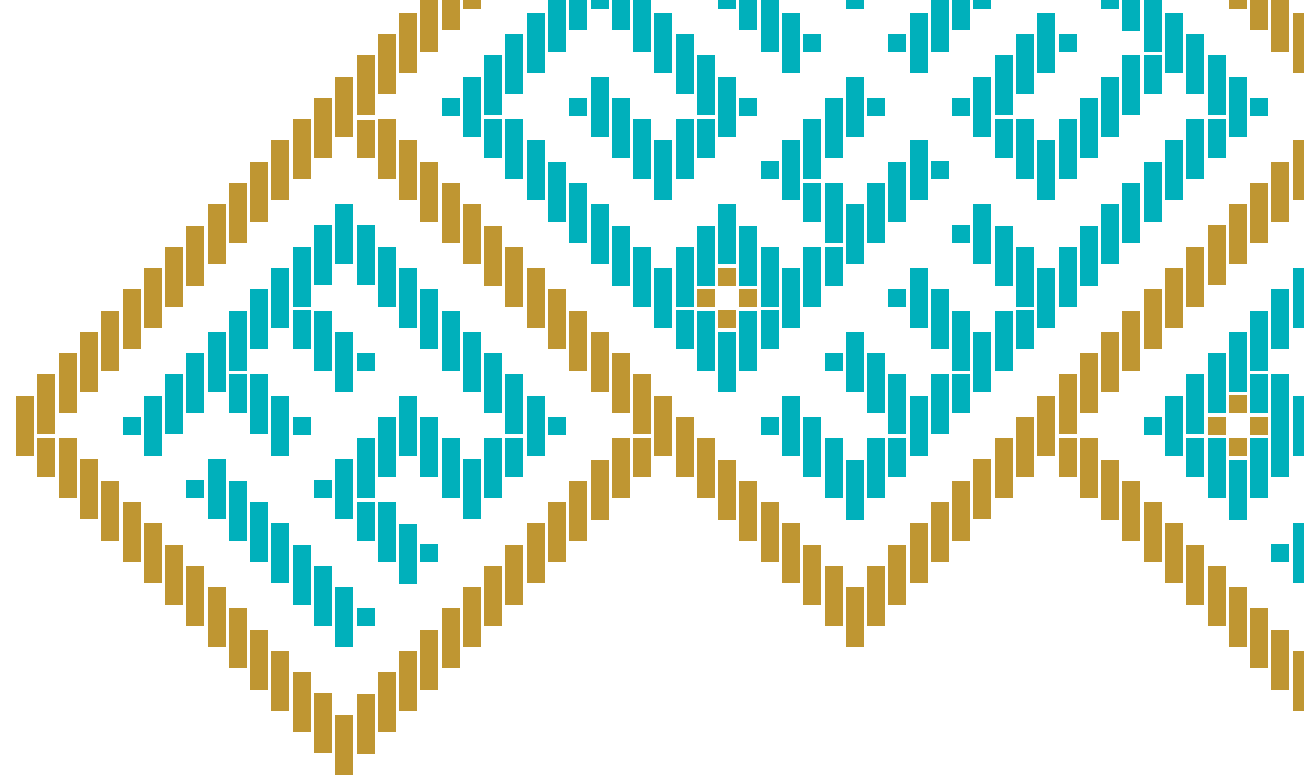
1. İsm-i Zât Zikri: “Allah” diye zikretmektir. Bu zikir, “Allah Hû, Allah Hû, Yâ Hû, Allah Hû” şeklinde de icrâ edilir.
2. İsm-i Sıfat Zikri: “Hay âh, Hay âh” diye zikretmektir. Bu zikir öğle namazından sonra ayakta (kıyâmî) icrâ edilir, “Hay” ve “âh” derken beş parmak yumulur.
3. Dûsere Zikri: “Hay, âh, Allah, Hay, Hû” ve “Hay, Hayyen, Hû Allah; Hay, Hayyen, Hû Allah” terkibine verilen addır.
4. Zikr-i Hû: “Hû, Hû, Hû Allah; Hû, Hû, Hû Allah” terkihi ile zikretmektir.
5. Zikr-i Çaykun: Zikir vaktinde ritim, âhenk ve musikînin bir arada ve uyum içinde devam etmesini sağlamak amacıyla zâkirin elinde çingirak gibi bir âleti hareket ettirmesi, çak çak diye ses çıkarmasıdır.
6. Çehâr (beşli) Darb: “Hay, âh âh âh, Hay, Hû; Hay, âh âh, âh, Hay, Hû” esma terkihi. Bu terkip yüksek ihtimalle 5/8 yahut 10/8 ritim özelliklerine sahip bir zikir türü olabilir.

Bu zikir icralarının kayıt altına folklorik seviyede dahi olsa alınmamış olması son derece üzücüdür. Zira dervişlerin bu ritüelde nelere dikkat ettiğini bilmiyoruz. Fakat İstanbul’da eski tekke kültürüne yetişebilmiş bazı zevâttan sözlü olarak intikal ettiğine göre testere zikri ismiyle anılmış zikir biçimi İstanbul’da şöyle icra edilirmiş: Dervişân karşılıklı saflar halinde kıyamda dururlar. Sonrasında vücutlarını sağa sola eğerek demli bir zikrullahâ başlarlar. Zikir hızlandığında hareketler elastikleşir esma darplarından birisinde sağ dizlerini yere vurup tekrar dikilerek zikrederlerdi. Kuvvetli bir gürültüyle dikilirler ve bu son derece estetik bir hava oluşturur.

Yeseviyedeki tüm bu zikir geleneklerinden başka Zikr-i Erre’ye ek olarak bir de “zikr-i kebûter”den (güvercin zikri) bahsedilmektedir. Dervişlerin “Hû, Hû” diye icra ettiği bu zikir hakkında ise neredeyse hiç malumat yoktur.

Yesevîliğin pek çok kültürel ve mistik ritüeli olmakla birlikte günümüze pratik olarak intikal edebilmiş tek veri menakıp ve erkân risaleleri üzerinden tarif edilebilecek olanlarıdır. Zira bugün hem Orta Asya hem de batı bölgelerinde Yesevîliğin pratik olarak devam edebildiği kurum neredeyse yok gibidir. Alan araştırması ve incelemesi gibi faaliyetler ile Zikr-i Erre’nin orijinaline dair bir imge bulunması için şans olsa da, bu zikir geleneği ancak Anadolu kültürünün içerisinde yer alabilmiş tarafı ile dönüşmüş ve kendisinden maalesef ki bu kadar haberdar olunabilmiştir. Bir başka ifade ile Anadolu, kendi potasında mümkün olduğunca orijinaline yakın, ne seviyede dönüştüğünü bilemediğimiz şekilde kendi kültürü içerisinde bu geleneği yaşatmıştır.

*Erenler cemâl körer dervişler sohbetide
Erenler mecliside nür yağar sohbetide*

*Ne tilese ol bolur dervişler sohbetide
Her sırlar zâhir bolur dervişler sohbetide*

*Her kim sohbetge keldi erendin uluş aldı
Yâd keldi biliş boldı dervişler sohbetide*

*Her kim sohbetge keldi könglige manâ yetti
Ashâblar murâd taptı dervişler sohbetide*

*Âmikelse hâs bolur yıldız kelse ay bolur
Mis kelse altun bolur dervişler sohbetide*

*Kibr ü hasedler öler içiğe manâ tolar
Köz açıp Hak'm körer dervişler sohbetide*

*Resûlğa vahiy keldi başdın tâcını aldı
Koptı hâdimlik kıldı dervişler sohbetide*

*Kul Hâce Ahmed sohbetde dem urar münâcâtta
Zihi hoş saâdetde dervişler sohbetide*

*Erenler cema görür dervişler sohbetinde
Erenler meclisinde nur yağar sohbetinde*

*Ne dîlese o olur dervişler sohbetinde
Her sırlar zâhir olur dervişler sohbetinde*

*Her kim sohbeta geldi erenden pay aldı
Yabancı geldi bilir oldu dervişler sohbetinde*

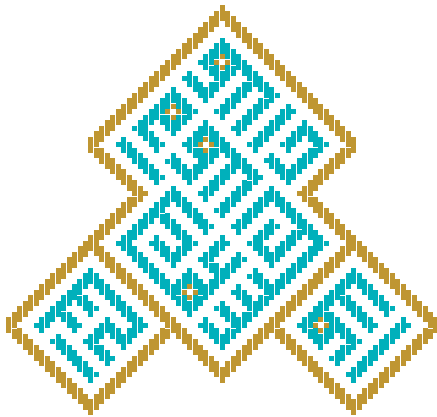
*Her kim sohbeta geldi gönlüne mânâ ulaştı
Dostlar murad buldu dervişler sohbetinde*

*Sıradan kişi gelse hâs olur yıldız gelse ay olur
Bakır gelse altın olur dervişler sohbetinde*

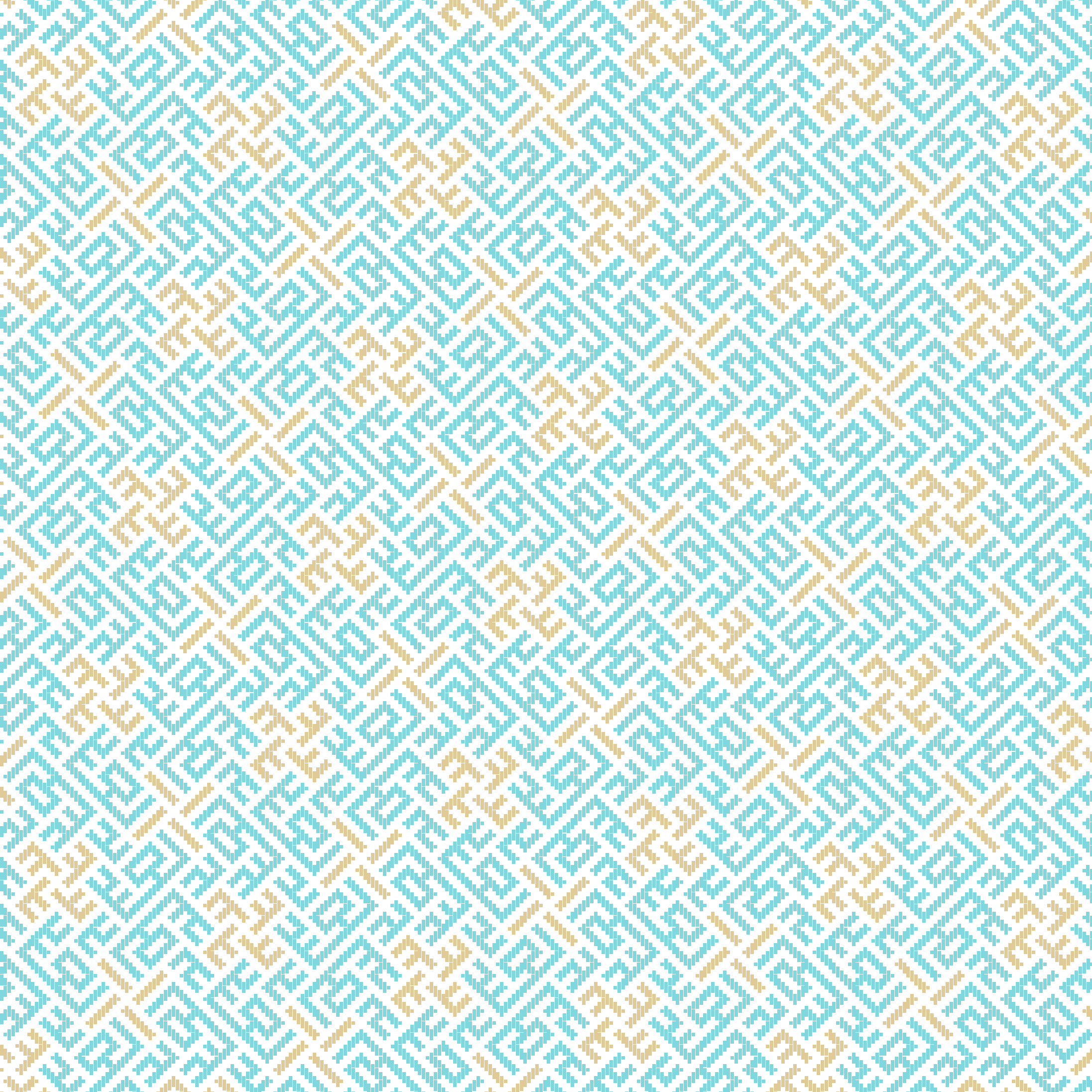
*Kibir ve hasedler ölüir içine mânâ dolar
Göz açıp Hakk'ı görür dervişler sohbetinde*

*Rasûl'e vahiy geldi başından tâcını aldı
Kalktı hâdimlik yaptı dervişler sohbetinde*

*Kul Hoca Ahmed sohbeta dem vurur münâcâtta
Zihi hoş saâdetde dervişler sohbetinde*

AHMED YESEVÎ'YE DAİR

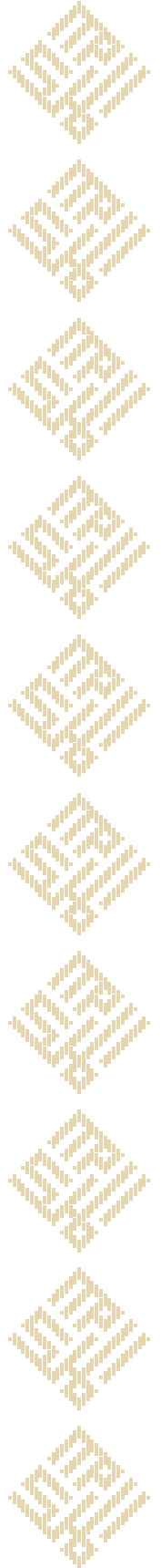
HOCA AHMED YESEVÎ: DÜŞÜNCE SİSTEMİ, KAYNAKLARI VE TESİRLERİ¹

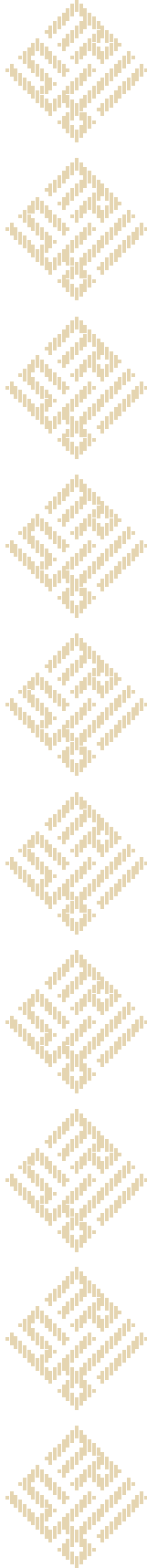
Prof. Dr. Ahmet Yıldırım

Orta Asya Türkistan coğrafyasında Hoca Ahmet Yesevî'nin İslam'ı Türkistan'a yayan insan olduğuna inanılır. Yaşadığı döneme baktığımızda siyasi olarak devlet otoritesinin kaybolup taht kavgalarının yapıldığı, önemli iktisadi sıkıntıların bulunduğu, ferdi ve sosyal problemlerin yaşandığı bir kriz dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. O dönemde bu coğrafyada yaşayan insanlar ve bilhassa Türk boyları İslam'la tanışmış olmakla birlikte, henüz İslamiyet'i ve onun kendileri için önemini tam manasıyla kavrayabilmiş değillerdi. Farklılıklar ve düşünce ayrılıkları devam etmekteydi. Hatta önceki kültürlerin yani Şamanizm'in, Budizm'in ve paganizmin izleri hala bulunmaktaydı. Hoca Ahmed Yesevî işte tam böyle bir dönem ve ortamda doğup büyümüştür.²

Pîr-i Türkistan lakabıyla maruf Hoca Ahmed Yesevî (ö.562/1166), Kazakistan sınırları içinde bulunan Türkistan'ın batısında Çimkent şehrinin biraz doğusunda Sayram kasabasında; Hz. Ali soyundan gelen Şeyh İbrahim'in ve babasının halifelerinden Mûsâ Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'un oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlardan itibaren babasından başlayan dini tedrisatını, farklı hoca ve mekânlarda devam ettirerek tamamlamıştır. Bilhassa hocası ve şeyhi olan Yusuf Hemedani'nin (ö.535/1140) hayatında ayrı bir yeri ve etkisi vardır. Hanefi mezhebine mensuptur. Hicri 562 miladi 1166 tarihinde Türkistan şehrinde vefat etmiştir. Türkistan şehrinde Timur'un yaptırdığı türbesinde metfundur. Hoca Ahmed Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet* ve *Fakr-nâme* adlı eserlerinden bahsedilmektedir.³

- 1 Bu makale, 26-28 Mayıs 2014 tarihinde Eskişehir'de 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB) tarafından gerçekleştirilen Türk Dünyası Bilgiler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması sempozyumuna sunulan tebliğin (Eskişehir, 2014, ss.437-450, <http://bilgelerzirvesi.org>) gözden geçirilmiş ve ilavelerde bulunmuş halidir.
- 2 Dosay Kenjetay, "Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikati ve Tesiri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 1999, yıl: 1, sayı: 2, s. 121 vd.
- 3 Bkz. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 5. Baskı, Ankara 1984, s. 62-65; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *DİA*, İst. 1989, II, 159-161; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî'nin Hayatı", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Ekim 1989, s. 37; Kemal Eraslan, "Ahmed-i Yesevî", *Yesevilik Bilgisi*, Ahmed Yesevî Vakfı yay., Ankara 1998, s. 78-96.

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN DÜŞÜNCE SİSTEMİ

Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı ve eserlerini incelediğimizde onun düşünce sistemini; yetiştiği kültür dünyasının manevî, sosyo-psikolojik değerler ile tarihî şartların belirlediğini müşâhede etmekteyiz. Yesevî düşüncesinin oluşum süreci; tarihî, dinî ve siyasi açıdan XI. yüzyıldan önceki Türklerin İslam dairesi çerçevesinde çeşitli fırka ve mezheplerin zuhuruna paralel olarak gelişen ve Abbasîlerden bağımsız bir siyasi oluşum olan Karahanlılar'ın devrine tekabül etmektedir. Karahanlılar devri Yesevî düşüncesinin oluşum dönemini (birinci evre), kapsar. Altın Ordu devletinin kuruluşuna kadar uzayan tarikatların gelişimi devri ise, Yesevî tarikatının ikinci evresi yani Türk tasavvuf cereyanının yaygınlaştığı dönemdir.⁴

Hoca Ahmed Yesevî'nin kendi ilmini geniş alana yaymasında ve İslâm'ı tanıtmada, düşünce ve çalışmasını "davranış hürriyeti" prensibi üzerine oturtması önemli paya sahiptir. Bu manada Ahmed Yesevî'nin Türk-İslâm dünyasına en büyük hizmeti eski Türk töre, yasa ve ahlâk değerleriyle, İslâmî ahlâk esaslarını yakınlaştırıp, bağdaştırması olmuştur.⁵ Onun hakkında "Orta Asya sofilığının temeli, Ahmed-i Yesevî ve Yesevilik tarafından o kadar güçlü bir şekilde atılmıştı ki, sonraki sûfî cereyanlar, mutlaka kendisini bu temele oturtmak zorunda olduğunu görmüşlerdir"⁶ şeklinde değerlendirme Yesevî düşünce sisteminin önemini ve farkını göstermektedir.

O halde Hoca Ahmed Yesevî düşünce sistemi nedir? Temel unsur ve prensipleri nelerdir? Sorularının yanıtları önem kazanmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî'nin siyasi ve içtimai düşüncelerinin özünde ahlâkî değerler vardır. Zaten Yesevî düşüncesi, eski Türk düşünce sistemindeki üçlü evren anlayışı ve nizamıyla uyum içinde gelişen tasavvufî ve ahlâkî felsefedir. Daha açık şekilde belirtirsek olursak Yesevî düşüncesinin özü ahlâkî hürriyettir. Ahlakî hürriyete kavuşmak, "Hakkı bilmek için ilk önce kendini bilmek" ve "Ölmeden önce ölmek" ilkeleriyle elde edilir. O, bunu kâmil insan öğretisiyle sistemleştirmiştir. Onun kâmil insan öğretisinin bilgesel ilkesi; *hikmet*, *sohbet* ve *ahlâk* üçlü esasına dayanmaktadır. İdesi de aşk ile mana kazanan varlığın birliğine ulaşmaktır. Bu üç esas insanı, nefsin esaretinden ve kendine yabancılaşmaktan kurtarmakta ve ahlâkî olgunluğa kavuşturmaktadır.⁷ Ona göre herhangi bir siyasi ve içtimai hizmet; ahlâkî prensiplere, insanı sevmeye, adalete, doğruluğa, eşitliğe vs. dayanmalıdır. Bu herkes için böyle olmalıdır. Böylece 'şekilde millî, özde ve ideolojide İslâmî kimliği ve düşüncesi ile ortaya çıkan Hoca Ahmed Yesevî, o günün tarihi ve coğrafyası içinde kime efendi, kime kul olacağını bilmeyen şaşkın ve mustarip halk kitlesinin yol göstericisi ve önderi olma özelliğini kazanmıştır.⁸

Hoca Ahmed Yesevî, bir ruh terbiyecisi ve eğitimcisidir. Ona göre her türlü ahlâkî kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hak yolundan alıkoyduğundan, onu terbiye etmek, ahlâkî kötülüklerden arıtmak, iradeyi geliştirip, nefsin kontrolünü sağlamak gerekir. Bu yönüyle Hoca Ahmed Yesevî, topluma insanı kazandırmak için çabalayan eğitim mücadelesi veren mürşittir. Böylece onun

4 Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, Hoca Ahmet Yesevî Ocağı yay., Ankara 2003, s. 223-224.

5 Dosay Kenjetay, "Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 1999, yıl: 1, sayı: 2, s. 121.

6 Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İst. 1996, s. 40.

7 Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, s.225

8 İrfan Gündüz "Ahmed Yesevî'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı", *Yesevilik Bilgisi*, s. 190.

Türk kültürüne kattığı en önemli düşünce ve ilke, doğu medeniyetinin ilk ve tek prensibi olarak gösterilen ‘insan merkezli değişimi’ sunması ve insanları İslâm ruhundan nasiplenmeye vesile olmasıdır.⁹

Meseleye toplumsal bütünlük açısından baktığımızda Hoca Ahmed Yesevî'nin üzerinde durduğu en önemli husus birlik (*vahdet*) düşüncesidir. “Yesevî'nin varlığın birliği ve zikir teorisi” eski Türk düşünce sistemi ile Türk tasavvufu arasındaki “doğal sohbet” sonucu oluşan hikmet türüdür. Bu teoriye göre İslam düşünce tarihinde vahdet-i vücûd anlayışı İbn Arabî'den önce Yesevî öğretisiyle birlikte oluşmuştur.¹⁰ Onun için esas kanun, içtimaî dayanışmadır. Kanunu, düzeni bozmak, toplumsal birlik ve düzenliliğin kopmasına götürür. Ortak bilincin oluşmadığı toplumlar, sosyolojik anlamda bir sosyo-kültürel yapı göstermez, onun için Hoca Ahmed Yesevî'nin esas davası tevhid-i ilâhîdir, birliktir. O, insan faktörüne, bilhassa topluma yön veren ve onu yöneten insanlara çok büyük önem verir. Âlimler, ilimlerine uymaz, hâkimler hakka ve adalete göre karar vermezlerse, toplum çöker, devlet gider. O, bu husustan sürekli şikâyetçidir. Birlik üzerinde durup “*Ben, sen diyen kimselerden geçtim işte*”¹¹ diyerek ayrılık gayrılık gütmeği yermiştir. Hikmetlerinde birliğin (vahdetin) önemini vurgulamıştır. “*O makamın tevhid adlı ağacı var.*”¹² Tevhit ağacının meyvesinden tadanların huzur bulacağını söylemiş,¹³ devamlı toplumsal ahlâkın esas olan birliğe çağırıştır.¹⁴ Bütün bunlar onun tevhide verdiği değeri gösterir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatında şüphesiz dinin önemli yeri vardır. Hatta dinin, onun hayatını ve düşüncelerini belirleyen yegâne umde olduğu söylenebilir. Dini inanç ve değerlere sahip olmak insanları birbirine yaklaştırır, ferdî ve toplumsal düzenin oluşmasına yardımcı olur. Bu bağlamda her şeyden önce Hoca Ahmed Yesevî, bir din ve ahlâk öğreticisidir. Yalnızca Türklere has kültürel bir gelenek olan ve halkın zarûrât-ı dîniyyesini öğrenmesi gayesiyle kaleme alınan ve genelde *Cibrîl Hadîsi* diye meşhur olan hadis-i şerifin şerhi mahiyetindeki ilmihalcilik geleneğinin başlatıcı ve ilk temsilcilerinden biri olan Ahmed-i Yesevî, *Fakr-name* ve *Cevâhirü'l-ibrâr*'da serdedilen görüşleriyle gerçek bir halk ahlakçısı ve eğitimcisidir. Türkler arasında pek yaygın olan *Şerâitü'l-İmân* isimli elif-ba, namaz duaları, iman ve İslam'ın şartlarını en basit bir dille ve herkesin anlayacağı bir Türkçe ile anlatan ilmihalde: “Kimin silsilesindensin?” sorusuna “Hoca Ahmed-i Yesevî silsilesindenim” şeklinde cevap verilmesinin istenmesi Yesevî'nin bu yönünün ne kadar yaygın olduğunun açık delilidir.¹⁵

9 Doğu medeniyetinde ‘insan, Allah’ın yerdeki halifesidir’, dolayısıyla, insan Hakk’ın yerdeki temsilcisi olarak, yaşadığı ortama, Hakk’a bağlı kalarak şekil vermesi gerekir. Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Tasavvuf Dergisi*, s. 122. Yesevî'nin ahlak felsefesi hakkında geniş bilgi için bkz. Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, Ankara 2003.

10 Bkz. Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, s. 224.

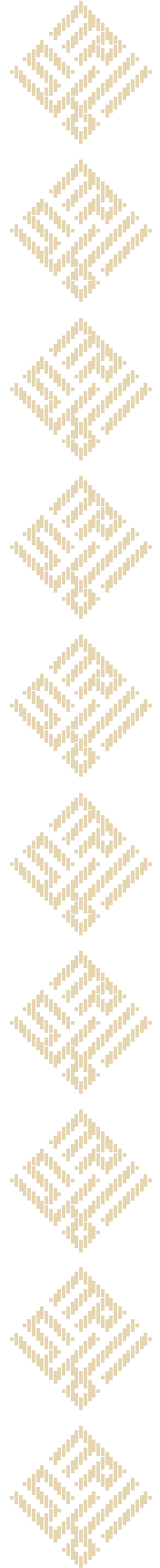
11 Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 63 (Hikmet, 1)

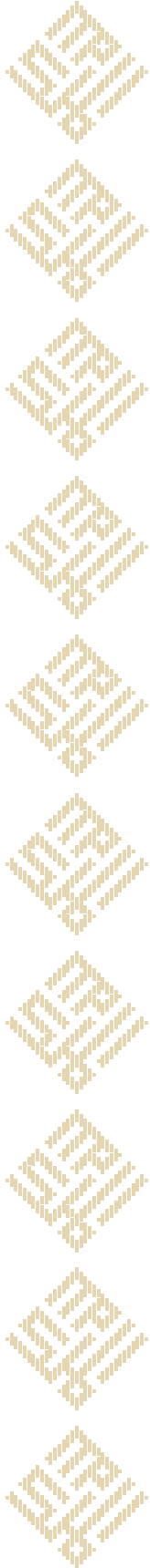
12 Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 285 (Hikmet, 135)

13 O ağacın meyvesinden tadan kullar,
Dünyasını âhirete satan kullar,
Kabir içinde huzur içinde yatan kullar
Seherlerde göz yaşını umman eyler. Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 285 (Hikmet, 135)

14 Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Tasavvuf Dergisi*, s. 122.

15 Fuat Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 45 (Z. V. Togan, *Türk Tatar Tarihi*, s. 62'den naklen) İrfan Gündüz, “Ahmed Yesevî'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı”, *Yesevilik Bilgisi*, s. 191-192.

Yetiştığı kültür dünyasının manevî, sosyo-psikolojik değerler ile tarihi şartların belirlediği, kendine özgü ilke, prensip ve öğretileri olan, pek çok farklılıkları ve yenilikleri de bünyesinde barındıran Yesevî'nin düşünce sistemi, özet olarak bu minval üzeredir. Şimdi bu sistemin temel kaynakları üzerinde durmak istiyoruz.

DÜŞÜNCE SİSTEMİNİN TEMEL KAYNAKLARI

Hoca Ahmed Yesevî de beşeri bilgi kaynakları yanında eserlerine kaynak olarak Kur'an ve hadisi esas almış, bundan dolayı eserlerin muhtevalarında her fırsatta âyet ve hadislerin özünü dile getirmeye çalışmıştır. Onun düşünce sistemi incelendiğinde temel kaynaklarının Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayandığı görülür. Şimdi bunları daha yakından görelim:

a) Kur'an-ı Kerîm

Kur'an-ı Kerîm, Hoca Ahmed Yesevî'nin düşünce sistemini şekillendiren en önemli ve hatta en başta gelen kaynağıdır. Tasavvuf yoluna sülûk eden derviş için hepsinden önemlisi Kur'an-ı Kerîm'dir, onun emir ve tavsiyeleridir.¹⁶

Genelde her Müslüman bilhassa mutasavvıflar için Kur'an-ı Kerîm, onların dünyayla ilgili görüşlerinin anahtarı, dünyevî ve uhrevî işlerle ilgili her türlü sorunlarına çözüm bulma mercii olmuştur.¹⁷ Yesevî, ayet ve hadisleri, irfani bilgi ve anlayış doğrultusunda delil olarak kullanmış veya yorumlamıştır.¹⁸ Bu meyanda Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet* adlı eserinde Kur'an'la ilgili önemli bilgiler bulmaktayız.

Hoca Ahmed Yesevî, Kur'an'la hemhal olduğunu ve hikmetlerini aslında ondan ilham alarak yazdığını şöyle dile getirir:

Benim hikmetlerim Sübhan'ın fermanı

Okuyup bilsen, hepsi Kur'an'ın anlamı¹⁹

Kur'an'ı okumakta esas gaye O'nu anlamak ve anladığıyla amel etmek/eyleme geçmektir. Hoca Ahmed Yesevî Kur'an'ı anlamaya çok fazla vurgu yapar.

“İnna fetehnâ...” yı okuyup anlam sordum;
Işık saldı, kendimden geçip cemal gördüm;
Hocam vurup “Sus” dedi, bakıp durdum;
Yaşımı saçıp, çâresiz olup durdum ben işte.²⁰

16 Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah yay., İst. 1985, s.49

17 Bkz. Annemaria Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, (Trc. Ergun Kocabıyık), Kabalcı yay, .İst. 2001, s. 40.

18 İsmail Çalışkan, “Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri”, (Basılmamış tebliğ), s. 1.

19 Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 427 (Münâcaât)

20 Ahmed Yesevî, A.g.e., s. 67 (Hikmet, 2)

Aşağıdaki dörtlükte, Kur'an anlayışı ve Kur'an'a hizmeti noktasında bazı önemli ipuçları buluyoruz.

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini

Âyet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,
Anlamına yetenler yere koyar borkünü...

Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,
Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçeyi..²¹

İlk olarak bu dörtlüklerde Hoca Ahmed Yesevî'nin Kur'an anlayışına bir işaret vardır. Buna göre Kur'an, ona inanan herkes tarafından anlaşılması gereken bir kitaptır. Yalnız anlaşılma yetersizdir, aynı zamanda dini-ahlaki yaşantıyla uyum gerekir. O sadece ulemanın anlaması ve yorumlamasına bırakılacak bir kitap değildir. Zaten Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde derin bir tefsir yoktur. Aşağıda da görüleceği üzere o, genellikle seçtiği ayetleri anlatacağı konularla ilişkilendirmiştir. İkinci olarak Kur'an'ın tercümesi ve Arapça dışındaki dillerle tefsir yapılmasının tarihi de dikkat çekici bir husustur. Bilindiği gibi Kur'an'ın başka dillere tercümesi çok eski bir tartışmadır. Hicri II. yüzyılda yani büyük imamlar döneminde, tercüme ile ibadet olup olmayacağı meselesi ön plana çıkmış ve Kur'an'ın tercümesine hoş bakılmamıştır. Ayrıca zaten ilim dili olarak Arapça hâkimiyeti vardı. Daha sonraları ise Arapça dışındaki dillerle Kur'an'ın manalarının ifade edilemeyeceği endişesi ile tercümeyle hoş bakılmamıştır. Öte yandan Kur'an'ı kendi dillerinde anlamak isteği elbette ki her mümin için doğal bir haktır. İşte bu anlayışların, Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşadığı yer ve zamanda da ulema arasında bir şekilde yankılandığı anlaşılmaktadır.²²

Bu ve benzeri örneklerden Hoca Ahmed Yesevî'nin, ileri derecede Kur'an kültürüne sahip olduğunu, Yüce Kitab'ın hayatını ve düşüncesini yönlendiren kaynaklar arasında yer aldığını, onun okunması yanında, esas olanın Kur'an'ı anlamak ve amel etmek olduğu üzerinde çokça durduğu anlaşılmaktadır. Ama kendisi müfessir değildir. Sonuç olarak Hoca Ahmed Yesevî Kur'an'ı iyi özümseyen ve içselleştiren bir şahsiyettir. Hayatının her safhasında Kur'an vardır ve onun ilkelere çerçevesinde hareket etmiştir, diyebiliriz.

b) Hadis

Hoca Ahmed Yesevî'nin düşünce sistemini şekillendiren en önemli diğer bir kaynak hadis/sünnetlerdir. Tasavvufî hayat ve düşüncenin Kur'an'dan sonra ikinci kaynağı sünnet yani Hz. Peygamber'in sözleri, tavsiyeleri ve yaşama şeklidir.²³ Bir mutasavvıf olarak Hoca Ahmed Yesevî'nin

21 Ahmed Yesevî, A.g.e., s. 181 (Hikmet 71)

22 İsmail Çalışkan, "Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri", (Basılmamış tebliğ), s. 2, 3.

23 Sünnetin tasavvuf için de kaynak oluşuyla ilgili olarak bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadisler-*

قطب عربي

“Kutb-i Arabî”

düşüncesi ve eserlerinin kaynağını da Kur'ân'dan sonra hadis/sünnet teşkil eder. Bunu *Dîvân-ı Hikmet*'te geçen hikmetlerin mana, muhteva ve ruhuna bakıldığında anlamak mümkündür. Ayrıca hikmet kelimesinin bu anlamda onun tarafından dikkatle seçilip kullanılmış olduğunu da söyleyebiliriz.²⁴ Hoca Ahmed Yesevî, en önemli eseri olan *Dîvân-ı Hikmet*'in kaynağının Kur'ân ve hadis/sünnet olduğunu kendisi şöyle ifade etmektedir.

Benim hikmetlerim hadis hazinesidir
Kişi pay götürmese, bil habistir.

Benim hikmetlerim Sübhan'ın fermanı
Okuyup bilsen, hepsi Kurân'ın anlamı²⁵

Bu beyitler, Hoca Ahmed Yesevî'nin kaynak ve dayanak olarak Kur'ân yanında Hz. Peygamber'in hadislerine ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca hadislerin hikmetlerle iç içe olduğunu görmek ve anlamak için, "*Benim hikmetlerim hadis hazinesidir*" mısraına kulak vermek yeterli olacaktır. Yukarıdaki beytin devamında ondan nasibi olmayanı, yani hadislere dayanan hikmetleri okuyup anlamayanı ve dolayısıyla hadisleri dikkate almayanı "habis" yani pis olarak nitelendirmektedir. Bu da onun hadise verdiği değerin ayrı bir delili ve hadislerin *Dîvân-ı Hikmet*'in en önemli kaynakları arasında yer aldığının göstergesi olarak ele alınabilir.²⁶

Hoca Ahmed Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet*'teki başka beyitlerde de Hz. Peygamber'in hadislerine büyük önem atfetmiş olması ve onları mana kaynağı olarak görmesi,²⁷ bir insan için hadisleri dünya ve âhirette mutluluğa götürecektir ışıklar ve prensipler olarak kabulüne dayanmaktadır.

Aşksızların hem canı yok, hem imanı;
Rasûlullah sözünü dedim, mânâ hani²⁸

Gerçek ümmetsen, bu sözleri iyi bilip al;
Bu sözler seçkin ümmete bal benzeri

Münafıka uymaz bu söz, gelir melal;
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar²⁹

deki Dayanakları, Diyanet Vakfı yay. Ankara 2009, s. 27-29

24 Daha önce de belirtildiği üzere Kur'an'daki Nahl Süresi'nin 125'inci ayetinde geçen "hikmet" kavramı seçilerek "Hikmet" adı verilen bu dörtlükler ortaya çıkmış, daha sonra da bu hikmetlerin bir araya gelmesiyle *Dîvân-ı Hikmet* oluşmuştur. Bkz. Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Ankara: Diyanet Vakfı yay. Ankara 2012, s. 66-67.

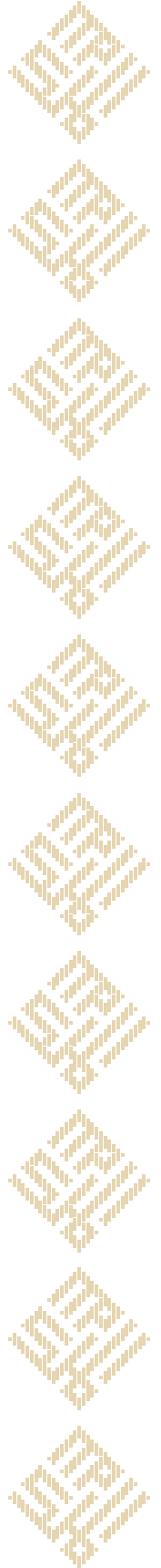
25 Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 427, (Münâcaât)

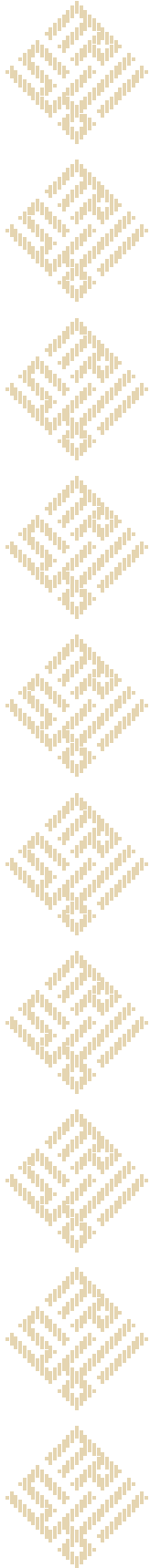
26 Bkz. Abdullah Hikmet Atan, "Hoca Ahmed Yesevî'de Sünnet Bilinci", *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu*, 20-21 Şubat 2010, Bağcılar Belediyesi, İstanbul 2012, s. 48.

27 A. Hikmet Atan, "Hoca Ahmed Yesevî'de Sünnet Bilinci", s. 49

28 Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 207, (Hikmet 86)

29 Ahmed Yesevî, A.g.e., s. 195, (Hikmet 80)

Sünnet ile hadis arasındaki anlam yakınlığı ve bütünlüğünden hareketle, bu beyitte sünnete dolaylı da olsa özel vurgu yaptığından bahsedilebilir. Zira hadislerin manası, Hz. Peygamber'in sünnetine işaret etmektedir ve sünnetin öğrenilip yaşanması, hadislerin okunup anlaşılmasına bağlıdır. Şu beyitleri de yine hadislerin mahiyeti üzerinde duran ve manalarına yani sünnete uyulmasını şart koşan bir hadis-sünnet bütünlüğünü ifade etmektedir³⁰:

Gerçek ümmetsen, bu sözleri iyi bilip al;
Bu sözler seçkin ümmete bal benzeri

Münafika uymaz bu söz, gelir melal;
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar³¹

Bir başka beyitte;

Ümmet olsan, gariplere uyar ol
Âyet ve hadisi her kim dese, duyar ol³²

demek suretiyle de âyet ve hadislere kulak vermeye çağırılmaktadır ki, bu da onun Kur'ân ve sünnete dayandığına ve onları kaynak olarak benimsediğine dair bir işarettir.

Sahip olduğu hadis kültürüyle ilgili bazı hususları yukarıda zikretsek de, Hoca Ahmed Yesevî'nin muhaddisliği ile ilgili somut ve doğrudan açık bilgilere sahip değiliz. Onun bu yönünün olup olmadığına dair malumatı ondan bahseden kaynaklarda da belirgin şekilde bulamamaktayız. Kaynaklarda sadece hocası Şeyh Yusuf Hemedânî'nin, bir mutasavvıf olduğu kadar bir hadis âlimi olduğu bilgisi bulunmaktadır.³³ Bu bilgidен hareketle Hoca Ahmed Yesevî'nin şiiirleri ve öğretilerinde, Kur'ân yanında hadislerin belirleyici etkileri, bu hadis bilgininden aldığı derslere dayandırılmaktadır.³⁴ Kavram olarak hadis ilmiyle ilgili en çok "hadis" ve "sünnet" terimlerine, bazen de "rivayet" terimine yer vermiştir. Bu durum onun hadis ilmiyle ilgili asgari malumata sahip olduğunun göstergesi sayılabilir. Bununla birlikte Yesevî eserinde hadislere de yer vermektedir. Bunları kullanım biçimi ve kullandığı hadislerin durumlarından, onun bu dalda derin bilgi sahibi ve meslekten bir hadisçi olmadığı anlaşılmaktadır. Hadisleri ne bir hadisçi gibi kullanmış ne de rivayet etmiştir. Çünkü hadis rivayetinin kendine has usulleri ve kriterleri vardır. Bu usullere pek riayet etmediği görülmektedir. Bunun doğal neticesi olarak o, hadislere yer verirken usul konularına hiç girmemiştir. Hadislerle ilgili teknik terimleri neredeyse hiç kullanmadığı gibi, hadislerin teknik meseleleri hakkında kanaat de belirtmemiştir. Bütün bunlardan bir hadisçi gibi hareket etmediği ve formasyonuna sahip olmadığı varsa da bunu yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen, hadise/sünnete değer veren ve bağlı olan bir kişi olduğunu çok

30 A. Hikmet Atan, "Hoca Ahmed Yesevî'de Sünnet Bilinci", s. 48.

31 Ahmed Yesevî, A.g.e., s. 195, (Hikmet 80)

32 Ahmed Yesevî, A.g.e., s. 63, (Hikmet 1)

33 Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XX, 66-68

34 Bkz. Arif Ersoy, "Hoca Ahmed Yesevî'nin Sosyal Yapılanmaya Şönelik Yaklaşımları", *Ahmed-i Yesevî*, s. 92.

rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak sahip olduğu sünnet anlayışı çerçevesinde amacı, hadisin sahih mi, zayıf mı ve mevzu mu meselesi olmamış, hadisin/rivayetin verdiği mesaj olmuştur. Onun amacı; sırf maksadını en uygun, en kestirme yoldan ve en etkili şekilde anlatabilmek için âyet ve hadisleri kullanmak olmuştur. Zaten şiir dili ancak bu kadarına müsaade eder.³⁵

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN TESİRİ VE ETKİLERİ

751 yılında Talas savaşından sonra bölgede İslamiyet'in hızla yayılmasıyla halk Müslüman olmuştu. Ancak Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşadığı döneme kadar neredeyse dört asra yaklaşan bir süre geçmesine rağmen, kâmil manada bir İslam anlayışının bu coğrafyaya tamamen yayıldığını ve yerleştiğini iddia etmek mümkün değildir. Aksine İslamî düşünce ve fikirler canlı bir biçimde tartışılıyor, Müslüman, Şaman, Mecusi, Budist inanca sahip topluluklar aynı şehirlerde, geniş bozkırlarda yan yana yaşamaya devam ediyor, bir yandan da İslam dini sofiler, âlimler, tüccarlar tarafından Türkistan'da anlatılıyor ve taraftar topluyordu. Hatta insanlar bir yandan İslam'la tanışırken, diğer yandan İslam öncesi inançların etkisi devam etmekteydi. Bununla birlikte dinle alakası olmayan yorumlar, İslamiyet adı altında çoğu göçebe, tarım ve hayvancılıkla uğraşan yeni Müslüman halka veriliyordu. İşte tam bu noktada Hoca Ahmed Yesevî'nin hurafelerden uzak, Kur'an ve sünnete dayalı bir İslam anlayışının bölge halkı üzerinde büyük bir etkisinin olduğu neredeyse herkes tarafından zikredilen bir husustur. O, bu misyonu toplumun ihtiyacını görerek üstlenmiştir. Onun insanların dindarlaşması ve Müslümanlaşması adına yaptıkları, yeni bir çığır açma niteliğinde görülmüştür. Ayrıca dini ilimlerdeki derin bilgisi ve yüksek bir ahlak anlayışıyla, zamanın çoğu göçebe olan insanlarına İslam'ı anlayacakları bir şekilde aktarmış olması onu, bölgenin en çok tanınan şahsiyeti haline getirmiştir. ABD'li Türkolog Andras Bodrogligeti'nin şu cümlesi onun bu fonksiyonunu güzel bir şekilde ifade eder: “Yesevî'nin mücadelesi-nin Müslümanlar arasında yüksek bir yeri vardır. Hz.Muhammed'in çöl Arapları için yaptıklarını, Yesevî, bozkır Türkleri için yapmıştır.”³⁶ Orta Asya'da aynı anlayışı ifade eden “Medine'de Muhammed Türkistan'da Hoca Ahmed” deyimini yaygındır.³⁷ Bunun bir tezahürünü bundan beş asır önce Mahmûd Hazîni'nin devrin Osmanlı padişahı III. Murad'a ithaf ettiği “Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr” adlı eserinde Hoca Ahmed Yesevî'yi “Ahmed-i Sânidir Ol Sultan-ı Türk” şeklinde tanıtmada da görmek mümkündür.³⁸

Hoca Ahmed Yesevî'nin tesiri ve etkilerini onun hususiyetlerinde aramak gerekir. Onun en önemli hususiyetlerinden birisi, ‘insan-ı kâmil’ mertebesine erişmek için gösterdiği çabadır. Eğitiminin temellerini, içinde yaşadığı toplumun kültüründen alan Hoca Ahmed Yesevî, Türk töresini, Türk dilini sahip olduğu tasavvuf düşüncesi ile birleştirmiş, bezemiş ve Türk tasavvufunun temeline ilk taşları koymuştur. Bu yüzden Ahmet Yesevî, tasavvufun hem ilk dönemine, hem de ikinci dönemine girebilen bir kavşak noktasında yer almaktadır.³⁹

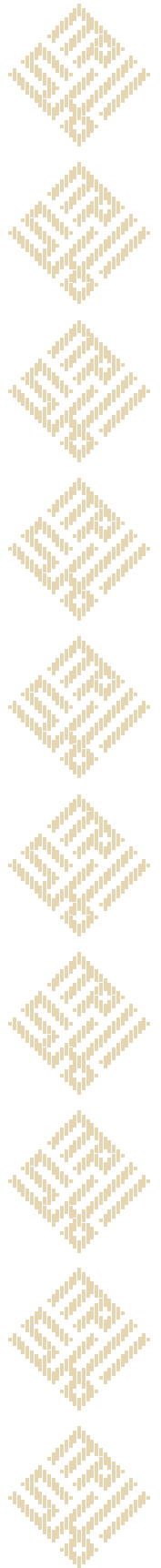
35 Bkz. Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s. 137-144, 212-213.

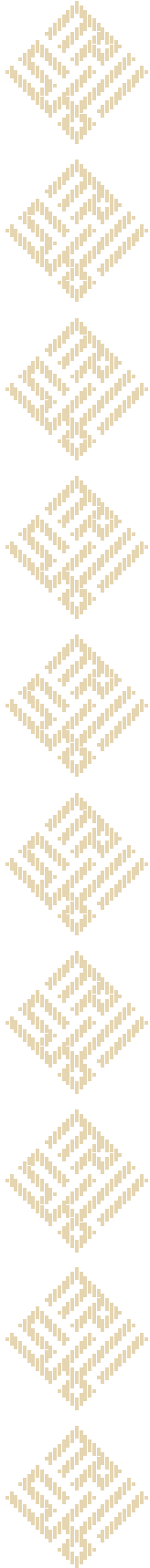
36 Bkz. Andras J. E. Bodrogligeti, “Ahmad Yasavi's concept of ‘Defdar-ı Sani’” *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Bildirileri, 26-27 Eylül, 1991. Ankara 1992, s. 1-11.

37 Bkz. Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Tasavvuf Dergisi*, s. 116-117.

38 Bkz. Hazîni, *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-bihâr (Yesevî Menakıbnâmesi)*, (Nşr. Cihan Okuyucu), Kayseri 1995, s. 56.

39 Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Tasavvuf Dergisi*, s. 127.

Bu hususta Fuat Köprülü; “Ahmed Yesevî'nin Türk tarihindeki ehemmiyeti, birkaç cilt tasavvufî manzumeler yazmış olmasında değil, İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleği vücuda getirerek ruhlar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasındadır. Yesevî'den önce Türkler arasında tasavvuf yoluna girmiş kimseler yok değildi; lakin onlar, ya büyük İslam merkezlerinde Acem kültürünün tesiri ile Acemleşmişler yahut yeni dinin umumîleşmesi için büyük Türk kitleleri arasına girerek orada unutulup gitmişlerdi; içlerinden hiçbiri, kendilerinden sonra da yaşayıp, devam edebilecek kuvvetli bir şey tesirine muvaffak olmamıştı”⁴⁰ demektedir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin, Türk-İslâm tarihinde edindiği bu önemli mevki şu sebeplere bağlanmıştır:

1. Hoca Ahmed Yesevî, Orta Asya Türkleri'nin hızlı bir şekilde İslâm'ı kabul edip, ruhlarına sindirmelerinde çok büyük rol oynamıştır. Onun, büyüüp yetiştiği ve Oğuz Devleti'nin payitahtı Yeside, Türkler'e yönelik metotlarla ve arı duru Türk lisânıyla, tasavvufi boyaya boyanmış İslâm inanç, ahlak ve kültürünü tebliğe başlaması, Türk toplumları nezdinde onu bir cazibe merkezi haline getirmiş, böylece Türkler arasında İslâmiyet hızla yayılıp benimsenmeye başlamıştır.

2. Hoca Ahmed Yesevî'nin faaliyetleri sayesinde Türkler, İslâm dünyasında ve özellikle Orta Asya'da bulunan birtakım bâtil mezhep ve düşüncelerin tesirinden korunarak, sahih İslâm itikadına bağlı bir İslâmî geleneği benimsemişlerdir. Özellikle Yesevî ve onun yetiştirdiği insanların büyük gayreti sayesinde, Türk dünyası Şii ve Bâtınî inanç sistemlerinin hâkimiyeti altına girmekten korunmuştur.⁴¹

O sıralarda Türkler arasında faaliyet gösteren mezhepler şunlardır: Hariciler, Mürcie, Mu'tezile, Şia, Zeydiye, İsmaililik, Ehl-i Sünnet'in Mâturidî ekolü, Eş'arî ekolü ve Hadis Taraftarları. Bunlardan Hariciler, Mu'tezile, Eş'arîlik ve Hadis Taraftarları bir ekol olarak tarihe karışırken Mâturidilik ve Hanefilik Türklerin çoğunluğu tarafından benimsenen mezhepler olmaya devam etmiştir. Haricilik, Türk bölgelerinde önemli faaliyetlerde bulunmuşsa da onları kendi tarafına çekmekte başarılı olamamıştır.⁴²

3. Hoca Ahmed Yesevî'nin asla unutulmaması gereken bir başka önemli özelliği de Türk dilinin gelişmesindeki tarihî rolüdür. O, zamanında Arapça ile Farsçanın ilim ve edebiyat dili olmasına ve kendisinin de bu dilleri çok iyi bilmesine rağmen, Yesi'deki irşad faaliyetlerinde Türkçe kullanmayı özellikle tercih etmiştir. Çünkü onun üstlendiği tarihi misyon, İslâm'ı henüz tanımayan veya yeterince ruhuna sindirememiş olan Türkler'i İslâm'la kucaklaştırmaktı. Kaldı ki, onun hitap ettiği Türk toplumları Arapça ve Farsçayı bilmiyorlardı. Onun için Yesevî, hitap ettiği toplumun kolaylıkla anlayabileceği sâde halk Türkçesini kullanmış, insanlara onunla konuşmuş ve “hikmet”lerini o dille söylemiştir. Yesevî'nin bu derece sevilip sayılmasının ve asırlarca hayırla anılmasının en önemli sebeplerinden biri de, herkesin kolayca anlayıp, severek okuduğu sâde

40 Fuat Köprülü, “Ahmed Yesevî”, *İA*, I, 212.

41 Osman Türer, “Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufî Şahsiyeti”, *Ahmed-i Yesevî*, Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 223-225.

42 Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, Ankara 2006; s. 145,148-149.

bir Türkçe kullanmış olmasıdır. O'nun açmış olduğu bu çığır, kendisinden sonra da devam ettirilmiş ve böylece Türkçenin de bir edebiyat dili olduğu ispatlanmıştır. Dilin varlığını koruması o dili konuşan kavim/kavimlerin tarihi süreçte varlığını koruması anlamına gelir. Dolayısıyla Hoca Ahmed Yesevî, bu anlamda içerisinde bulunduğu Türk milletinin varoluşuna en büyük sosyal katkıyı yapanlardan biri olmuştur, diyebiliriz.

4. Hoca Ahmed Yesevî'nin öneminin bir başka sebebi de, onun Türklerin İslam'la tanışmaya başlamasından sonra, ilk defa Türkler arasında müstakil bir tarikat kurmuş ve bu tarikat vasıtasıyla asırlarca Türk insanının ruh ve gönül dünyasında müspet tesir icra etmiş olmasıdır. Nitekim kendinden önce Türkler arasında faaliyet gösteren tasavvuf erbabından hiçbiri, kendilerinden sonra da yaşayıp devam edebilecek güçlü bir tarikat kurmayı başaramamıştır.⁴³

5. İslam'ın Türk gelenek ve töresinin bir parçası olmasına ve yerleşmesine büyük katkısı olmuştur.⁴⁴

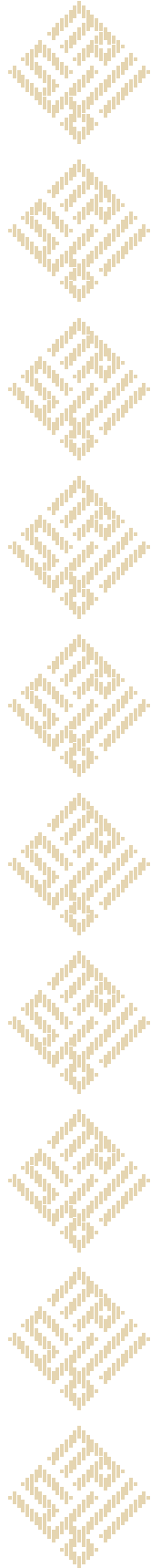
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

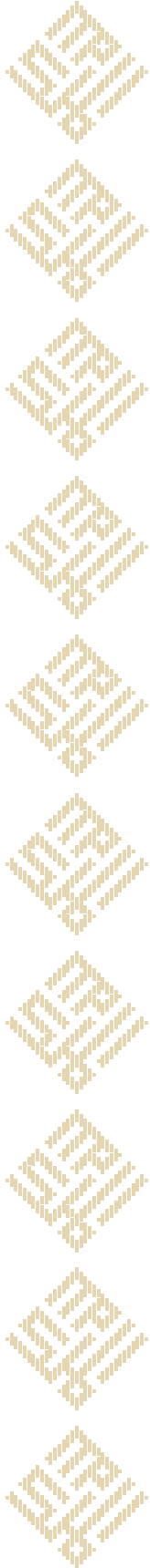
Hayatı, düşünce sistemi, etki ve tesirleri hakkında bilgi verdiğimiz Hoca Ahmed Yesevî, devlet otoritesinin kaybolduğu, taht kavgalarının yapıldığı, halkın geleceğinden endişeli bir halde iktisadi sıkıntılar içinde kıvrandığı, adam öldürmeler, baskınlar, soygunlar ve yağmaların yaşandığı, homojen anlayıştan uzak fikrî ayrılıkların bulunduğu bir kriz döneminde yaşamıştır. Onun yaşadığı coğrafi mıntika genel olarak Türklerin yaşadığı yerlerdi ve bunlar arasında bir birlik bulunmamaktaydı. Lüzumsuz ihtilaf ve mücadelelerle birbirlerine zarar veriyorlardı. Aynı zamanda bu zümreler, henüz İslamiyet'i ve onun getirdiği yepyeni dünya görüşünü tam manasıyla benimseyebilmiş değillerdi. Hatta bunların arasında önceki kültürlerin yani Şamanizm'in, Budizm'in ve paganizmin izleri hala bulunmaktaydı. Böyle bir ortamda Yesevî, Batı Türkistan'ın Sayram kasabasında doğup XI. asrın sonu ile XII. asrın ilk yarısında⁴⁵, kaç yıl yaşadığı belirsiz olmakla birlikte 70-80 yıllık bir ömrü olduğu tahmin edilmektedir. Burada müşahede edilen bir husus; Hoca Ahmed Yesevî'nin gerçek şahsiyetini araştırırken, bunu menkıbevi hayatından ayırt etmenin son derece zor olduğu gerçeğidir. Ancak ana hatlarıyla bildiğimiz kadarıyla küçük yaşlarda iken annesini, daha sonra da babasını kaybeden Hoca Ahmed Yesevî, daha sonra ablası ile birlikte gittiği Yesi'de Arslan Baba ile tanışıp onun terbiyesine girdiği, Yusuf Hemedani'nin onu yetiştirip sonra Türkistan'a gönderdiği, başta Hakîm Ata/Süleyman Bakırganî olmak üzere halifelerinin olduğunu bilmekteyiz. Bir oğluyla bir veya iki kızı olduğunu da biliyoruz. Ayrıca duyduğu ıstırapı anlatan şiirlerinden dolayı oğlu İbrahim'in küçük yaşta öldürüldüğünü anlıyoruz. Bunlar ana çizgiler ama detayı bilmiyoruz. Onun yetiştirdiği halifelerin Anadolu'ya dağıl-

43 Osman Türer, "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufî Şahsiyeti", *Ahmed-i Yesevî*, s. 226, 227.

44 Bkz. Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s. 82.

45 Amerikalı bilim adamı Devin De Weese'nin "The Yasavi Order and Persian Hagiography in Seventeenth-Century Central (Alim Shaykh of Aliabad and his Lamahat min nafhat-al Quds)", *The Heritage of Sufizm*, Vo, III, Late Classical Persianate Sufizm (1501-1750) the Savafid and Mughal Period, Pp. 289-414 adlı çalışmasında Hoca Ahmed Yesevî'yi XIII. Yüzyılda yaşayan bir sûfî olarak göstermektedir. Bkz. Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, Ank. 2003, s.16.

dığı, ayrı ayrı tekkeler kurdukları, düşüncenin de aynı kalmayarak değiştiği ve diğer tarikatları etkiledikleri bilinmektedir. Bu noktada Yesevilik'in tasavvuftaki temel anlayışlarından birinin “4 kapı 40 makam” olduğu bilinmektedir. Bir insanın mükemmelliğe ulaşması için 4 kapı ve her kapının temsil ettiği 40 makamı aşması gerekmektedir. Tesir ve etki noktasında mesela bugün Bektaşî inancına baktığınız zaman orada da 4 kapı 40 makam vardır ve aynen devam etmektedir.⁴⁶

İyi bir tasavvufi ve dini eğitim aldığı görüldüğü Hoca Ahmed Yesevî, kâmil manada bir İslam anlayışının olmadığı bir ortamda insanlara faydalı olmak için birikimini yansıtmayı bir görev ve ihtiyaç bilerek yola çıktı. Bildiklerini bulunduğu topluma verme ve yansıtma noktasında gayret sarf etti. Böylece ilkeleri, takip ettiği metodu, misyonu ve yolu belirginleştirdi. Böylece sonradan Yesevilik denilen geleneğin temelleri oluştu. İşte bu noktada Hoca Ahmed Yesevî'den bize intikal eden en önemli miras, onun hikmetleridir. Hikmetler bize onun edebî şahsiyetinin yanında fikrî şahsiyetiyle de ilgili bilgiler sunmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî'de, ahlak merkezli bir din anlayışı hâkimdir. Bu anlayışın toplumda yansımaları için çalışmış, konuşmuş ve hikmetler söylemiştir. Hikmetlerin tamamı göz önüne alındığında üzerinde en çok durulan ana konuların dini ve tasavvufi unsurlarla birlikte sosyal ve zamanın ihtiyacı olan hususlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlar onu farklı ve tesirli kılmıştır. Bütün bunların temelini de ondaki Allah ve Hz. Muhammed inancı ve sevgisi oluşturmaktadır. Ayrıca ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamı ve ahlakçı kişiliği hatırlanması gereken önemli hususiyetleri arasında yer alır.

Onun düşünce sisteminin beslendiği kaynaklar arasında beşeri bilgi kaynakları yanında Kur'an ve hadis/sünnet yer almaktadır. Bundan dolayı o, eserlerinde ele aldığı konuların muhtevalarında her fırsatta âyet ve hadislerle dayanarak onların özünü dile getirmeye çalışmıştır.

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre, Hz. Peygamber tarafından en ideal manada yaşanmış sünnetiyle insanların sahip olması gereken manevî güç kaynakları oluşabilir. Dolayısıyla Rasûlullah'ın (s.a) söz, fiil ve takrirleri olan hadis/sünnete uymak gerekir.

Hoca Ahmed Yesevî sahip olduğu hasletleriyle, öncelikle yaşadığı bölgede, daha sonra Türkistan coğrafyasına ve İslam dünyasına mânevi rehberlik yapan bir şahsiyet olmuştur. Yine bugün Orta Asya'da Hoca Ahmed Yesevî adı, adeta İslam'la özdeşleşmiş temel öğelerden biri durumundadır. O çoktandır, burada tarihi hüviyetinden farklılaşmış, efsaneleşmiş bir şahsiyet olarak, Altaylar'dan Volga boylarına kadar, Pîr-i Türkistan, Hazret-i Türkistan, Hoca Ahmed Yesevî, Ata Yesevî olmuştur.⁴⁷ Orta Asya Türk dünyasının en büyük ismi olarak kabul edilmiştir.⁴⁸ Balkanlar Kafkasya ve Anadolu Türkleri arasında da şöhreti yaygındır. Onun gibi geniş bir alanda ve asırlarca tesirini devam ettirebilmiş bir başka şahsiyet gösterebilmek zordur.⁴⁹

46 Kemal Eraslan, Anadolu Ajansına verdiği roportaj bkz. <http://www.haber34.com/hoca-ahmed-yesevinin-300-hikmeti-19999-haberi.html> (27 Şubat 2011). Tesir ve benzerliklerle ilgili bkz. Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, s. 279-286; Seyfullah Korkmaz, Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Veli Aralarındaki Bağlar, Fikirleri, Tesirleri ve Türk İslâm Edebiyatına Katkıları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11 Yıl: 2001, s. 325-355.

47 Ahmet Ocak, “Türk Dünyasında Ahmed Yesevî ve Yesevilik Kültürünün Yayılışı.”, *Yesevilik Bilgisi*, s. 316.

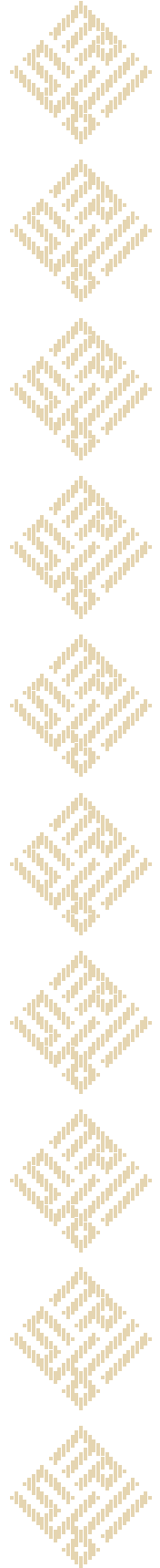
48 Bkz. Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *DİA*, II, 161.

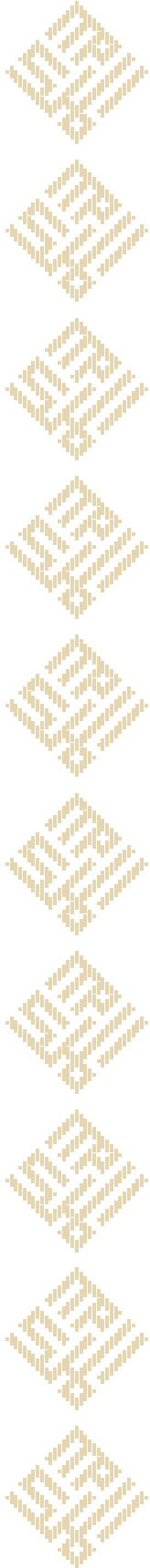
49 Bkz. Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s. 86.

Kaynakça

- Abdullah Hikmet Atan, “Hoca Ahmed Yesevî’de Sünnet Bilinci”, *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu*, 20-21 Şubat 2010, Bağcılar Belediyesi, İstanbul 2012, s. 48-53.
- Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî’nin Fakr-nâme’si Üzerine Bir İnceleme*, Öncü Basımevi 2. Baskı, Ankara 2008.
- Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Haz. Hayati Bice), Diyanet Vakfı yay. Ankara 2009.
- Ahmet Yaşar Ocak. *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İst. 1996.
- Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî’nin Hadis Kültürü*, Ankara: Diyanet Vakfı yay. Ankara 2012
- Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Diyanet Vakfı yay. Ankara 2009.
- Andras J. E. Bodrogligeti, “Ahmad Yasavi’s concept of ‘Deftar-ı Sani’” *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Bildirileri, 26-27 Eylül, 1991. Ankara, 1992. s. 1-11.
- Annemaria Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, (Trc. Ergun Kocabıyık), Kabalıcı yay, .İst. 2001.
- Arif Ersoy, Hoca Ahmed Yesevî’nin Sosyal Yapılanmaya Yönelik Yaklaşımları”, *Ahmed-i Yesevî*, (Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İst. 1996, s. 85-105.
- Devin De Weese, “The Politics of Sacred Lineages in 19 th-Century Central Aisa: DescentGroups Linked to Khuaja Ahmad Yasavi in Shhrine dokuments and genelological Chapters”, (İnternational Journal of Middle Aast Studies, V: 31 (1999) , N-4. 507-530
- Devin De Weese, “The Yasavi Order and Persian Hagiogrphy in Seventeenth-Century Central (Alim Shaykh of Aliabad and his Lamahat min nafhat-al Quds)” , *The Heritage of Sufizm*, Vo, III, Late Classical Persianate Sufizm (1501-1750) the Savafid and Mughal Period, Pp. 289-414.
- Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 1999, yıl: 1, sayı: 2, s. 105-129.
- Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlâk Felsefesi*, Hoca Ahmet Yesevî Ocağı yay Ankara 2003.
- Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî’nin Düşünce Sistemi*, Hoca Ahmet Yesevî Ocağı yay., Ankara 2003.
- Fuad Köprülü *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 5. Baskı, Ankara 1984.
- Fuad Köprülü, “Ahmed Yesevî”, *İA*, Eskişehir Anadolu Üniveristesesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, I; 210-215.
- Hazîni, *Cevâhiru’l-Ebrâr min Emvâci’l-bihâr (Yesevî Menakıbnâmesi)*, (Neşr. Cihan Okuyucu),

Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enst. yay., Kayseri 1995.

İrfan Gündüz “Ahmed Yesevî'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı”, *Yesevilik Bilgisi*, (Haz. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ahmed Yesevî Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 186-196.

İsmail Çalışkan, “Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri”, *Uluslar arası Beket Ata Sempozyumu*, 15-18 Eylül 2010 Atrav/Kazakistan, s. 1-7 (Yayımlanmamış tebliğ)

Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî'nin Hayatı”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Ekim 1989, s. 37.

Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *DİA*, İst. 1989, II, 159-161.

Kemal Eraslan, “Ahmed-i Yesevî”, *Yesevilik Bilgisi*, (Haz. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ahmed Yesevî Vakfı yay., Ankara 1998, s. 78-96.

Kemal Eraslan, Anadolu Ajansına verdiği roportaj bkz <http://www.haber34.com/hoca-ahmed-yesevinin-300-hikmeti--19999-haberi.html> (27 Şubat 2011)

Mustafa Kara, *Tasavvufu ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah yay., İst. 1985.

Seyfullah Korkmaz, Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Veli Aralarındaki Bağlar, Fikirleri, Tesirleri ve Türk İslâm Edebiyatına Katkıları, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11 Yıl : 2001, s. 326-355.

Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara 2006.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1374), *Siyeru A'lamî'n-Nubelâ*, Thk. Şuayb Arnaut-M. Nuaym Araksusî, Beyrut 1996.

شجره کبریا

“Şeyh-i Türki”

OSMANLILARDA YESEVİLİK

Prof. Dr. Metin Akar

Osmanlılarda Yesevîlik konusunu işlemeden önce, meseleti tavihte bize yardımcı olacak bir iki küçük noktaya değineceğim. Osmanlı Devleti zamanında halkı eğiten ve bu konuda birbirleriyle hizmet yarışı içinde olan iki müessese vardı: Medrese ve tekke. Bu iki kurumun üstünde de devlet ve devletin sembolü olan Osmanlı sultanı vardı.

Merkezî otorite, İslâmî çizgiden sapmadıkça ve kendi gücü yettiği sürece ne medreseye ne de tekkeye karşı tavır almıştır. Üstelik onların işlerini, imkânlarını kolaylaştırıcı tedbirler de getirmiştir. Devlet, tarihî ve siyasî zaruretler sebebiyle bir tercih yapmak zorunda kaldığında da aklın gereği olarak, sosyal barış temin edecek yolda ve tarafta ağırlığını hissettirmiştir.

Ulemâ sınıfı teşkilatlıdır. Devletin yüksek yöneticileri büyük ölçüde ulemâ ve asker kesiminden temin edilir. Osmanlı, kuruluşundan yıkılışına kadar tarikatlara özel ilgi gösterir. Son devirlerde Meclis-i Meşayih riyasetini de onlar teşkilâtlandırır. Maddî ve manevî yardımlarını esirgermez. Tâbir câizse devletin bir eli medresenin, bir eli tekkenin üzerindedir. Bu el zaman zaman uzandığı yere lütfeder, zaman zaman ondan ihsan bekler, zaman zaman da hafif baskı uygular. Umumî tavrın özeti budur.

Hususî tavra gelince -bundan kastımız Osmanlıların Yesevîliğe karşı tavrıdır- şunları söyleyebiliriz. Önce Yesevîliğin Osmanlı sahasında iki şekilde varlığını sürdürmüş olduğunu hatırlatalım: 1- Yesevîlik âdab ve erkânı düşünceleri Nakşibendilik ve Bektaşilik vasıtasıyla yaşamıştır. 2- Doğrudan doğruya Yesevîlik tarikatı olarak yaşamıştır. Şimdi bu cümleleri biraz açmalıyız.

Bilindiği gibi tarikatlar ve siyasî partiler eşeysiz bölünen-üreyen canlılar gibidir. Bölünerek çoğalırlar. Bektaşilik ve Nakşibendilik de başlangıçta Yesevîlikle birdi. Bektaşilik, Hoca Ahmed Yesevî'nin müritlerinden Horasanlı Lokmân-ı Perende'nin dervişlerinden Hacı Bektaş-ı Velî vasıtasıyla XIII. yüzyılda kurulur; Balım Sultan'ın faaliyetleri ile şekillenir. Anadolu, Mısır ve Rumeli'de yayılır. Nakşibendilik ise kurucu Hâce Muhammed bin Muhammed Bahaeddin el-Buharî'den Hakim Ata ve Hoca Ahmed Yesevî'ye ulaşır. Orta Asya'da Anadolu, Rumeli, Hindistan ve Endonezya'da yayılır. Yesevîlik bu tarikatların prensipleri içinde, asırlarca varlığını sürdürür.

Yesevîliğin bir de doğrudan doğruya Yesevîlik olarak, müstakil bir tarikat olarak Osmanlı sahasında yaşadığını söylemiştik. Burada hem münferit, gelip geçici Yesevî şeyhlerin, dervişlerin faaliyetleri, hem de bu topraklara yerleşen tekke ve zâviye açan Yesevî şeyh ve halifelerin faaliyetleri söz konusudur.

Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar adlı kitabında Evliya Çelebi ile Tarihçi Ali'ye istinaden Anadolu, Rumeli ve Azarbecan'da bulunan Yesevî velî türbelerini sayar. Evliya Çelebi Niyazâbâd'da Avşar Baba, Merzifon'da Pîr Dede, Karadeniz Batova'da Akyazılı, Filibe yolu üze-

rinde Adatepe’de Kıdemli Baba Sultan, Bursa’da Geyikli Baba, Elmalı’da Abdal Musa, İstanbul Unkapanı’nda Horos Dede, Zile’de Şeyh Nusret ve Tokat’ta Gajgaj Dede (bu isim Tokat’ta Gıgıj olarak telâffuz edilirmiş) türbelerini sayar. Tarihiçi Âli de Yozgat Hüseyinova’daki Şeyh Emîr-i Çin Osman Baba türbesini zikreder.

Fuad Köprülü’den sonra Yesevîlik konusunda fazla araştırma olmadığından bu listeye bakanlar şöyle düşünüyorlar: “Burası Anadolu. Her çeşit insan gelmiş geçmiş. Eh birkaç da Yesevî dervişi uğramış olmalı.” Mevcut belge ve yeni bilgilere biraz dikkatle baktığımızda bu kanaatin ne kadar sathî olduğu anlaşılıyor.

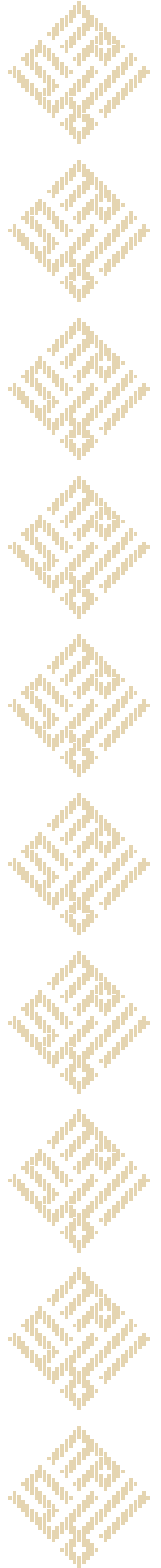
Şimdi meseleye biraz daha dar bir çerçeveden bakmaya çalışacağız. XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasının Yesevîlikle olan âlakesine bakmaya çalışacağız. Elimizde bir belge var, bir fermân-ı hü mâ-yün, 1569 tarihli, Sultan II. Selim (1566-1574) devrine ait. Özeti şöyle: Bir Yesevî şeyhi olan Zengî Ata ve müritleri Buhara’dan İstanbul’a geliyorlar. Beyt’ül-harâm’ı ve Ravza-yı Mutahharâ’yı ziyaret etmek niyetindedirler. Osmanlı’dan mânevî yardım talep ediyorlar. Sultan II. Selim, “Şâm-ı şerîfe varıncaya kadar yol üzerinde vâkî olan kadırlara hükümdür ki...” diye başlayan buyruğunda, “Anları menâzil ve merâhilde şer’-i şerîfe mugayır ve muhalif dahl ü taarruzdan emin eylesüz... Rehber viresüz... Yiyecek temininde yardımcı olasuz...” emirlerini veriyor. Bu ferman, vefatından üç asır sonra bile Hoca Ahmed Yesevî’nin Osmanlı sarayındaki itibarını gösterir.

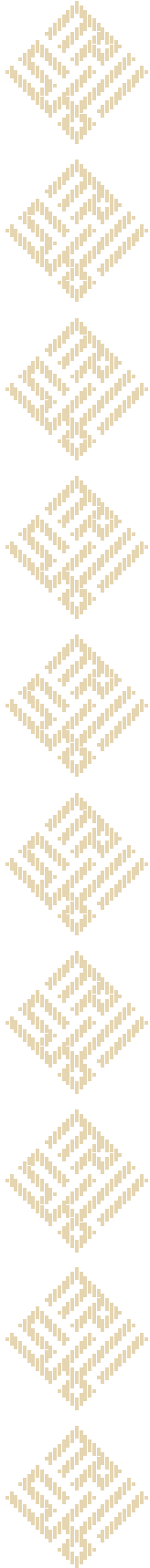
Sultan II. Selim devrinde İstanbul’a bu hacılardan başka biri daha gelir: Şair, yazar, Türkistanlı bir münevver, Hazînî. Hazînî niçin İstanbul’a gelmiştir? Bu soruya cevap verebilmek için XVI. asır Türk-İslâm dünyası ile İstanbul’un durumuna bir göz atmamız gerekiyor. XVI. asırda Hindistan’da Babüroğulları, Mâverâünnehir’de Özbek Hanları (= Şibânîler), Afganistan ve Doğu İranda Timur’un torunları, İranda Safavîler, Irak-Yemen-Suriye-Flistin-Anadolu-Rumeli-Mısır-Cezayir-Tunus’ta Osmanlılar, Magrib ülkesinin batısında Alâvî seyitleri hâkimiyeti var. Babürlü devleti henüz kuruluş halinde; tebaası da çoğunlukla Hindü. Özbek hanlarının yurdu fakir. Afganistan ve Doğu İnan hem yoksul, hem istikrarsız. İranda yeni kurulan Şii hânedânı geçimsiz, saldırgan ve yoksul. Magrib’de, iç mücadele var. Bir tek Osmanlı sahası siyasî istikrar içinde ve çok zengin. İlim ve sanat erbabı bu topraklarda rahat nefes alabiliyor.

Osmanlı böyle haşmetli de İstanbul nasıl? İstanbul, XVI. yüzyıl İslâm dünyasının câzibe merkezi. Cezbe, çekicilik daha Fatih Sultan Mehmed’in devrinde başladı. Selim-i Samân, kadrolarını yerli ve yabancı ilim adamları ile taçlandırdı. Hele yabancı âlimler! En büyük itibar onlara. Tabî bu hâl kıskançlıklara, kırgınlıklara sebep oluyor. Fatih devri şairlerinden Mesihî bu hâli şöyle ifade eder:

Mesihî gökten ağsan sana yer yok
Yürü var gel arabdan yâ acemden

Kadim göç, Doğu Türk dünyasından Batı’ya uzak tek yönlü göç trafiği hiç durmuyor, asırlarca devam ediyor. Giden gelmiyor. Geride kalanlar günden güne daha çok endişe içinde, üzüntü ve korku içinde. Bunlar niçin gelmiyorlar, diye üzüliyorlar, ya geri gelirlerse, endişesi içindeler. Bir

Kırgız atasözü bu ruh hâlini ne güzel anlatıyor:

Bütün âlem köçse Rumeliga pata
Rumeli köçse nege pata

(Manası: Bütün âlem Rumeli'ye göçse, sığar. Rumeli göçse nereye sığar?)

İşte bizim Hâzînî de bu cazibe merkezine gelen, belki yerleşip kalan, İstanbul'da eser veren Türkistanlı bir Türk, bir Yesevî dervişi. Hâzînî, Sultan II. Selim'den ziyade, Sultan III. Murad ile irtibat kurar. Sultan III. Murad (1546-1595) cesur ve iyi yetişmiş bir sultan. Onun zamanında yapılan İran seferi 12 yıl sürmüş, Kafkaslar ve Azerbeycan alınmış, Hazar Denizi'nde Türk dayanma faaliyeti başlamış, Doğu-Batı Türk dünyası birleşmiş, yol açılmış ve emin hâle gelmiştir. Çok iyi öğrenim gören Sultan, zeki ve aydın bir insandır. Edebiyata meraklıdır. Bir divanı var. Tasavvuf konusunda Fütûhât-ı Sıyam diye bir eser yazmış. Halvetî şeyhi Şüca'â intisap etmiş. Rüyalarını bu zâta tâbir ettiriyor. Nakşî şeyhi Şahan Efendi ile de temas hâlinindedir. (Bekir Parmakoğlu VIII., s. 625) Bir Nakşî şeyhinin vefatı üzerine de büyük bir devlet töreni yaptırmıştır (Selâniki Tarihi). Sultan III. Murad'ın zamanında ona eser sunan Hâzînî'nin kimliği üzerinde olup konumuza XVI. yüzyılda, Sultan III. Murad devrinde Osmanlılarda Yesevîliğe dönelim.

Hâzînî kimdir? Türkistanlı bir Yesevî dervişi, Ebanced Yesevî. On iki yaşında tasavvufa ilgi duymuş. Yesevî şeyhi Seyyid Mansûr'dan faydalanmış. Ondan sülûk âdâbını öğrenmiş. Evliya menkıbeleri okumuş. On dokuz yaşında tac, kemer, hırka giymiş, kuşanmış. Menakıb-ı evliya yazmak üzeri şeyhinden izin almış. Hâzînî bu konuda şunları söyler: “Önceleri şiiirden hoşlanmazdım. 12 yaşımdan itibaren aşka meylettim. Seyyid Mansûr'a intisabdan sonra ve onun emri ile yazmaya başladım.” Bir defasında şeyhi ona, “Evliyâ menakıbı yaz duaya sebep ol” demiş. O da yazmaya başlamış. Yazma işi hayatı boyunca sürmüş. Şöyle anlatıyor: “Ömr-i azîzüm ü cân-ı lezîzüm bu ârifler yolına sarh oldı vü ahd-ı sabâvetden sonra Maverâünnehir'den ayrılıp İrân'a geçmiş. Çok gezmiş, Mevlânâ'yı, Attar'ı, İmam Rabbanî'yi, Fahreddin-i Râzî'yi okumuş. Arapça, Farsça ve İslâm ilimleri biliyor. Yer yer açık verse de Batı Türkçesini de öğrenmiş.”

Sultan III. Murad mevcut tarikatları geliştirmek, ihyâ etmek niyetindedir. Bu arada Hâzînî'nin ifadesi ile, “Yeseviyyeyi de bâki kılmayı husûsen ister.” Hâzînî bunu fırsat bilip Yeseviyye'nin âdab ve erkânını, Hoca Ahmed Yesevî'nin sözleri ve menâkıbını ihtiva eden bir kitap yazar. Sultan bunu beğenir ve temize çekmesini emreder. Bugün elimizde olan eseri, Cevâhirü'l- Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr böylece meydana gelir. Hoca Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik konusunda Osmanlı sahasında yazılan yegâne kaynak eser budur.

Kitapta, Fuat Köprülü'nün mezkûr kitabını yazarken âzami derecede faydalandığı bu eserde gözden kaçan veya -bize göre- yanlış değerlendirilmiş olan bilgiler var. Bu hususa dair bir örnek vermek istiyoruz. Hâzînî, Hoca Ahmed Yesevî'den naklen, dervişlerin eğitimi için “mekân, zaman, ihvan ve rabt-ı sultan gibi dört şartı sayar ve “rabt-ı sultan” bahsinde “Seyfû'l-mülûk saykalû's-sülûk durur” der. (Yani, sultanın kılıcı, tarikat yolunun cilâsıdır.) Kılıç adaleti, devleti, asayîşi temsil eder. Hâzînî âdl sultanları övdükten sonra nazmen şunları söyler:

Silsile buldı şehenşehden revâc
Kıl Hâzîni şâha arz-ı ihtiyâc

Bu beyitten çok şey anlamak mümkün: 1- (Belki) Sultan III. Murad Yeseviyye'ye meyillidir. 2- (Muhtemelen) Osmanlı topraklarında Yesevî tekke ve müntesibleri vardır. 3- Saray, hânedân da bu zümreye bigâne değildir. Gerek Evliyâ Çelebi'nin verdiği liste ve gerekse Hâzîni'nin bu ifadesi, köklü, ciddi araştırmaya sevk etmelidir.

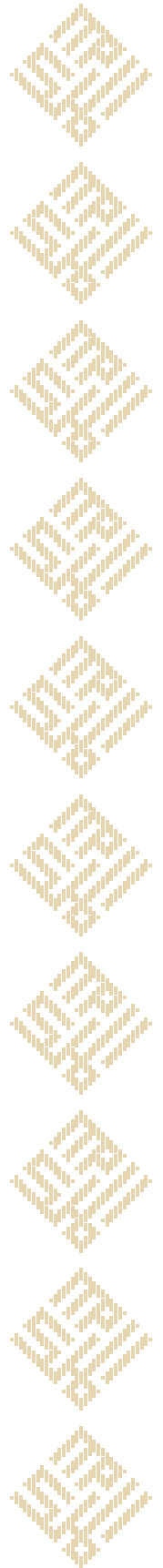
Yine Hâzîni'nin kitabında (yk. 27a) yer alan ve şeyhi vafında olan şu ifadelere bakalım: “Hüccetü'l-müteahhirîn, lüccetü'l-mütebahhirîn, seyyidü's-sâdât câmiü's-sa'âdât, mürşidü'l-Kürd ve'l-Arab ve'l-Acem”. Bu takdim cümlesinde âdetâ Yeseviyye'nin XVI. yüzyılda, Osmanlı sahasında yayılma haritası da veriliyor sanıyoruz.

Aynı kitabın bir başka yerinde (yk.3b): “Hâce Ahmed Şeyh-i Türkistân u Şâm” mısraı yer alıyor. Şâm, bugünkü dildeki gibi sadece şehir adı değil, bir ülke adıdır da; tıpkı Fas, Tunus, Cezayir gibi. O hâlde Yeseviyye XVI. asırda Osmanlı topraklarında olan Suriye ve civarında da yaygın olmalıdır.

Bu ipuçlarına, Türkî'de bilinen Divân-ı Hikmet nüshalarının XVII. asır ve sonrasında istinsah edilmiş olmaları ile hâlâ Tunceli'de yaşayan bazı aşiretler arasında Hoca Ahmed Yesevî'nin saygı ile anılması gibi bilgileri de eklersek herhâlde şöyle düşünmemiz mümkün olabilir: Yesevilik XVI. yüzyılda Osmanlı sahasında, -sanılmadığının aksine- yaygın hâlde olmalıdır. Bu ipuçları ciddiye alınıp, araştırmalar yapmaya değer niteliktedir sanıyoruz.

Hâzîni'nin eserinden de kısaca bahsetmek isteriz. Hâzîni'nin her bahsi yazma plânı aşağı yukarı aynı özelliktedir. Önce Hoca Ahmed Yesevî'nin bir sözünü nakleder, kısa izahta bulunur, âyet ve hadislerden deliller getirir ve manzum bir özetle bölümü sonuçlandırır. Eserde klişe ifadeler var. Üslûbu süslü, Sinan Paşa üslûbu gibidir: “İlâhî, ilimsiz amel dîvânelikdür, amelsiz ilim bigânelikdür.” Şiirlerinin hepsi güzel değil, vasat değerde. Ama cidden güzel olan şiirleri de var. Na't, rubâî, mesnevî ve hikmet benzeri şiirler yazmış, kitap uzunca bir dua ile bitiyor. Duada Yesevî ve Nakşî şeyhleri, Sultan III. Murad da unutulmamış.

Cevâhirü'l-Ebrâr'ın edebiyat ve kültür tarihimiz açısından önemini de şöyle özetleyebiliriz: 1- Kitap, Hoca Ahmed Yesevî'nin sözlerini ihtiva eden bir eser olması bakımından çok önemlidir. 2- Yesevilik âdab ve erkânını en iyi anlatan eserdir. 3- Sinan Paşa ile başlayan süslü Türk nesri zincirinin XVI. yüzyıldaki bir halkasıdır (Hâzîni'nin bu üslûp tarzını Osmanlı aydınlarından mı yoksa İranda bulunduğu yıllarda doğrudan doğruya Abdullah-ı Ensârî'nin eserlerinden mi öğrendiği konusu aydınlatılmaya muhtaçtır). 4- Edebiyatımızda, meşhur Şeyh-i San'an hikâyesini nazmedenlerden biri de Hâzîni'dir. 5- Yesevîliğin yayılma sahası bu eserde kısmen verilmektedir. 6- Bugün için istinsah tarihi bilinen en eski hikmet bu kitapta yer almaktadır. 7- Batı Türkçesine çevrilmiş en eski hikmet de bu eserlerdir. (Diğerleri Hacı Hasan Şükrî, Tercüme-i Divân-ı Ahmed Yesevî, C. I., İstanbul 1327, 27 hikmet; Prof. Dr. Kemal Eraslan, Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler, Ankara 1983). 8- Hızır konusunda çalışacak olan folklorcular için çok zengin ve önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

“Pir-i Acem”

AHMED YESEVÎ, HACI BEKTÂŞ-I VELÎ VE YUNUS EMRE'DE DÖRT KAPI - KIRK MAKAM

Yard. Doç. Dr. Mustafa Tatçı

DÖRT KAPI (ŞERÎAT, TARÎKAT, MARÎFET, HAKÎKAT)

İslâm sûfileri, “derişlik” mertebelerinin kırk makamda tamamlandığına inanmışlar ve bu mertebelerle ilgili eserler telif etmişlerdir.⁵⁰ Bu inanç, Hz. Ali'nin bir sözüne dayanır. Daha sonra ilk Türk sûfisi Ahmed Yesevî, tarikat erkânını ve irşâd metodunu “kırk makam” esasına göre tanzim etmiştir. Söz konusu makamların, Yesevîde ve daha pek çok sûfinin sisteminde “dört kapı”nın var olduğunu görüyoruz. Ahmed Yesevî “Dört kapı-kırk makam”la ilgili görüşlerini “Fakr-nâme” adlı telifinde ortaya koymaktadır. Şöyle diyor Yesevî:

“Hz. Ali, radiyallahu anha rivayet kılurlar kim, derişlik makamı kırk turur. Eğer bilip ‘amel kılrsa, derişliği pâkturur ve eğer bilmese ve öğrenmese, derişlik makâmı anga harâm turur ve câhil turur ve onı makam-ı marîfetde turur ve onı makâm-ı hakikatda turur.”

Yesevî kırk makamı şöyle sıralar:

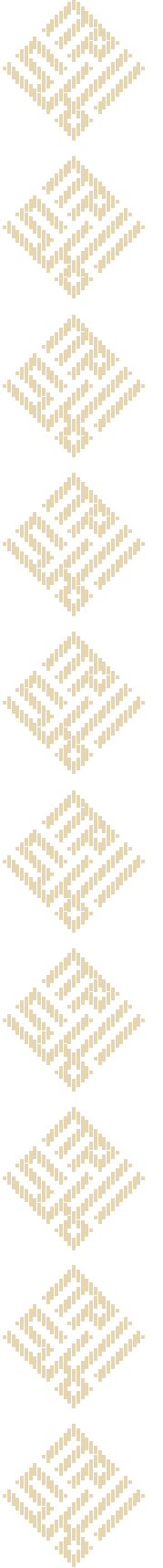
Şeriat Makamları: Hak Te'âlâ'nın varlığına, birliğine, sıfatlarına ve zatına iman getirmek; namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek, hac yapmak, yumuşak konuşmak, ilim öğrenmek, Hz. Peygamber'in sünnetini yerine getirmek, emr-i marufu yerine getirmek, neyh-i münker kılmaktır.

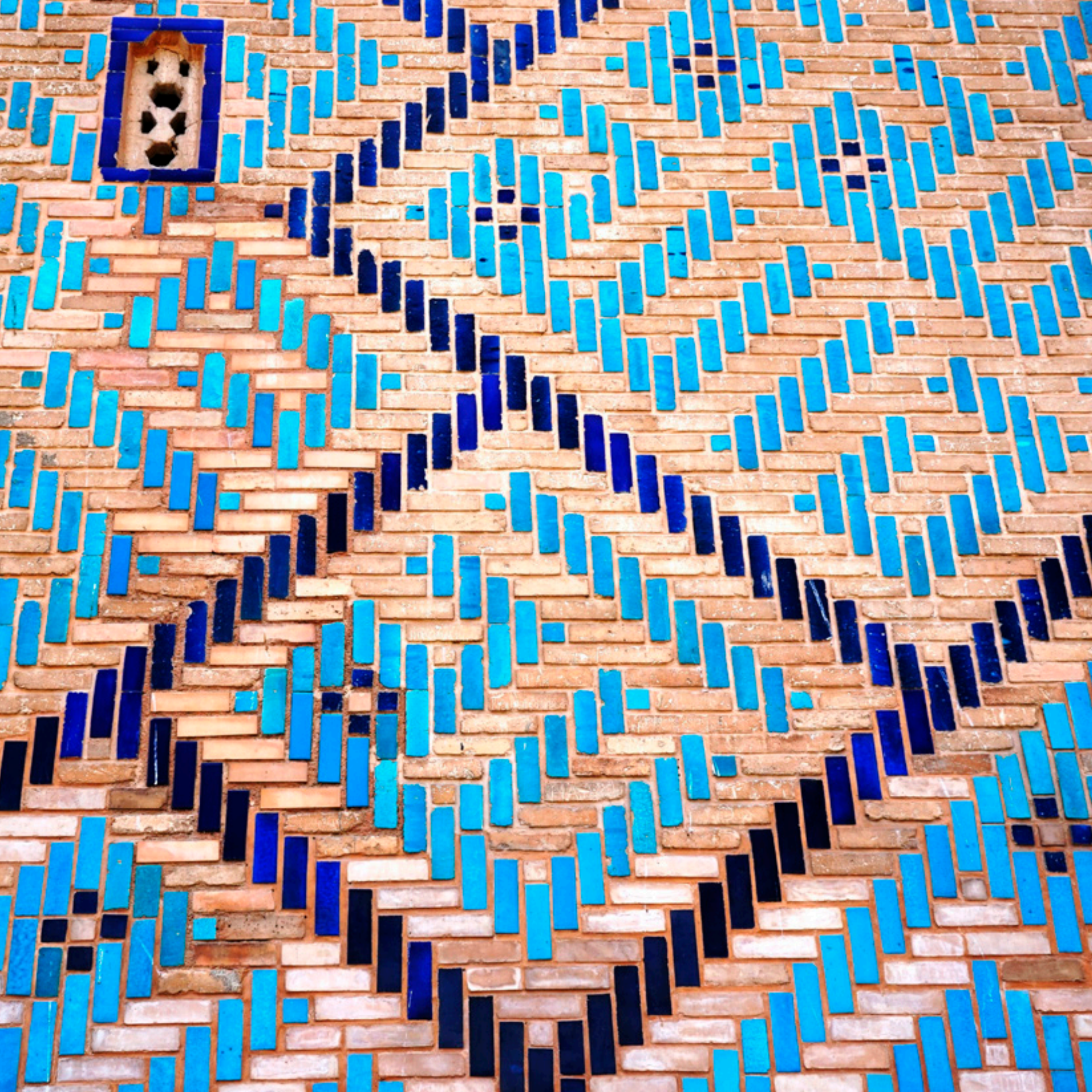
Tarikat Makamları: Tevbe kılmak, pîre el vermek, havf, recâ, vird-i evkatı yerine getirmek, pîrin hizmetinde olmak, pîrin izniyle konuşmak, nasihat dinlemek, tecrîd olmak, tefrîd olmak.

Marifet Makamları: Fenâ olmak, derişliği kabul etmek, her işe tahammül etmek, helâl ve güzel istekte bulunmak, marîfet kılmak, şeriat ve tarikatı ayakta tutmak, dünyayı terk etmek, ahireti seçmek, vücûd (varlık) makamını bilmek, hakikat sırlarını bilmek.

Hakikat Makamları: Alçak gönüllülük, iyiyi kötüyü tanımak, bir parça el uzatmamak, belki fazlaya kanaat etmek, kendisini, lokmasını Hak yolunda sebil etmek, kimseyi incitmemek, fakirliği inkar etmemek, seyr-i sülûk kılmak, sırrı saklamak, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamlarını bilmek ve amel etmek.

50 Meselâ, İmam-ı Gazalî'ye ait olan “Kırk Esas” pek meşhurdur. Bundan başka, bk. Hallac-ı Mansûr, **Kitabü't Tavasîn**, İst. 1976, s. 85, Hallac bu eserinde, kırk makama, ledünnî anlamda fevkalade yorumlar getirir. Bu makamlardan Türk sûfileri de bahsetmişlerdir. Örnek olmak üzere bk. Abdurrahman Güzel, **Kaygusuz Abdal**, Ank. 1981, s. 287-290; Ali Yılmaz, **Kösendili Süleyman Şeyhî**, Ank. 1989, s. 133-138.

Ahmed Yesevî, bu görüşleriyle, kendisinden sonra gelen sûfîlerin yolunu ve sistemini biliyordu. Özellikle, Yesevî yolunun âbide şahsiyeti Hacı Bektaş-ı Velî, yukarıda sıraladığımız “dört kapı kırk esas”ın âdeta şerhini yaptığı “Makalat” adlı eserinde şöyle diyor. “Yüce Allah’a giden yollar yaratıkların nefesleri sayısındadır. Gerçeğe ulaşmış kişiler bunların arasından, içinde şu dört mertebe bulunan bir yolu tercih edip seçmişlerdir. 1-Şeriat, 2-Tarikat, 3-Marifet, 4-Hakikat; bu mertebeler ancak şeriat olduğu takdirde tamam olur.

Şeriatla bağlılığı mükemmel olmayan kimseye tarikat, marifet ve hakikat mertebeleri de kapalı kalır. Bu mertebeleri usûlüne uygun olarak tamamlayan kimse sonradan şeriatla bağlılığını bozarsa, tarikat, marifet, hakikati de bozmuş olur. Nitekim Peygamberimiz -O’na selâm olsun- buyurmuştur ki:

“Şeriat bir ağaçtır, tarikat onun dalları, marifet yaprakları, hakikat de meyveleridir. Ağaç mevcut olmazsa, dalları ve meyveleri de mevcut olmaz. Bu suretle anlaşılır ki, şeriat asıl, diğerleri de teferruatıdır. Varlığı ancak, aslın varlığı sayesinde olur. Asıl olmayınca teferruat olmaz. Bu, kulun belirtilen merhalelerin hiçbirinde şeriatıtan hariç olmayacağına işaret eder. Şeriatın sınırından dışarı çıktığı hâlde kendisini hâlâ doğru yolda sanırsa ziyana uğrayan, helâk olan, mülhitlerden olur. Hem sapık hem de saptırıcı bir kişi olur; kazananlardan, Allah’a ulaşanlardan olmaz da, şeytanın tebâsından olur ki, bu apaçık bir hüsrânın ta kendisidir. Bu dört mertebe, kırk tane makam ihtiva eder. Kul Allah Teâlâ’ya ancak bu makamları geçerek ulaşır. Bunların on tanesi şeriatıta, on tanesi tarikatıta, on tanesi marifette, on tanesi de hakikattedir.⁵¹

Hacı Bektaş-ı Velî’nin eserinde sıralanan kırk makam, Yesevî’nin verdiği listeden kısmen değişiktir. Makalat’taki tertip şu şekildedir:

Şeriat Makamları: İman getirmek, ilim öğrenmek, namaz kılmak, helâl kazanıp ribayı haram bilmek, nikâh kılmak, hayzın ve nifasın cima’ın haram bilmek, sünnet ve cemaat ehliinden olmak, şefakat, arı yemek, arı geymek, emr-i ma’rûf ve neyh-i münkerdir.

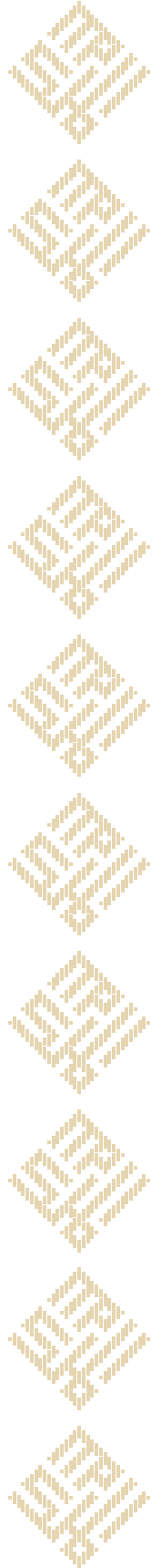
Tarikat Makamları: Pîrden el alıp tevbe kılmak, mürid olmak, saç gidermek ve libas döndürmek, mücahedede göyünmek, hizmet eylemek, havf, ümid tutmak, hırka, zenbil, mıkra, seccâde, subha, ibret ve hidayettir. Makam, cemiyet, nasihat ve muhabbet sahibi olmaktır. Aşk, safa ve fakîrliliktir.

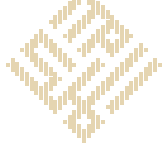
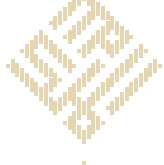
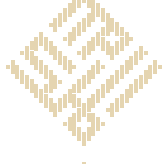
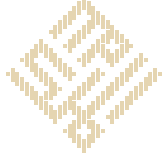
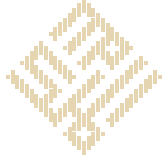
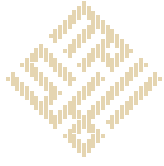
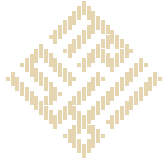
Ma’rifet Makamları: Edeb, korku, perhizkârlık, sabûr ve kanaat, utanmak, cömertlik, ma’rifet, kendözin bilmek.

Hakikat Makamları: Toprak olmak (cömertlik), yetmiş iki milleti ayıplamamak, eline geleni men’ kılmamak, yaradılmış mecmu’ nesne ondan emin olmak, mülk sahibine yüzünü sürüp yüz suyunu bulmak, sohbet hakikat esrarın söylemek, yedinci makamı seyr-i sülûk, sır, münacat, Çalap Taâla’ya ulaşmak.⁵²

51 Hacı Bektaş-ı Velî, **Makalat**, (Haz. Esad Coşan) s. 112.

52 Bk. Hacı Bektaş-ı Velî, **Makalat**, s. 19-30.

Yunus Emre'ye gelince: O'nun Divânı'ndaki şer'î ve tasavvufî düşünceler Yesevî'de ve Hacı Bektaş-ı Velî'de görülen bu kırk esastan hiç de farklı değildir. Esasen Yunus'un ahlakçılığı "dört kapı-kırk makam" gerçeğine dayanmaktadır. Hatta Yunus, birkaç beytinde doğrudan "dört kapı, kırk makam" ifadesini de kullanmaktadır. Bu örnekler, O'nun anlayışını da ortaya koyacak mahiyettedir.

Kırk bin kırk dört tabakat meşâyih evliyâlar
Dört kapıdur kırk makâm dem evliyâ demidür (85/3)

Bazı beyitlerinde, geçilmesi gereken menzillerin ismini de zikreder:

Şeriat tarikat yoldur varana
Hakikat ma'rifet andan içerü (290/8)

Evvel kapu şeriat geçse andan tarikat
Gönül evi ma'rifet ışık hakikat içinde (295/5)

Bu dört menzildür utan ledün makâmın tutan
Oldur menzile yiten tamam murâd içinde (295/25)

Şeriat, tarikat, ma'rifet ve hakikat makamları, şathiye türü bir şiirde "sembolik" olarak dile getirilmektedir:

Çıkıdum erik dalına anda yidüm üzümü
Bostân ıssı kakıyup dir ne yirsün kozumu (407/1)

Beytindeki koz (ceviz) dört tabakalı olmakla, dört makamı karşılamaktadır. Diğer üzüm ve erik, hakikat ve şeriat mukabili zikredilmiş birer mecâz olmaktadır. Üzümün her şeyi yendiği ve pek çok mamülü olduğu halde, eriğin sadece dışı yenir. Hakikat de, şeriat makamına göre böyledir. İç yüzü anlaşılmayan şeriatın yaşanması zordur.

Dört makamı yaşayan dervişin her makamdan bir nişanı vardır.⁵³ Bu meyanda, meselâ hakikate ulaşan derviş, şeriatını bırakmış değildir:

Ol menzile yitenün dört nişânı var anun
Ol nişânı kılanun yiri rahmet içinde (295/26)

Mutasavvıfımız, bir manzumesinde dört kapının bir değerlendirmesini yapar. O'na göre, bu makamlar içinde "yüz altmış menzil" bulunmaktadır. (Bkz. 351/13)

⁵³ Bu konuda bkz. Abdülbâki Göpınarlı, **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, s. 101, 103.

.....
Evvel kapu şeriat emr ü nehyi bildürür
Yuya günahlarını her bir Kur'an hecesi
İkincisi tarikat kulluga bil baglaya
Yolu toğru varanı yarlıgaya hocası
Üçüncüsü ma'rifet cân gönül gözün açar
Bak ma'ni sarâyına 'Arşa degin yücesi
Dördüncüsü hakikat ere eksük bakmaya
Bayram ola gündizi Kadir ola gicesi
Bu şeriat güç olur tarikat yokuş olur
Ma'rifet sarplık durur hakikatdür yücesi
Dervişün dört yanında dört ulu kapu gerek
Kancaru bakarısıa gündüz ola gicesi
Dört kapudur kırk makam yüz altmış menzili var
Ana irene açılır vilâyet derecesi (351/3-13)

Yunus Emre, daha pek çok beytinde dört makamla ilgili düşüncelerini dile getirmektedir. Bunları teker teker ele almak, Yunus'un kabullendiği ve takip ettiği ledünnî yol ve sistemi -diğer tabirle Yesevî ve Hacı Bektaş-ı Velî'den ne ölçüde etkilendiğini- ortaya koymak açısından pek mühimdir.

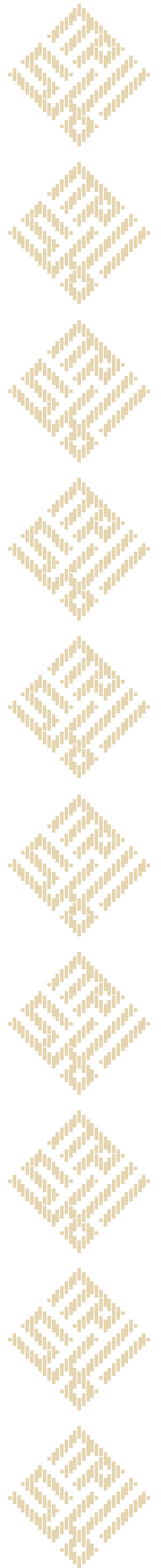
Şeriat: Yunus Emre'ye göre şeriat; hakikate açılan ilk kapıdır. Hakikatin hudutsuz denizinde seyretmek için şeriat gemisine binmek gerekir. Yani hakikate ulaşmak için şeriat gibi bir vasıta gereklidir:

Şer'ile hakikatün vafını eydem sana
Şer'at bir gemidür hakikat deryâsıdır (29/5)

Şeriat, hakikat ordusunda bir koruyucudur (305/5) ve yine şeriat, mumlu bala; tarikat ise tortusuz yağa benzer. Dost (vahdet)a ulaşmak için balı yağa katmak gerekir. (57/5)

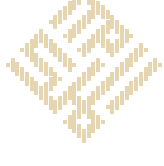
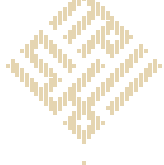
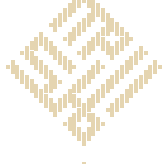
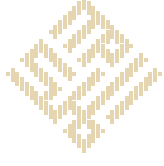
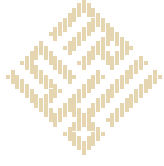
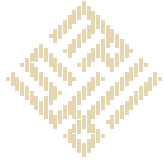
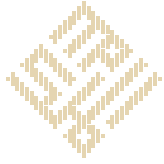
Şeriat, şartı bırakmamayı emreder. Esasen şeriâtın "şart" olması "hıyanet" ehli içindir (20/4). Hakikat ehli şeriâtı zaten vazife telakki etmektedir. Şeriat ehlinden olmayan, tâat kılmayan, üstada (mürşide) varmayan kişinin adı la'netlenmiştir. (295/14) Şeriâtını bilen kişi, gece gündüz tâat içindedir. (295/13) Şeriat şîrin olur; işidene hoş gelir. (295/62) Müslümanın görevi, evindeki helaline (karısına) beş vakit namazı öğretmektir. Öğüt tutmayan kadın boşansa günahı yoktur. (341/4) Şeriat kalıp hakikat makamına vasıl olamayan "kapıda kalır" (Marifet ehli değıldir) (20/5). Şeriat sûrettir; hakikat ise öz (295/10); sûretten öze gitmelidir... Sûretten geçmeyen "tapu" (huzur)dan içeri giremez (38/3). Hakikat ehli:

Korkaram söylemege şeriat edebinden
Yohsa eydeydüm sana dahı ayruksı haber (26/8)

diyerek sırrını, şeriat edebinden dolayı ifşa etmek istemez. Hakikatte, “hakikatin mürted (reddedilmiş) kâfiri şeriatın evliyası” (29/9) gibidir. Hakikatten habersiz olan “şeriat oğlanları” (zâhidler) evliyâ ile cedelleşirler. Tabii ki burada söz konusu olan, tarikatlar tarihinde pek sık rastlanılan şeriat ehli-tarikat ehli çatışmasıdır. Hakikat erenleri da’va ehli değillerdir. Bu çatışma, şeriat ehlinin hakikatten habersiz olmalarındandır:

Şeriat oğlanları bahis da’vâkılurlar
Hakikat erenleri davîye kalmadılar (38/4)

Tarikat: Yunus Emre’ye göre, hakikat yolunun ikinci kapısı, tarikattir. Tarikat, şeriatın içeri bir makamdır. (38/3) Yunus, tarikat anlayışını, “Hak yolu, doğru yol” gibi terkiplerle anlattığı gibi; “kafile (346/2), kervân (39/6), dost bağı (283/6), dost bağçesi (245/3) gibi mecazî kelime ve terkiplerle de, aynı anlayışı dile getirir. Tarikat mevzuunda söylenmiş şu deyimler de, ayrıca dikkatimizi çekmektedir: “yola girmek, yol yanılmak, yoldan ırılmak, yoldan gitmek, Hak yola gitmek vs.”

Şair, bir şathiyyesinde, tarikatı, mecazen “kazan”a benzetir. (497/2) Derviş bu kazanda pişecektir. Her tarikatın başında bir mürşid (evliyâ-pîr) bulunur. Yunus:

N’itdi bu Yunus n’itti bu togrı yola gitdi
Pîrlere etegin tutdı Allah görelüm neyler (71/23)

beytinde, doğru yola girip, pîr eteğini tuttuğunu söyler. Hakikate ulaşmak için bir Hak yola intisap etmeli, mürşitten el alınmalıdır. Şu mısra ve beyit bu konuda söylenmiştir:

Alın evliyânun elin togru varun Hakk’un yolın(63/8)

Toğrı yola gitdünise er etegin tutdunısa
Bir hayır da itdünse birine bindür az degül (166/5)

Tarikatta, “yolu doğru izleyen, mürşidini gözleyen ve sırrını gizleyen” kişi hakikate ulaşır. (257/9) Tarikat ehli “gece gündüz ibret içinde”dir. (295/7) Yol ehli, aynı zamanda “terk ehli”dir:

Her kim tarika gire gerek mal terkin ura
Yola togrı cân vire bu tarikat içinde (295/16)

Yol ehli kötülüğe iyilikle cevap verir:

Her kim bize taş atarsa güller nisar olsun ana
Çırâguma kasdidenün Hak yandursın çırâgını (376/5)

Tarîkat ehlinin gönlünde kibir ve kin olmaz. (2509/1) O, dedikoduyu da terk etmiştir. (88/2) Bu yol irfan yoludur. Menzili irak, müşkili çoktur. (375/1) Mürşide baş indiren (teslim olan) kişi (319/4) müşkileri çözer, irfana ulaşır. Tarîkat ehli kişi, bir yere müntesip ise, ikinci bir mürşide intisap edemez. Çünkü sülûk ve erkânları çatışacaktır. Bu mühim husus, şu beyitte söz konusu edilmektedir:

Kimse bağına girmegil kimse gülünü dirmegil
Var kendü maşûkunla bağçede al-alış yürî (403/6)

Nihayet tarîkatta en mühim erkân, pîre tam teslimiyettir:

Şeyh-i kâmil hizmetinden farig olma iy Yûnus
Kulluk itmek pîrine erkânıdır aşıklarun (150/6)

Ma'rifet: Ma'rifet, Allah'ı tanımaktır. Kalbin Hak ile hayat bulması ve diri olması, sırrın Hakk'ın haricinde kalan şeyden yüz çevirmesidir.⁵⁴ Allah'ı hakikatiyle tanımak için, İlâhî isim, fiil ve sıfatlarıyla bilmek icap eder. Bu da, ancak nefis terbiyesiyle mümkündür. Ma'rifet, böylece, nefsi terbiye etmek yoluyla İlâhî bilgilerle donanmak, Allah'ın kemaliyle idrak etmek demektir. Tasavvuf büyükleri bu makamın “zevkî” bir makam olduğunu, kalpte tecellî ettiğini işlemişlerdir. Ma'rifet ehlinde daimî bir sükût belirmektedir.⁵⁵

Yunus, ma'rifet makamını kıymeti yönüyle bir cevhere benzetir. Bu gevher, can ve baş kıyılarak elde edilmiştir. (311/2, 230/4) Ma'rifet, Hakk'ın kula bahşettiği bir “sofra”dır. (349/10) Fakra ulaşan kişilerin gönülleri ma'rifetle dolar:

Ma-rifet gönül şehri makâmın bulur fakrî
Bahrî gerekdür bahrî bu ma'rifet içinde (295/20)

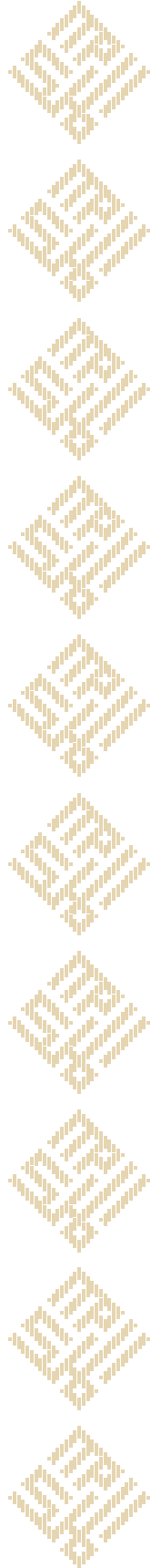
Ma'rifet, erenler sofrasında elde edilir. (46/5) Yunus'un sözünü inkar eden kişi, ömrünü zulmete sarmış bir marifet yoksuludur. (25/7) Hakk'ı bilen yalan söylemez. Dil ile ma'rifet söyleyenin delili yoktur. “Dilim ma'rifet söyler, gönlüm hiç kabul etmez.” (117/1) mısraı, dil ârifini târif etmektedir. Dil ârifliğinin temelinde “kibir” vardır:

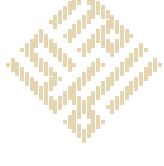
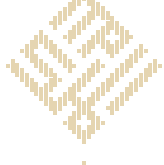
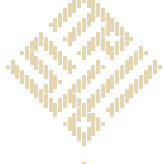
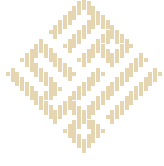
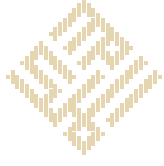
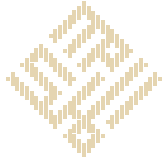
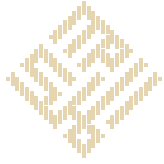
Söylerem ma'rifeti sâlûslanuram katı
Miskînliğe dönmeğe gönlümden kibir gitmez (117/3)

Gerçek ârif, Hakk'ı bilen, Hak'tan haber alan kişidir. (327/7) Ma'rifet, bânın (gönül) hazinesidir. (281/5) Bu hazine, aşk ile ele geçer:

54 Hucviri, Keşfü'l Mahcûb, (Çev. Süleyman Uludağ), İst. 1982, s. 397-410.

55 Bilgi İçin bk. Esseyyid Abdülhakim Arvasî, **Tasavvuf Bahçeleri**, (Sad. N. Fazıl Kısakürek), İst. 1983, s. 84.

Şâhum senün ışkun odı düşdi gönül deryâsına
Aceblemem kaynayuban ma'rifetler bitdüğünü (401/2)

Yunus'un sözleri, "ma'rifet" makamından söylenmiş sözlerdir:

Turmuş ma'rifet söyler erene Yunus Emre'm
Yol eriyle yoldadır yolsuza yoldaş degül (162/4)

Hakikat: Şeriat, hakikatın zâhiri; hakikat şeriatın bätınıdır. Yunus'un, beyitlerinde ortaya koyduğu düşünce bu çizgidedir.

Şeriatlı hakikat bulunamaz. Hakikat, hudutsuz bir deryadır. Bu deryada şeriat gemisi ile seyredilir; fakat, hakikat makamına ulaşabilmek için gemiden çıkıp denize gark olmak gerekir:

Hakikat bir denizdür şeriatdür gemisi
Çoklar gemiden çıkup denize talmadılar (38/2)

Hakikat, tıpkı ma'rifet makamı gibi bir hazineye benzetilir. Hakikat sözü bir sırdır. Onu boncuk sanıp harcamak hatadır. Bu makam, ancak aşk deryasında bulunabilir. Hakikat ehline göre her şeyin iki yönü vardır. Meselâ şeriat nazarıyla bakan kişi, düşmanı dışarıda arar; hakikat nazarıyla bakılınca gerçek düşman içeridedir:

Hakikatde bakarısın nefsin sana düşman yiter
Var imdi ol nefsinle vuruş-tokuş savaş yüri (403/2)

Hakikat sözü "nâdâna" söylenmez. (290/8) Bu makam bir şehirdir. Bu şehrin sultanı "Hak"tır. (290/8) Hakikat şehrinin yedi kapısı vardır. Bu kapılar "yedi nefis mertebesine" işaretler. (242/6) Velâyet makamı için Yunus, "hakikat donu giymek" deyimini kullanır:

Hakikat 'ışkdur ıyan görsün ol şebih beyân
Hakikat donun geyen ağır hil'at içinde (295/9)

Hakikat sözleri şerh (açıklama) ile anlaşılmaz. (38/1) Hatta, dört kitabı tefsir eden hakikatte âsidir (şirk ehlidir.) Zirâ, ma'nâsını anlamamıştır. (38/5) Hakikat ehli, kanâati yer edinmiş, nefsi dileklerden el çekmiştir. (383/3) Hakikate erenlerin canları bahtlıdır:

Hakikate irenler hakikati bulanlar
Ne bahtlıdır cânları hep mahabbet içinde (295/12)

Hakikatte, ikilik yoktur; bu makamdaki kişi kahrı ve lütfü bir görür:

Her kim hakikat süre kahrı lütfü bir göre
İş açta togru dura bu hakikat içinde (295/22)

“Allah kulunu zâyi koymaz”

*Kul Hoca Ahmed Allah de yaşın aksın
Geçen ârif himmet kılıp kolunu tutsun
Rahmeti gelse Rahim Mevlâ'm rahmet eylesin
Allah kulunu asla zâyi koymaz olur*

DÎVÂN-I HİKMET'İN DİLİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Doç. Dr. Emek Üşenmez

Karahanlı Türkçesi, Türk dilinin en önemli devrelerinden birisidir. Türkler bu dönemde toplu olarak İslam dinine geçmeye başlamışlardır. Divan-ı Hikmet, Karahanlı Türkçesiyle yazılmış tasavvufi içerikli bir eserdir. Bu eser ve dili hakkında araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Eserdeki şiirler, Hoca Ahmet Yesevî'nin ölümünden çok sonra yazıya geçirilmesi vb. nedenlerden dolayı dil yönünden güven verici değildir.

Bu makalede, Divan-ı Hikmet'in dili ve dönemi hakkındaki görüşler sunulur; eserin dönemi ve dili hakkında bir sonuca varılmaya gayret edilmiştir.

Hoca Ahmet Yesevî'nin "Hikmet" adı verilen dinî-tasavvufî manzumelerinden oluşan esere, Divan-ı Hikmet adı verilmektedir. Hoca Ahmet Yesevî, bugünkü Kazakistan'ın güneyindeki Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir.

Hikmetlerden anlaşıldığına göre Hoca Ahmet Yesevî'nin doğduğu yer, Türkistan olarak geçer. Doğum ve ölüm tarihleri tam olarak bilinmeyen Hoca Ahmet Yesevî yaklaşık olarak 73 yıl yaşamıştır (1093-1166).⁵⁶ Dinî-tasavvufî içerikli hikmetlerin dörtlük olanları hecenin 12, 14 ve 16'lı ölçüleriyle yazılmıştır (Ercilasun 2004). Diğerlerinde ise aruzun çeşitli kalıpları kullanılmıştır.

Divan-ı Hikmet için Söylenenler

Divan-ı Hikmet, mürettep bir eser değildir. Günümüzde Divan-ı Hikmet'in çok sayıda yazma ve basma nüshaları vardır.⁵⁷ Yazma ve basma nüshalarındaki hikmet sayısı, değişiklikler göstermektedir. Kazan basmasında 4400 hikmet söylemiş olduğu ifade edilir. Kemal Eraslan, bu sayının iki yüz elliye geçmediğini belirtmektedir (Eraslan 1983:42). Eser önce yazma; daha sonra ise basma nüshalar şeklinde çoğaltılmıştır. Nüshaların çokluğu ve bazı nüshalarda Ahmet Yesevî'ye ait olmadığı varsayılan hikmetlerin olması eseri dil açısından muteberlikten uzak tutmaktadır. Dolayısıyla araştırmacılar, esere dil cenahından çok temkinli bakmaktadır. Araştırmacıların bu konudaki tereddütlerinin başında, eserin Hoca Ahmet Yesevî zamanına yakın bir döneme ait nüshasının olmayışı bulunmaktadır.

⁵⁶ Hoca Ahmet Yesevî'nin ne kadar yaşadığı hakkında kaynaklarda değişik bilgiler mevcuttur. Onun tam olarak kaç yıl yaşadığı kesin olarak bilinmemektedir.

⁵⁷ Divan-ı Hikmet, Kazan, İstanbul, Taşkent, Buhara gibi şehirlerde defalarca basılmıştır. Son zamanlarda yapılan araştırmalarda Hoca Ahmet Yesevî'ye ait olduğu düşünülen çok sayıda hikmet ortaya çıkmış ve bunlar neşredilmiştir. Özbekistan İlimler Akademisi, Ali Şir Nevayi Dil ve Edebiyat Enstitüsünde görevli Dr. Nadirhan Hasan, Yesevî'ye ait olduğu varsayılan çok sayıda hikmeti bir araya getirip neşretmiştir. Geniş bilgi için bk: Nadir Han Hasan, Hoca Ahmet Yesevî, Divan-ı Hikmet, Özbekistan İlimler Akademisi Yay., Taşkent, 2006, 271 s. Dr. Nadir Han Hasan eserine 141 hikmet katmıştır.

Fuat Köprülü, Divan-ı Hikmet'in hangi lehçe ile yazılmış olduğunu anlatırken, bu eserin güvenilir bir yazmasının günümüze ulaşmadığını belirtir. Köprülü görüşlerini şöyle ifade eder:

“...Yesevî'nin dili devamlı değişmelere uğradığı için bu nüshalar filoloji noktasından asla itimada layık olmamakla beraber, edebiyat tarihi bakımından bize Ahmed Yesevî'nin şahsiyeti ve sanatı hakkında kâfi bir fikir verebilir. Bundan dolayı asıl eski 'Divan-ı Hikmet'in hangi Türkçe lehçesiyle yazıldığını tayin etmek için VI. yüzyılda edebî Türk lehçelerinin coğrafi dağılışını tespit ederek Ahmed Yesevî'nin doğduğu ve en çok yaşadığı sahanın lehçesini ve dönemlerde hakim olan 'hars' akımlarını anlamak icap eder. Bu husustaki uzun araştırmalarımıza göre, Ahmed Yesevî'nin lehçesini, Kutadgu Bilig lehçesinden hemen hemen farksız, yani edebî 'Hakaniye Türkçesi' sayabiliriz. Aradaki zaman farkı, o müddet içinde İslamî Arap ve Acem tesirlerinin şüphesiz artması ve tarihî etnolojik bazı amiller dolayısıyla, lehçede birtakım küçük farklar meydana getirmiş olabilir de bütün bunlar o kadar ehemmiyetli sayılmaz” (Köprülü 2004: 220). Buradan anlaşılıyor ki Fuat Köprülü de Divan-ı Hikmet'in dilini Karahanlı Türkçesine dahil etmektedir. Fakat eserin dil açısından güvenilir olmadığını ayrıca belirtmiştir.

Faruk Kadri Timurtaş da Divan-ı Hikmet'i dil özellikleri itibarı ile Karahanlı sahasına dahil eder:

“Yesevî'nin dili, müşterek Orta Asya Türkçesinin Hakaniye (Karahanlı) lehçesiyle yazılmış olan Kutadgu Bilig ve Atebetü'l Hakâyık'ın devamı niteliğindedir” (Timurtaş 2000:193).

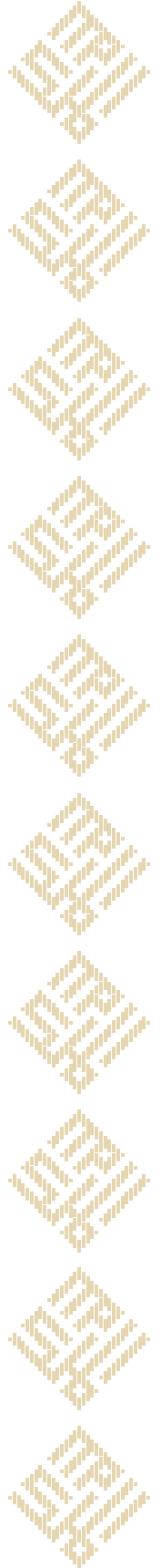
Fuat Bozkurt, Divan-ı Hikmet'i, Karahanlı dönemi eserleri içinde değerlendirmeye almıştır (Bozkurt 2005). Araştırmacı, Divan-ı Hikmet'in dili ile ilgili olarak kesin bir yargıda bulunmanın çok zor olduğunu belirtir (Bozkurt 2005:199).

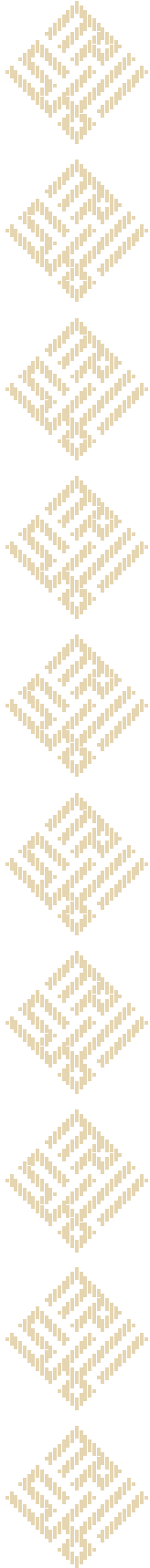
Filolojik ve lengüistik yönlerden Karahanlı Türkçesi üzerinde en büyük etkiyi Divan-ı Hikmet'in yaptığını belirten Ahmet Caferoğlu, Hoca Ahmet Yesevî'nin sade Türkçenin sınırlarını genişlettiğini söyleyerek düşüncelerini şöyle devam ettirir:

“...Kerametleri, hikmetleri gibi, geniş Türk halkını sarmış, ağızdan ağıza dolaşarak, türlü değişikliklere maruz kalmıştır. Bu yüzden Ahmet Yesevî'nin hikmetleri, kısmen aslını ve gerçekliğini kaybetme durumuna düşmüştür. Şâirin samimiyetine ve tefekkürüne yaklaştırılabilen yabancı şâirlere ait hikmetler, onun hesabına geçirilmiştir. Bu suretle hikmetlerin sayısı, kabardıkça kabarmış, sonunda Yesevî'ye ait kalanlar başkalarına, diğerlerinin ise Yesevî'ye mal ettirilmekle, şâirin değerine gölge düşürülmüştür” (Hacıeminoğlu 2003 XIX).

Mecdut Mansuroğlu, Divan-ı Hikmet'i Karahanlı Türkçesi içerisinde değerlendirmeye bile tabi tutamazken (Akalin 1979: 141-182), Ahmet Caferoğlu Ahmet Yesevî ve eserini dönemin en kuvvetli eseri saymaktadır.

Divan-ı Hikmet üzerine en kapsamlı araştırmayı yapan Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eserinde hikmetlerin dili üzerinde araştırmacıların ne gibi tahminlerde bulduklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Köprülü, Ahmet Yesevî'nin yaşadığı çağın dil özelliklerini de belirtmiştir (Köprülü 2003). Fuat Köprülü özet bir cümle ile Divan-ı Hikmet hakkında,

“Ahmet Yesevî, XII. yüzyılda öldüğü cihetle, bu eser İslamî Türk Edebiyatı’nın Kutadgu Bilig’den sonra en eski bir örneğini göstermektedir. Lisanî ve edebî mahsullerin pek az bulunduğu bir devre ait olan böyle bir eserin gerek lisan, gerek edebiyat tarihi bakımından çok büyük bir kıymeti hâiz olacağı pek tabidir” (Köprülü 2003: 135) demektir.

Divan-ı Hikmet’in Türk Dili’nin hangi devresine dahil edileceği hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Araştırmacıların haklı olarak iddia ettikleri bir durum söz konusudur. Ahmet Bican Ercilasun bu hususta şöyle demektedir:

“Divan-ı Hikmet yazmaları çok sonra (16. yüzyıldan sonra) istinsah edildikleri için dil bakımından Karahanlı Türkçesinin değil Çağatay Türkçesinin özelliklerini yansıtırlar. Ancak Yesevî, Karahanlılar döneminde yaşadığı için onun hikmetlerini Karahanlı dönemi edebiyatı içinde değerlendirmek gerekir” (Ercilasun 2004: 340).

Müritlerin şiirleri de bazen Yesevî’ye mal edilmiştir. Dolayısıyla Divan-ı Hikmet’teki bütün şiirlerin Yesevî’ye ait olduğunu söylemek zordur. Ancak yine de Türk tasavvuf şiirinin ilk örnekleri olan hikmetleri Karahanlı dönemi edebiyatı içinde değerlendirmek doğru bir yaklaşım sayılmaktadır” (Ercilasun 2004: 342).

Mustafa Özkan ise Ahmet Yesevî ve eseri hakkında şunları söylemektedir:

“Ahmet Yesevî, Karahanlı Türkçesini geliştirmekte ve onu halka edebiyat yolu ile indirmekte büyük rol oynamıştır. O, Arap ve İran dillerinin baskısı altında kalmamış, aksine bu baskıdan kurtulmaya çalışmıştır. Yesevî’nin Türk dilinin gelişmesinde müstesna yeri vardır” (Özkan 2004: 70).

Kemal Eraslan araştırmacıların Divan-ı Hikmet dili hakkında söylediklerini özetledikten sonra onun müşterek Orta Asya yazı diline dahil olduğunu belirtir. Bunlara ek olarak Divan-ı Hikmet dili üzerine kesin bir yargıya varabilmek için XII. veya XIII. asra ait bir hikmet mecmuasına gerek olduğunu söyler (Eraslan 1983: 46).

Buraya kadar araştırmacıların Divan-ı Hikmet ve dili hakkındaki görüşlerini ortaya koymuş bulunuyoruz. Genel kanaat Divan-ı Hikmet’in Karahanlı Türkçesi sahasında yazılmış bir eser olduğudur. Onun mensup olduğu dil dairesinin kesin olarak tespit edilmesi, eldeki bilgi ve bulgularla biraz güçlük arz etmektedir. Fakat eserin eski tarihli bir nüshasının bulunması araştırmacıların işini kolaylaştıracaktır. Veya mevcut Karahanlı eserleri ile karşılaştırmalı bir gramer çalışması yapılarak bir durum tespiti oluşturabilir.

Divan-ı Hikmet’ten seçtiğimiz bazı şiir örneklerini buraya almayı uygun buluyoruz.⁵⁸

*“eyâ dostlar beyân eyley hak resûldın
ümme bolsang işitip ayting döstlar
ol rahmeten li’l âlemin cüz’ü küldin
ümme bolsang işitip dürûd ayting döstlar”*
(Eraslan 1983: 261/1)

⁵⁸ Şiir örneklerinde çeviri yazı işaretleri kullanılmamıştır.

“kimni körseng bu yollarda yalğan âşik
zâhir sûfi bâtm içre irmes sâdik
anınğ üçün maşûkığa bolmas lâyık
yalğançını rûz-ı mahşer sersân kılur”
(Eraslan 1983:212/11)

“kul karısa hâce birür hatt-ı berât
bendem birse min birmesem manga uyat
ey habibim hoşnut bolgıl sin bolgıl şâd
çın ümmet sin işitip dürûd ayting döstlar”
(Eraslan 1983: 270/25)

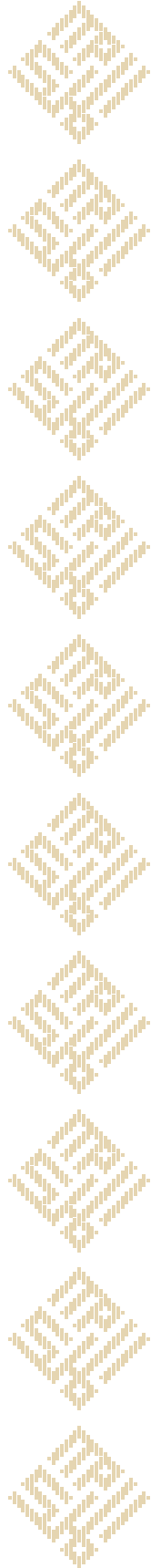
Ahmet Yesevî; halka İslam'ın esaslarını, şeriat hükümlerini, tarikatın edep ve erkânını öğretmek gayesiyle sade bir dille ve halk edebiyatından alınma şekillerle hece vezninde bazı şiirler söylemiştir. Hikmet adı verilen bu şiirler; sanıldığı kadarıyla Hoca Ahmet Yesevî'nin yakınındaki bazı dervişler tarafından kâğıda dökülmüş ve yine Yesevî dervişlerinin dilinden en uzak Türk obalarına kadar ulaştırılmıştır. Daha sonra bu hikmetlerin yazıldığı risaleler bir araya getirilerek Divan-ı Hikmet adı ile bilinen el yazması eserler teşekkül etmiştir. Esere bu yönden bakıldığı zaman ağızdan ağıza dolaşan hikmetlerin dil yapısında muhtemel değişimlerin olması kesindir. Onun içindir ki Divan-ı Hikmet'in dili hakkında kesin olarak bir yargı ve hüküm veremiyoruz.

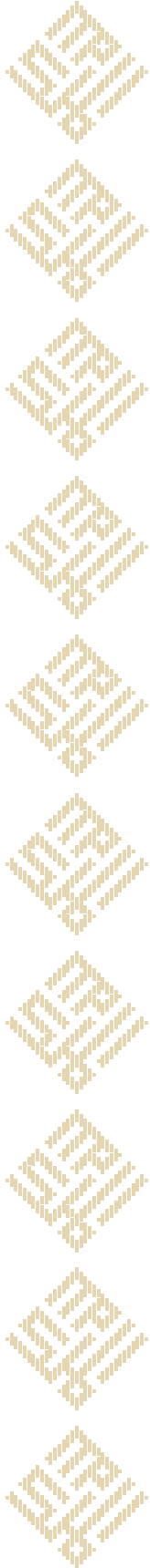
1. Halk arasında meşhur bir gelenek vardır. Çok sevilen meşhur birisine ait olmayan bazı sözler, şiirler zaman içerisinde o kişilere addedilmiştir. Mevlana'ya ait olmayan bazı sözler veya Yunus Emre'ye ait olmadığını bildiğimiz bazı şiirler, sanki bir gelenekmiş gibi bu kişilere ait olarak gösterilmiştir. Bu durum söz konusu insanların halk tarafından ne denli sevildiğini gösteren delillerdir. Hoca Ahmet Yesevî için de aynı durum söz konusu olmuştur. Onun hikmetlerinin çoğu halk tarafından taklit edilmiş, başkaları tarafından söylenen hikmetler de zaman içerisinde Ahmet Yesevî'ye addedilmiştir. Bu nedenle hikmetlerin hangilerinin Hoca Ahmet Yesevî'ye ait olup olmadığı konusunda dil araştırmacıları veya başka araştırmacılar sıkıntıya düşmektedir.

2. Ahmet Yesevî'ye addedilen bazı hikmetler XV. yüzyıl Türkçesinin özelliklerini göstermektedir. Araştırmacıardan bazıları bu görüşün doğruluğunu savunmuşlardır.⁵⁹ XV. yüzyıl Türkçesi denilen dil devresi Karahanlı Türkçesinden sonra meydana gelen temelde Karahanlı-Uygur-Harezmi merkezli Türkçedir. Günümüzde Doğu Türkçesi veya Çağatay Türkçesi adı ile anılmaktadır. Bu dil devresi temelde müşterek Türkistan⁶⁰ yazı diline dayanan Karahanlı Türkçesi dil özelliklerini yansıtmaktadır. Fakat bu dil devresinin de kendine has bazı özellikleri mevcuttur. Harezmi Türkçesi Oğuz, Kıpçak ve Karahanlı Türkçesinin karışımı sonucu oluşmuş bir yazı ve konuşma dilidir. Bu dönem Türkçesi aynı zamanda Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesi'ne geçiş devresi oluşturması bakımından da dikkate değer özellikler taşımaktadır.

59 Ahmet Caferoğlu Hoca Ahmet Yesevî'nin dilinin XV. yüzyıl Türkçesi dil özellikleri gösterdiğini belirtmektedir.

60 Türkistan adı ile kastedilen Orta Asya yani Türklerin yaşadığı büyük coğrafyadır. Arapların yaşadığı yere Arabistan deniliyorsa Türklerin yaşadığı coğrafyaya da Türkistan demek münasip olur düşüncesindeyim.

Hoca Ahmet Yesevî'nin Karahanlılar zamanında yaşamış olduğunu varsayarsak, onun hikmetlerinin dil açısından Karahanlı-Harezmi yazı dilinin devamı olan Çağatay Türkçesi özellikleri göstermesi gayet tabiidir.

3. Hikmetler üzerinden hareketle Ahmet Yesevî'nin dili hakkında kesin bir hüküm vermek oldukça zordur. Bu durum Anadolu sahasında Yunus Emre ile benzerlik göstermektedir. Nitekim günümüzde ne Hoca Ahmet Yesevî ne de Yunus Emre'ye ait eski bir nüsha mevcuttur. Bunun aksine, elde sayıca çok, ama dil yönünden pek de itibar edilmeyen nüshalar mevcut. Bu nedenden olsa gerek her iki mutasavvıfın şiirleri üzerinde müstakil dil çalışmaları bulunmamaktadır.

4. Divan-ı Hikmet'in mevcut basma nüshalarındaki hikmetlerin dil yönünden çok güvenilir olduğunu söylemek biraz güçtür. Mesela Kazan'da basılmış olan nüshalardaki şiirlerin Ahmet Yesevî'ye ait olup olmadığı hakkında araştırmacılar da tereddüt uyanabilir. Nitekim şâirin birbirinden farklı mahlaslar kullanması, düşük bir ihtimal de olsa, bu durumu teyit eder. Normal şartlar altında şâir birden fazla mahlas kullanabilir. Bu durum, o şiirlerin farklı kişilere ait olduğu anlamına gelmez. Fakat burada şöyle bir durum söz konusudur. Ahmet adı, Müslümanlar arasında yaygın olarak kullanılan bir isimdir. Ahmet mahlaslı başka mutasavvıf veya şâirlerin Hoca Ahmet Yesevî'den sonra yaşayıp yaşamadığı hakkında elde somut bilgi ve belgeler mevcut değildir. Diğer nüshalar için çokça göze çarpan bir mahlas farklılığı yoktur. Ama Kazan basma nüshaları mahlaslardaki çok şekillilikten dolayı çok güvenilir sayılamaz (Kul Ahmet, Miskin Yesevî, Hacı Ahmet Yesevî, Miskin Ahmet gibi).

5. Divan-ı Hikmet, esasen Karahanlı Türkçesi ile yazılmış bir eserdir. Fakat zaman içerisinde; hikmetlerin ağızdan ağıza dolaşarak yazma ve basma nüshaları meydana gelmiştir. Bu durum sonucunda hikmetlerin dilinde de az da olsa bazı değişik dil devreleri özellikleri görülmeye başlanmıştır. Baştan beri belirttiğimiz gibi, elde eski ve güvenilir bir yazma nüsha bulunmaması bütün bu yorumların yapılmasına yol açmıştır. Karahanlı yazı dilinin devamı şeklinde gelişen Çağatay Türkçesi, Harezmi bölgesinde yaşayan Türklerin meydana getirdikleri karışık lehçeli Harezmi Türkçesinin özellikleri (Kıpçak, Oğuz, Türkmen vb.) kısmen de olsa sonradan derlenen hikmetlere tesir etmiştir. Bu hiçbir zaman için Hoca Ahmet Yesevî'nin dilinin Çağatay Kıpçak veya başka bir lehçeye ait olduğuna ispat olarak gösterilemez. Ancak sonradan yazıya geçirilen bu hikmetler, dil ciheti nazarından farklı Türk lehçelerine yakınlıkları noktasından bir tarafa yönlendirilebilir.

6. Elimizde eski ve güvenilir bir nüsha mevcut olmadığından dolayı, Divan-ı Hikmet'in dili hakkında bir şeyler söylemek çok da sağlıklı bir düşünce değildir. Biz aşağı yukarı Hoca Ahmet Yesevî'nin Karahanlılar devrinde yaşadığını biliyoruz. Bu durumda, eldeki mevcut hikmetlerden hareketle Karahanlı Türkçesi arasında bir bağ kurabiliriz. Yani bir çeşit muhakeme, kıyas yoluyla hikmetlerin dili hakkında yorumlar yapabiliriz.

7. Divan-ı Hikmet sade Türkçenin sınırlarını genişleten tasavvufî bir eserdir. Bu ifade Hoca Ahmet Yesevî'nin dilinin ne kadar açık, anlaşılır ve sade olduğunu gösterir. Söylendiği dönem itibarı ile hikmetlerin dili, hemen hemen herkes tarafından rahatlıkla anlaşılacak bir yapıya sahiptir. Söyleyiş bakımından basit bir dil gibi görünmesine rağmen; anlam ve mana derinliği açısından da tafsilatlı ve çok cihetlidir.

Yoldın çıkıp azganımını bilmedim min
Hak sözünü kulakıma almadım min
Bu dünyadın kiterimni bilmedim min
Sorar bolsa min kul anda ne kılğay min/XXXVIII

8. Divan-ı Hikmet'in eski ve sağlam bir nüshasının ortaya çıkması bilim âlemindeki şüpheleri ortadan kaldıracaktır.

9. Divan-ı Hikmet'in dilini bütünüyle Çağatay Türkçesine dahil etmek doğru bir yaklaşım değildir. Böyle bir iddiada bulunursak, bunu delilleriyle birlikte ispat etmek gerekecektir. Fakat hikmetlere baktığımız zaman; -bu esnada hikmetleri eskilik ve güvenilirlik ölçütleri çerçevesinde değerlendirmek gerekir- çoğu hikmetlerin Karahanlı Türkçesinin dil özellikleri gösterdiği görülmektedir. Bu özellikler bir sonraki maddede örneklerle ispat edilmeye çalışılmıştır. Ama şurası bir gerçek ki; hikmetlerin içindeki bazı unsurlar Çağatay Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır. Bu durum hiç de garipsenecek bir şey değildir. Çünkü biz biliyoruz ki; Çağatay Türkçesi XI. yüzyılda başlayan hatta daha da geriye gidecek olursak Uygur Türkçesi özelliklerini de bünyesinde bulunduran ve Harezm Türkçesiyle gelişmiş bir edebî dildir. Hal böyle iken hikmetlerin Hoca Ahmet Yesevî'nin vefatından asırlar sonra yazılmış şekillerinde; kısmî Çağatay Türkçesi özellikleri taşıması son derece normaldir. Zaten Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesinin hatta günümüz Özbek Türkçesinin pek çok yönden benzer olduğunu biliyoruz. Batıya doğru gidildikçe değişen Karahanlı Türkçesi, doğuda kalan Özbekler tarafından aslına çok yakın olarak korunmuş ve hâlâ da korunmaktadır. Kelime başındaki b-m seslerinin değişimi (ben-men, bin-, min-, bin-ming...), t-d değişimi (til-dil, tag, dağ...), ol-, bol- vb örnekler bu durumu tanımlanmaktadır. Karahanlı Türkçesinden farklı olarak hikmetlerde men zamirindeki e sesinin i olarak yazılması tamamen Çağatay Türkçesi özelliğidir.

Yoldın çıkıp azganımını bilmedim min
Hak sözünü kulakıma almadım min
Bu dünyadın kiterimni bilmedim min
Sorar bolsa min kul anda ne kılğay min/XXXVIII

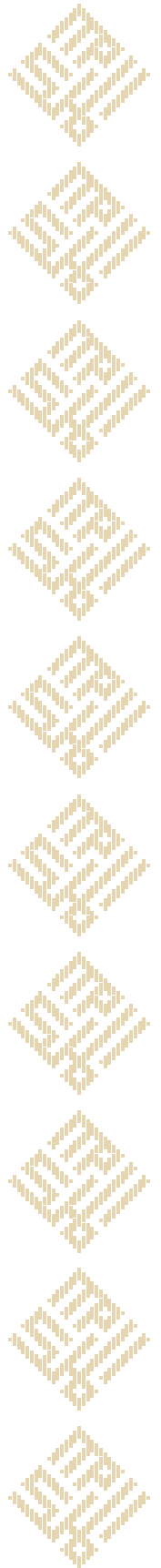
Benzer biçimde, sen zamiri için de aynı durum söz konusudur:

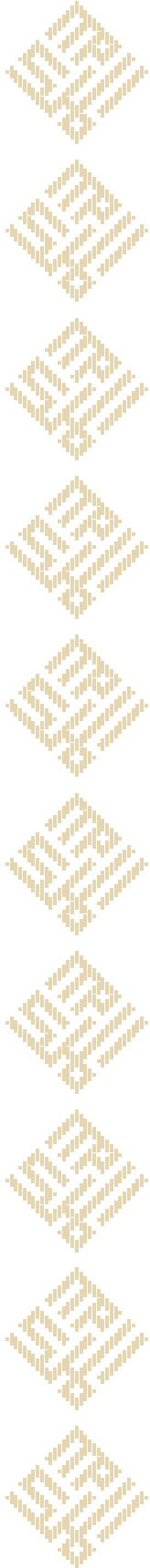
Gafillikde yöriding sin it dig kızıp
Tening yatur tar lahidde asru şişip
İş kılmadıng sin Tengriğe köğsin tişip
Sorar bolsa min kul anda ne kılğay min/XXXVIII

10. Divan-ı Hikmet'te geçen şiirlerin büyük çoğunluğu, Karahanlı Türkçesi ses ve şekil özelliklerini taşımaktadırlar.

Divan-ı Hikmet'te Karahanlı Türkçesi izleri taşıyan kelimeler;

1. ol- fiili Karahanlı Türkçesinde bol- şeklinde kullanılmaktadır. Bu fiil Batı Türkçesine geçişten sonra ol- şeklini almıştır. Nitekim Divan-ı Hikmet'in de pek çok yerinde geçen fiil bol- şeklindedir.

Yâdı birlen bolsalar dîdâr arzu kılsalar
Her çend hârlık körseler köngül özge bolmasun/LXII

2. Kelime başında kğ değişimi, Bart Türkçesi ile ortaya çıkan bir değişimdir. Fakat Doğu Türkçesinde kelime başındaki k sesleri korunmaktadır. Yukarıdaki beyitte kör- (gör-) fiili ile köngül (gönül) kelimelerinin Karahanlı Türkçesi ses esasına uygun olduğunu görmekteyiz. Keç- (s. 270) geçmek.

3. Kelime başı t sesleri Karahan Türkçesinde korunmaktadır. Divan-ı Hikmet'te bu durum genelde korunmuştur. Fakat yer yer t-d değişmesinin yaşandığı kelimeleri de görmekteyiz. Toksan (s. 270) (doksan) bunun doksan (s. 271) şekli de vardır. Tuy- (s. 180) duymak.

Kelime başındaki bazı b sesleri Karahanlı Türkçesinde v sesine dönüşmemiştir. Bir- (vermek)

Âşıklıkını âsân işi baş birmeklik (s. 230)

4. Emir eki, Karahanlı Türkçesinde -gıl, -gil, -kıl -sun, -sün ve türevleri şeklinde kullanılmaktadır. Divan-ı Hikmet'te de emir eki çoğunlukta bu eklerle sağlanmıştır. Tabi bu durum sadece Karahanlı Türkçesi ile sınırlı kalmamıştır. Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde de bu ek varlığını sürdürmüştür.

Hakka yanıp mümin bolsang taat kılğıl
Taat kılğan hak didarın körer dostlar
Yüz ming bela başka tüşse ingrenmegil
Andın songra ışk sırrını biler dostlar (s. 174)

5. Kelime başında bazı kelimelerde m sesinin korunması Karahanlı Türkçesinde görülen ses özelliklerindedir. Ming (s. 174) “bin sayısı”, mén (s. 271) “ben)

6. Ek başındaki -g ve -g sesleri Karahanlı Türkçesinde korunmaktadır.

Taat kılğan (s. 174) “ibadet eden”
Sözge kulak tuttu (s. 170) “söze kulak vermek”

7. Yukarıdaki örnekler çoğaltılabilir. Karahanlı Türkçesinde sık kullanılan kelimelerin bazıları şu şekildedir: birle “ile”, yığla “ağlamak”, kör “görmek”, kamug “hepsi, bütün”, kit “gitmek”, köy “yanmak”, ur “vurmak”, andın “ondan”, tur “durmak”, mén “ben”, ayt “söylemek”, til “dil”, bir “virmek”, öz “kendi”, tüz “düzeltmek”, tuy “duymak”, iren “eren”, kiçe “gece”, bar “var”, bar “varmak, gitmek” vs.

“Aşk Dükkânı”

Sabahları kulağıma nidâ geldi
”Zikr et” dedi zikrini diyip yürüdüm işte
Aşksızları gördüm ise yolda kaldı
O sebepten aşk dükkânını kurdum işte

AHMED YESEVÎ'NİN HOCASI YUSUF-I HEMEDÂNÎ VE HALİFELERİ

Yard. Doç. Dr. Cemal Aksu

Ahmed Yesevî'nin mürşidi Yusuf-ı Hemedânî, h. 440 (m. 1048) yılında Hemedan civarında bir kasabada dünyaya gelmiştir. Gençlik çağında Bağdad'a gidip Şeyh İshak-ı Şîrâzî'nin meclislerinde bulunmuş ve kısa sürede zamanın önde gelen fakihlerinden biri olmuştur. Ardından İsfahan ve Semerkand'ın meşhur hadis alimlerinden hadis tahsil etmiş, dini ilimlerdeki bilgisini iletmiştir. Şeyh Ebu Ali Farîmedî'ye intisap ederek tasavvuf yoluna girmiş ve günümüze kadar gelmiş olan Nakşibendi silsilesindeki yerini almıştır. Ebu Hanife mezhebinde olan Yusuf-ı Hemedânî, bütün ömrünü ilim ve tasavvuf yoluna hasretmiş, Orta Asya'daki büyük merkezleri dolaşarak halkı irşadla meşgul olmuştur. Hayatı boyunca zühd hayatını tercih etmiş, aza kanaat göstermiş, eline geçenleri dağıtmış, zamanının büyük kısmını Kuran-ı Kerim tilaveti, zikir ve riyazetle geçirmiştir. Kaynaklarda Hz. Hızır ile sohbet halinde bulunduğu, Hz. Peygamber (S.A.V)'in ve ashabının yolundan zerre kadar ayrılmadığı zikredilmektedir.⁶¹

Nevâî'nin *Nesâimü'l Mahabbe* isimli eserinde Yusuf Hemedânî hakkında şu bilgiler mevcuttur:

Künyesi Ebû Ya'kûbdur. İbtidâda Bağdâdka bardı ve Şeyh İshâk-i Şîrâzî mecliside mülâzemet kıldı. Ve işi yokkarı boldı ve öz akrânıga fikh ilmide ve özge 'ulûmda husûsâ nazar ilmide fâyık boldı. Ve şeyh Ebû İshâk anı küçük yaşlıg ikenide köp uluk pâyelıg ashâbıga takdim kılur irdi. Ve köp ulemâdın Bağdâdda ve İsfehânda ve Semerkandda hadîs istimâ kıldı. Songra barçanı terk kıldı ve riyâzet ü mücâhedet tarıkın ilgeri tuttu. Ve meşhur andakdur ki Tasavvuda intisâbı Şeyh Ebû Alî-i Fârîmedî'gadur ve dipdürler ki Şeyh 'Abdullah-i Cevynî'ga. Ve Şeyh Hasan-i Simmânî bile sohbet tutuptur. Merv'de sakin boldı ve andın Herî'ge kıldı ve bir niçe vakt ikâmet kıldı yana Merv ehli andın mürâcaat iltimâsı kıldılar ve Merv'ga bardı yana Herî'ge kıldı. Andın songra Merv azîmetıga mürâcaat kılğanda yolda biş yüz ottuz bişde fevt boldı, defn kıldılar. Ve mezarı Merv'dedür, meşhur. Şeyh Muhyiddîn el-Arabî kaddesallâhu Teâlâ rûhahu öz musannefâtıdın bazıda aytıpdur ki Şeyh Evhaduddîn Hâmid-i Kirmânî Konya şehride mining menzîlimde irdi. Didi bizing bilâdda Hâce Yusuf kuddise sırruhu ki altmış yıl artuk şeyhlig ve irşâd seccâdesi üstide oturup irdi, bir kün öz zâviyeside oturup irdi ki könglige taşkarı çıkmak hutur kıldı. Ve tarîkı Cuma künidin özge kün çıkmak imes irdi. Ve anga ağır kıldı ki bilmes irdi ki kayan bargay. Ahır bir merkebge mindi ve cılavın koydı. Tâ kayan ki Tingri Teâlâ iltse, bargay. Ol merkeb şehrdin çıktı ve bâdiyega kirdi ve barur irdi, tâ anı bir vîrân mescid işikide yitkürdi ve turdı. Şeyh tüşti ve ol mescidka kirdi ve kördi ki bir yiğit başın murâkabega tartıpdur. Bir zamandın songra

61 Kemal Eraslan, *Ahmed Yesevî - Divan-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.10-11.

baş köterdi, bir heybetlik yiğit irdi. Didi yâ Yusuf manga mes'ile müşkil boluptur ve zikr kıldı. Şeyh ol müşkilni hal kılğandın songra didi ay ferzend her kaçan sanga mes'ilei müşkil bolsa şehrga kil, dağı mindin sor ve mini kilürge rencga salma! Şeyh dipdür ki ol yiğit manga baktı ve ayttı: Her kaçan mes'ile manga müşkil bolsa anıng hallıga her taş manga sining dik bir Yusuf'dur. Şeyh İbnü'l-Arabî dipdür ki min mundın bildim ki mürîd teveccüh sıdkı bile şeyhni öz cânibiga cezb kıla alur irmiş. Hacening garib hâlâtı ve acıb makâmâtı andın köprekdür ki şerh kılşa bolgay. Ashâb arasında hulefâsı dört kişi irdiler: Hâce Abuddah-ı Berkî ve Hâce Hasan-i Endakî ve Hâce Ahmed-i Yesevî ve Hâce Abdulhâlık-i Gucduvânî kaddesallâhu taâlâ esrâruhum. Ve Hâce Yûsuf'dın songra bu dört kişidin her biri irşad ve davet makâmında irmişler. Ve mürîdler alarıng hıdmetide edeb bile mülâzim. Çün Hâce Ahmed-i Yesevî Türkistân sarı azîmet kıldı, barça as-hâb ve irâdet ehlini Hâce Abdulhâlık mutâatıga delâlet kıldı bu nev' irmiş bu hânedânıng bazı mütêehhir meşâyihıning risâleside.⁶²

Nevâî'nin verdiği bilgilere göre Yusuf-ı Hemedâni, Bağdad, İsfahan ve Semerkand'da hadis ve fıkıh gibi ilimleri tahsil etmiş ve Hâce Ali Fârimedi'ye intisab ettikten sonra tamamen zühd ve riyazet yoluna girmiştir. Nevâî bu bilgilerden sonra, İbn-i Arabî'nin eserlerinden bir bilgi aktarır: Bu bilgide Yusuf-ı Hemedâni'nin şeyh ve irşad makamında atmış yıldan ziyade bir zaman oturduğu, daha çok Merv ve Herât'de insanları Hak yoluna davet etmek için faaliyetlerde bulunduğu bildirilir.

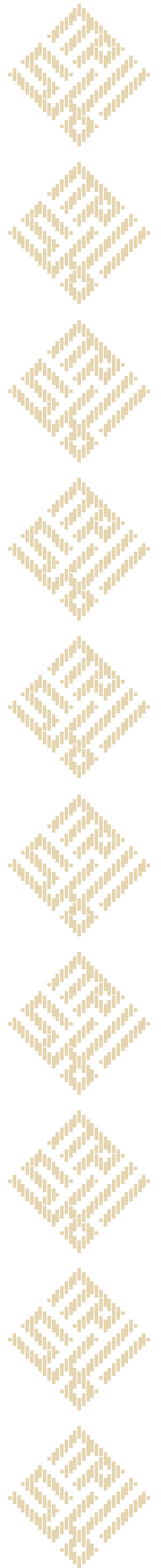
Mevlana Safiyüddin'in *Reşahat*'da verdiği bilgiler de Yusuf-ı Hemedâni'nin yaşadığı dönemde itibarlı bir şeyh olduğunu ispat eder. Safiyüddin, Yusuf-ı Hemedâni hakkındaki bilgileri, Bahaeddin Nakşbend'in büyük müridi Hâce Muhammed Parsâdan nakletmiştir. Bu bilgilere göre, Yusuf-ı Hemedâni, on sekiz yaşında iken Bağdad'a ilim tahsiline gitmiş, Ebu İshak'dan fıkıh dersleri almıştır. İlm-i nazarda da epey bir derece kat etmişlerdir. İmam-ı Azam'ın mezhebinde olduğunu, Bağdad'dan sonra İsfahan ve Buharâda ilim tahsiline devam ettiğini yine *Reşahat*'dan öğreniyoruz. Eserde, Yusuf-ı Hemedâni hakkındaki bilgiler şöylece devam eder:

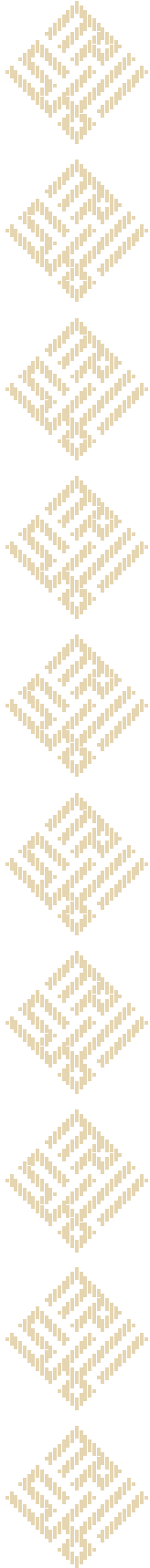
Horasan ve Harezmi ve Maverâünnehir'de sahib-i kabul oldular. Bir müddet dahi Kûhserde sakin oldular. Hırkayı Şeyh Abdullah-ı Cûbinî'den giydiler. Tasavvufda intisabları Şeyh Abdullah-ı Cûbini ve Şeyh Hasan-ı Semâni ve Şeyh Ebu Ali Fârimedi hazretlerine idi. Viladetleri dört yüz kırk tarihinde vefatları beş yüz otuz beşde vaki' olmuştur. Bu takdirce müddet-i ömürleri doksan beş yıl olur...⁶³

Reşahat'da Yusuf-ı Hemedâni'nin keşif ve keramet sahibi olduğu, Bağdad, İsfahan, Irak, Horasan, Semerkand ve Buharâda ifade ve istifadeye meşgul, hadis-i şerifde sened-i âli tahsil ettiğini, Müslümanlara vaaz ve nasihat eyleyip halka faydalı işler yaptığı bildirilir. Vaaz ve irşat faaliyetleri esnasında daha çok Merv'de ve Herât'da ikamet etmektedir. Yine bu eserin bildirdiğine göre, Herât'tan Merv'e gitmek üzere yola çıkmış fakat yolda vefat etmiş ve o mahalde defn edilmiştir. Hâcenin müridlerinden İbn-i Neccâr isimli bir zat daha sonra Hâce'nin kabrini Merv'e nakl etmiştir ve şimdiki medfeni pek çok misafirin ziyaretgahı olmuştur. Vefatına yakın sırasıyla önce

62 Ali Şir Nevâyî, *Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-fütüvve*, Hazırlayan: Kemal Eraslan, Ankara 1996, s. 230-232.

63 Mevlana Safiyüddin, *Reşahat Aynü'l-Hayat*, İstanbul 1291, s. 14-15.

Abdullah-ı Berkî, sonra Hacı Hasan Endakî, Hacı Ahmed Yesevî ve Hacı Abdulhalik Gocdvânî olmak üzere dört halifesini yerine geçmek üzere tayin etmişlerdir.⁶⁴

Abdulhalik Gocdvani'nin risalesinde, Yusuf Hemedânî'nin vefatı daha açık şekilde anlatılmaktadır:

Hazret-i Şeyh Yusuf Hemedânî'nin vefatı Muharrem ayınının 28. Perşembe günü idi. Öğle namazını kıldılar. Sırtlarını mihraba dayayıp müridlerine 'su ısıtın!' dediler. Müridler ağladılar. Sonra şeyh hazretleri yüzünü Abdullah Barakî, Hasan Endakî, Ahmed Yesevî ve bu fakîr Abdulhâlik'a ve orada bulunan diğer dostlarına çevirip şöyle buyurdular: 'Biz yerimize vekil olarak Hâce Abdullah Barakî'yi seçtik. Ona muvâfakat etmeniz gerekir, muhalefet etmeyin. İrşad postunda hilafet sırası size gelince güzel ve mutlu yaşayın, müritlere kalp zikri yapmalarını, yüksek sesle zikretmemelerini söyleyin. Sultan Sencer b. Melikşâh için yazılan âdâb ile ilgili hususları kendi müridlerinize de anlatın!' sonra mübarek yüzlerini Hacı Ahmed Yesevî'ye çevirip: 'Fâtır, Yâsin ve Nâziât sûrelerini okuyun' dediler. Hatim sona erince dostlarından bir feryad yükseldi. Sonra şeyh hazretleri: 'Hak Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki onların can verişini Allah'tan başka kimse bilmez' buyurup şu beyti okudular: Senin diyârında âşıklar öyle can verirler ki / oraya ölüm meleği asla sığmaz. Sonra büyük şeyhin yüzünde bir değişiklik zuhur etti. Hacı Abdullah Barakî müritlere baktı ve: 'siz çıkın' dedi. Sonra şeyh 'beni bu eve defnedin, namazımı Mescid-i Câmî'de kılın, kızımı Seyyid Şerefüddin'in oğlu ile evlendirin' buyurdular. Şeyh efendinin hanımı, kendisinden kırk gün önce vefat etmişti. Onu Çâkerdîze'de defnetmişlerdi. Sonra şöyle buyurdular: 'Beni Hâce Abdullah Barakî gasletsin, kabre de Hâce Hasan Endakî indirsin?...'⁶⁵

Feridüddin Attar'ın *Tezkiretü'l Evliya* isimli eseri yazmasına vesile olduğu, dervişleri arasında Senâî gibi meşhur şairlerin bulunması yine Hemedânî'nin dönemindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Hatta Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in, Hemedânî'nin tekkesine 50.000 dinar bağışta bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Bu bilgi o dönemdeki bazı batını akımlara karşı devletin mücadelesi yanında sünnî âlim ve mutasavvıfların da bu konuda desteklendiğini göstermesi açısından önemlidir.⁶⁶

Hemedânî'nin yolunu devam ettiren halifesi Abdulhalik Gocdvânî'nin, hocası hakkında kaleme aldığı *Makâmât-ı Yusuf-ı Hemedânî* isimli eserde onun fizikî görünüşünü de anlatır: Esere göre Hemedânî, uzun boylu, kumral sakallı zayıf biridir, yünden ve daima yamalı elbise giyer, dünya işlerine ehemmiyet vermez, padişahların ve büyüklerin evlerine gitmez. Eline ne geçerse muhtaçlara verir, kimseden bir şey kabul etmez. Yetmiş sene bekar yaşamış, daha sonra evlenmiş ve hanımı kendisinden kırk gün önce vefat etmiştir. Herkese karşı çok iltifat eder, halim ve merhametli davranır, misafirlere kendi vilayetlerindeki dervişler ahvalini sorar. Kalben zikir ederek nefsinin hapsedtiği cihetle çok terlerdi. Daima Kuran-ı Kerim okumakla meşguldü: Gatfer mahallat-ı müstemilatından Hoşdud denilen yerden camiye kadar bir hatim indirir, mescid kapısından Hoca Hasan Endakî ve Hoca Ahmed Yesevî hanesine varıncaya kadar Bakara suresini

64 *Reşahat*, s. 15.

65 *Hâce Yusuf-ı Hemedânî, Rutbetü'l-Hayat – Hayat Nedir*, (Çeviren: Necdet Tosun), İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s.49.

66 Necdet Tosun, 'Yusuf el-Hemedânî', *DİA*, c. , s.12-13.

okurdu. Geri dönerken Âl-i İmran suresini hatmederdi. Kendi mescidinden dervişler hücrelerine gelirken bu yedi yüz ayaktan ibaret olan mesafede bir cüz Kuran okurdu. Arada yüzünü Hemedan'a çevirir ve çok ağlardı. Selman Farsî'nin asası ile sarığı kendisinde idi. Her ay başında Semerkand mollalarını çağırarak onlarla şeriat sohbeti yapardı. Hazret-i Hızır, daima musahibi idi. Ağrılara ve yaralara ilaç yapar, sıtma için muska yazar, herkesin derdine yetişmeğe çalışırdı. Türk ve Tacik bütün köylülere dinin farzlarını öğretmekten üşenmez, daima hocalıkla meşgul olurdu. İslamiyet'in bütün esas akidelerini tevilsiz kabul ediyor, daima riyazet ve mücahede halinde bulunuyor, Hazret-i Peygamber (S.A.V)'in ve ashabının yollarına gitmeyi müridlerine tavsiye ediyordu. Kalbi bütün mahlukat için derin bir mahabbetle dolu idi: Hıristiyanlar'ın ateşperestlerin evlerine giderek onlara İslamiyet'in büyüklüğünü anlatır, her şeye sabır ve tahammül eder, herkese karşı hürmet ve mahabbet gösterir, ağzından hiçbir fena söz çıkmazdı. Ehl-i kiblede kimseyi tekfir ettiği görülmemişti. Fakre meyilli idi, altın ve gümüş eşya kullanmaz, fakirlere zenginlerden daha fazla itibar eder, odasında hasır, keçe, ibrik, iki yastık ve bir tence-rede başka bir şey bulundurmazdı. Müridlerine daima çehar-yar'ın menkabe ve faziletlerinden bahseder, onlara namaz, oruç, zikir, riyazet ve mücahede tavsiye ederdi.⁶⁷

Hoca Ahmed Yesevî'nin Yusuf Hemedâni'ye intisabı 27 yaşları civarındadır. Divan-ı Hikmet'teki on bir kıtalık şiiri Yesevî'nin bu intisabını ve daha sonraki macerasını anlatmaktadır:

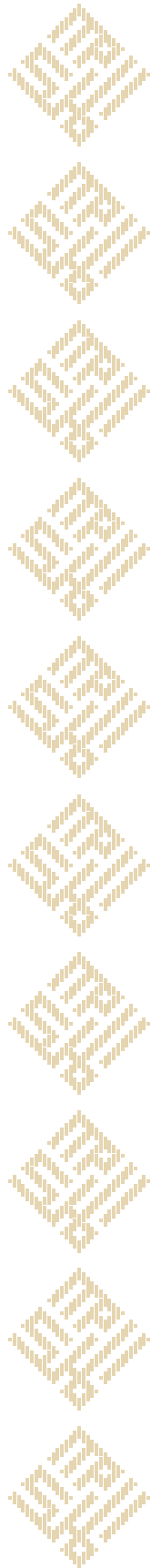
Yâ ilâhım hamdım birle hikmet aytım
Zâtı ulug hâcem sığınıp kildim sanga
Tevbe kılıp günahımdın korkup kayttım
Zâtı ulug hâcem sığınıp kildim sanga

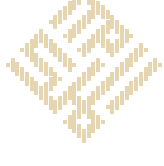
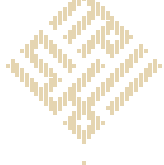
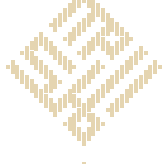
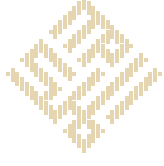
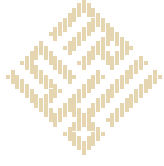
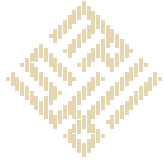
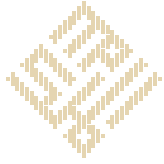
Kırk birimde ihlâs kıldım yol tapay dip
Erenlerdin her sır körsem min yapay dip
Pîr-i mugân izin alıp min öpey dip
Zâtı ulug hâcem sığınıp kildim sanga

Kırk ikide tâlib bolup yolga kirdim
İhlâs birle yalguz Hakk'a kõngül birdim
'Arş u Kürsî Levh'din ötüp kalem kizdim
Zâtı ulug hâcem sığınıp kildim sanga

Kırk üçümde Hak'nı izlep nâle kıldım
Köz yaşımın akuzuban jâle kıldım
Beyâbânlar kizip özüm vâle kıldım
Zâtı ulug hâcem sığınıp kildim sanga

67 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.70-71.

Kırk törtümde muhabbetni bâzârıda
Yakam yırtıp yıglap yördüm gülzârıda
Mansûr yanglıg başım birip 'ışk dârıda
Zâtı ulug hâcem sığnıp kildim sanga

Kırk bişimde sindin hâcet tilep kildim
Tevbe kıldım her iş kıldım hatâ kıldım
Yâ ilâhım rahmetingni ulug bildim
Zâtı ulug hâcem sığnıp kildim sanga

Kırk yitimde yiti yakdın haber yitti
Sâkî bolup câm-ı şarâb hâcem tuttu
Şeytan kilip nefis hevânı özi yuttu
Zâtı ulug hâcem sığnıp kildim sanga

Kırk sikizde 'aziz candın bîzâr boldum
Güneh derdi kesel kıldı bîmâr boldum
Ol sebebdin Hak'dın korkup bidâr boldum
Zâtı ulug hâcem sığnıp kildim sanga

Kırk tokuzda 'ışkıng tüşti köyüp yandım
Mansûr-sıfat hayl u hişdin kaçıp tandım
Türlüg türlüg cefâ tıgdi boyun sundım
Zâtı ulug hâcem sığnıp kildim sanga

İlliğimde ir min didim fi'lim za'if
Kan tökmedim közlerimdin bağrım izip
Nefsim üçün yörer irdim it dik kizip
Zâtı ulug hâcem sığnıp kildim sanga

Kul Hâce Ahmed ir bolsamang ölgen yahşı
Kızıl yüzüng kara yirde solgan yahşı
Tofrak-sıfat yir astıda bolgan yahşı
Zâtı ulug hâcem sığnıp kildim sanga⁶⁸

Hoca Ahmed Yesevî'nin bu hikmetinde, Yusuf Hemedâni'ye derviş olması sadece bir nakarat olarak zikredilirken daha çok kendi ahvalinden bahsedilmektedir. Yusuf Hemedâni'nin kendisinden sonra bıraktığı dördüncü halifesi ve bugünkü Nakşibendi silsilesinde ismi geçen halifesi Abdulhalik Gocdvani'nin *Makâmât-ı Yusuf Hemedâni* isimli eserinde ise şeyhi hakkında daha çok malumata sahip olmaktayız.⁶⁹ Abdulhalik Gocdvani, bu küçük risalesine başlarken Yusuf-ı Hemedâni'ye intisabını şu şekilde anlatır:

68 K. Eraslan, *Divan-ı Hikmet*, S.82-86; Yusuf Azmun, *Divan-ı Hikmet*, Tek-Esin Yayınları, İstanbul 1994, s. 129-131.

69 Hâce Yusuf-ı Hemedâni, *Rutbetü'l-Hayat – Hayat Nedir*, (Çeviren: Needet Tosun), İnsan Yayınları, İstanbul 2000.

‘...aldanış, neşelenme, nefsanî duyguların ve şeytânî vesveselerin galip gelme zamanı olan gençlik yıllarında bu fakirin gönlüne ansızın *lütuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir* âyetinin cezbesi ve hakikatı arama isteği doğdu. *Allah şerefli işleri sever* cümlesinin gereği ve *Allah ile sohbet et (eğer Allah ile sohbet edemiyorsan O’nunla sohbet edenlerle sohbet et)* sözünü idrak etmenin azmi beni kararlı hale getirdi. Gaybın ilham vericisi, bu çaresizin düşünce sayfasına hidayet kalemiyle şunu nakşediyordu: bu ikramlara ve nasibe kavuşmak, bu saadete ulaşmak, gerçek bir sûfiye tabi olmadan ve şefkatli bir efendinin peşine düşmeden mümkün değildir. *Kim bir şeyi ister ve ciddiyetle azmederse onu elde eder* sözünün doğru hükmü ve *Allah dilediği insanı nuruna ulaştırır* nişânı üzere müritlik başımı, o velilik kubbesi, hidâyet ka’besinin saf kulu, mürşid-i samadânî Şeyh Yusuf Hemedânî’nin ayağına koydum...’⁷⁰

Abdulhalik Gocdvani, daha sonra padişah, vezir, âlim, zâhid, derviş, avâm ve havâs herkesin bu büyük şeyhe tabi olmaları gerektiğini, çünkü Yusuf Hemedânî’nin kesinlikle Hz. Peygamber (S.A.V)’in dinine muhalef etmediğini, sahabe ve tâbiûn, tebe-i tâbiûn ve selef-i sâlihine uyarak yaşadığını söyler. Dahası kendisine tabi olanları da Hz. Peygamber (S.A.V)’in yoluna davet ettiğini, onları nefsanî arzulara uymaktan, bid’atdan, şeriata muhalefetten, batıl ve fitne ehli insanların yolundan ve mukallidlerin taklidinden sakındırdığını belirtir. Yine bu esere göre Yusuf Hemedânî ‘bu yol Hz. Ebu Sıddık’ın yoludur. Asır be-asır bize ulaşmıştır ve tâ kıyamete dek devam edecektir...’ demektedir. Ayrıca kendisine kadar gelen silsileyi de şöyle sıralar: önce Hz. Ebu Bekir’in kalbine, ondan Selmân Farsî’ye, ondan Cafer-i Sâdık’a, ondan Sultan Bâyezîd’e, ondan Şeyh Ebu’l-Hasan Harakânî’ye, ondan büyük şeyh Ebû Ali Fârmedî Tûsî’ye ve ondan da Yusuf Hemedânî’ye ulaşmıştır. Bu silsilede her ne kadar bu efendilerden başka aziz insanlar varsa da özellikle bunların seçilmesinin sebebi, onların mûkaşefe ve müşahedede bu silsilenin önde gelen şahsiyetleri olmalarındandır şeklinde bir açıklama da yapar.⁷¹

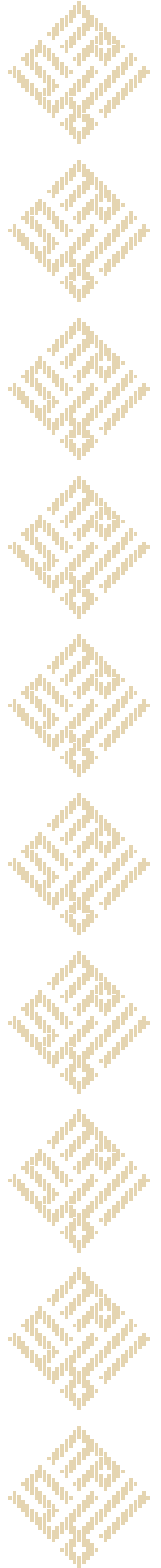
Abdulhalik Gocdvani, şeyhi hakkında, yukarıda bir kısmını verdiğimiz tasvirde başka daha teferruatlı bilgiler verir: Onun fizikî tasvirinden başka, güzel ahlakına ait de birçok özelliğini sayar. Şeyhinin şeyhi Ebu’l-Hasan Harakânî’yi gördüğü ve cehrî zikir yapmadığına dair bilgi de bu bölümde anlatılır. Küçük fakat Yusuf Hemedânî’yi çok güzel tasvir eden bu risalede, Yusuf Hemedânî’nin Perşembe ve Cuma geceleri ile bayram akşamları büyük zatları ziyaret etmeleri, arpa ekmeği, darı ekmeği ve çekirdek yağı ile kırk günde bir defa tavuk eti veya koyun eti yemeleri, çizme imalatı ve çiftçilikle geçindiği, eline geçeni fakirlere, yetimlere verdiği ve dilenmeği sevmeyeceği, dünyayı imar için uğraşmadığı, insanlara devamlı hayrı tavsiye ettiği, keramet ve veliliği göstermediği, davete icabet ettiği, övünmeyi sevmeyeceği, kabir ziyaretine sıklıkla gittiği, Kuran’ı çok okuduğu gibi birçok hususiyeti anlatılır. Yine bu risaleye göre, 38 defa yaya olarak hacca gitmiş ve 8000 putperesti Müslüman etmiştir.⁷²

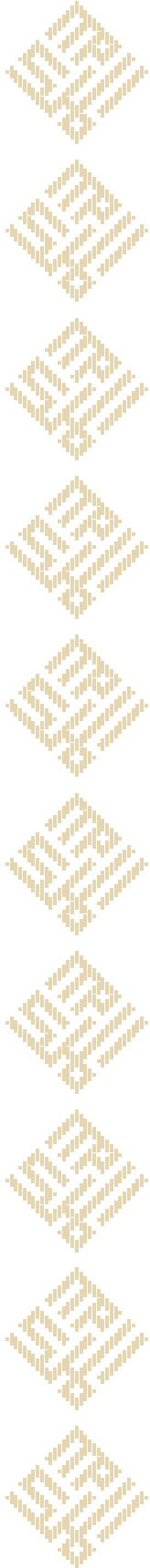
M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli eserinde Ahmed Yesevî’yi anlatırken, Yusuf Hemedânî’nin birçok özelliğinin kendisinde bulunduğunu zikreder. Köprülü’ye göre bu iki büyük mürşidin tarihi ehemmiyeti şöyle izah edilmiştir:

70 *Rutbetü’l-Hayat*, s.37-38.

71 *Rutbetü’l-Hayat*, s.39.

72 *Rutbetü’l-Hayat*, s. 37-50. (Köprülü bu bilgileri biraz mübalağalı bulmaktadır.)

“..Yesevîlik yani Türk sûfliği, Acem kültürünün hüküm sürdüğü bir sahada ve büyük bir Acem mutasavvıfının kuvvetli tesiri altında doğdu, lakin ancak üç göbekten beri İslamiyet’i kabul etmiş Şeyh Yusuf Hemedânî, eski Hind ve İran akidelerini İslamiyet esaslarıyla telif ve tevile çalışmış o geniş ve serbest düşünceli Acem mutasavvıflarından değildi. Kelimenin bütün manasıyla, şer’i ilimlerde çok derinleşmiş bir Hadis alimi olduğu için, Kitab ve Sünnet’i her şeyin üstünde tutuyor ve tevili, ancak şeriatçıların kabul edebilecekleri daireden ileriye götürmüyordu. İşte daha sonraları Yesevîlikte hakim olan esasları burada aramalıdır. Şeyhinin fikirleriyle tamamen dolmuş ve esasen büyük bir âlim olan Hoca Ahmed Yesevî Yesi’ye döndüğü zaman, o fikirleri yaymağa ve telkine çalıştı ve az zamanda büyük bir başarı kazandı. İslamiyet dairesine yeni giren ve felsefi fikirlerin inceliklerinden henüz bir şey anlamayan basit ve sade bir çevrede, yine aynı mahiyette basit ve sade dinî ve ahlakî esasları telkin eden, daha doğrusu dinî ve ahlakî propaganda yapan bir tasavvuf meslekinin bu başarısı tabii idi. Bilhassa Ahmed Yesevî, halka anladığı bir lisan ve alışmış olduğu edebî şekillerle hitab ediyordu; bundan dolayı başarısı bir kat daha büyük oldu.

Yesevîlik hiçbir zaman ince ve derin bir Panteizm neşir ve telkinine çalışmamış olduğu gibi, onda, çeşitli kaynaklardan gelen çeşitli akidelerin kaynaşmasından hasil olma bir takım fikir ve telakkîlere de rastlanamaz. Kurucusunun şahsiyetinden başka, geliştiği sahanın manevi ve fikrî tarihi de, böyle bir şeye hiç elverişli değildi. Eski bir din ve onun doğurduğu yüksek bir felsefe ile asırlarca alışkanlık hasil eden, uzun müddet çeşitli medeniyetlerin med ve ceziri altında kalarak onların manevi rüsûbuyla yakından alakadar olan çevreler için mümkün ve hatta tabii olan bu hal, Ahmed Yesevî’nin yetiştiği asırdaki Türk çevresi için hemen hemen tamamıyla imkansızdır.

Türkler o zamana kadar Hind, Çin, İran hatta bir dereceye kadar Hıristiyan fikir ve akidesi ile temas etmiş olmakla beraber, onları kendilerine hiçbir suretle mal etmemişlerdi; kendilerine has olan eski iptidâî dinin basit telakkîleri Türkleri tatmine yetiyordu; bu yüzden yeniden yeniye alışmağa başladıkları İslam esas akidelerinin dışına çıkmak, o kadrodan taşmak için hiçbir ihtiyaç duymuyorlardı. Ahmed Yesevî’nin irşad sesinin ilk aksettiği yer olan Seyhun sahasında eskiden bir takım Budist manastırları bulunması, Yesevîlik üzerinde ufak bir Hind tesiri bulunmasını bile intaç etmemiştir ve edemezdi; yalnız, Ahmed Yesevî ve halifeleri tarafından yayılan Yesevîlik esas telakkîlerinde değil, fakat halk arasında yayılmış olan bir takım Yesevî menkabelelerinde eski iptidâî dinin bazı izlerine rastlanıyor ki, bu da beşeriyetin dinî gelişme tarihinde umumiyetle rast gelinen tabii bir hadisedir. Yesevîlikten epeyince zaman sonra kurulan ve yayılan ve onunla pek sıkı bağlantıları, benzerlikleri bulunan Nakşbendilik de, Yesevîlikle aynı vasıfları hâizdir diyebiliriz...⁷³

Yusuf Hemedânî’nin dönemindeki tesirini anlatan daha pek çok eser mevcuttur. Yusuf Hemedânî’nin risalelerini yayınlamış olan Dr. Muhammed Emin Riyâhî, onu çağdaşları arasında en fazla Gazâlî’ye benzetmiştir: Aynı şeyhten yani Ali Farmedî’den feyz almış bu iki büyük mutasavvıftan Gazâlî, Nişabur Nizâmiye Medresesi’nin önde gelenlerinden, Hemedânî ise Bağdat Nizâmiye Medresesi’nden yetişenlerindendir. Her ikisi de şeriattan başlamışlar, tarikata ulaş-

73 *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 115-116.

mışlardır. Gazâlî daha çok eser sahibidir ve bu sayede adını ebedileştirmiştir. Hemedânî ise medreseden tekkeye giden ve ömrünü daha ziyade mürid yetiştirmekle geçiren gönül ehli bir insandır. Yazılı eserlerinin fazla olmayışı bu yüzdendir. Öte yandan onun tekkesine Horasan'ın Kabesi lakabı verilmiştir. Kuzeydoğu İran'daki Nakşebendî tarikatı ile Anadolu'daki Yesevî tarikatına bağlı pirlere yetişmesi, onun tesirini açıkça göstermektedir.⁷⁴

‘her ikisi de büyük sûfî ve âlim idiler. Tasavvufu sâde ve süssüz sözler şeklinden, medreseli tarikatı şeklinde şeriata uygun ve kuralları derlenmiş bir konuma getirdiler. Bahsedilen aynı yolda eğer Gazâlî eserlerinin çokluğu nedeniyle daha meşhur olmuş ise, Hâce Yusuf da daha çok mürid yetiştirmesi nedeniyle tasavvufî yönden daha öndedir ve tasavvuf adını sona erdirip tarikatlar dönemine geçişi sağlama rütbesine sahiptir. Şu noktayı da göz önünde bulundurmak gerekir ki Yusuf Hemedânî, hayata ve mahtemelen irşada da Gazâlî'den on sene önce başlamıştır.’⁷⁵

Yine Dr. Muhammed Emin Riyâhî, Hemedânî'nin Feriduddin Attar üzerindeki tesirinden de bahsetmektedir. Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâsında* dönemdeki sûfilerin isimlerini anmaktan kaçınmış olmasına rağmen Hemedânî'yi iki yerde zikretmiştir. Bunlardan ilki, kitabı yazma sebebini anlattığı kısımdır. Attar, Yusuf Hemedânî'ye, bir mecliste sorulan, ‘bugünler geçerse ve bu tâife yüzlerine perde çekip göçerse selamette kalmak için ne yapalım?’ sorusuna cevaben ‘onların sözlerinden her gün sekiz varak okuyunuz’ demiştir. Bu cevap Attar'ın eserini telif sebeplerinden biri olmuştur. Ayrıca Attar, *Mantıku't-Tayr*'da da Yusuf Hemedânî'den üç ayrı yerde, sinesi pak, gönlü âgâh, gönül aydınlatan ışık, asrın imamı, dünya sırlarının sahibi gibi hürmet ve muhabbet ifade eden sözlerle bahseder.⁷⁶

Hemedânî'nin *Rutbetü'l-Hayat* isimli eserinde birtakım mühim sorulara verdiği cevaplarla karşılaşırız. Aslında bu risaledeki üslup, Nakşebendî tarikatının daha sonraki şeyhlerinden İmam-ı Rabbânî'nin *Mektubat*'ını hatırlatır. İmam-ı Rabbânî daha geniş ölçüde dönemdeki bazı sorulara mektuplarla cevap vermişken, Hemedânî'nin risalesinde 14 temel mesele ile özetlenmiş bir metin karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki ve en mühimi, eserin adını da veren, *canlı kimdir ve hayat nedir* sorusudur. Hemedânî'nin bu soruya verdiği cevap ise şu şekildedir:

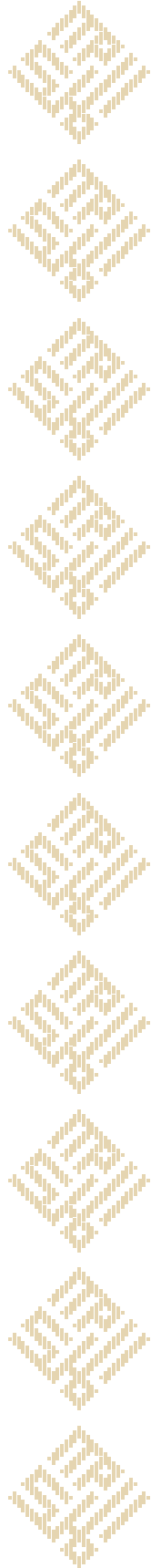
‘bilesin ki, basiret ve yakîn ehline göre canlı, avunup teselli olan kişidir. Hayat da avunmak ve teselli olmaktır. Yedi kat gök ve yerin mahlukatı, teselli ve huzur bulma konusunun özünde hem-fikirdirler. Ancak teselli olma ve huzur bulma yerleri farklı farklıdır. Herkesin kendi makam ve durumuna göre bir teselli yeri vardır. İnsan onun varlığı ile huzur bulur, rahatlar ve sakinleşir. Onu kaybettiği zaman muzdarip ve huzursuz olur. Onunla rahatlayıp gönlü sıkıntıdan kurtulduğu için Hak yolunun yolcuları olan Peygamberler şöyle demişlerdir: ‘falan kişi, falan şeyle canlıdır, onunla yaşamaktadır.’ Bu, canlıyı ve hayatı tanımada genel bir kâidedir...’⁷⁷

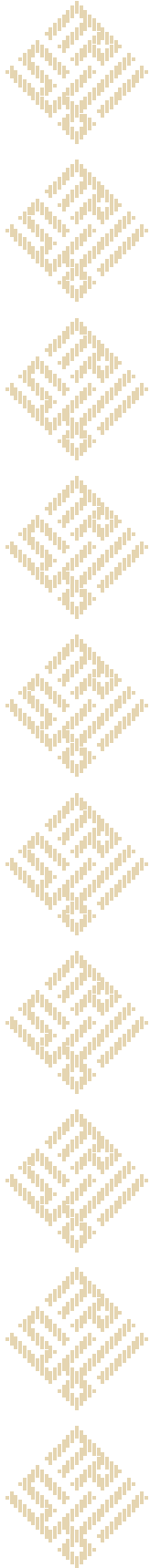
74 *Rutbetü'l-Hayat*, s.10.

75 *Rutbetü'l-Hayat*, s. 20.

76 *Rutbetü'l-Hayat*, s. 14-15.

77 *Rutbetü'l-Hayat*, s.53-54.

Bundan başka eserde, günümüzde de hala tartışılan şu bölümlere yer verilir:

- Akıl, idrak ve temyiz gücü ile müşerref olan insanın hayvan, vahşî yaratıklar ve böceklerle aynı sınıfta bulunmaktan utanması, onların teselli mekanlarında avunmaktan sıkıntı ve üzüntü duyması gerekir.
- Ademoğullarının sıcak, soğuk, fayda, zarar, açlık, susuzluk, çıplaklık, heva ve arzularında bu derece hür ve serbest olmalarına rağmen bunlardan yola çıkarak İslam'ın hakikatine ulaşmaları asla doğru olmaz.
- İman ve İslam aynı şey midir?
- Kalbî tefekkür ve bâtinî müşahede kulun gayreti ile mi olur, yoksa Hak Teâlâ'nın vergisi ve ihsanı mıdır?
- İmanî yaşantının kuruluşunda en önemli unsur olan tefekkür ve kalp gözüyle görme ne derece doğrudur, bu keşfin sıhhati nedir?
- Hangi zikir tefekkürden, hangi tefekkür de zikirden üstündür?
- İhsan mertebesinin hakikati nedir?
- İhsanî terbiyenin mekanı olan gönül ve ruhun izahı.
- Bütün mahlukatın Hz. Adem yaratıldığında ona hayran kalması.
- Kulun, gücü yetmeyeceği emir ve yasaklar karşısındaki durumu.⁷⁸

Hemedânî'nin bu eserinden başka iki küçük risalesinde de tarikat adabından bahsedilmiştir. Bu risalelerde müride açlık ile nefsin terbiyesi, az uyumak, devamlı abdestli olmak, helal lokma kazanma gibi nasihatlerde bulunulmuştur. Sâlikin şeytan, dünya ve nefis gibi batınî düşmanlarla mücâhede etmesi salık verilmiştir.⁷⁹

Son olarak, büyük mutasavvıf Yusuf Hemedânî, 'O, göklerde ve yerde olan her şeyi, kendi katından (bir lütuf olarak) sizin emrinize verdi' ayet-i kerimesini şöylece açıklar:

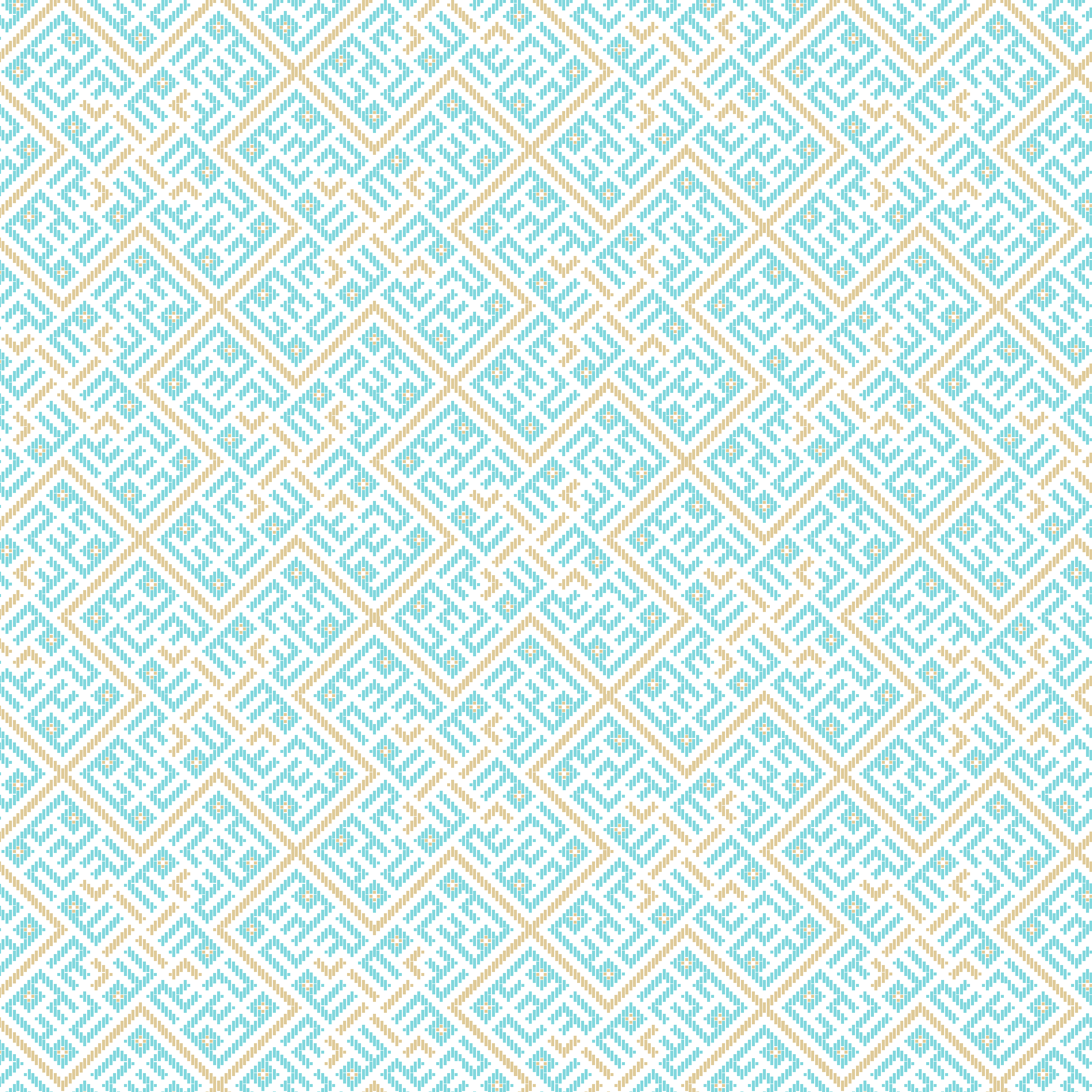
'Buradaki sizin kelimesi ile Âdemoğlu kastedilmektedir. Ayetin manası şudur: Bütün bunları sizin için yarattım. Çünkü sizin bunlara ve her şeye ihtiyacınız vardır. Sizi ve sizin dışınızdaki mahlûkatı bu şekilde ben yarattım. Siz kâinatın kralları ve efendilerisiniz. Çünkü kâinat sizin emrinize ve hizmetinize sunulmuştur. Öte yandan siz kâinatın kölesisiniz. Zira kâinata muhtaçsınız. Oysa ben hiçbir şeye muhtaç olmadığım için sizden ve sizin için yarattığım tüm varlıklardan üstünüm.'⁸⁰

78 *Rutbetü'l-Hayat*,

79 *Rutbetü'l-Hayat*, 91-92.

80 *Rutbetü'l-Hayat*, s.99.

KAYNAKÇA

“Türkler Arasındaki Bir Türk Tarafından Kurulan ilk Tarikat Olarak Yesevilik”, Türk Yurdu, Ankara, 1992.

“Ahmed-i Yesevi Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri” Haz. Prof. Dr. Mehmet Şeker, Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.

“Ahmet Yesevî”, İslam Ansiklopedisi, C.II, Haz. Kemal Eraslan, TDV Yayınları, İstanbul, 1989.

(Yesevi) Şeyh Ahmet: Risale-i Yesevi, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şer’iyye. 001017.

Abdullah, Behlül: “Yesevilik ve Azerbaycan’da Şaman Derviş Medeniyeti”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993,

Açıkgöz, Nâmık: “Ahmed-i Yesevî’nin Yaşnâmesi ve Halk Edebiyatındaki Örnekleriyle Mukayesesi”, Türk Yurdu-Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı XIII/73, Eylül, 1993.

Ahmed Yesevî, Editör: Necdet Tosun, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi 23, Ankara, 2015.

Ahmedov, Kemalov: Yesevinin Hikmetleri, Taşkent, 1987.

Ahmet Eflâkî: Menâkıbü’l-Ârifin, Haz. Tahsin Yazıcı, C. II, Ankara, 1963.

Ahmet Yesevi b. İbrahim: Divan-ı Hikmet, SÜLEYMANİYE Hacı Mahmud Ef. 003500, Kazan, 1893.

Ahmet Yesevi b. İbrahim: Tercüme-i Divan-ı Ahmet Yesevi, Çev. Şükrü Hasan, İ.Ü. MRKZ. İbnü’l-Emin Kol 000726, İstanbul, 1327.

Ahmet Yesevi b. İbrahim: Tercüme-i Divan-ı Ahmet Yesevi, Hürriyet Matbaası, İstanbul, 1327.

Ahmet Yesevi ve Divan-ı Hikmet Edip Ahmet ve Atabetü’l-Hakayık, Toker Yayınları, İstanbul, 1984.

Ahmet Yesevi: Divan-ı Hikmet Gavsü’l Vasilin Sultan’ül Arifin Hacı Ahmet Yesevi Hikmetleri, Kazan, 1901.

Ahmet Yesevi: Divan-ı Hikmet, Haz. Yusuf Azmun, Tek-Esin Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1995.

Ahmet Yesevi: Divan-ı Hikmet, Türk Kültürünün Araştırma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1994.

Ahmet Yesevi: Divan-ı Hikmet’ten Seçmeler, Haz. Kemal Eraslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983.

Ahmet Yesevi: Fakr-name, Millet Kütüphanesi, Şer’iyye no. 1017.

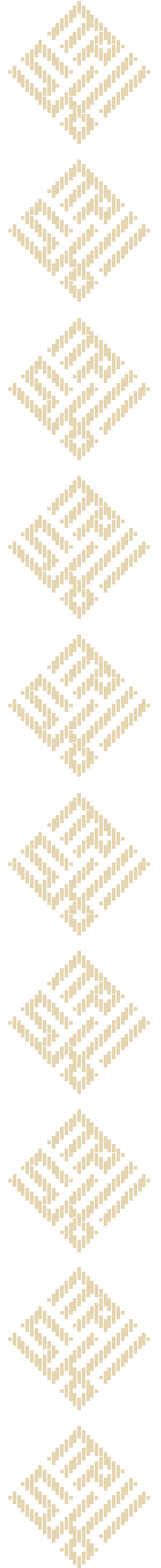
Ahmet Yesevi: Mir’atü’l Kulub, Bilig Yayınları, Ankara, 2000.

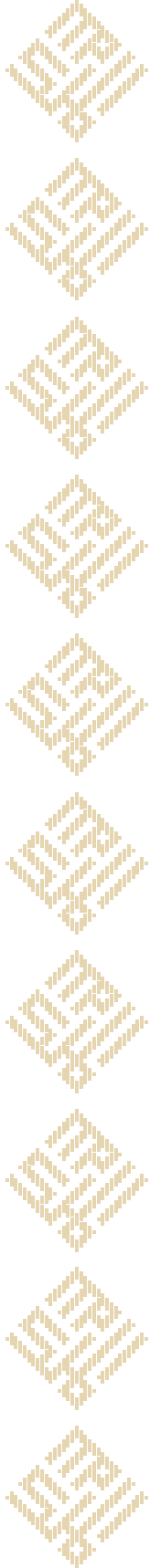
Aka, İsmail: “Ortaasya’da İslâmiyetin Yayılması ve Ahmet Yesevi Sevgisi”, Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu ve Anma Programı, Ege Üniversitesi-Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1993.

Akalın, Haluk: “Hoca Ahmet Yesevî Üzerine”, Türk Edebiyatı 96, İstanbul, 1981.

Akalın, Mehmet: Tarihî Türk Şiveleri, TKAE, Ankara, 1988.

Akar, Metin: “Osmanlılarda Yesevilik ve Ahmet Yesevî’nin Türk-İslam Fikir Hayatına Günümüze Kadar Uzanan Etkileri”, TDV Vakfı Bülteni S.28, Ankara, 1993.

Akarlı, Engin D.: “Tasavvuf”, Yesevilik Bilgisi, Haz. Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Prof. Dr. Mustafa İsen, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatçı, Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.

Akavov Zabit,: “Ahmat Jasevi va Kumuk Manzum Adabijati”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Akgül, Yusuf: “Hoca Ahmet Yesevî'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçeve de Bazı Tesbitler”, Bilig-8, Ankara, 1999.

Aktan, Ali: “Kühü'l-Ahbâr'a Göre Hoca Ahmet Yesevî ve Anadolu'daki Halifeleri”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Alanyalı, M. Rauf: “Menkıbeler İçinde Ahmet Yesevi”, Folklor Araştırmaları Kurumu-Romanya Kültür Bakanlığı tarafından Düzenlenen Türk-Romen İlişkileri Konulu Sempozyum, Köstence, 1993.

Alptekin, Ali Berat: “Ahmed-i Yesevî Hakkında Anlatılan Menkabelerin Anadolu Efsaneleri içindeki Yeri”, Erciyes Dergisi, Ekim 1993.

Alptekin, Ali Berat: Yesevi Ocağında 210 Gün, Türkiye ve Türk Dünyası İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Elazığ, 1996.

Altıntaş, Hayrani: “Ahmet Yesevî Düşüncesinin Kuranî Kaynakları”, Türk Dili-Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı 504, Ankara, 1993.

Altıntaş, Hayrani: “Ahmet Yesevî'nin Düşüncelerinde İlahî Aşk”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Altıntaş, Hayrani: “İlahî Aşk ve Ahmet Yesevî”, Diyanet 33, Ankara, 1993.

Altun, Kudret - Cihan, Ahmet Kâmil: “Ahmet Yesevî'de Mirac Mevzuu”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Anadol, Cemal: “Ahmet Yesevî'nin Edebi-Fikri Şahsiyeti ve Yunus Emre”, Gönüller Sultanı Yunus Emre, Kamer Yayınları, İstanbul, 1993.

Anadol, Cemal: “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Ahmet Yesevi Dervişlerinin Birleştirici ve Kaynaştırıcı Rollerini”, Gönüller Sultanı Yunus Emre, Kamer Yayınları, İstanbul, 1993.

Anadol, Cemal: “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Ahmet Yesevi Dervişlerinin Birleştirici ve Kaynaştırıcı Rollerini”, Gönüller Sultanı Yunus Emre, Kamer Yayınları, İstanbul, 1993.

Anadol, Cemal: Anadolu'yu Aydınlatan Güneş: Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi ve Yesevilik, Kamer Yayınları, İstanbul, 1994.

Anadol, Cemal: Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvet-nameler, Ankara, 1991.

Argunşah, Hülya: “Tarihî Türk Romanında Yesevî Dervişleri”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Argunşah, Hülya: Türk Edebiyatında Tarihî Roman, Basılmamış Dr. Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

Aslanapa, Oktay: “Hazret-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî ye Türbesi”, Erdem-Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı VII, Ankara, 1995.

Asrar, N. Ahmet: “Ahmet Yesevi ve Allame Muhammed İkbâl”, Folklor Araştırmaları Grubu-KKTC Kültür Bakanlığı 6. Uluslararası Ahmet Yesevi ve Türk Halk Edebiyatı Semineri, Lefkoşa, 1993.

Aşan, Beşir: “Fırat Havzasında Bulunan Yesevîlikle ilgili bazı Kültürel Varlıklar Üzerine Düşünceler”, Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Elazığ, 1993.

Aşık, Nevzat: “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.

Aşık, Nevzat: “Yesevi Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme”, Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu ve Anma Programı, Ege Üniversitesi-Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1993.

Ataseven, Muhammet: Ahmet Yesevi Dervişlerinin Anadolu’yu Türkleştirmesi ve İslamlaştırması, Basılmamış Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kayseri, 1994.

Aydın, Erhan: “Ahmet Yesevî Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, Bir 3, İstanbul, 1995.

Aydın, Mehmet S.: “Divan-ı Hikmet’e Göre Hayatın Manası ve İnsanda Ahlaki Bozulma”, Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Elazığ, 1993.

Babaoğlu, Nikolay: “Moldova Kütüphanelerindeki Kaynaklara Göre Ahmet Yesevi”, Folklor Araştırmaları Kurumu- Romanya Kültür Bakanlığı Türk-Romen İlişkileri Sempozyumu, Köstence, 1993.

Babinger, F. - Köprülü, Fuat: Anadolu İslamiyet, Haz. Mehmet Kanar, İstanbul, 1997.

Baran, Şafak, “Ahmet Yesevî’nin Hayatı Eserleri ve Eserlerindeki Bilgi Meselesi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özetleri, (Konya, 1991).

Baran, Şafak, Ahmet Yesevî’nin Hayatı Eserleri ve Eserlerindeki Bilgi Meselesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam ve İslâm Felsefesi Anabilim Dalı, Konya, 1990.

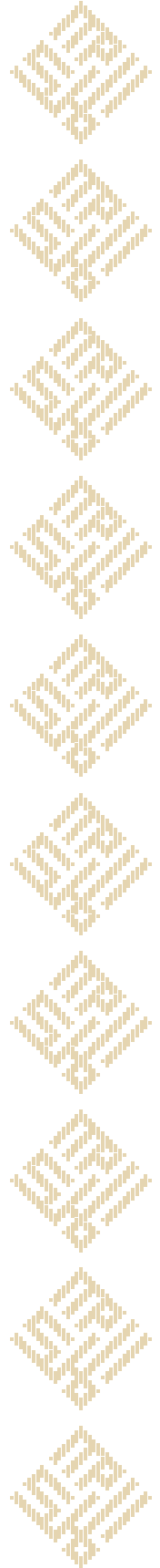
Barkan, Ömer Lütfi: “Osmanlı imparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler-İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi II, Ankara, 1942.

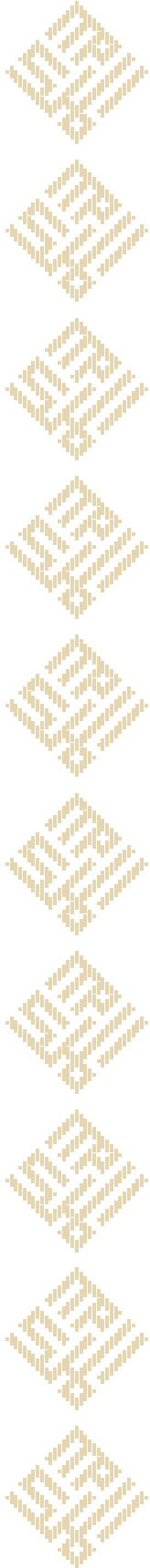
Barkan, Ömer Lütfi: Kolonizatör Türk Dervişleri, Vakıflar Dergisi, s. II, Ankara, 1942,

Baş, Eyüp: “Ahmed Yesevî’nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 52, Ankara, 2011.

Baubek, Hacıemin: “Ahmet Yesevi Bibliyografyası”, Folklor Araştırmaları Kurumu- Romanya Kültür Bakanlığı Türk-Romen İlişkileri Sempozyumu, Köstence, 1993.

Bayram, Mikail: “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Hacı Ahmed-i Yesevî’nin Rolü”, Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.

Behlul Abdulla: “Yesevîlik ve Azerbaycan’da Şaman-Derviş Medeniyeti”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Bekçurin, Mikail: Türkistan Vilâyetinin Türkistan Şehrinde yerleşen Hazret Çömezinin Tasviri, Kazan 1872.

Bennigsen, Alexandre- Quelquejay, Chantal Lemerrier: Sûfi ve Komiser-Rusyada İslâm Tarikatları, Tercüme. Osman Türer, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.

Beşik, Peyami: “Dobruca Bölgesinde Ahmet Yesevi Torunlarının Ahlak ve Geleneği”, Folklor Araştırmaları Kurumu- Romanya Kültür Bakanlığı Türk-Romen İlişkileri Sempozyumu, Köstence, 1993.

Beyatlı, Yahya Kemal: Divan-ı Hikmet’ten Seçmeler, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1983.

Bice, Hayati: “Dünya Türklüğünün Önderi”, Türk Yurtları II/6, Ankara, 1993.

Bice, Hayati: “Ahmet Yesevi Dünya Türklüğünün Kucaklaşmasını Sağlayacak”, TDV Bülteni 28, Ankara, 1993.

Bice, Hayati: Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi 33, Ankara, 2016.

Bice, Hayati: Türk Yurtlarında İmanımızın İşaret Taşları, Köklem Yayınları, Ankara, 1992.

Bilgin, Azmi: “Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı”, İlmî Araştırmalar I, İstanbul, 1995.

Bilgin, Azmi: “Tasavvufî Düşünce ve ilk Mutasavvıf Türk Şairlerinde Müsamaha ve Birlik Fikri”, Erdem VIII/24, Ankara, 1996.

Bilgin, Orhan: “Ahmed-i Yesevî’nin Devlet Anlayışı”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Bilhan, Saffet: Orta Asya Bilgin Hükümdarlar Devletinde Eğitim-Bilim Sanat, Ankara, 1988.

Bodroglıgeti, Andras J. E.: “Ahmad Yasavi’s Concept of “Daftar-ı Sâni” (Ahmet Yesevî’nin Defter-i Sâni Anlayışı)” Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

Bodroglıgeti, Andras J. E.: “Ahmet Yesevî’nin Divan-ı Hikmet’ini Anlamak ve Yorumlamak”, Çev. M. Mahur Tulum, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, 1999.

Bodroglıgeti, Andras J. E.: “Yesevi Ideology in Muhammad Shaybani Khan’s Vision of a Muslim Empire”, Milletlerarası Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Seminer ve Kongre Bildirileri Dizisi: 39, Ankara, 1992

Bolel, Aziz: “Tasavvufî Türk Halk Edebiyatında Yunus Emre ve Ahmet Yesevî”, Yunus Emre Semineri Bildirileri, Konya, 1991.

Bolel, Aziz: “Türk Kültür ve Edebiyatında Ahmet Yesevi ve Yunus Emre”, Türkiye ve Ortaasya Türk Cumhuriyetleri’nde Yunus Emre Semineri, Eskişehir, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir, 1996.

Cantürk, Mehmet: “Doğu Türkistan’daki Tasavvuf ve Hoca Ahmet Yesevî”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Carhummed-Uli, Muhammedrahim: “Hoca Ahmet Yesevî'nin Hayatı Hakkında Yeni Deliller ve O'nun Bilinmeyen 'Risale' Adlı Eserinin İlmî Değeri”, Ahilik Yolu, Ankara, 1994.

Carhummed-Uli, Muhammedrahim: “Hoca Ahmet Yesevî'nin Hayatı Hakkında Yeni Deliller ve O'nun Bilinmeyen 'Risale' Adlı Eserinin İlmî Değeri”, Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

Carhummed-Uli, Muhammedrahim: “Yesevî'nin Şeceresi-Yeni Bir Belge”, Türk Yurtları II/6, Ankara 1993.

Carhummed-Uli, Muhammedrahim: “Hoca Ahmet Yesevî'nin Hayatı Hakkında Yeni Deliller ve O'nun Bilinmeyen 'Risale' Adlı Eserinin İlmî Değeri”, Ahilik Yolu 97, İstanbul, 1994.

Carhummed-Uli, Muhammedrahim: Hoca Ahmet Yesevi ve Türkistan, Aktaran: Ali Abbas Çınar, İsmail Kallimci, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, 2001.

Cebecioğlu, Edhem: “Hoca Ahmet Yesevî”, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXXIV, Ankara, 1993.

Cebecioğlu, Edhem: “Hoca Ahmet Yesevî”, Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996,

Cemiloğlu, Mustafa: “İslâmî Türk Kültür Birliği Çerçevesinde Ahmet Yesevî'de İlahî Aşk”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Cemiloğlu, Mustafa: “Ahmet Yesevi ve Hikmetlerinde Şeriat-Tarikat Bağlantısı”, Türkiye ve Ortaasya Türk Cumhuriyetleri'nde Yunus Emre Semineri, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir, 1996.

Cezar, Mustafa: Anadolu Türkleri Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul, 1977.

Chemilowska, Danuta: “Ahmet Yesevi Polonya'da Nasıl Tanınıyor”, Folklor Araştırmaları Grubu-KK-TC Kültür Bakanlığı 6. Uluslararası Ahmet Yesevi ve Türk Halk Edebiyatı Semineri, Lefkoşa, 1993.

Coşan, Esad: “Ahmed-i Yesevî Hazretleri”, Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.

Coşkun, Ahmet: “Geçmişlerimizi Anmanın Önemi”, Milletlerarası Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

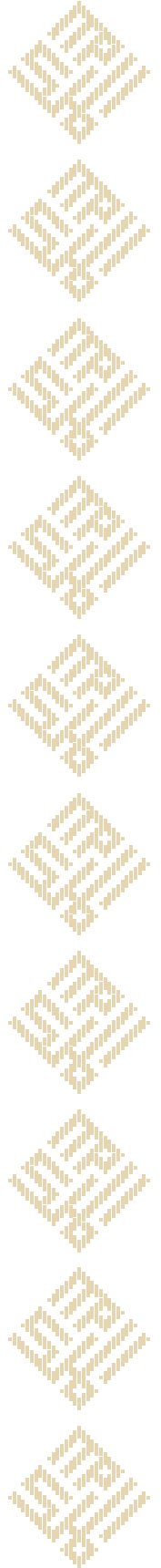
Coşkun, İsmail: Ahmet Yesevi ve İlk Türk Tarikatının Kuruluşu, Basılmamış Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kayseri, 1983.

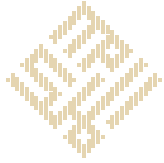
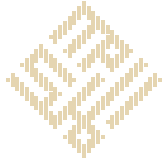
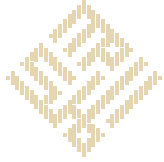
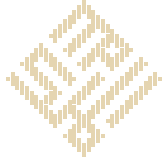
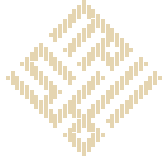
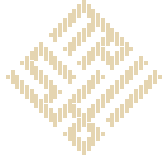
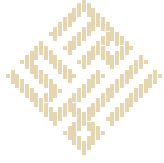
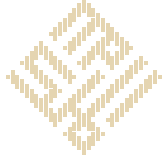
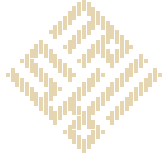
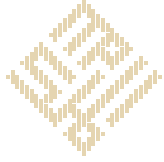
Cunbur, Müjgân - Parlatur, İsmail: “Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler”, AKM Yayınları, Ankara, 1990.

Cunbur, Müjgân: “Ahmet Yesevî'nin Ahi ve Gazileriyle Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Cunbur, Müjgân: “Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi'nde Ahmet Yesevî”, Erdem-Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı VII/ 21, Ankara, 1995.

Cunbur, Müjgan: “Ahmet Yesevi ve Anadolu'ya Gönderdiği Gaziler, Ahilerle Abdallar”, Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, 1993, Elazığ.

Cunbur, Müjgan: Anadolu'nun Bütünleşmesinde Ahmet Yesevî'nin Yeri, AKM Yay., Ankara, 1997.

Cunbur, Müjgân: Yunus Emre'nin Ahmet Yesevî'ye Bir Naziresi, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991.

Cunbur, Müjgân: "Ahmet Yesevî'nin Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri", Erdem-Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı VII/21, Ankara, 1995.

Çam, Nusret: "Anadolu Türk Sanatı ile Türkistan Sanatları Arasındaki Benzerlikler Üzerine Bir Deneme", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri 1993.

Çandarlıoğlu, Gülçin: "Ahmet Yesevi Türbesi, Müzesi ve Bugünkü Durumundan Görüntüler", Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu ve Anma Programı, Ege Üniversitesi-Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1993.

Çapan, Pervin: "Ahmet Yesevi Bibliyografyasına Doğru", Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Elazığ, 1993.

Çelik, Mehmet: "Ahmet Yesevî'nin Tebliğ Metodu", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Çınar, Ali Abbas: "Bazı Yazılı Bektaşî Kaynaklarında Ahmet Yesevî-Hacı Bektaş Velî Bağlantısı ve Yesevî'nin Hoşgörüsünü İşleyen Şiirler", Erdem VIII/24, Ankara, 1996.

Çiçek, Yakub: "Ahmet Yesevî ve İrşad", Altınoluk 31, İstanbul, 1988.

Çubukçu, İbrahim Ağâh: "Ahmet Yesevî ve Düşüncesi", Erdem, Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı VII/21, Ankara, 1995.

Çubukçu, İbrahim Ağâh: "Ahmet Yesevî ve Düşüncesi", Folklor Araştırmaları Grubu-KKTC Kültür Bakanlığı 6. Uluslararası Ahmet Yesevi ve Türk Halk Edebiyatı Semineri, Lefkoşa, 1993.

Çubukçu, İbrahim Ağâh: "Türk-İslam Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara, 1987.

Dede, Behçet: "Ahmet Yesevî'nin Yunus Emre Üzerindeki Etkileri", Yunus Emre ve V. Türk Millî Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara, 1991.

Dede, Behçet: "Hoca Ahmet Yesevî'de Raks ve Sema", Türkiye ve Ortaasya Türk Cumhuriyetleri'nde Yunus Emre Semineri, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir, 1996.

Demirci, Mehmet: "Ahmet Yesevî'den Yunus Emre'ye", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Demirci, Mehmet: "Tarihten Günümüze Ahmet Yesevî", Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.

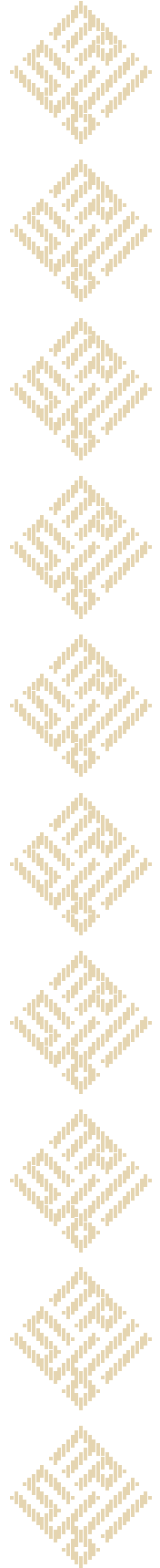
Demirci, Mehmet: "Yesevî Kültüründe ibadetlerin iç Anlamı", Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul 1996,

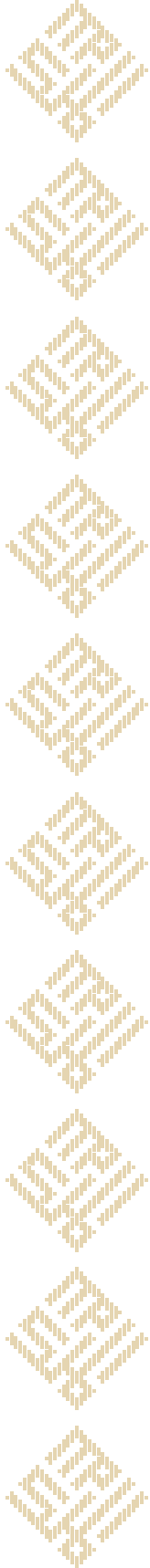
Demirci, Mehmet: Türkistan Notları, Kubbealtı Yay, İstanbul, 1996.

Derman, Münir: "Ahmet Yesevî", Türk Yurtları II/6, Ankara, 1993.

Develi, Hayati: Ahmet Yesevi, Şule Yayınları, İstanbul, 1999.

- Dilçin, Cem: “Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinde Sıra Cümleler”, Türk Dili 504, Ankara, 1993.
- Diriöz, Meserret: “Divân-ı Hikmet'e Yeni Bir Bakış”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.
- Doğrul, Ö. Rıza: İslamiyetin Getirdiği Tasavvuf, İstanbul, 1948.
- Duman, Fatih, Pir-i Türkistan Ahmet Yesevî'nin Romanı, Nesil Yay, İstanbul, 2016.
- Ecer, Ahmet Vehbi: “Ahmet Yesevî'de Dinî Tolerans ve Anadolu'da Etkileri”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.
- Ekinci, Yusuf: Hoca Ahmet Yesevi, Ocak Yayınları, Ankara, 1995.
- Ekincikli, Mustafa: “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yesevilik”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.
- Elfine Sibgattulina: “Hoca Ahmet Yesevî ve Kazan Tatarları Edebiyatında Tasavvuf, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 1997.
- Eraslan, Kemal: “Ahmed-i Yesevi”, Erdem, Hoca Ahmet Yesevi Özel Sayısı C. 7, S. 21, Ankara, 1995.
- Eraslan, Kemal: “Divan-ı Hikmet Nüshalarının Dili”, Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.
- Eraslan, Kemal: “Hoca Ahmet Yesevi Hikmetleri ve Mesajları” Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu, 1993.
- Eraslan, Kemal: “Hoca Ahmet Yesevî'nin İslam'a Karşı Görüşlere İtibar Etmemesi” Çev. Mevlüt Uyanık, Türk Dili 506, Ankara, 1994.
- Eraslan, Kemal: “Yesevî'nin Verdiği Mesaj”, Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Elazığ, 1193.
- Eraslan, Kemal: Yesevî'nin Fakr-namesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1977.
- Eraydın, Selçuk: Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul, 1984,
- Ercilasun, A. Bican: Türk Dünyası Üzerine İncelemeler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- Ercilasun, Ahmet B.: “Ahmet Yesevî'nin Şiirlerinde Ahenk Unsurları”: Türk Kültürü Araştırmaları-Şükür Elçin'e Armağan, Ankara, 1993.
- Erkin, Ekrem: “Doğu Türkistan'da Sûfi Hocalar”, Erdem VIII/23, Ankara 1996.
- Erkin, Emet: “Hoca Ahmet Yesevi ve O'nun Hikmetleri”, Folklor Araştırmaları Grubu-KKTC Kültür Bakanlığı 6. Uluslararası Ahmet Yesevi ve Türk Halk Edebiyatı Semineri, Lefkoşa, 1993.
- Erkul, Râsih: “Ahmet Yesevî ve Derviş Tipi”, Diyanet 33, Ankara, 1993.
- Ersoy, Arif: “Hoca Ahmet Yesevî'nin Sosyal Yapılanmaya Yönelik Yaklaşımları”, Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.
- Ertürk, Ahmet Çetin: “Türklerin İslâm'ı Algılayış ve Uygulayışında Hoca Ahmet Yesevî'nin Rolü”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd.

Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Esin, Emel: "Ahmet Yesevî", Türk Edebiyatı 192, İstanbul, 1989.

Esin, Emel: "Hazret-i Türkistan", Türk Edebiyatı 123, İstanbul, 1984.

Esin, Emel: İslamiyetten Önceki Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul, 1978,

Esin, Emel: Türkistan Seyahatnamesi, Ankara, 1959,

Francaise, Caarten: "Türkistandaki Ahmet Yesevi Türbesi", Folklor Araştırmaları Kurumu- Romanya Kültür Bakanlığı Türk-Romen İlişkileri Sempozyumu, Köstence, 1993.

Gahramanov, Cihangir: "Divan-ı Hikmet Azerbaycan Sûfi Edebiyatı İçindeki Örnek Kimi", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Garayev, Yaşar Vahid: "Yesevilik ve Türk Millî Kültürünün Tarihinde Onun Yeri", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Geldiyev, Gurbandurdi: "Hoca Ahmet Yesevî ve XVIII.-XIX. Asır Türkmen Şiiri", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Gencay, Güngör: "Hoca Ahmet Yesevi", Türk Yurdu C.6, S.9, Ankara, 1967..

Genç, İlhan: "Belagat Yönünden Divan-ı Hikmet Üzerine Bir Değerlendirme", Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.

Genç, Reşat: "Türklerde Dinî Tolerans ve Hoca Ahmet Yesevî", Türk Dili Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı, Ankara, 1993.

Göçgün, Önder: "Destan Rivayetlerine Dayalı Hayatı ve Hikmet Yüklü Edebî Hüviyeti ile Ahmet Yesevî", Erdem, Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı VII/21, Ankara, 1995.

Göde, Kemal: "Hoca Ahmet Yesevî'nin Yetiştirdiği Türk Kültür Çevresi", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Göğebakan, Göknur: "Türk Hakimiyetlerinin Zaaf Dönemlerinde Tarikatların Birleştirici Rolü ve Yesevilik", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Gökmen M. Ali Hacı: "Hoca Ahmet Yesevi", Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Bülteni 7 (20), Ankara, 1994.

Gölpınarlı, Abdülbaki: Vilayetname, Menâkıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Velî, İstanbul, 1958.

Güçlüol, Kemal: "Hoca Ahmet Yesevi Yılı", Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu, 1993.

Gül, Muammer: "Tasavvuf Hareketi ve Türkler Arasında Yayılması", Türk Dünyası Tarih Dergisi 76, 1993.

Günay, Umay: “Ahmet Yesevîden Hareketle Yazılı Kültürün Sözlü Kültüre Etkisi Konusunda Tesbitler”, Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

Günay, Umay: “Ahmet Yesevîden Hareketle Yazılı Kültürün Sözlü Kültüre Etkisi Konusunda Tesbitler”, Ahilik Yolu 100, İstanbul, 1994.

Gündüz, İrfan: “Ahmed-i Yesevînin Tarikat ve İrşad Anlayışı”, Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.

Gündüz, İrfan: “Ahmed-i Yesevînin Tarikat ve İrşad Anlayışı”, İlim ve Sanat, İstanbul, 1993.

Güvenç, Oruç: “Hoca Ahmet Yesevî ve Yunus Emre’nin Şiirlerindeki Musikî ile Orta Asya Bağlantısı”, II. Millî Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi Bildirileri, Konya, 1987.

Güzel, Abdurrahman: “Ahmet Yesevînin Fakr-nâmesi ile Hacı Bektaş-ı Velînin Makâlâtı Arasındaki Benzerlikler”, Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

Güzel, Abdurrahman: “Ahmet Yesevînin Fakr-nâmesi ile Hacı Bektaş-ı Velînin Makâlâtı Arasındaki Benzerlikler”, Ahilik Yolu 101, İstanbul, 1994.

Güzel, Abdurrahman: “Süleyman Hakîm Ata’nın Bakırgan Kitabı Üzerine”, Uluslararası Uluğ Bey ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1994.

Güzel, Abdurrahman: “Süleyman Hakîm Ata’nın Bakırgan Kitabı Üzerine”, Türk Kültürü Araştırmaları, Zeynep Korkmaz’a Armağan, Ankara, 1996.

Güzel, Abdurrahman: “Ahmet Yesevînin Eserlerinde Kültür, Din ev Dil Birliği Üzerine”, Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu ve Anma Programı, Ege Üniversitesi-Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1993.

Güzel, Abdurrahman: “Ahmet Yesevînin Fakr-name’si Üzerine Bir İnceleme”, Folklor Araştırmaları Grubu-KKTC Kültür Bakanlığı 6. Uluslararası Ahmet Yesevi ve Türk Halk Edebiyatı Semineri, Lefkoşa, 1993.

Güzel, Abdurrahman: “Hoca Ahmet Yesevîde Milli Birlik ve Beraberlik Unsurları”, Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Oktay Aslanapa’ya Armağan C: 31, 1-2, Ankara, 1993.

Hacı Bektaş-ı Velî: Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Veli, Haz. Esad Coşan, İstanbul, 2013.

Hacı Süleyman Efendi: Divan-ı Belagat Unvan-ı Sultanü’l Arifin Hoca Ahmet Yesevi, İstanbul, 1299.

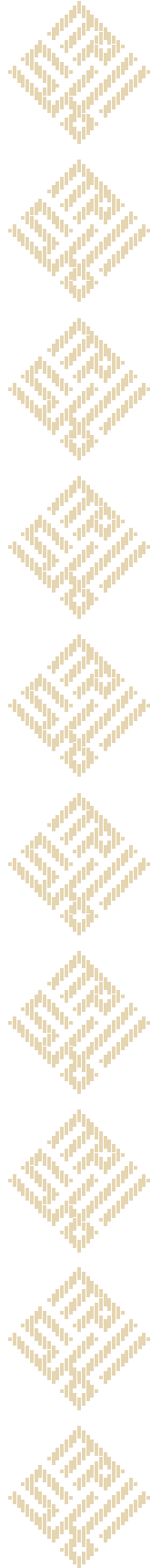
Hacıbekov, Erden Zadeoğlu: “Hoca Ahmet Yesevi Dünyası Bütün Türk Dünyası Demektir (İlim ve Teşkilatlanma Meseleleri)”, Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

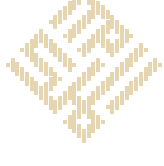
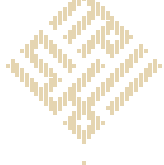
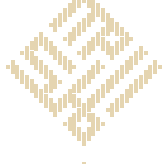
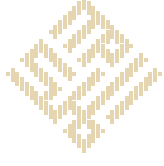
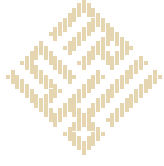
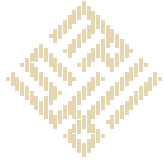
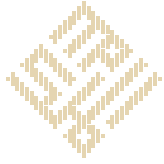
Hacızade, Naile: “Ahmet Yesevînin Divan-ı Hikmeti ve Nasîreddin Rabguzi’nin Kısasü’l Enbiya Adlı Eserinin Karşılaştırmalı Dil Özellikleri”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 1997.

Hakimcan, Ferid: “Ahmet Yesevî ve Ortaçağ İdil Boyu Edebi Dili”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Hakkulov, İbrahim: Ahmet Yesevi (Hikmetleri), MEB Yayınları, İstanbul, 1995.

Halıcı, Feyzi: “Ahmet Yesevîden Günümüz Şiirine”, Türk Dili, Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı, Ankara, 1993.

Halipaeva, Imperiyat: “Hoca Ahmet Yesevî ve Şeyh Bahaattin Hakkındaki Efsanelerde Mit Elementler”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Hanoğlu, Metin: “Hoca Ahmet Yesevî Türbesinin Bugünkü Durumu, Özellikler, Öneriler”, Türk Cumhuriyetlerindeki Kültür Varlıkları ve Değerleri Semineri Bildirileri, Ankara, 1992.

Hasan, Nadirhan, “Ahmed Yesevî Hikmetlerinin Dil Özellikleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, Turkish Studies 10/8, Ankara, 2015.

Hasan, Nadirhan: “Mevlana Sûfî Muhammed Danişmend ve Mir’âtü’l-Kulûb Eseri”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2011.

Hasan, Nadirhan: “Yesevîliğe Dair Bazı Kanak Eserler Hakkında”, Turkish Studies 4/2, Ankara, 2009.

Hatemi, Hüsrev: “Görüntüler ve Görüşler-Ahmed-i Yesevî”, Türk Edebiyatı Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı, İstanbul, 1989.

Hayit, Baymirza: “Türkistan Kadınlarının Yesevîcilik Ananesi”, Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

Hayrül Hâce Molla Abdülmelik Hacı B. Abdün Nebi: Hikmet-i Hazret-i Sultanül Arifin Hâce Ahmed b. İbrahim. b. Mahmud b. İftihar-ı Yesevi, Taşkent, 1312.

Hazîni: Cevâhirü’l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr (Yesevî Menâkıbnâmesi), Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri, 1995.

Hazîni: Cevâhirü’l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr, İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler, Yesevîlik Âdâbı ve Menâkıbnâmesi, Haz. Cihan Okuyucu, Mücahit Kaçar, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2014.

Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu (12 Haziran 1993), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları No:5, İstanbul, 1993.

Hoca Ahmet Yesevî: Divan-ı Hikmet, Haz: Hayatî Bice, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Hoca Ahmet Yesevi: Hoca Ahmet Yesevî'nin Yeni Bulunan Hikmetleri, Der. Mirahmad Milhaldaloğlu, Haz: Metin Akar, Hoca Ahmet Yesevi Vakfı, İstanbul, 2001.

İbrahimhakkıoğlu, Belkis: “Necla Pekolcay ile Ahmed-i Yesevî Üzerine Sohbet”, Türk Edebiyatı 192, İstanbul, 1989.

İsen, Mustafa: “Türk Dünyasının Yeniden Şekillenmesinde Eğitimin Rolü ve Bunun Bir Uygulaması Olarak Ahmet Yesevi Üniversitesi Deneyimi”, Yeni Türkiye C.III, S.15, Ankara, 1997.

İşıklar, Şerif: Ahmet Yesevi ve İlk Halifeleri, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1966.

Kafalı, Mustafa: “Ahmet Yesevî, Yaşadığı Devir ve Onu Yetiştiren Çevre”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Kalafat, Yaşar: “Horasan Eri Olarak Bilinen Yatırlarla ilgili Halk inançları ve Dinî Pratikler (I)”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Kamalı, Harun: Ahmet Yesevi'nin Mezhebi Yönü, Basılmamış Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İzmir, 1983.

Kara, Mustafa: "Yeseviyye Kültürünü Günümüze Ulaştıranlar ve Cevahiri'l-Ebrar Min Emvâci'l-Bihâr", İlim ve Sanat 35-36, İstanbul, 1993.

Kara, Mustafa: "Yeseviyye Kültürünü Günümüze Ulaştıranlar ve Cevâhiri'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Kara, Mustafa: "Yeseviyye'nin Temel Kitabı: Cevahiri'l Ebrar min Emvaci'l Bihar", Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu ve Anma Programı , Ege Üniversitesi-Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1993.

Karaağaç, Günay: "Yesevinin Dilinden", Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996,

Karadağ, Necati: "Türkistan Piri Hoca Ahmet Yesevi", Türk Yurdu C.8, S.9, Ankara, 1987.

Karakuş, İdris: "Divan-ı Hikmette Vezin, Kafiye, Anlatım Türleri, ve Üslup Özellikleri", Erdem, Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı VII/21, Ankara, 1995.

Karaörs, Metin: "Kayseri'de Bulunan Bir Dîvân-ı Hikmet Basması, Ahmet Yesevî'nin Yayınlanmamış Hikmetleri", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Karaörs, Metin: "Kayseri'de Bulunan Bir Dîvân-ı Hikmet Basması, Ahmet Yesevî'nin Yayınlanmamış Hikmetleri", Türk Kültürü Araştırmaları, Zeynep Korkmaz'a Armağan, Ankara, 1996.

Karaörs, Metin: "Divan-ı Hikmet'in İstanbul Baskısının Muhtevası", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XXVII İstanbul, 1997.

Karcavbay, Sartkocaulı: "Eski Türkçe Runik Yazıdaki "Çıt" Sözü Hakkında", Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

Karpat, Kemal: "Şamanizm ve Yesevi'nin Dini Düşüncesi", Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

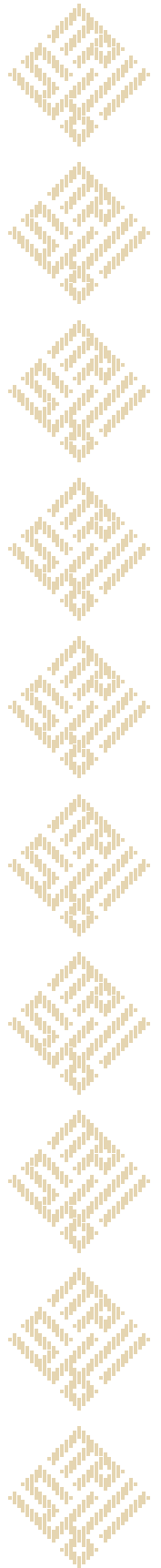
Kasimov, Begali: "Keyingi Davr Özbek Adabiyatında Yassaviy An'analari", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

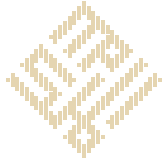
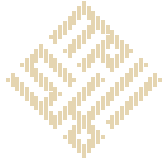
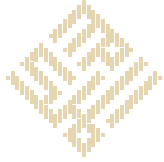
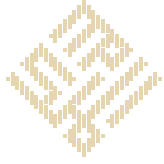
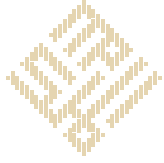
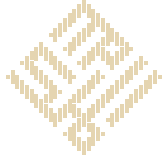
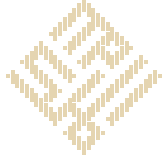
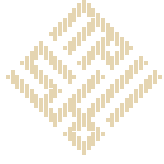
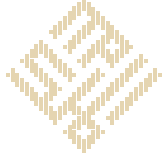
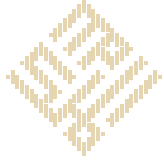
Kasimov, Begali: "Taşkent Şarkiyat Fondunda Ahmet Yesevi Kitapları", Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

Kazar, Mehmet: "Ahmet Yesevi'de Dil ve Şekil Hususiyetleri", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 13, Erzurum, 1999.

Kentejay, Dosay: "Hoca Ahmet Yesevi: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", Tasavvuf I/2, Ankara, 1999.

Kentejay, Dosay: Hoca Ahmet Yesevi'nin Ahlak Felsefesi, Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, Ankara, 2003.

Kentejay, Dosay: Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi, Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, Ankara, 2003.

Kitab-ı Divan-ı Belagat Unvan-ı Sultanü'l-Arifin Hacı Ahmet Yesevi/Ahmet Yesevi, Matbaa-i Osmaniye (taşbaskı), İstanbul, 1881,

Kocaman, Selami: Ahmet Yesevi, Basılmamış Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İzmir, 1984.

Koç, Ömür: "Hacı Ahmet Yesevi ve O'nunla İlgili Minyatürler" Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi S. 1, Erzurum, 1994.

Koçar, Çağatay: "Bağımsızlıktan Önce Türkistan Cumhuriyetlerinde Ahmet Yesevi" Türk Kültürü C.31 S.366, Ankara, 1993.

Koyunlu, Alpaslan: "SSCB Kazakistan Cumhuriyeti Ahmet Yesevî Türbe Medresesinin Restorasyon Öncesi Sorunları", XI. Sanat Tarihi Araştırmaları Haberleşme Semineri Bildirileri, İstanbul, 1991.

Köprülü, Fuat: "Anadolu'da İslâmiyet", Türk Yurdu V, İstanbul, 1928.

Köprülü, Fuat: "Orta-Asya Türk Dervişliği Hakkında Bazı Notlar", Köprülü'den Seçmeler, Haz. Orhan Köprülü, İstanbul, 1990.

Köprülü, Fuat: Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1966.

Kufralı, Kasım: Nakşibendiliğin Kuruluş ve Yayılışı, İ.Ü. Türkiyat Ens. Basılmamış Dr. Tezi, İstanbul, 1949.

Kurnaz, Cemal, Tatçı, Mustafa: "Ahmed-i Yesevi Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", Bilig-4, Ankara 1997.

Kurt, Yılmaz: "Hoca Ahmet Yesevî'nin Rum Eyaletindeki Zaviye Kurucuları Üzerindeki Etkileri", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Küçük, Sabahattin: "Divan-ı Hikmet'te İnsan Eğitimi", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Küçük, Sabahattin: "Divan-ı Hikmet'te Ölüm Fikri", Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Elazığ, 1993.

Küleççi, Orhan: "Ahmet Yesevî'nin Etkileri", Folklor Araştırmaları Kurumu- Romanya Kültür Bakanlığı Türk-Romen İlişkileri Sempozyumu, Köstence, 1993.

Küyel, Mübahat Türker: "Yesevî Portresi", Erdem-Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı, VII/21 (Ankara 1995) 865-886.

Makal, Tahir Kutsi: "Ahmet Yesevî'den Eminescu'ya Sevgi Arayışı", Folklor Araştırmaları Kurumu-Romanya Kültür Bakanlığı Türk-Romen İlişkileri Sempozyumu, Köstence, 1993.

Makal, Tahir Kutsi: "Ahmet Yesevî'nin Şiirlerinde Halk Kültürü Motifleri", Folklor Araştırmaları Grubu-KKTC Kültür Bakanlığı 6. Uluslararası Ahmet Yesevi ve Türk Halk Edebiyatı Semineri, Lefkoşa, 1993.

Manlibay, Ekrem: “Ahmet Yesevî’yi Avrupa Kaynaklarından Anlamak”, Folklor Araştırmaları Kurumu- Romanya Kültür Bakanlığı Türk-Romen İlişkileri Sempozyumu, Köstence, 1993.

Masala, Anna: “Ahmet Yesevi ve Eski İtalyan Mistiği Arasındaki Paralellik”, Folklor Araştırmaları Grubu-KKTC Kültür Bakanlığı 6. Uluslararası Ahmet Yesevi ve Türk Halk Edebiyatı Semineri, Lefkoşa, 1993.

Mazıoğlu, Hasibe: “Ahmed-i Yesevî’nin Anadolu’ya Attığı Ateşli Eği”, Türk Dili-Özel Sayı C.II, Ankara, 1993.

Mehmedoğlu, Alaadin: “Ahmet Yesevi ve Azerbaycan”, Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Elazığ, 1993

Mehmedoğlu, Alaeddin: “Yesevilik “Tarikatının Azerbaycan’a Tesiri Üzerine”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Melikoff, İrene: “Ahmet Yesevî ve Türkler’de İslâmiyet”, Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1991

Melikoff, İrene: Uyur İdik Uyardılar, Çev. Turan Alptekin, Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları, Cem Yay. İstanbul, 1993.

Melikov, Tofik: “Hoca Ahmet Yesevî’nin Hikmetlerinde Hece Vezni, Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1992.

Mert, Hamdi: Hoca Ahmet Yesevi Hayatı Fikirleri Hizmeti, Bilig Yayınları, Ankara, 1998.

Mevlânâ Safiyyü’d-dîn: Neseb-Nâme Tercümesi, Haz. Kemal Eraslan, Yesevî Yayıncılık, İstanbul, 1996,

Milletlerarası Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildiri Özetleri, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1991.

Milletlerarası Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri : Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992.

Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri : Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Kayseri, 1993.

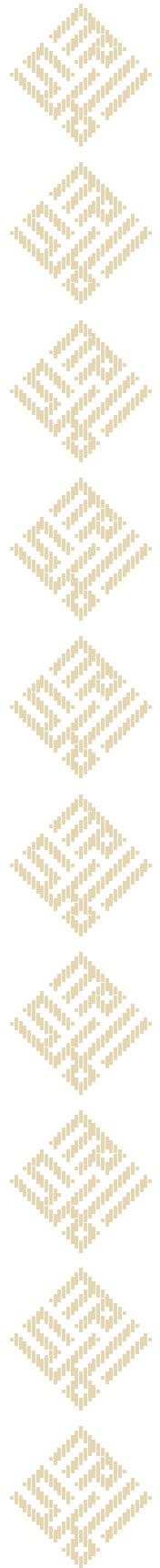
Mir Fatih Zakiyev-Ebrar Kerimullin Gibadullaviç: “Huca Ehmet Yesevî Bolğar-Tatar Dönyasında”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

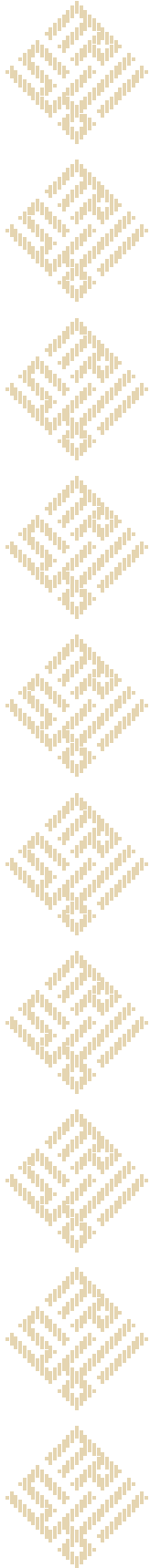
Muhtaroğlu, Vilayet: “Türkistan’da Hoca Ahmet Yesevî Külliyesi”, Türk Kültürü C.31, S. 365, Ankara, 1993.

Muhtaroğlu, Vilayet: “Türkistan’da Hoca Ahmet Yesevi Külliyesi”, Türkiye ve Ortaasya Türk Cumhuriyetleri’nde Yunus Emre Semineri, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir, 1996

Munteanu, Luminite: “Ahmet Yesevi ve Mistik Ölüm Meselesi”, Folklor Araştırmaları Grubu-KKTC Kültür Bakanlığı 6. Uluslararası Ahmet Yesevi ve Türk Halk Edebiyatı Semineri, Lefkoşa, 1993.

Naile Hacızade: “Ahmet Yesevî’nin Divan-ı Hikmet’i ve Nasireddin Rabguzî’nin Kıyasü’l-Enbiyâ isimli Eserinin Karşılaştırmalı Dil Özellikleri”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 1997.

Nigmatov, Hamid Gulamoğlu: “Yesevî’ye Ait Bazı Seneler”, Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

Nişanova, Dilaram: “Hoca Ahmet Yesevî Hakkında Özbekistandaki Tatkikadlar”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Nurmuhammedoğlu, Naim-Bek: Hoca Ahmet Yesevî Türbesi, Haz. Hayati Bice, Türk Eximbank, Ankara 1993.

Ocak, Ahmet Yaşar: “Anadolu Sûfilğinde Ahmed-i Yesevî ve Yesevilik”, Türk Dili (Hoca Ahmet Yesevî) 504, Ankara, 1993.

Ocak, Ahmet Yaşar: “Anadolu Türk Halk Sûfilğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü”, Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara.

Ocak, Ahmet Yaşar: “Türk Dünyasında Ahmed-i Yesevî ve Yesevilik Kültürünün Yayılışı: Bir Sûfi Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Ocak, Ahmet Yaşar: “Hoca Ahmet Yesevî’nin Türk Kültür Dünyasındaki Yeri ve Önemi”, Türk Cumhuriyetlerindeki Kültür Varlıkları ve Değerleri Semineri, Ankara, 1992.

Ocak, Ahmet Yaşar: “Milletlerarası Ahmed-i Yesevî ve Yunus Ere Sempozyumları Münasabıyla Türkiye’de Kültür Tarihi Araştırmaları Hakkında Düşünceler”, Türkiye Günlüğü 16, Ankara, 1991.

Ocak, Ahmet Yaşar: “Türk Kültüründe Ahmed-i Yesevinin Yeri ve Önemi”, X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, 1993.

Ocak, Ahmet Yaşar: Türk Halk inançlarında ve Edebiyatlarında Evliya Menkabeleri, Ankara, 1984.

Ocak, Ahmet Yaşar: Türk Sûfilğine Bakışlar, İstanbul, 1996.

Ocak, Ahmet: “Nizamiye Medreseleri Geleneği ve Yesevilik”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Okuyucu, Cihan: “Ahmet Yesevî ve Yunus Emre’nin Eserlerindeki Fikir Yakınlığı”, Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Elazığ, 1993,

Okuyucu, Cihan: “Ahmet Yesevî’nin Anadolu’daki Temsilcileri Yunus Emre ile Âşık Paşa Arasındaki Fikir Akrabalığı”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Olguner, Fahrettin: “Tasavvuf Dünyası içinde Hâce Ahmet Yesevî”, Erdem C.7, S.21, Ankara, 1995.

Orhan, Talip: Ahmet Yesevî ve Divan-ı Hikmet, Basılmamış Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kayseri, 1990.

Ömer, Özcan: “Ahmet Yesevî’yi Doğru Anlamak Gerek”, Folklor Araştırmaları Kurumu- Romanya Kültür Bakanlığı Türk-Romen İlişkileri Sempozyumu, Köstence, 1993.

Önder, Mehmet: “Ahmet Yesevî’den Yunus Emre’ye”, Folklor Araştırmaları Grubu-KKTC Kültür Bakanlığı 6. Uluslararası Ahmet Yesevi ve Türk Halk Edebiyatı Semineri, Lefkoşa, 1993.

Özdilek, Cafer: “Ahmet Yesevi ve Eminascu”, Folklor Araştırmaları Kurumu- Romanya Kültür Bakanlığı Türk-Romen İlişkileri Sempozyumu, Köstence, 1993.

Özköse, Kadir: “Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, Tasavvuf 16, Ankara, 2006.

Özsoy, Bekir Sami: “Hoca Ahmet Yesevî’nin Hikmetlerinden Günümüze Mesajlar”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Öztürk, Mustafa: “Tarikatlerin Türk Sosyal Hayatına Tesirleri Üzerine Bazı Düşünceler”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Öztürk, Mustafa: “Tarikatlerin Türk Sosyal Hayatına Tesirleri Üzerine Düşünceler”, Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri , Elazığ, 1993,

Öztürk, Yaşar Nuri: “Yesevilik”, Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar, İstanbul, 1988

Pekolca, Necla: “Ahmet Yesevî’ye ve Divan-ı Hikmet’e Dair Kaynaklar ve Tetkikleri”, İslâmî Türk Edebiyatı, İstanbul, 1981.

Pekolca, Necla: “Hoca Ahmet Yesevî’den Yunus Emre’ye Uzanan Müşterek İnanç İzleri”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi 3, Konya, 1997.

Pekolca, Necla: “Yunus Emre’ye Hoca Ahmet Yesevî’den İntikal Eden inanç izleri”, Erdem III, VIII/24, Ankara, 1996.

Polat, Hamdi: Terceme-i Divan-ı Ahmet Yesevi, Basılmamış Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum, 1994.

Refiiddin, Seyfeddin: Hoca Ahmet Yesevi, Hayatı, Eserleri, Tesirleri, Yayına haz., çev. İbrahim Hakul, Hasan Nadirhan, Azize Bektaş, Özbekistan Respublikası Fenler Akademisi Alişir Nevai Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Taşkent, 2001.

Salmen-Ulı, Tokmuhammed Sadıkov: “Kazak-Türk Tarihi ve Medeni Alakaları”, Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

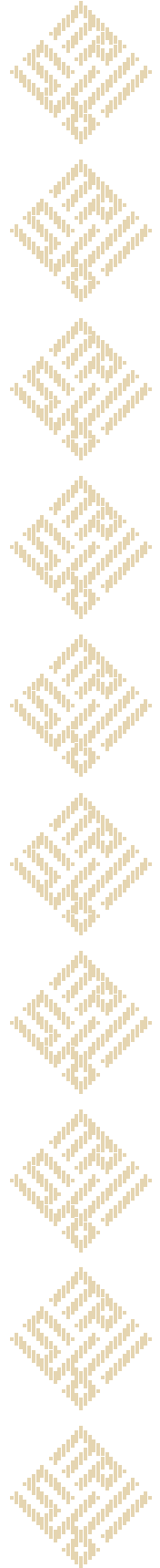
Sanakul, Halyiğit: “Hoca Ahmet Yesevî’nin Yaşagan Devrideki Siyasî, İçtimayî ve Dinî Şart-Şeraitler”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

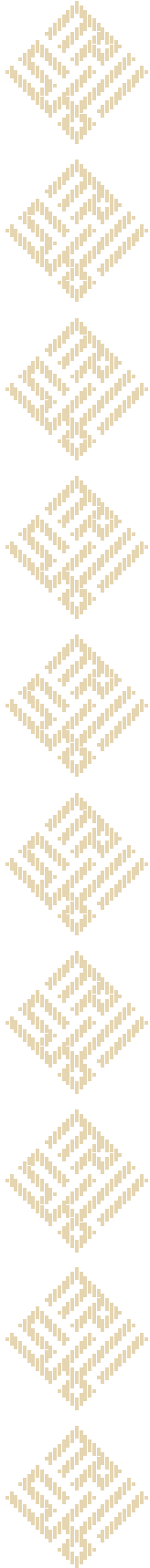
Sanbayev, Satimcan: “Kazakistan’da Ahmet Yesevi Konusundaki Çalışmalar”, Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

Sarı, Hüseyin: “Hoca Ahmet Yesevi”, Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu (12 Haziran 1993), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu, 1993.

Sarı, İlhami: Ahmet Yesevi, Basılmamış Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa, 1981.

Sayılı, Aydın: “Hoca Ahmet Yesevî”, Erdem Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı VII/21, Ankara, 1995.

Sertkaya, Osman F.: “Nehcü'l-Ferâdis'te ve Ahmet Yesevî Hikmetlerinde Selmân-ı Fârisî (=Arslan Baba) Menkıbeleri”, İlmî Araştırmalar 3, İstanbul, 1996

Sibgatullina, Elfine: “Hoca Ahmet Yesevî'nin Kazan-Tatar Edebiyatına Tesiri”, Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

Sibgatullina, Elfine: “Ahmet Yesevi Hikmetlerinin Tatar Edebiyatındaki Akisleri”, Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu ve Anma Programı , Ege Üniversitesi-Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1993.

Sorar, Ali İsmail: “Hoca Ahmet Yesevi ile Yunus Emre'nin Gönül Kapısı”, Türkiye ve Ortaasya Türk Cumhuriyetleri'nde Yunus Emre Semineri, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir, 1996.

Şahin, Hasan: “Ahmet Yesevî'nin İnsana Bakışı”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Şahin, Kamil: “Ahmet Yesevî'nin İlham Kaynakları”, Folklor Araştırmaları Kurumu- Romanya Kültür Bakanlığı Türk-Romen İlişkileri Sempozyumu, Köstence, 1993.

Şapolya, E. Behnan: Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler Tarihi, İstanbul, 1964.

Şeker, Mehmet-Yılmaz, Necdet: Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul 1996.

Şeker, Mehmet: “Ahmet Yesevî'nin Hayatında Arslan Baba Meselesi”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Şeker, Mehmet: “Divan-ı Hikmet'e Göre İnsan ve Sosyal Hayat”, Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.

Şeker, Mehmet: “Divan-ı Hikmet'e Göre İnsan ve Sosyal Hayata Genel Bir Bakış”, Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu ve Anma Programı, Ege Üniversitesi-Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1993.

Şener, Ayşe, Ahmet Yesevî - İki Nehir Arasındaki Okyanus, Yediveren Yayınları, İstanbul, 2016.

Şener, H. İbrahim: “Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Âyetler Üzerine Bir Değerlendirme”, Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.

Şeyh İbrahim Efendi: Kitab-ı Hikmet, İstanbul, 1299.

Şimşek, Esmâ: “Ahmet Yesevi Hakkında Anlatılan Menkabelerde Yer Alan Motifler ve Halk Edebiyatı Bakımından Önemi”, Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri , Elazığ, 1993,

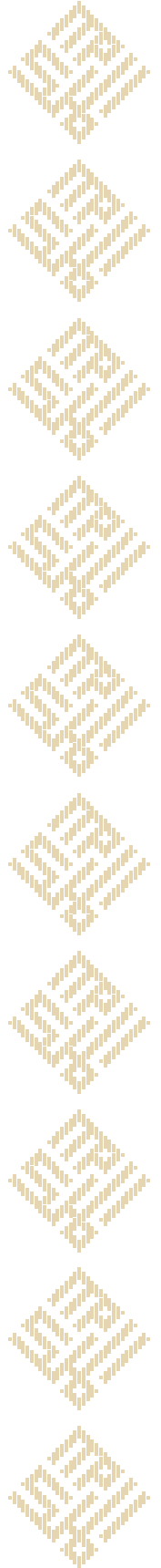
Tahralı, Mustafa: “Ahmet Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmetinde Dîni-Tasavvufî Unsurlar”, Kubbealtı Dergisi 20/1, İstanbul, 1991

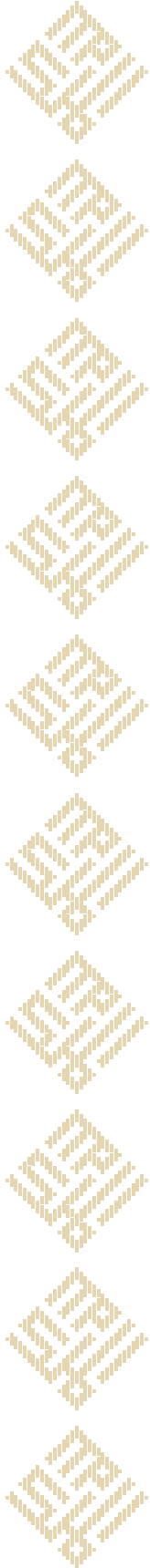
Tan, Ali: “Ahmet Yesevî'nin Şiirlerindeki Temalar”, Folklor Araştırmaları Grubu-KKTC Kültür Bakanlığı 6. Uluslararası Ahmet Yesevi ve Türk Halk Edebiyatı Semineri, Lefkoşa, 1993.

Tatçı, Mustafa, Kurnaz, Cemal: Yesevilik Bilgisi, MEB Yay, Ankara, 1998.

Tatçı, Mustafa: “Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre'de Dört Kapı-Kırk Makam”, Yunus Emre Divanı-İnceleme, C.I, Ankara, 1990.

- Tatçı, Mustafa: "Tasavvuf ve Rumuz", Yesevilik Bilgisi, Haz. Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Prof. Dr. Mustafa İsen, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatçı, Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998
- Tayşi, M. Serhan: "Ahmed-i Yesevî", Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.
- Tekin, K. Hakan: "Bir Gezinin Ardından: Hoca Ahmet Yesevi Külliyesi", Vakıf ve Kültür I S.4, Ankara, 1999.
- Tekin, K. Hakan: Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.
- Tekinbey, Mehmet: Türkistanlı Evliya Şair Hoca Ahmet Yesevi, Kültür Ofset Basımevi, Hatay, 1993.
- Tenişev, Ethem Rahimoğlu: "Ahmet Yesevî ve Ahmet Yükeki'nin Eserlerinin Dili Üzerine", Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.
- Tezcan, Mahmut: "Ahmet Yesevî'nin Türk Din Antropolojindeki Yeri", Anayurttan Atayurda Türk Dünyası 1/4, İstanbul, 1994.
- Tezcan, Mahmut: "Ahmet Yesevî'nin Türk Din Antropolojindeki Yeri", Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi C. 26 S.1, Ankara, 1993,
- Togan, Zeki Velidi: "Yeseviliğe Dair Bazı Yeni Malûmat", Fuat Köprülü Armağanı, Ankara, 1953.
- Topal, Savaş: Hoca Ahmet Yesevi ve Anadolu'daki Tesirleri, Basılmamış Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum, 1996.
- Toprak, Hicret Kiraz: "Ahmed Yesevî, Yesevilik ve XIII. Yüzyıl Anadolu'sundaki Yeri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Tosun, Cemal: "Hoca Ahmet Yesevi, Hayatı, Eserleri ve Toplumunu Eğitme Metodu", Dini Araştırmalar C.II, S. 6, Ankara, 2000.
- Tosun, Necdet: "Ahmet Yesevî'nin Menakıbı", İlim Araştırmalar Dergisi C.III S.1, Ankara, 1998.
- Tosun, Necdet: "Yesevilikte Zikr-i Erre", Keşkül 6, İstanbul, 2005.
- Tuncer, Orhan Cezmi: "Hoca Ahmet Yesevî Türbesi, Türk Sanatındaki Yeri ve Restorasyon Problemleri", Türk Cumhuriyetlerindeki Kültür Varlıkları ve Değerleri Semineri Bildirileri, Ankara, 1992.
- Türer, Osman: "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufi Şahsiyeti", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12, Erzurum, 1995.
- Türer, Osman: "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufi Şahsiyeti", Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996,
- Türer, Osman: "Orta Asya'da İslâm'ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Tarikatların Rolü", İlim ve Sanat, İstanbul, 1993.
- Türer, Osman: "Türk Dünyasında İslâmın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sufi Tarikatlar ve Yesevî'nin Rolü, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri", Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.
- Türkdoğan, Orhan: "Türk Düşüncesi Sistemi Üzerine Bir Deneme", Türk Yurdu 44, Ankara, 1991.

Türkdoğan, Orhan: “Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Kapanış Konuşması”, Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu, 1993.

Türkistan'ın Piri Hoca Ahmed Yesevî ve Külliyesi, Haz: Nükrettin Parlak, Tayfun Atmaca, TİKA Yayınları, Ankara.

Türkiye’de Yesevişinaslık: Kul Hoca Ahmet Yesevi Hazretlerinin Hayatı Eserleri Ve Tarikati Konusunda Türkiye’li Yesevişinas Alimlerle Yapılan Sohbetler, Yay. Haz. Hasan Nadirhan, Gafur Gulam Edebiyat ve San’at Neşriyatı, Taşkent, 1999.

Türkmen, Fikret: “Ahmet Yesevi ve Anadolu Halk Edebiyatı”, III. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri., Ankara, 1993.

Uğurlu, Kâmil: “Yesevî Külliyesi”, Erdem Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı VII/21, Ankara 1995.

Uluçay, Ömer: Hoca Ahmet Yesevi, Hakan Ofset, Adana, 1995.

Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildiriler, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Uslu, Mustafa: “Ahmet Yesevî Hikmetleri Üzerine”, Türk Yurdu 9, Ankara, 1988.

Uslu, Mustafa: “İlk Tarikat Olarak Yesevilik”, Türk Yurdu, Ankara, 1992.

Uslu, Mustafa: “Ahmet Yesevi Dervişlerinin Sosyal Felsefesi”, Türk Dünyası Araştırmaları C.6 S.67, İstanbul, 1992,

Uslu, Mustafa: “Hacı Bektaş'ın Ahmet Yesevi Müridi Olup-Olmadığı Meselesi”, Boğaziçi S.70, (İstanbul, 1988.

Usta, Erol: Ahmet Yesevi ve Yesevilik, Basılmamış Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa, 1995.

Uzun, Mustafa: “Türk Tasavvuf Edebiyatında Devriye ve Ahmet Yesevî'nin Devriye Yaşnamesi”, Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.

Ünver, İsmail: “Ahmed-i Yesevî'nin Anadolu'daki Etkileri Üzerine”, Türk Dili 504, Ankara, 1993.

Vasiliev (Cargıstay), Yuriy: “Yakutistan'da Müslümanlık”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Vuslatının 850. Yılında Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu-Çalıştay-Sergisi, Sempozyum Bildirileri ve Sergi Kataloğu, Editör: Doç. Dr. Ömer Zaimoğlu, Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, I. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu 23-25 Mayıs 2016, Antalya, 2016.

Yakıt, İsmail: “Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”, Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996,

Yakıt, İsmail: “Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, Isparta, 1994.

Yavuzer, Hayati: “Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Açış Konuşması”, Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu (12 Haziran 1993), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu, 1993.

Yazıcı, Nesimî: “Hoca Ahmet Yesevî Döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Yeniterzi, Emine: “Ahmed-i Yesevî’den Öğütler”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi 3, Konya 1997.

Yılmaz, Ali: “Ahmed-i Yesevî’nin Hikmetleri ile Yunus Emre’nin Şiirlerinde Tasavvufî Muhteva Benzerlikleri”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Yılmaz, Durali: Yesevî İrmakları, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995.

Yılmaz, H. Kâmil: “Anadolu ve Balkanlar’da Yesevî İzleri”, İlim ve Sanat 35-36, İstanbul, 1993.

Yılmaz, Mehmet: Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük), Enderun Yay., İstanbul, 1992.

Yiğit, Mehmet: “Anadolu’nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında Ahmed-i Yesevî Faktörü”, Türk Yurdu, Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı, XIII/73, 14-19.

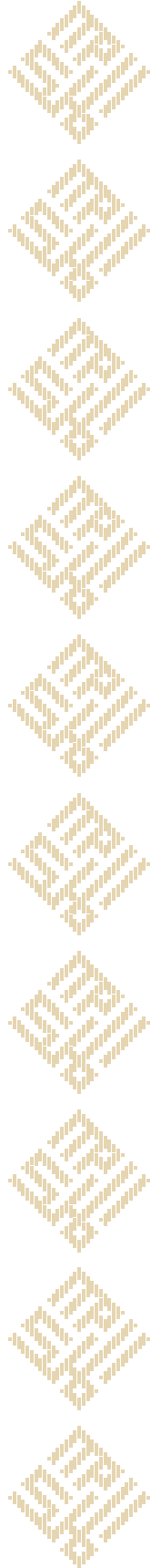
Yuvalı, Abdülkadir: “Türk Kültür Tarihinde Ata ve Babalar”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Yüce, Kemal: “Ahmed-i Yesevî’nin Halifesi Sarı Saltuk”, Ahmed-i Yesevî, Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Teşirleri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1996.

Zakiyev, Mir Fatih: “Hoca Ahmet Yesevî Bolğar-Tatar Dünyasında”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri , Haz. Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1993.

Zarcone, Thierry: “Hindistan’da Türk Tasavvufu : Yeseviyye Örneği”, Çev. Süleyman Derin, Dergâh 38, İstanbul, 1993.

Zeybek, Namık Kemal: “Tasavvuf Hakkında”, Yesevilik Bilgisi, Haz. Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Prof. Dr. Mustafa İsen, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatçı, Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.

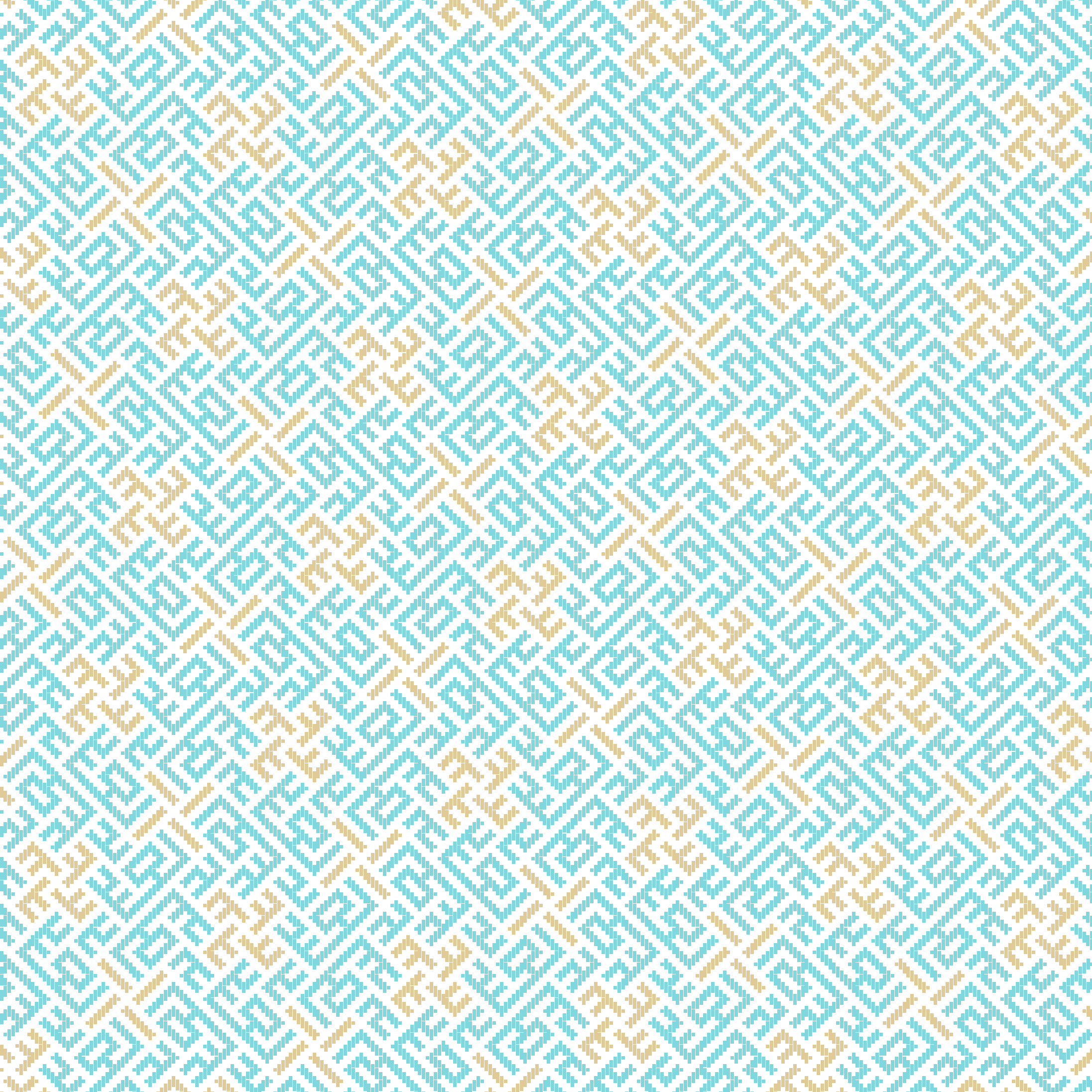

أحمد يَسَويُّ أحمد يَسَويُّ أحمد يَسَويُّ

أحمد يَسَويُّ

“Ahmed Yesevi”

SEVDÂ-YI MUHAMMED / CD İÇERİĞİ

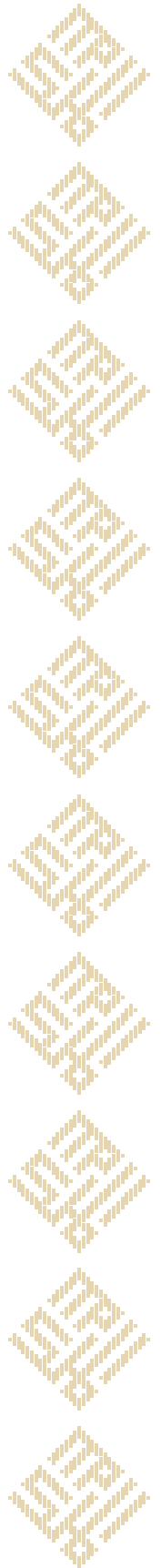
TÜRK MÜZİK TARİHİNE HOCA AHMED YESEVÎ PERSPEKTİFİNDEN BİR BAKIŞ

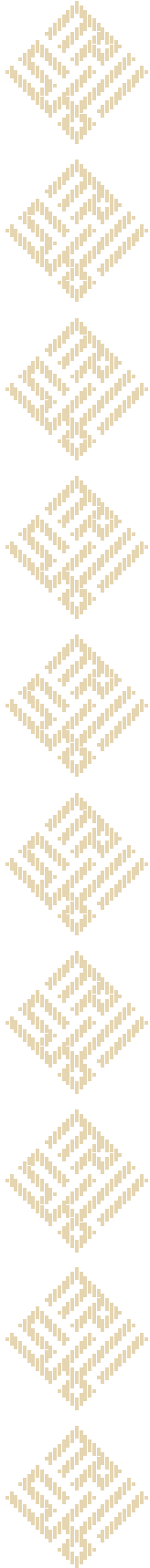
Canlı bir organizma olarak teşbih edebileceğimiz “medeniyet” kavramının varlığının temelinde “inancın” bulunduğu büyük bir hakikattir. İnsanlık tarihinde hayatîyetini devam ettirebilmiş ve dünyaya kendini ifade edebilme şansını yakalayabilmiş medeniyetlerin tamamında bir canlının ruhu kadar kendisine yakın inanç kuvvesinin de bulunduğu görülmektedir. Orta Asya’da neşet etmiş ve dünyanın üçte ikisini etkilemiş olan büyük Türk medeniyetinin yukarıda teşbih edilen örnek üzerindeki kriterlere tam oturduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle bin yıllarca kendi coğrafyasında ve başka coğrafyalarda insanların kalbine dokunabilmiş olan büyük Türk medeniyetinin esas dinamiği, İslam öncesi inançların ahlak prensibiyle temellenmiş ve daha sonra İslam’la müşerref kılınarak tezyin edilmiş büyük bir inanç sistemidir.

Türk İslam kültürü olarak tanımlanan bu büyük medeniyetin ilk bakışta etnisite bazlı bir yapı olduğu görülse de bunun çok yönlü ve çok ilişkili, coğrafik ve kültürel temelli bir lezzet arayışı olduğu unutulmamalıdır. Türk İslam medeniyetinin sahip olduğu bu harmanın en güzel sağlaması ise, bir medeniyetin damarlarının adeta anası olan sanatta açıkça görülebilir.

Gerek Türk İslam kültürünün temellerini atmış olması ile gerekse bu kültürün neşv ü nemâ bulmasında bir yol olan sanatın bir kimliğe bürünmesi hususunda karşımıza çıkan ilk isim Hoca Ahmed Yesevî’dir. Tüm Türk coğrafyasının pîri olarak kabul edilen ve “Pîr-i Türkistan” lakabıyla anılan Hoca Ahmed Yesevî, Türk Müslümanlığının zeminini oluşturmakla birlikte bunu en güzel şekilde nakşetmekle dertlenmiş ve binlerce yıl önce söylediği Hikmetleri kültür ve edebiyatımızın en nadide eserleri olarak günümüze gelmiştir. Ahmed Yesevî’nin bilhassa irşad vazifesiyle buyurmuş olduğu, sade bir Türkçeye sahip olan Hikmetler, birinci nesil Yesevî dervişlerinden itibaren dilden dile, obadan obaya ve hatta başka kıtalara dağılmıştır. İrfan temelli bu kültürel intikalin sağlanmasında en önemli araç şüphesiz müziktir.

İslam geleneğinin en önemli sanat dallarından biri olan irfan müziği içerisinde son derece önemli bir yeri bulunan Hoca Ahmed Yesevî, hem şiirleriyle hem de Yesevîlik doktrininin geleneksel özellikleriyle Müslüman coğrafyadaki müzik geleneğinde son derece mühim izlere sahiptir. Öyle ki, Orta Asya ve Anadolu’da Hikmet söyleme geleneği olarak adlandırılacak bir müzikal icra formunun atası sayılabilmektedir. Bu kültürel icra, her ne kadar Ahmed Yesevî’den önce de bulunabilme ihtimaline sahipse de, Orta Asya’dan Anadolu’ya ve oradan Balkanlara uzanan ozanlık geleneğinin kendisini buraya referans göstermesi büyük önem arz

eder. Yesevî'nin Hikmetlerinin müzikal birikime katkısı yanında, kurduğu Yesevîlik tarikatının zaman içerisinde ilmek ilmek ördüğü tarikat geleneklerinin de Türk dünyası müziği üzerindeki etkisi unutulmamalıdır. Başta Zikr-i Erre gibi zikir gelenekleri olmak üzere Yesevîlik, sadece kendi coğrafyasında değil Anadolu'da, Orta Doğu'da ve hatta Balkanlarda büyük bir coğrafyanın içerisinde derin izlere bırakmıştır. Henüz müzikolojik olarak tanımlanmasa da coğrafyada görülen bu zenginlik akademik bir tasnife tâbî tutulduğunda Yesevîlik temelli bir musikinin kategorize edilebileceği şüphe götürmez bir hakikattir. Zira Türk dünyasının Müslüman olan hemen her bölgesinde Hikmetler, kendi meşrebince ve lezzetince dervişler tarafından sebab-i vuslat olarak gönüllere işlenmiştir.

Dinleyeceğiniz müzikal çalışma, Dîvân-ı Hikmet'in bu eşsiz etkileşiminin bir derlemesi niteliğinde kabul edilebilir. Hikmetlerin, Yesevîliğin neşet ettiği Türkmenistan bölgesinden başlayarak Kırgızistan, Azerbaycan, Doğu Anadolu üzerinden İç Anadolu ve İslam başkentlerinin anası İstanbul'dan devam ederek Balkanlara uzanan geniş coğrafyadaki müzikal kültürde nasıl bir yer edindiği sorusunun cevabı bu icraların temel özelliğini üzerinde barındırmaktadır. Bir başka ifadeyle bu icralar, Hikmetlerin farklı tekke ve dergâhlarda bulunduğu ortamın meşrebine ne türlü bir uyum sağladığının ve bu nedenle de adına yakışır bir hikmeti üzerinde barındırdığının müşahhas bir örneğini teşkil etmektedir. Hikmetlerin coğrafyalardaki lehçelerle nasıl dönüştüğünün ve o bölgenin müzikal yapısına nasıl entegre olduğunun karşılaştırmalı cevabı olarak dinleyiciye arz edilecek olan bu çalışma, dünya müzik coğrafyasında güfte bazlı etnik müzik araştırmalarına bir yöntem sağlayabilmesi adına siz dinleyicilerin beğenisine sunulmuştur.

“Yesevî ve Semâzenler”

*Raks u semâ yapan âşık kendini bilmez
Şuursuz yürür dünyâ malımı ele almaz
Yüz bin adam “âffet” dese mağrur olmaz
Dünyayı tepip raks u semâ yaptı dostlar*

*Dünyâ tepmeden raks u semâ yapan câbil
Hak yâdını bir an demeyip yürür gâfil
Dervişim der dünyâya doğru gönlü mâyil
Dünya için raks u semâ yaptı dostlar*

Sevdâ-yı Muhammed

YESEVÎ İLÂHİLERİ

Genel Sanat Yönetmeni / Murat Özer

Müzik Yönetmeni / Coşkun Karademir

Kayıt / Kalan Müzik Stüdyoları – Onur Özçelik & Coşkun Karademir

Mix / Alican Özbuğutu

Mastering / Alican Özbuğutu

1 HİKMET-İ NEBÎ

2 MÜNACAAT

3 RAST İLAHÎ | HALİKİMİ ARARIM

4 MÜSTEAR İLAHÎ | AŞK ATEŞİNE YANAN AŞIK

5 SEVDA-YI MUHAMMED

6 NA'T-I ŞERİF

7 BESTENİGAR İLAHÎ | AŞIKLAR MEYDANINDA

8 SEGAH İLAHÎ | GARİPLİKTE GARİP OLAN GARİPLER

9 ŞEKSİZ BİLİN BU DÜNYA

10 ZAVİL İLAHÎ | CANI GÖRDÜM CANANDA

11 UŞŞAK İLAHÎ | VAHDET KÜPÜ

12 UŞŞAK & HÜSEYİNİ İLAHÎ | DEM BU DEMDİR

13 HU HALKASI

14 HÜZZAM İLAHÎ | GECE GÜNDÜZ HAK ZİKRİNİ DUYAN AŞIK

15 KEMENÇE TAKSİM

16 EVİÇ İLAHÎ | ÜÇ YÜZ ALTMİŞ SU GEÇTİM

1 Hikmet-i Nebî

*On segiz min galamga server bolgan Muhammed
Otuz üç min ashabga serdar bolgan Muhammed*

*Yalagaç u aşlıkka kanaat bergen Muhammed
Ğasi Jani ümmetğa şafağat bergen Muhammed*

Ya Muhammed Muhammed Vesselâtü vesellem

*Tünler Jatıp uyumas tilavetliğ Muhammed
Garip birle yetimğa Mürüvvetliğ Muhammed*

*Joldan azgan gumrahga hidayetliğ Muhammed
Muhim tüşe ar kimge kifayetliğ Muhammed*

Ya Muhammed Muhammed Vesselâtü vesellem

*Oraza namaz kılguçı ğibadetliğ Muhammed
Tinmay teşbih aytğuçı riyazetliğ Muhammed*

*Mel'un lağın şaytanga siyasetliğ Muhammed
Şarigatnıng jolıga ğinayetliğ Muhammed*

Ya Muhammed Muhammed Vesselâtü vesellem

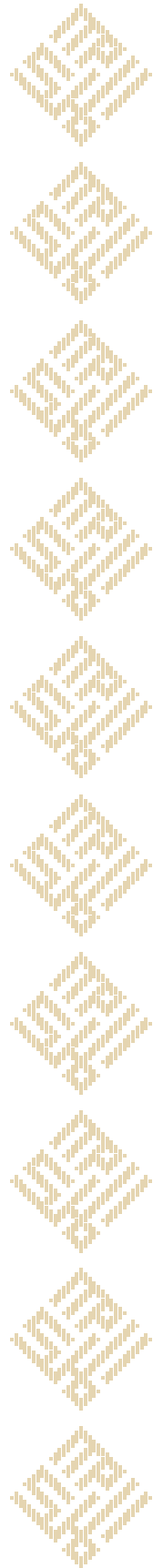
*Arş u kürsi bazarı ğinayetliğ Muhammed
Segiz behişt igesi velayetliğ Muhammed*

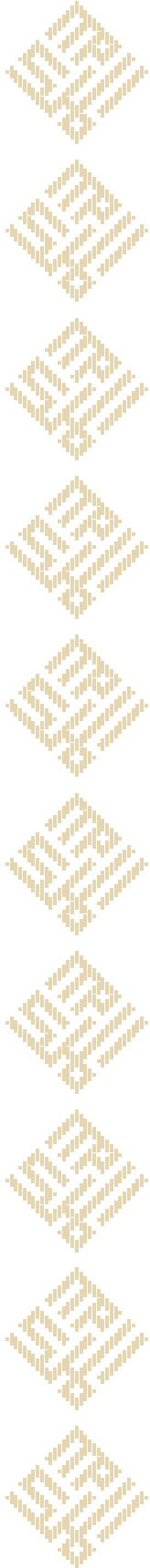
*Miskin Ahmed kulıga kitabetliğ Muhammed
Yetim fakir garipğa sahavetliğ Muhammed*

Ya Muhammed Muhammed Vesselâtü vesellem

Çalgılar & Solist: İrfan Gürdal

(Dutar, Rubab, Giccak, Bağlama, Üçtelli, Doyra, Orba)

2 Münacaat

*Miskin Ahmed kuluna kitabetli Muhammed
Yetim fakir garibe sehavetli Muhammed
Başıma düşüp nara sevdayı Muhammed
Ben onun için yolumdan şeyday-ı Muhammed
Kim ümmet ise durmadan hamd ve sena söyler
Ya samed eyle beni nisva Muhammed
Gönlüme koyup aşk sevdasını Allah'ım
Eyle beni sen aşık-ı yektayı Muhammed
Mecnun misali geçirip iki cihanda
İman eyleyip eyle beni rüsvay-ı Muhammed
Öldür yandır her sıkıntıyı gönder
O ceza günü ile beni şeyday-ı Muhammed
Her zaman ümmet derdini yedi yemedi nimet
Kerametidirsin hani gambay-ı Muhammed
Ümmet diyerek gece gündüz çekti hasret
Göğsünden çıkarır pürhûn-ı dil bay-ı Muhammed
Ümmet'in günahını dileyip o şahların şahı
O ceza günü biz de pervayı Muhammed*

Solist: İbrahim Suat Erbay
Kemençe: M. Selçuk Erarslan
Ney: Hüseyin Özkılıç
Kanun: Emin Esen
Perküsyon: Mert Nar

3 Rast İlâhi / Hâlikimi Ararım

*Hâlikimi ararım gece gündüz cihan içinde
Dört yanımdan yol indi evren ve mekân içinde
Dörtten yediye yettim dokuzu geçip gittim
Ondan ikiye geldim çerh-i kervan içinde*

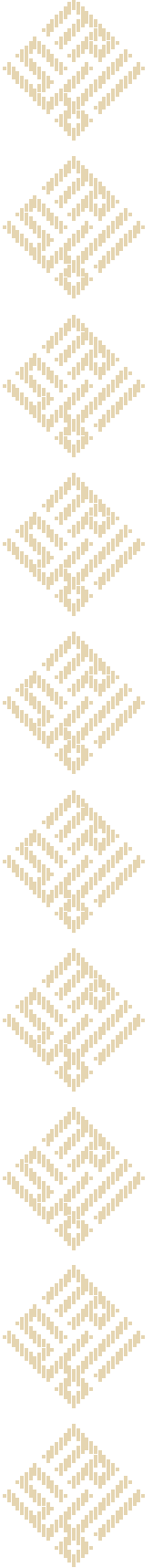
Beste: Hasan Kiriş
Düzenleme: Coşkun Karademir
Solist: İbrahim Suat Erbay
Kemençe: M. Selçuk Erarslan
Ney: Hüseyin Özkılıç
Kanun: Emin Esen
Perküsyon: Mert Nar

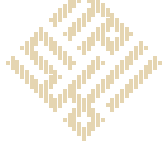
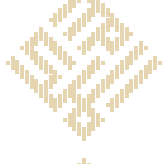
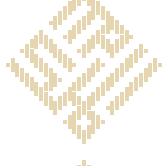
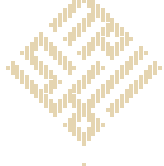
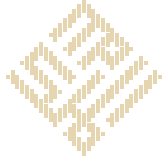
4 Müstear İlahi / Aşk Ateşine Yanan Aşık

*Aşk ateşine yanan aşık bilmez özünü
Bilinçsiz ahaliye demez sözünü
Hakk'a bakar dünya tarafına salmaz gözünü
Ağlamayım mı can mahremini bulamadım işte*

*Tan akana dek yaşım akar halim harab
Gönlüm kırık rengim sarı bağrım kebab
Hak tarafına köle olan elini çabuk tut
Ağlamayım mı can mahremini bulamadım işte*

Beste: Hasan Kiriş
Düzenleme: Coşkun Karademir
Solist: İbrahim Suat Erbay
Kemençe: M. Selçuk Erarslan
Ney: Hüseyin Özkılıç
Kanun: Emin Esen
Perküsyon: Mert Nar

5 Sevda-yı Muhammed

*Başımga tüşüp na'ra-yı sevda-yı Muhammed
Men anın için küyida şeyda-yı Muhammed*

*Kim ümmetidür hamd ü sena tınmayın aytur
Peka, Sameda kıl meni Rüsva-yı Muhammed*

*Könlümge salıp ışk-ı muhabbetni ilahi
Kılgıl meni sen aşık-ı yekta-yı Muhammed*

*Manende-i Mecnun keçirip iki cehandın
Divane kılıp, kıl meni resva-yı Muhammed*

*Daim gam-ı ümmet yedi-yu yemedi ni'met
Kerametidürsen kanı gamha-yı Muhammed*

*Ümmet günahını tilep ol Şâh-ı Şahenşah
Ol rûz-ı ceza yok bizde pervaya-yı Muhammed*

*Men urgileyin hoş keremindin senin Allah
Bir katre katurgıl mence derya-yı Muhammed*

*Ruy-i siyahing sür kadem-i pir-i muganga
Lutfetse berur dide-i bina-yı Muhammed*

*Miskin Yesevî arzu-yı ravza-yı Hazret
Bolgay mu müyesser hak-i kefi pa-yı Muhammed*

Çalgılar & Solist: İrfan Gürdal
(Dutar, Rubab, Giccak, Bağlama, Üçtelli, Doyra, Orba)
Perküsyonlar: Mert Nar

6 Na't-1 Şerif

*On sekkiz ming âlemge server bolğan Muhammed
Ottuz üç ming ashâbga serdar bolğan Muhammed*

*Tünler yatıp uyumas tilâvetliĝ Muhammed
Garîb birle yetimĝa mürüvvetliĝ Muhammed*

*Yoldın azĝan gümrâhĝa hidâyetliĝ Muhammed
Mühim tüşse her kimge kifâyetliĝ Muhammed*

*Duâlan müstecâb icâbetliĝ Muhammed
Yamanlıkka yahşılık kerâmetliĝ Muhammed*

*Beş vakt namâz bolĝanda imâmetliĝ Muhammed
Mirâc aşıp barĝanda şehâdetliĝ Muhammed*

*Arş u kürsî bâzârı inâyetliĝ Muhammed
Sekiz behişt igesi vilâyetliĝ Muhammed*

*Miskîn Ahmed kulıĝa kitâbetliĝ Muhammed
Yetim fakîr garîbĝa sehâvetliĝ Muhammed*

***

*On sekiz bin aleme server olan Muhammed
Otuz üç bin ashaba rehber olan Muhammed*

*Geceleri yatıp uyumaz, tilavetli Muhammed
Garip ile yetime mürüvvetli Muhammed*

*Yoldan azan günahkara hidayetli Muhammed
Muhtaç düşse herkese kifayetli Muhammed*

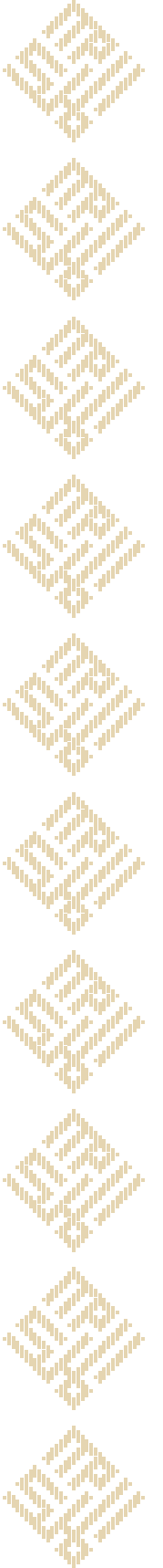
*Duaları müstecap icabetli Muhammed
Kötülüĝe iyilik, kerametli Muhammed*

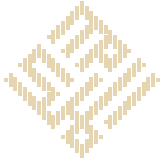
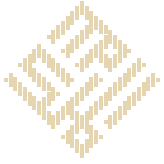
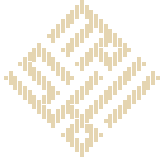
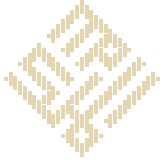
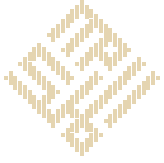
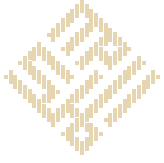
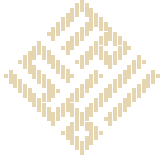
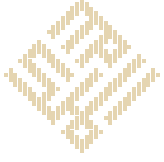
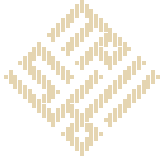
*Beş vakit namaz olduĝunda imametli Muhammed
Mirac aşıp vardiĝında şehadetli Muhammed*

*Arş ve Kürsü pazarı, inayetli Muhammed
Sekiz cennet sahibi velayetli Muhammed*

*Miskin Ahmed kuluna kitâbetli Muhammed
Yetim fakir garibe sehâvetli Muhammed*

Şiir: Cemalettin Tül
Tanbur: Hasan Kiriş

7 Bestenigar İlahi / Aşıklar Meydanında

*Aşıklar meydanında ilim ve hikmet bilinir
Erenlerin tuzağına doğan şahin tutulur
Bin nefesi bir nefes kılsa himmet kılsa şevk
Öyle sohbet kılanlar fark etmeden bilinir*

Beste: Hasan Kiriş
Düzenleme: Coşkun Karademir
Solist: İbrahim Suat Erbay
Kemençe: M. Selçuk Erarslan
Ney: Hüseyin Özkılıç
Kanun: Emin Esen
Perküsyon: Mert Nar

8 Segah İlahi / Gariplikte Garip Olan Garipler

*Gariplikte garip olan garipler
Gariplik halini bilen garipler
Sebep ile uzak yere gidince
Kardeş kadrini bilen garipler*

Kaside:
*Meded ya sahibel meydan
Meded ya gül Gülizar-ı gülistan
On sekiz bin aleme server olan Muhammed
Aman ya Kerim Allah
Otuz üç bin azhaba rehber olan Muhammed
Geceleri yatıp uyumaz tilavetli Muhammed
Garib ile yetime müriyyetli Muhammed aman ya Resulallah
Yolda nazar günahkar'a hidayetli Muhammed
Muhtaç düşse herkese kifayetli Muhammed
Ebu cehl ve ebu Leheb'e siyasetli Muhammed
Melamet'in sabudu selametli Muhammed
Meded ya meded ya tabib-el gulu*

Beste: Hasan Kiriş
Düzenleme: Coşkun Karademir
Solist: İbrahim Suat Erbay
Kemençe: M. Selçuk Erarslan
Ney: Hüseyin Özkılıç
Kanun: Emin Esen
Perküsyon: Mert Nar

9 Şeksiz Bilin Bu Dünya:

*Şeksiz bilin bu dünya bütün ilden öter a
İnanmagıl malınga bir kün elden gider a*

*Ata ana karındaş, kayan kitti fikir kıl
Tört ayaklı tahta at, bir kün sana yeter a*

*Dünya için gam yeme, haktan özgeni deme
Kişi malını yeme, sırat üzre tutar a*

*Ehl-ü iyal karındaş, hiç kim bolmaydur yoldaş
Merdane ol garip baş, ömrün yıl dek öter a*

*Kul Hoca Ahmet taat kıl, ömrün bilmem nice yıl
Aslın bilsen ab-u kil, yine kilge kiter a*

Çalgılar & Solist: İrfan Gürdal
(Dutar, Rubab, Giccak, Bağlama, Üçtelli, Doyra, Orba)

Perküsyonlar: Mert Nar

10 Zavil İlahi / Camı Gördüm Cananda

*Camı gördüm cananda aşkı gördüm meydanda
Aşıklar'ın meydanı cümle bostan içinde
Eri gördüm erleştim istediğimi sordum
Hepsi sendedir dedi kaldım hayret içinde*

Beste: Hasan Kiriş

Düzenleme: Coşkun Karademir

Solist: İbrahim Suat Erbay

Kemençe; M. Selçuk Erarslan

Ney: Hüseyin Özkılıç

Kanun: Emin Esen

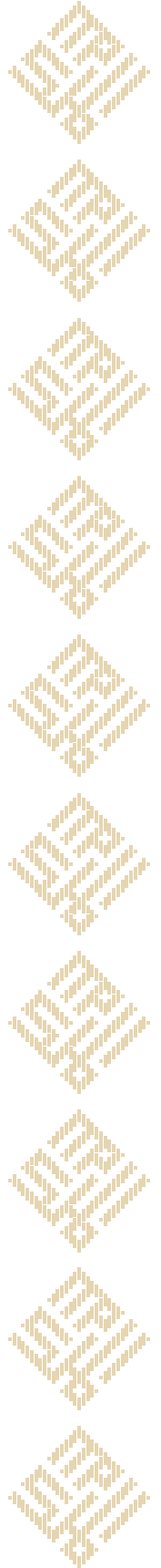
Perküsyon: Mert Nar

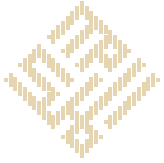
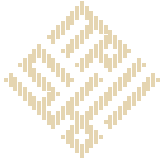
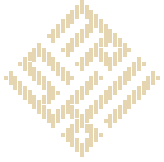
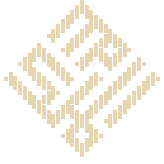
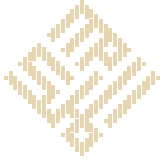
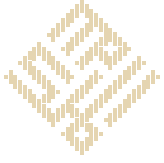
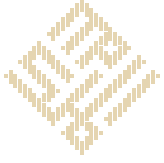
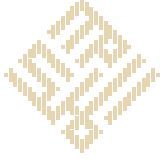
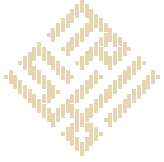
11 Uşşak İlahi / Vahdet Küpü

*Vahdet küpü açıldı
Meyhaneye girsem ben
Bir kadeh içip meyden
Mest ve hayran olsam ben*

*O meyin lezzeti
İç bağrımı kan eyledi
Bağır kanım akıtıp
Canana doğru varsam ben*

*Hâce Ahmet'in küpü
Muhabbetin şarabı
Aşıklar'a şu meyden
Muradınca versem ben*

Beste: Hasan Kiriş
Düzenleme: Coşkun Karademir
Solist: İbrahim Suat Erbay
Kemençe: M. Selçuk Erarslan
Ney: Hüseyin Özkılıç
Kanun: Emin Esen
Perküsyon: Mert Nar

12 Uşşak & Hüseyini İlahi / *Dem Bu Demdir*

*Dem bu Demdir başka demi dem deme
Dünyadan gamsız geçersin gam deme
Yanmasa can ve gönlün hem bedenin
Gözyaşının akmasına nem deme*

*Derya üzerinde yürümüş hası
“Hay hû” demek ile derviş deme
Ey Ahmed ganimet bil her nefesi
Yarsız geçen bu demi dem deme*

Beste: Hasan Kiriş
Düzenleme: Coşkun Karademir
Solist: İbrahim Suat Erbay
Bağlama: Coşkun Karademir
Kemençe: M. Selçuk Erarslan
Ney: Hüseyin Özkılıç
Kanun: Emin Esen
Perküsyon: Mert Nar

13 Hu Halkası

*Hu halkası kuruldu, ey dervişler kilingler
Hak sofrası yayıldı andan ülüş alınglar*

*Kâl ilmini okuban, hâl ilmiga yetiben
Yokluk içre batıiban, barlıklardan alınglar*

*Yırtıp şefkat perdesin, tilep didâr vadesin
Açıp köngül didesin, müşahade kilinglar*

*Hû erresin (bıçkısn) alıiban, nefş başıga salıiban
Tüni küni talipler, cannı kurban kilinglar*

*Hû hû deyu zar ingrep, hû dimekte ma'nâ bar
Didarından ümidvar, rahmetinden alınglar*

*Kul Hâce Ahmed kul bolgan, yol üstide kül bolgan
Tâliblerga mül bolgan, andın ibret alınglar*

Çalgılar & Solist: İrfan Gürdal
(Dutar, Rubab, Giccak, Bağlama, Üçtelli, Doyra, Orba)
Perküsyonlar: Mert Nar

14 Hüz zam İlahi / Gece Gündüz Hak Zikrini Duyan Aşık

*Gece gündüz hak zikrini duyan âşık
Maşuk yâdın dilden asla koymaz olur
Harlık-zarlık meşakkati rahat bilen
Bu dünyanın lezzetini sevmez olur*

*Fikri zikri hak melik'in senası
Didar talep kılıp yürüyen gedası
Hakk'ın zikri cümle derdin devası
Dünyalıktan ele zerre olmaz olur*

Beste: Hasan Kiriş
Düzenleme: Coşkun Karademir
Solist: İbrahim Suat Erbay
Kemençe: M. Selçuk Erarşlan
Ney: Hüseyin Özkılıç
Kanun: Emin Esen
Perküsyon: Mert Nar

15 Kemençe Taksim / M. Selçuk Erarşlan

16 Eviç İlahi / Üç Yüz Altmış Su Geçtim

*Üçyüzaltmış su geçtim, dörtyüzkırkdört dağ aştım
Vahdet şarabın içtim, düştüm meydan içinde*

*Çünkü düştüm meydana, meydana dolu gördüm
Yüz bin arifi sordum, bütün cevlan içinde*

*Dalgıç denizine girdim, varlık şehrini gezdim
İnciyi sedefte gördüm, cevheri hazine içinde*

*Arş ve kürsü yürüdüm, levh ve kalemi gördüm
Varlık şehrini gezdim, söyledim bu can içinde*

Beste: Hasan Kiriş
Düzenleme: Coşkun Karademir
Solist: İbrahim Suat Erbay
Kemençe: M. Selçuk Erarşlan
Ney: Hüseyin Özkılıç
Kanun: Emin Esen
Perküsyon: Mert Nar

